

ΠΑΝΤΕΙΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΠΟΛΙΤΙΚΩΝ ΚΑΙ ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ
ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ

Τμήμα Πολιτικής Επιστήμης και Ιστορίας

Ευρωπαϊκή ταυτότητα: Διαμόρφωση και εξέλιξη

Διδακτορική διατριβή της Χαρχαρού Ασημίνας

Τριμελής Συμβουλευτική Επιτροπή

Ομότιμος Καθηγητής Γεώργιος Κοντογιώργης (Επιβλέπων)

Ομότιμος Καθηγητής Προκόπης Παπαστράτης

Αναπληρωτής Καθηγητής Δημήτρης Χρυσόχοου

Αθήνα, Μάρτιος 2018

«Η αρπαγή της Ευρώπης»

Στους γονείς μου

και

Εις μνήμην του παππού μου

ΠΙΝΑΚΑΣ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΩΝ

ΠΕΡΙΛΗΨΗ	5
ABSTRACT	7
ΠΡΟΛΟΓΟΣ	8
ΕΙΣΑΓΩΓΗ	18
ΠΡΟΒΛΗΜΑΤΙΚΗ	32
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1 : Τα στοιχεία και η διαμόρφωση της ευρωπαϊκής ταυτότητας.....	37
1.1 Γενικά στοιχεία της ευρωπαϊκής ταυτότητας	37
1.1α Ορισμοί.....	37
1.1β Ευρωπαϊκή ταυτότητα: Μια συλλογική ταυτότητα	48
1.1γ Κοπεγχάγη 1973: Η πρώτη επίσημη αναφορά στην ευρωπαϊκή ταυτότητα.....	56
1.1δ Η «Ευρώπη», ο μύθος της και η διαμόρφωση της ευρωπαϊκής ταυτότητας.....	61
1.2 Τα όρια της ευρωπαϊκής ηπείρου. Η γεωπολιτική σημασία της ευρωπαϊκής ταυτότητας	71
1.3 Η «ιστορική-παραδοσιακή» ταυτότητα της Ευρώπης.....	87
1.4 Ο ρόλος του κράτους-έθνους στη διαμόρφωση της ευρωπαϊκής ταυτότητας	115
1.5 Η «πολιτική» ταυτότητα της Ευρώπης.....	130
1.6 Η Ευρωπαϊκή «πολυπολιτισμικότητα».....	149
1.6α Η «πολυπολιτισμικότητα» και η διαμόρφωση της ευρωπαϊκής ταυτότητας.....	149
1.6β Η Ευρωπαϊκή πολυπολιτισμικότητα και η ανθρωποκεντρική προσέγγιση.....	157
1.7 Ευρωπαϊκή «κουλτούρα» – ευρωπαϊκός «πολιτισμός»	161
1.7α Η δημιουργία μιας ευρωπαϊκής κουλτούρας.....	161
1.7β Οι έννοιες κουλτούρα και πολιτισμός	165

1.8 Συμπεράσματα Α' Κεφαλαίου.....	172
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2: Η εξέλιξη της ευρωπαϊκής ταυτότητας και η ευρωπαϊκή ολοκλήρωση.....	175
2.1 Το «δημοκρατικό έλλειμμα» της Ευρωπαϊκής Ένωσης.....	175
2.2 Η ευρωπαϊκή ιδιότητα του πολίτη: Κοινοτισμός, φιλελευθερισμός, ρεπουμπλικανισμός.....	194
2.3 Η μετα-εθνική αρχή και ο συνταγματικός πατριωτισμός.....	209
2.4 Ευρώπη: η «Ρωμαϊκή οδός»	219
2.5 Ευρωπαϊκή και εθνική ταυτότητα: μια σχέση συνεργίας.....	223
2.6 Ευρωεκλογές 2014: Το διακύβευμα για την ευρωπαϊκή ταυτότητα	236
2.7 Ευρωπαϊκή Ένωση: Μια ευρωπαϊκή Ομοσπονδία, μια ευρωπαϊκή Συνομοσπονδία ή κάτι άλλο;	247
2.8 Συμπεράσματα Β' Κεφαλαίου	272
3. Γενικά Συμπεράσματα - Επίλογος	275
4. ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ	287
4.1 Αρχεία	287
4.2 Βιβλία στην ελληνική γλώσσα	289
4.3 Ξενόγλωσσα Βιβλία.....	293
4.4 Ηλεκτρονικές Πηγές-Ελληνικά Κείμενα.....	304
4.5 Ηλεκτρονικές Πηγές- Ξενόγλωσσα Κείμενα	307
4.6 Οπτικοακουστικό Υλικό.....	309
4.7 Ελληνικά Άρθρα εφημερίδων και περιοδικών	309
4.8 Ξενόγλωσσα Άρθρα εφημερίδων και περιοδικών.....	311
4.9 Προσωπικές Σημειώσεις από διαλέξεις στο Πάντειο Πανεπιστήμιο	314
5. ΠΙΝΑΚΕΣ-ΕΝΘΕΤΑ.....	314
Πίνακας 5.1: Ευρωεκλογές 2014.....	314

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Η ευρωπαϊκή ταυτότητα, όντας κοινωνική συνείδηση, αποτελείται από ένα ευρύ φάσμα παραγόντων και στοιχείων, τα οποία προέρχονται από όλες τις φάσεις διαδρομής της. Το σύνολό τους, αποτελεί αναπόσπαστο κομμάτι της διαμόρφωσης της ευρωπαϊκής κουλτούρας, η οποία σε συνδυασμό με την πολυπολιτισμικότητα σφυρηλατούν την ουσία της ευρωπαϊκής ταυτότητας. Οι ιστορικές και πολιτισμικές καταβολές, ο γεωπολιτικός παράγοντας καθώς και οι πολιτικές επιλογές σε ευρωπαϊκό επίπεδο, παίζουν συνδυαστικά καταλυτικό ρόλο στην εξέλιξή της. Σε αυτό το πλαίσιο, τίθεται το ζήτημα που αφορά το ποιος και με ποιον τρόπο διαχειρίζεται την ευρωπαϊκή ταυτότητα. Το δημοκρατικό έλλειμμα της Ευρωπαϊκής Ένωσης επιβεβαιώνει τη δυσκολία ορισμού των φορέων διαχείρισης της ευρωπαϊκής ταυτότητας. Υπό αυτό το πρίσμα, κρίνεται εξίσου πολύπλοκη η διαδικασία ορισμού των συνεκτικών στοιχείων της ευρωπαϊκής ιδιότητας του πολίτη και του τρόπου διαχείρισής της. Η ευρωπαϊκή ταυτότητα οικοδομείται αποτελεσματικότερα στη βάση συνύπαρξης μιας ηθικής και μιας νόμιμης κοινότητας, σύμφωνα με το ρεπουμπλικανικό μοντέλο, στηριζόμενη στη μετα-εθνική αρχή κι έχοντας ως απαραίτητη προϋπόθεση τον πολιτειακό πατριωτισμό. Η ευρωπαϊκή ταυτότητα επιβάλλεται να συνυπάρχει αρμονικά με τις εθνικές ταυτότητες, έχοντας μια μορφή συνεργίας, διαδικασία, η οποία, με τη σειρά της, οδηγεί στην εύρεση ενός τρόπου πιο αποτελεσματικής λειτουργίας του ευρωπαϊκού οικοδομήματος. Μια απλή μορφή ομοσπονδίας ή συνομοσπονδίας ενδεχομένως δεν είναι σε θέση να ωθήσει την Ένωση σε ένα μεταγενέστερο στάδιο, αφού ένας συνδυασμός αυτών των δύο μορφών θα ήταν πιο αποτελεσματικός. Οι

πιο πρόσφατες Ευρωεκλογές είναι χαρακτηριστικές ως προς τα βήματα που έχει περιθώριο να επιτελέσει ακόμη αφενός ο ευρωπαίος πολίτης, ο οποίος δεν είναι σε όλες τις χώρες εξίσου ευαισθητοποιημένος ως προς την πιο ενεργή συμμετοχή του στη διαδικασία, αλλά και η ίδια η Ευρωπαϊκή Ένωση, για να λειτουργήσει με τέτοιον τρόπο, ώστε να τον φέρει πιο κοντά στους κόλπους της.

ABSTRACT

The European identity, being, in its core, social consciousness, consists of a wide range of factors and elements that derive from all stages of its formation. All of them, consist an integral part of forming European culture, which in combination with multiculturalism forge the essence of European identity. Historical and cultural contributions, the geopolitical factor and the political choices at European level, play a catalytic role in its development. In this context, the question arises as to the subject and the way the European identity is managed. The democratic deficit of European Union confirms the difficulty of defining the bodies responsible for managing the European identity. In this context, the process of defining the coherent elements of European citizenship and its management is equally complex. European identity is shaped more effectively on the basis of coexistence between a moral and a legal community, according to the republican model, based on the post-national principle and having as a prerequisite the “politic” patriotism. The European identity must coexist harmoniously with national identities, having a relationship of synergy, a process that in turn leads to finding a way for a more efficient functioning of the European Union. A simple form of federation or confederation may not be able to promote the Union at a later stage, since a combination of these two forms is more effective. The most recent European elections demonstrate that there are further steps to be done from both sides. The European citizen is not adequately aware of his eventual more active participation in the process and the European Union itself of the various ways of bringing him closer to itself.

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

«Εναντίον της Ευρώπης ορθώνεται η κριτική

της ουτοπίας... Η απάντηση είναι εύκολη:

όλα τα μεγάλα ιστορικά γεγονότα άρχισαν σαν

ουτοπία και κατέληξαν σε πραγματικότητα».

Richard Coudenhove-Kalergi¹

Το ζήτημα της ευρωπαϊκής ταυτότητας είναι, αναμφισβήτητα, πολύ σημαντικό για εμάς τους Ευρωπαίους, κυρίως εν όψει των σημερινών οικονομικών, κοινωνικών και πολιτικών περιστάσεων και ιδιαίτερα σε σχέση με την παγκοσμιοποίηση, το μέλλον μας ως κράτος, το μέλλον μας ως πολίτες της Ελλάδας και ταυτόχρονα της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Διακρίνουμε την άμεση και άρρηκτη σχέση που έχει ακόμη και με την

¹ R.Coudenhove-Kalergi, *La lutte pour l'Europe*, Vienne, Editions Paneuropeennes, 1931, σελ.46

καθημερινότητά μας και την μεγάλη επιρροή στο πολιτικό γίνεσθαι, ιδιαίτερα τη συγκεκριμένη περίοδο.

Συχνά υποστηρίζεται πως η εποχή την οποία διανύουμε είναι μια εποχή κοινωνικής αμώτιδος, όπου τα κοινωνικά υποκείμενα παραμένουν σιωπηλά, ενώ ταυτόχρονα είναι διάχυτος ο παραληρηματικός λόγος, ο οποίος έχει περάσει από την άλλη πλευρά.²

Είμαστε πολίτες και ταυτόχρονα μάρτυρες μιας περιόδου πολύ ιδιαίτερης, κατά την οποία το ευρωπαϊκό οικοδόμημα δέχεται αμφισβήτηση, τόσο μεγάλη, ίσως, όσο σε καμία άλλη περίοδο από τη στιγμή της δημιουργίας του.

Σε γενικές γραμμές, παρά το γεγονός ότι η σημερινή ευρωπαϊκή κρίση παρουσιάζεται, συνήθως, ως αποκλειστικά οικονομική, δε συνεπάγεται πως δεν είναι εξίσου βαθιά πολιτική, κοινωνική- και όχι μόνο. Είναι μια κρίση με βαθιές ρίζες, η οποία έχει παρουσιαστεί σε μια ιδιάζουσα και πολύπλοκη περίοδο και αποτελεί μια κρίση που είναι διαφορετική από τις προηγούμενες.

Ειδικότερα, από τη δεκαετία του '80, έλαβε χώρα σε παγκόσμιο επίπεδο μια αλλαγή τεράστιας σημασίας: Η νομισματική οικονομία και η επικοινωνία, οι δύο βασικοί παράγοντες που διαμορφώνουν τον ανθρώπινο τρόπο ζωής, επέβαλαν την αυτονομία τους απέναντι στα σύνορα και τη

² Κ.Βεργόπουλος, *Ποιος φοβάται την Ευρώπη*, Αθήνα, Εκδόσεις Α.Λιβάνη, 2000, σελ. 26

δύναμη του Κράτους. Η νομισματική οικονομία έχει επεκτείνει την επιρροή της σε όλο τον πλανήτη. Η επικοινωνία επιτυγχάνει το εξής: Αυτό που συμβαίνει σε μια χώρα, να γίνεται γνωστό σε ολόκληρο τον κόσμο.³ Αντίθετα, στην Ευρώπη, η Κοινωνία, όπως και το Κράτος παρέμειναν ερμητικά κλειστά, αναλογιζόμενοι τη λειτουργία τους με όρους του δέκατου όγδοου αιώνα.⁴

Ένα σημαντικό αποτέλεσμα των παραπάνω διαδικασιών είναι η τεράστια ισχύς των αγορών. Η Κοινωνία, με αυτόν τον τρόπο, αποκλείεται σε έναν μεγάλο βαθμό από τη συμμετοχή στην πολιτική και ειδικότερα στη διαδικασία λήψεως αποφάσεων, αφού αυτόν τον ρόλο τον αναλαμβάνει το κράτος.

Πρωθύστερες κρίσεις από το δέκατο όγδοο αιώνα μέχρι τη δεκαετία του '80 του εικοστού αιώνα, ήταν ουσιαστικά κρίσεις, οι περισσότερες από τις οποίες, μετέφραζαν τον αγώνα που έκανε ο κοινωνικός άνθρωπος να απελευθερωθεί ως ατομική οντότητα και να μπορέσει να αποκτήσει κάποια κοινωνικά και πολιτικά δικαιώματα. Στην ουσία, όμως, και το οικονομικό

³ G.Contogeorgis, De la crise occidentale à la crise de l'Europe politique. Une crise de transition, Περιοδικό *Debater a Europa* n.13, 2015

<http://impactum-journals.uc.pt/debatereuropa/article/view/3691/2899> (accessed 18 october 2015)

⁴ Ibid

σύστημα και το πολιτικό, συνεχίζουν να αναπαράγουν το παλιό καθεστώς.⁵

Όλες αυτές οι σκέψεις μας ωθούν να αναρωτηθούμε αναφορικά με ένα ουσιαστικό ζήτημα: *Είναι εφικτό να υπερισχύσει η βούληση μιας Ευρώπης των λαών, όπου οι κοινωνίες των πολιτών θα συντρέχουν ως πολιτική κατηγορία στο επίπεδο της Ένωσης, απέναντι στην Ευρώπη των αγορών, που καλείται να υπηρετήσει τις ηγεμονικές βλέψεις ορισμένων από τις χώρες της;*⁶

Εμείς θεωρούμε ότι το ζήτημα της ευρωπαϊκής ταυτότητας, το οποίο αποτελεί ουσιαστικά τον πυρήνα του ευρωπαϊκού οικοδομήματος, περιλαμβάνει και θίγει έναν πολύ σημαντικό αριθμό περαιτέρω ζητημάτων (το παραπάνω ερώτημα είναι απλά ένα παράδειγμα), όχι μόνο για το παρόν αλλά και για το μέλλον της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Είναι και θα συνεχίσει να είναι ένα από τα πιο κρίσιμα κι ενδιαφέροντα ζητήματα του αιώνα μας, αφού αποτελεί, λόγω των πολιτικών συνθηκών, ένα από τα μείζονα ζητήματα της ελληνικής, αλλά και της παγκόσμιας επικαιρότητας. Πιστεύουμε, όμως, πως αυτό δεν είναι κάτι πρόσκαιρο, αλλά μόνο η αρχή μιας ακόμη πιο έντονης σειράς συζητήσεων και κατ' επέκταση αποφάσεων

⁵ G.Contogeorgis, De la crise occidentale à la crise de l'Europe politique. Une crise de transition, op.cit

⁶ Γ.Κοντογιώργης, *Οι ολιγάρχες- Η δυναμική υπέρβασης και η αντίσταση των συγκατανευσιφάγων*, Αθήνα, Εκδόσεις Πατάκη, 2014, σελ. 224

που θα ληφθούν στο μέλλον, όσον αφορά το ευρωπαϊκό οικοδόμημα και την ευρωπαϊκή ταυτότητα γενικότερα.

Συνεπώς, στις μέρες μας, όπως είναι αναμενόμενο, ο αριθμός των μελετών που αφιερώνονται στην ευρωπαϊκή ταυτότητα, στη διαμόρφωσή της, στα θεμέλιά της και στο μέλλον της, αυξάνεται όλο και περισσότερο και εντός και εκτός των συνόρων της Ευρώπης. Σε αυτό, φυσικά, συμβάλλει, όπως προείπαμε, η έντονη επικαιρότητα, που με τον τρόπο της το «επιβάλλει». Μάλιστα, η πλειοψηφία των ερευνών αυτών έχει συγγραφεί με την επιμέλεια σημαντικών ευρωπαίων-κι όχι μόνο-διανοουμένων. Και με την πάροδο του χρόνου, ο αριθμός των μελετών αυξάνεται σημαντικά.

Επίσης, στα πλαίσια αυτής της έντονης βιβλιογραφίας, με αφορμή το ζήτημα αυτό, έχει διατυπωθεί μια πανσπερμία προσεγγίσεων, πολύ διαφορετικών μεταξύ τους, γεγονός που συνιστά συχνά δύσκολη την διεξαγωγή απόλυτων συμπερασμάτων. Ταυτόχρονα, οι εξελίξεις, σε ευρωπαϊκό επίπεδο, διαδέχονται η μία την άλλη με ιλιγγιώδεις ρυθμούς και τα πολιτικο-οικονομικά γεγονότα αιφνιδιάζουν ακόμη και τους πιο έγκριτους αναλυτές, ερευνητές και ιστορικούς.

Μέσα από αυτήν την έρευνα, λοιπόν, που εξετάζει τη διαμόρφωση και την εξέλιξη της ευρωπαϊκής ταυτότητας, ήρθαμε αντιμέτωποι με πάρα πολλές προκλήσεις. Πέρα από την προαναφερθείσα επιμονή για την ακολουθία των τρεχόντων ευρωπαϊκών γεγονότων, εξελίξεων και των συνεπειών τους, η πιο σημαντική πρόκληση ήταν αυτή των πηγών μας.

Οι πηγές και οι βιβλιογραφικές αναφορές της διατριβής μας ήταν κυρίως ξενόγλωσσα βιβλία σχετικά με την ευρωπαϊκή ταυτότητα και των επιμέρους ζητημάτων που εξετάσαμε, κάποια σχετικά άρθρα εφημερίδων ή επιστημονικών περιοδικών και ελάχιστα αρχεία του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και της Ευρωπαϊκής Επιτροπής.

Επιπλέον, αρκετά βοηθητική για τη διεξαγωγή κάποιων γενικών συμπερασμάτων για την ευρωπαϊκή ταυτότητα ήταν, επίσης, μία έρευνα που διεξήγαμε με δική μας πρωτοβουλία, στα πλαίσια ενός συνεδρίου με θέμα «Μύθοι, δημιουργία εθνών και πολιτικές ταυτότητες» στο πανεπιστήμιο Siegen της Γερμανίας, το 2010, μεταξύ ευρωπαίων κι όχι μόνο μεταπτυχιακών και διδακτορικών φοιτητών. Παρά το ότι ήταν μικρής κλίμακας, θεωρούμε ότι είναι αρκετά ενδεικτική και σίγουρα μας έδωσε ιδέες για την περαιτέρω εμβάθυνση σε συγκεκριμένα ζητήματα, όπως για παράδειγμα, για τον μύθο της Ευρώπης, το πώς γίνεται αντιληπτός και τον συμβολισμό του.

Συνεπώς, η τεράστια πρόκληση που κληθήκαμε να αντιμετωπίσουμε σε αυτήν τη διατριβή ήταν να είμαστε πρωτότυποι, περιλαμβάνοντας όλα τα επίμαχα ζητήματα και ταυτόχρονα, εκφράζοντας νέες και αυθεντικές σκέψεις πάνω στο θέμα μας, δηλαδή στη διαμόρφωση και εξέλιξη της ευρωπαϊκής ταυτότητας. Έχοντας μελετήσει πολλά από τα βιβλία και συγγράμματα που υπάρχουν πάνω στα ζητήματα με τα οποία ασχοληθήκαμε, αυτό ήταν εξαιρετικά δύσκολο.

Επομένως, η πρωτοτυπία των συμπερασμάτων ήταν, ίσως, η μεγαλύτερη δυσκολία για την έκβαση αυτής της διατριβής, κάτι που συμβαίνει συχνά στις διδακτορικές έρευνες. Ο Αυστριακός σύγχρονος φιλόσοφος, Λούντβιχ Βιτγκεστάιν, όταν του έλεγαν ότι κάποιος διέκοψε τη διατριβή του, γιατί συνειδητοποίησε πως δεν είχε κάτι πρωτότυπο να πει και να προτείνει, εκείνος έλεγε πως γι' αυτήν του και μόνο την πράξη, πρέπει να του απονεύμουν διδακτορικό τίτλο!⁷

Μία εξίσου σημαντική δυσκολία, την οποία κληθήκαμε να αντιμετωπίσουμε, ήταν το ότι το πλαίσιο που περικλείει το αντικείμενό μας είναι πάρα πολύ ευρύ, σχεδόν αχανές. Συνήθως, σε μια διδακτορική διατριβή, επιβάλλεται να μελετήσουμε όλα ή τουλάχιστον σχεδόν τα περισσότερα βιβλία και πηγές που αναφέρονται στο εκάστοτε θέμα της. Στη δική μας περίπτωση, όμως, αυτό ήταν αδύνατον.

Από τη μια, ο όγκος των βιβλίων ήταν και είναι ασύλληπτος, τα ζητήματα που μπορούσαν να αναφερθούν ήταν κυριολεκτικά αμέτρητα και από την άλλη, δεν μπορούσαμε να αναφερθούμε στην ευρωπαϊκή ταυτότητα χωρίς πρώτα να προσεγγίσουμε άλλα ζητήματα, όπως τη γεωγραφική, την ιστορική και την πολιτική της υπόσταση, το ρόλο του κράτους-έθνους στη διαμόρφωσή της, το δημοκρατικό της έλλειμμα κ.ά.

Γι' αυτό και επιχειρήσαμε να κάνουμε μια επιλεκτική σύνθεση από τα επιμέρους ζητήματα που περιλαμβάνει η ευρωπαϊκή ταυτότητα και που

⁷ J.Heaton&J.Groves, *Ο Βιτγκεστάιν σε εικόνες*, Αθήνα, Εκδόσεις Διάλογος, 1997, σελ.85

εμείς θεωρήσαμε κρίσιμα και απαραίτητα. Αυτό, βέβαια, έχει ως αποτέλεσμα να μην μπορούμε να εμβαθύνουμε πλήρως σε κάθε πτυχή της ευρωπαϊκής ταυτότητας. Τα ζητήματα ήταν τόσα πολλά, που κάτι τέτοιο δεν ήταν εφικτό, με αποτέλεσμα η βιβλιογραφία που χρησιμοποιήθηκε σε κάθε επιμέρους ζήτημα να είναι σε ένα μεγάλο βαθμό περιορισμένη.

Από την άλλη, ήταν αδύνατον να απομονώσουμε λιγότερα ζητήματα από αυτά στα οποία αναφερθήκαμε και να μπορέσουμε να καταλήξουμε σε συνεπείς διαπιστώσεις. Στο τέλος, προσπαθήσαμε να διεξάγουμε κάποια γενικά συμπεράσματα από τη σύνθεση αυτών των θεμάτων ενδιαφέροντος, γνωρίζοντας φυσικά ότι μέχρι ενός σημείου εκφράζουμε τη δική μας προσωπική άποψη, αφού πρόκειται για ζητήματα, στα οποία δεν μπορεί κανείς να είναι απόλυτος.

Σε κάθε περίπτωση, επιχειρήσαμε να αντιμετωπίσουμε αυτήν την πρόκληση και όλες τις παραπάνω και να πραγματοποιήσουμε τη διατριβή μας με τον καλύτερο, εφικτός, δυνατό τρόπο. Άλλωστε, στις θεωρητικές επιστήμες, η έρευνα δεν μπορεί να είναι πλήρως αντικειμενική, όπως συμβαίνει στις θετικές.

Υποστηρίζεται συχνά ότι στο γενικό πλαίσιο της έρευνας, κάτι τυχαίο μπορεί να οδηγήσει σε μια μεγάλη ανακάλυψη. Για παράδειγμα, ο Γερμανός Αύγουστος Φρειδερίκος Κεκουλέ, που ανακάλυψε τη δομή του μορίου του βενζολίου, είδε στον ύπνο του ότι ένα φίδι δάγκωνε την ουρά του (γνωστή ως η περίπτωση του ουροβόρου όφεος) και με αυτόν τον

τρόπο κατάλαβε ότι η δομή του μορίου του βενζολίου είναι ένας κυκλικός υδρογονάνθρακας.⁸ Αυτό, όμως, συμβαίνει κυρίως στις θετικές επιστήμες.

Στις θεωρητικές επιστήμες, όπως είναι η πολιτική επιστήμη ή ακόμα και οι ευρωπαϊκές σπουδές, τα πράγματα είναι πιο πολύπλοκα και πολύπλευρα. Πολύ δύσκολα υπάρχουν οι μεγάλες ανακαλύψεις των θετικών επιστημών κι έτσι υπάρχει πληθώρα διαφορετικών απόψεων, πολυπρισματικές οπτικές πάνω σε ζητήματα, συχνά αντιφατικές μεταξύ τους, καθιστώντας έτσι πολλάκις πραγματικά δύσκολη τη διεξαγωγή συμπερασμάτων.

Η διαδικασία που ακολουθήθηκε ήταν η εξής: Μετά από την έρευνα σε κάθε επιμέρους κομμάτι της διατριβής μας, επιχειρήσαμε να διεξάγουμε τα μερικά συμπεράσματά μας, ώστε να προχωρήσουμε, στη συνέχεια, και στα συνολικά.

Για την επαλήθευση ή όχι των υποθέσεων εργασίας μας χρησιμοποιήσαμε την κριτικο-ερμηνευτική μέθοδο. Στα πλαίσια της ερμηνευτικής μεθόδου, κάθε περιγραφή και ερμηνεία είναι τοποθετημένη σε έναν ιστορικό και πολιτισμικό χώρο. Συνεπώς, δεν παραλείψαμε αυτό το στοιχείο. Σε πρώτο στάδιο, επιχειρήθηκε η ερμηνεία των όψεων της ευρωπαϊκής ταυτότητας, λαμβάνοντας υπ' όψιν όλες τις συντεταγμένες που περιλαμβάνονταν στις υποθέσεις εργασίας μας και στη συνέχεια έγινε η κριτική προσέγγιση στο εκάστοτε ζήτημα, έπειτα από τη σχετική της τεκμηρίωση.

⁸ Α.Κωνσταντόπουλος, Ελληνική Επανάσταση στην έρευνα-Συνέντευξη στη Ν. Μπλάτσιου, *Περιοδικό «Κ» της εφημερίδας «Καθημερινή»*, 5/12/2010, σελ.32

Τέλος, θα ήθελα να ευχαριστήσω, προσωπικά, από καρδιάς τον καθηγητή Γ. Κοντογιώργη του Παντείου Πανεπιστημίου, χωρίς τη διαθεσιμότητα, την υπομονή, την ενθάρρυνση και τις συμβουλές του οποίου, αυτή η διατριβή δεν θα είχε έλθει εις πέρας και τους γονείς μου, οι οποίοι είναι δίπλα σε κάθε βήμα μου.

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Η σημερινή κατάσταση που βιώνει και καλείται να αντιμετωπίσει η Ευρώπη είναι αναμφισβήτητα πολύπλοκη. Δεδομένης της κακής οικονομικής κατάστασης σε πολλές χώρες της Ένωσης-και όχι μόνο, υπάρχει έντονη αμφισβήτηση των πολιτών όσον αφορά το ευρωπαϊκό σχέδιο. Ταυτόχρονα υπάρχει η περίπτωση της Μεγάλης Βρετανίας, όπου η ψήφος υπέρ του “Brexit”, σόκαρε όλη την Ευρώπη. Ακόμη δε γνωρίζουμε το ακριβές χρονοδιάγραμμα και τον ακριβή τρόπο όσον αφορά το πώς θα τεθεί σε εφαρμογή η αποχώρηση της Μεγάλης Βρετανίας, ούτε συνεπώς τις επιπτώσεις τις οποίες θα έχει αυτή η απόφαση για το μέλλον της ίδιας της χώρας, αλλά και για το μέλλον της Ευρωπαϊκής Ένωσης στο σύνολό της.

Επιπλέον, η θέση ορισμένων χωρών μέσα στην Ευρωπαϊκή Ένωση, είναι εμφανώς πολύ ισχυρότερη από κάποιες άλλες, με χαρακτηριστικό το παράδειγμα της Γερμανίας, σε πρώτο πλάνο, και στη συνέχεια της Γαλλίας. Το γεγονός αυτό, όπως είναι αναμενόμενο, σε συνδυασμό με τη λιτότητα, που επικρατεί σε πολλά κράτη-μέλη, διαταράσσει τις ισορροπίες της ήδη εύθραυστης Ένωσης και προκαλεί νέους κλυδωνισμούς.

Αυτό έχει ως αποτέλεσμα, κρίνοντας και από τις ευρωεκλογές του Μαΐου 2014, να αφήνεται χώρος για την ακραία δεξιά και αριστερά και το αντι-ευρωπαϊκό μέτωπο να φέρει μαζί του μια απογοήτευση, ριζωμένη σε μια αίσθηση αδικίας, προκαλώντας πολλούς πολίτες να αναπτύξουν μια δυσπιστία σε βάρος της Ένωσης.

Συχνά υποστηρίζεται πως το ευρωπαϊκό οικοδόμημα δεν προτείνει σημαντικές λύσεις, οι οποίες θα μπορούσαν πολιτικά να ρυθμίσουν τα νέα προβλήματα στην εποχή της κρίσης και της παγκοσμιοποίησης που βιώνουμε. Παρατείνει το πρόβλημα αντί να λάβει δραστικά μέτρα για την επίλυσή του. Και αυτό, με τη σειρά του, έχει ως αποτέλεσμα, τα ευρωπαϊκά κράτη-μέλη να έχουν την τάση να επιστρέψουν σε μια αναβίωση των ευρωπαϊκών εθνικισμών.

Η Ευρωπαϊκή Ένωση βρέθηκε μπροστά σε έναν έντονο προβληματισμό σχετικά με το πώς να ενισχύσει περαιτέρω τις δημοκρατικές δομές της, δεδομένου του ότι όλο και περισσότερες αποφάσεις που λαμβάνονται σε ευρωπαϊκό επίπεδο, έχουν άμεσο αντίκτυπο στις ζωές των πολιτών της. Επεδίωξε τα τελευταία χρόνια να επιχειρήσει να έχει έναν ευρωπαϊκό διάλογο, προσπαθώντας να οικοδομήσει έτσι μια πιο διαλεκτική σχέση με τους πολίτες. Δεδομένων των συνθηκών, κάτι τέτοιο δε λειτούργησε στο βαθμό και στο μέτρο που έπρεπε.

Λαμβάνοντας υπόψη ότι εν όψει της κρίσης βρισκόμαστε μπροστά σε μια ενίσχυση της πτώσης της εμπιστοσύνης στην διακυβέρνηση και την

πολιτική ηγεσία τόσο σε εθνικό και πολύ περισσότερο σε ευρωπαϊκό επίπεδο, η Ευρωπαϊκή Ένωση επιχείρησε να συνεργαστεί, να ακούσει και να ενημερώσει τους πολίτες σε ζητήματα όπως το πώς οι πολιτικές της μπορούν να βοηθήσουν, πώς να ασκήσουν τα δικαιώματά τους ως πολίτες της Ε.Ε. και να παρέχει πληροφορίες για τον τρόπο έκφρασης των απόψεών τους σε ευρωπαϊκό επίπεδο.

Έχοντας τους παραπάνω στόχους, η Ευρωπαϊκή Επιτροπή ανέπτυξε ένα νέο εργαλείο επικοινωνίας, το οποίο ονομάστηκε «Διάλογοι με τους Πολίτες» (Citizens Dialogues). Το όλο εγχείρημα βασίστηκε στην ιδέα ενός μοντέλου συναντήσεων σε τοπικά φόρουμ κατά τη διάρκεια των οποίων οι πολιτικοί άκουγαν και συζητούσαν με τους πολίτες σχετικά με τις πολιτικές και τις αποφάσεις που λαμβάνονται από την Ευρωπαϊκή Ένωση. Οι Επίτροποι και άλλοι πολιτικοί είχαν την ευκαιρία να ακούσουν ζωντανά τους πολίτες, να εξηγήσουν τις πολιτικές και να επισημάνουν τα απτά αποτελέσματα των αποφάσεων που λαμβάνονται σε ευρωπαϊκό επίπεδο για τους ίδιους τους πολίτες και τις ζωές τους.

Ειδικότερα, συζητήθηκαν θέματα όπως η ανάκαμψη από την οικονομική κρίση, τα δικαιώματα των πολιτών και το μέλλον της Ευρώπης. Ο στόχος τους ήταν να δώσουν τη δυνατότητα στους πολίτες να πάρουν απαντήσεις άμεσα στις ερωτήσεις τους σχετικά με το μέλλον των πολιτικών της Ένωσης.

Πολλοί διάλογοι έλαβαν χώρα στα ευρωπαϊκά κράτη-μέλη από τον Σεπτέμβριο του 2012 έως τον Μάρτιο του 2014, πλαισιώνοντας με αυτόν τον τρόπο το Ευρωπαϊκό Έτος των Πολιτών και τη διάθεση των συζητήσεων στο επίκεντρο των στόχων του ευρωπαϊκού έτους: για την 20η επέτειο από την καθιέρωση της ιθαγένειας της Ε.Ε. με την συνθήκη του Μάαστριχτ και την προετοιμασία του εδάφους για τις εκλογές για το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο, που έγιναν τον Μάιο του 2014 .

Υπολογίζεται ότι συνολικά, περισσότεροι από 16 000 πολίτες συμμετείχαν στους διαλόγους. Πάνω από 105 000 συμμετείχαν μέσω διαδικτύου (live streaming) και μέσω των μέσων κοινωνικής δικτύωσης.⁹ Παρ' όλα αυτά, αυτοί οι αριθμοί δεν αντιπροσωπεύουν παρά μόνο ένα μικρό κομμάτι του συνολικού πληθυσμού της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Και αυτό, με τη σειρά του, δείχνει ότι η Ε.Ε. εξακολουθεί να είναι σε στάδιο, όχι πολύ προχωρημένο όσον αφορά την ανάπτυξη αυτού του εργαλείου επικοινωνίας.

Η παραπάνω προσπάθεια της Ένωσης, είναι μία, μεταξύ πολλών άλλων που λαμβάνουν χώρα, στην προσπάθειά της να ενημερώσει τους πολίτες και να έχει έναν διάλογο μαζί τους. Κάποιοι αντίστοιχοι διάλογοι

⁹ European Commission, *Citizens dialogues as a contribution to developing a European Public Space*

http://ec.europa.eu/archives/debate-future-europe/index_en.htm

(accessed 15 May 2015)

λαμβάνουν χώρα μέχρι σήμερα.¹⁰ Είναι, όμως, τέτοιες πρωτοβουλίες αρκετές, ώστε να βρεθούν λύσεις; Η απάντηση είναι δυστυχώς αρνητική, αναμφισβήτητα, όμως, είναι μια αρχή.

Το σημείο εκκίνησης των περισσότερων συζητήσεων που αφορούν την ευρωπαϊκή ταυτότητα είναι η ιδέα ότι μια πολιτική κοινότητα, όπως είναι η Ευρωπαϊκή Ένωση, χρειάζεται ένα κοινό σύνολο αξιών κι αναφορών για να εξασφαλίσει τη συνοχή της, να καθοδηγήσει τις δράσεις της, να τους προσδώσει νομιμότητα και σημασία και να χαράξει το μέλλον της. Χωρίς αυτές τις κοινές αναφορές, είναι δύσκολο να εξελιχθεί και συνεπώς είναι διδακτικό το να εξασφαλίσει την ύπαρξή της στο βάθος του χρόνου. Άλλωστε, όπως συχνά εύστοχα υποστηρίζεται, η Ευρώπη είναι σαν το ποδήλατο... αν δεν μπορεί να προχωρήσει, θα πέσει.

Θεωρούμε εξαιρετικά ενδιαφέρον να προσεγγίσουμε τη διαμόρφωση και την εξέλιξη της ταυτότητας της γηραιάς ηπείρου και πιο συγκεκριμένα της Ένωσης, αφού είναι αναπόσπαστο κομμάτι του μέλλοντός της. Είναι κάτι που μας απασχολεί όλους, ως πολίτες της.

Στον 21^ο αιώνα που διανύουμε, η Ευρωπαϊκή Ένωση έχει μια πολύ ιδιαίτερη ατζέντα ποικίλων θεμάτων. Αυτήν τη στιγμή, έχει τη δυνατότητα να παίρνει αποφάσεις, να κάνει εκλογές, να συνάπτει διεθνείς συμφωνίες, να ενσωματώνει νέα μέλη, να επιλύει συγκρούσεις κ.ά. Κι όμως, συχνά

¹⁰European Commission, Citizens dialogues-it's about Europe,it's about you
<https://ec.europa.eu/info/events/citizens-dialogues#bootstrap-fieldgroup-nav-item--past-events-2>
(Accessed 23 september 2017)

παρομοιάζεται με ένα άδειο κοχύλι. Τί είναι και τί αντιπροσωπεύει τελικά η Ευρώπη σήμερα; Είναι μία ή πολλές; Με ποια κριτήρια την ορίζουμε; γεωγραφικά, νομικά, πολιτικά, πολιτισμικά ή αμιγώς οικονομικά; Είναι απλά ένας γεωγραφικός χώρος, μια οικονομική μηχανή, ένα πολιτικό όραμα ή κάτι άλλο; Υπάρχει τελικά αυτό που ονομάζουμε ευρωπαϊκή ταυτότητα και ποια στοιχεία την αποτελούν; Και ποιον ρόλο καλείται να παίξει εν όψει της έκρυθμης περιόδου που διανύουμε;

Για τον Jacques Attali, η Ευρώπη δεν υπάρχει, δεν είναι ούτε μία ήπειρος, ούτε ένας πολιτισμός, ούτε ένας λαός ούτε μια ιστορία, δεν ορίζεται καν από ένα κοινό σύνορο, ούτε έχει ίδιους στόχους. Έτσι, δεν υπάρχει μία Ευρώπη αλλά πολλές.¹¹ Για τον δημογράφο Emmanuel Todd, η Ευρώπη είναι μια διαμορφωμένη ζώνη, η οποία οικοδομήθηκε στα πλαίσια της διπολικότητας του προτεσταντισμού και του καθολικισμού.¹²

Συνεπώς, η Ελλάδα σύμφωνα με τον E.Todd, δεν είναι μια ευρωπαϊκή χώρα, αφού είναι ορθόδοξη, ενώ για παράδειγμα η Νορβηγία, η οποία δεν είναι μέλος της Ευρωπαϊκής Ένωσης είναι ευρωπαϊκή. Αν ισχύει ο ισχυρισμός του Todd, τότε αφού η δημοκρατία γεννήθηκε στην Ελλάδα και η Ελλάδα δεν είναι μέρος της Ευρώπης, άρα και η δημοκρατία δεν είναι μια αξία αποκλειστικά ευρωπαϊκή! Συνεπώς, καταρρίπτεται μία από τις διαδεδομένες βασικές ευρωπαϊκές αξίες!

¹¹ J. Attali, *Europe(s)*, Paris, Fayard, 1994, σελ.9

¹² E.Todd, *L'invention de l'Europe*, Paris, Editions du Seuil, 1996, σελ.38

Αντίστοιχα, ο αυστριακός Φλαμεράυερ, υποστήριξε πως οι Έλληνες της νεότερης εποχής δεν έχουν κοινά στοιχεία με τους αρχαίους Έλληνες, αφού οι πρώτοι δεν κατάγονται από την φυλή των αρχαίων Ελλήνων, αλλά από Σλάβους και Αλβανούς που εισέβαλαν στην Ελλάδα κατά την περίοδο του Μεσαίωνα και των νεότερων χρόνων, οι οποίοι αναμίχθηκαν με Ελληνόφωνους, αλλά μη Έλληνες το γένος Βυζαντινούς πρόσφυγες, δημιουργώντας τον λαό των νέων Ελλήνων. Με αυτόν τον τρόπο, έκοψε το νήμα της σύνδεσης των Νεοελλήνων με τους αρχαίους και αυτόματα το νήμα της σύνδεσής τους με την Ευρώπη.¹³

Σε αυτό το πλαίσιο είναι ενδιαφέρουσα σύγκριση που κάνει ο Lowe ανάμεσα σε δύο ορισμούς για την Ευρώπη σύμφωνα με ένα γερμανικό κι ένα ρώσικο εγκυκλοπαιδικό λεξικό. Κατά το πρώτο λεξικό, η Ευρώπη είναι μια ξεχωριστή ήπειρος, από πολιτικο-πολιτιστικής πλευράς, που της αναγνωρίζεται ένας κοινός χαρακτήρας, που έχει δημιουργηθεί από την χριστιανική επιρροή και από το μεγάλο εύρος των ανταλλαγών μεταξύ των χωρών της. Κατά το δεύτερο λεξικό, πρόκειται για κομμάτι της ευρασιατικής ηπείρου, την οποία είχε αναφέρει πρώτος ο Ηρόδοτος. Το βασικό πλεονέκτημα της Ευρώπης ήταν ότι αφομοίωσε και ξεπέρασε έναν

¹³ Ε.Σκοπτέα, *Φαλμεράϋερ. Τεχνάσματα του αντίπαλου δέους*, Αθήνα, Εκδόσεις Θεμέλιο, 1997, σελ. 15-35

πολιτισμό που ήρθε από την Ανατολή, αν και στο εσωτερικό της παραμένει ένας σαφής και ξεκάθαρος διαχωρισμός μεταξύ ανατολής και δύσης.¹⁴

Συνεπώς, αν υφίσταται δυσκολία στην προσπάθεια ενός ορισμού για την Ευρώπη, πολλές φορές σε σημείο που να υποστηρίζεται ότι δεν υπάρχει ή να χαρακτηρίζεται σαν «ένα είδος μιας πλανητικής μέδουσας»¹⁵, τότε είναι προφανές πως η προσπάθεια να ορίσουμε το ανήκειν σε αυτήν την Ευρώπη με όρους ταυτότητας φαντάζει σχεδόν αδύνατη.

Γενικότερα, όσον αφορά την ιδέα της Ευρώπης, υπάρχει μεγάλο εύρος προσεγγίσεων. Το ίδιο ισχύει και για την έννοια της ευρωπαϊκής ταυτότητας, για την Ευρωπαϊκή Ένωση και το μέλλον της. Ειδικότερα κάτω από τις παρούσες συνθήκες και τη γενικότερη οικονομική, κοινωνική και πολιτική κρίση, η οποία εξαπλώνεται με την πάροδο του χρόνου, τις ανισότητες μεταξύ των κρατών-μελών που τώρα γίνονται πιο εμφανείς από ποτέ, μια ευοίωνη ευρωπαϊκή προοπτική δεν θα ήταν εύκολα εφικτή.

Οι προσεγγίσεις που ακολουθούν καταδεικνύουν το φάσμα της προαναφερθείσας διαφορετικότητας:

Σύμφωνα με τον Emile Durkheim, η Ευρωπαϊκή Ένωση θα μπορούσε να επιφέρει την κοινωνική αποσύνθεση¹⁶, ο Ray Hazani προσέγγιζε την

¹⁴ L.Montrosset, *Les universités et l'identité culturelle européenne*, Academia-Bruylant S.A. Editions, 2007, σελ. 138

¹⁵ B.Beutler, *Réflexions sur l'Europe*, Bruxelles, 1993, σελ.46

¹⁶ E.Durkheim, *De la division du travail social*, Paris, F.Alcan, 1926

Ευρωπαϊκή Ένωση ως ένα κομμάτι της παγκοσμιοποίησης, που έχει ως στόχο τον αποσυμβολισμό της ανθρώπινης ζωής και κυρίως την εξάλειψη των οικογενειακών συμβόλων¹⁷, ενώ ο Anthony Sampson υποστήριζε πως οι προσπάθειες που έγιναν για την Ένωση επέφεραν τελικά αυτοκαταστροφή¹⁸. Ο Pentland υποστήριζε πως η Ευρωπαϊκή ενοποίηση απαιτεί την πλήρη αλλαγή σκέψης και δράσης του μέσου Ευρωπαίου¹⁹, ενώ στις μέρες μας, το ευρωπαϊκό εγχείρημα συγκρούεται με την πραγματικότητα κι έχει ανάγκη από διαρκή επαναπροσδιορισμό, σύμφωνα με τον Ντανιέλ Κον-Μπεντίτ.²⁰

Ο γνωστός οικονομολόγος Μίλτον Φρίντμαν το 2003 προέβλεπε πως μέσα στα επόμενα 10 με 15 χρόνια η Ευρωπαϊκή Ένωση θα διαλυθεί.²¹ Αν και δεν επιβεβαιώθηκε-ακόμη τουλάχιστον, το ευρωπαϊκό οικοδόμημα περνάει, ίσως, μία από τις μεγαλύτερες κρίσεις του ,αν όχι τη μεγαλύτερη.

Παρά τα οποιαδήποτε λιγότερο ή περισσότερα πεσιμιστικά σενάρια, η συζήτηση που γίνεται στις μέρες μας για την Ευρωπαϊκή Ένωση, παραπέμπει στη γνωστή αλληγορία των τυφλών και του ελέφαντα.

¹⁷ R.Hazani, The painful politics of cultural difference, *The Independent*, January 7, 2000, σελ.3

¹⁸ A.Sampson, *The New European*, London, Hadder and Stoughton, 1971

¹⁹ C.Pentland, *International Theory and European integration*, London, Faber&Faber, 1973, σελ.242

²⁰ Ν.Κον-Μπεντίτ, Συνέντευξη στον Σ.Γιανναρά, Ξεσηκωμοί ελπίδας, ξεσηκωμοί απελπισίας, Εφημερίδα *Καθημερινή*-ένθετο Τέχνες και Γράμματα, 25 Απριλίου 2010, σελ.15

²¹ Μ.Φρίντμαν, Συνέντευξη στον S.London, *Financial Times*, αναδημοσίευση στην Εφημερίδα *Καθημερινή*-Ένθετο Οικονομία, 15 Ιουνίου 2003, σελ. 11

Συνοπτικά, η ιστορία περιγράφει ένα σύνολο κάποιων τυφλών ανθρώπων, οι οποίοι πλησίασαν έναν ελέφαντα και καθένας τους άγγιξε ένα διαφορετικό μέρος του. Συνεπώς, έβγαλαν διαφορετικά συμπεράσματα ως προς το πώς μοιάζει και τί είναι αυτό το ζώο το οποίο άγγιξαν. Καθένας τους, όμως, αποκόμισε αρκετά στοιχεία, ώστε όλα μαζί να οδηγούν σε διάφορους συλλογισμούς κι επομένως να πυροδοτείται μια συζήτηση γι' αυτό το θέμα, την οποία φυσικά πλαισιώνουν και οι ποικίλες απόψεις και σχετικές διαφωνίες.²²

Όσον αφορά την ευρωπαϊκή ταυτότητα, γίνονται αντίστοιχα συζητήσεις που αναλύουν ξεχωριστά κάθε κομμάτι της, δηλαδή το πώς εξελίχθηκε ιστορικά, ποιες είναι οι νομικές συνθήκες στις οποίες στηρίζεται, στη βάση ποιου πολιτικού μοντέλου (ομοσπονδία, συνομοσπονδία κλπ.) θα μπορούσε να λειτουργήσει αποτελεσματικότερα, τις αιτίες του ευρωπαϊκού «δημοκρατικού ελλείμματος», το ρόλο της λεγόμενης ευρωπαϊκής «υπηκοότητας» και άλλα.

Στα πλαίσια αυτής της διατριβής, εμείς επιχειρούμε να συλλέξουμε όλα αυτά τα σημαντικά στοιχεία που περιλαμβάνει η ευρωπαϊκή ταυτότητα, ώστε να παρουσιάσουμε μια συνολική εικόνα της. Γνωρίζουμε, όπως προαναφέραμε, ότι αυτό το εγχείρημα διατρέχει τον κίνδυνο της μη εμβάθυνσης σε κάθε επιμέρους ζήτημα. Εξαιτίας αυτού του γεγονότος, η

²² D.J.Puchala, Of Blind Men, Elephants and International Integration, *Journal of Common Market Studies*, Vol. X, No 3

επιμέρους βιβλιογραφία είναι περιορισμένη. Παρά τις συγκεκριμένες δυσκολίες, έγινε προσπάθεια ώστε να ερευνηθεί στο μέγιστο δυνατό κάθε ενότητα, κάνοντας αναφορά στα πιο σημαντικά στοιχεία που τη συνδέουν με την ευρωπαϊκή ταυτότητα.

Υπάρχουν ποικίλες απόψεις σύμφωνα με τις οποίες η ευρωπαϊκή ταυτότητα δεν υπάρχει ή είναι ένα συγκεχυμένο μωσαϊκό επιμέρους πολιτισμών²³. Στόχος μας είναι η δημιουργία ενός πανοράματος της εξέλιξής της, ενός συνολικού τρόπου θέασης των δομών της, των στοιχείων που την αποτελούν και ταυτόχρονα η διερεύνηση των δεσμών μεταξύ των κρατών και των πολιτισμών υπάρχει ένα είδος ευρωπαϊκής ταυτότητας.

Σε πρώτο επίπεδο, παραθέτουμε κάποια γενικά στοιχεία για την έννοια της ταυτότητας, την ετυμολογία του όρου και τα γενικά χαρακτηριστικά μιας συλλογικής ταυτότητας, όπως είναι η ευρωπαϊκή. Διακρίνουμε πότε πρωτοεμφανίζεται η ευρωπαϊκή ταυτότητα ως έννοια, μέσα σε ποια ιστορικά πλαίσια, πότε έγινε η πρώτη αναφορά της σε επίσημα έγγραφα, αλλά και τον τρόπο με τον οποίο εξελίχθηκαν με το πέρασμα του χρόνου οι εκάστοτε αναφορές.

Η ιστορική όπως και η πολιτική ταυτότητα συνδέονται σε ένα μεγάλο βαθμό με ένα συγκεκριμένο, περιορισμένο εδαφικό χώρο. Όπως συχνά υποστηρίζεται η γεωγραφία είναι το μάτι και το φως της ιστορίας.

²³ Ενδεικτικά αναφέρουμε P.Katzenstein & J.Checkel, *European Identity*, Cambridge University Press, 2009

Σε αυτό το πλαίσιο, δεν παραλείψαμε να αναφερθούμε στα όρια της ευρωπαϊκής ηπείρου, στην ιδιαιτερότητα της Μεγάλης Βρετανίας, αλλά κυρίως σε αυτήν της Ρωσίας και της Τουρκίας, υπογραμμίζοντας και αναλύοντας ταυτόχρονα τη γεωπολιτική σημασία της Ευρώπης.

Στη συνέχεια, επιλέξαμε να αναφερθούμε στα βασικά στοιχεία που συγκροτούν την ιστορική ταυτότητα της Ευρώπης και διαμορφώνουν μια κοινή ιστορική ευρωπαϊκή ταυτότητα. Υπό αυτό το πρίσμα, διακρίναμε το ρόλο που έπαιξε το κράτος-έθνος στη σφυρηλάτηση της ευρωπαϊκής ταυτότητας.

Επιπλέον, επισημάναμε τα στοιχεία που θεωρούμε αναπόσπαστα κομμάτια της κοινής πολιτικής ευρωπαϊκής ταυτότητας. Εξετάσαμε πότε πρωτοεμφανίστηκε το ζήτημα μιας ενιαίας πολιτικά Ευρώπης, τις αιτίες, τις συνθήκες, τη διαδικασία που ακολουθήθηκε και μέσα σε ποια ιστορικά και κοινωνικά πλαίσια συγκροτήθηκε. Ταυτόχρονα, αναφερθήκαμε στα νευραλγικής σημασίας πολιτικά γεγονότα και τις ευρωπαϊκές Συνθήκες, που έλαβαν χώρα κατά τη διάρκεια αυτής της πορείας και σφυρηλάτησαν την πολιτική ταυτότητα της Ένωσης.

Προχωρώντας τη σκέψη μας, αναφερθήκαμε στην πολυπολιτισμικότητα που χαρακτηρίζει την Ευρωπαϊκή Ένωση, στις προκλήσεις τις οποίες καλείται να αντιμετωπίσει και πώς και γιατί συνδέεται με την ανθρωποκεντρική προσέγγιση.

Ολοκληρώνοντας το πρώτο μέρος της έρευνάς μας, αναφερόμαστε στη δημιουργία μιας «πολιτικής κουλτούρας» του ευρωπαίου πολίτη και σε

αυτό το πλαίσιο, αποσαφηνίζουμε την έννοια του πολιτισμού και της κουλτούρας. Επιπλέον, ένα σημαντικό κομμάτι της εργασίας μας, το έχουμε αφιερώσει στην ανάλυση του αποκαλούμενου «δημοκρατικού ελλείμματος» της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Επισημάναμε τους λόγους για τους οποίους υπάρχει αυτό το έλλειμμα, ποιες είναι οι ατέλειες του «Συνταγματικού Τριγώνου» και πώς αντιμετωπίζονται. Τέλος, σε αυτό το πλαίσιο, αποσαφηνίσαμε τις έννοιες δημοκρατία και ελευθερία.

Στη συνέχεια, εξετάσαμε κάποια βασικά στοιχεία για την ευρωπαϊκή ιδιότητα του πολίτη, και διερευνήσαμε τις προσεγγίσεις που υπάρχουν σχετικά με αυτήν. Σε αυτά τα πλαίσια, αναλύσαμε τη μετα-εθνική αρχή, τον συνταγματικό, αλλά και τον πολιτειακό πατριωτισμό, παραθέτοντας πώς αυτά τα στοιχεία σφυρηλατούν την ευρωπαϊκή ταυτότητα.

Επίσης, αφού πρώτα επιχειρήσαμε να αποδείξουμε πως η ευρωπαϊκή ταυτότητα είναι συμπληρωματική της εθνικής και δεν αντιτίθεται σε αυτήν, αναλύσαμε τη μορφή που θα έπρεπε να έχει η Ευρωπαϊκή Ένωση, ώστε να λειτουργεί με αποτελεσματικότερο τρόπο.

Εξετάσαμε, σε πρώτο επίπεδο, ποιες πρωτοβουλίες έχει πάρει ήδη η Ένωση για την ενίσχυση και την προαγωγή της ευρωπαϊκής ταυτότητας και σε δεύτερο επίπεδο, αναλύσαμε τις μορφές της ομοσπονδίας, της συνομοσπονδίας, της ανοικτής προσέγγισης, της ομοσπονδίας κρατών-εθνών, καταλήγοντας στο μοντέλο που θα μπορούσε να βοηθήσει την Ένωση να ορθοποδήσει, να προάγει την ταυτότητά της, να εξελιχθεί και γενικότερα να διαδραματίσει έναν εξέχοντα ρόλο στις παγκόσμιες

εξελίξεις. Τέλος, επιχειρήσαμε να εξάγουμε τα συμπεράσματά μας σε σχέση με την ευρωπαϊκή ταυτότητα, αλλά και σε σχέση με το ευρωπαϊκό οικοδόμημα στο σύνολό του.

ΠΡΟΒΛΗΜΑΤΙΚΗ

Η δύναμη της Ευρώπης είναι μια «δύναμη μεταμόρφωσης» και κάθε στοιχείο «αδυναμίας» της είναι στην πραγματικότητα μια όψη αυτής της εξαιρετικής «δύναμης μεταμόρφωσης».²⁴

Είναι γεγονός ότι το ζήτημα της ευρωπαϊκής ταυτότητας είναι ζήτημα ακανθώδες και κρίσιμο. Αν και έχουν γίνει αρκετές έρευνες πάνω στο θέμα σε άλλες ευρωπαϊκές χώρες- κυρίως στη Γαλλία και στο Βέλγιο-στην Ελλάδα ο αριθμός των ερευνών, ειδικά, για την ευρωπαϊκή ταυτότητα είναι σχετικά περιορισμένος και αυτό είναι ένα στοιχείο που κάνει την ερευνά μας πιο ενδιαφέρουσα.

Μέσα από αυτήν την έρευνα επιδιώκουμε να εξετάσουμε από την αρχή την πορεία, τη διαμόρφωση και την εξέλιξη της ευρωπαϊκής ταυτότητας και τις καταβολές της. Βασικός στόχος μας είναι να ερευνήσουμε το κατά πόσον και σε ποιο βαθμό είναι δυνατόν να συνδέσουμε τις δυο βασικές πτυχές της, την «ιστορική-παραδοσιακή» και την «πολιτική», να εξετάσουμε δηλαδή την ιστορική Ευρώπη των εθνών και την πολιτική

²⁴ M.Leonard, *Pourquoi l'Europe dominera le 21e siècle*, Plon, 2006, σελ.25

Ευρώπη της ολοκλήρωσής τους. Συνεπώς, είναι απαραίτητη η επισκόπηση της πορείας της Ευρώπης, της Ευρωπαϊκής ιστορίας και της Ευρωπαϊκής Ένωσης με μια κριτική ματιά και βέβαια η σύνδεση όλων αυτών των στοιχείων.

Πιο συγκεκριμένα, βασική υπόθεση της έρευνάς μας είναι η σύγχρονη διάκριση μεταξύ της «ιστορικής» και της «πολιτικής» ευρωπαϊκής ταυτότητας. Η πρώτη είναι πιο παραδοσιακή, λαμβάνοντας υπόψη τις κοινές ιστορικές καταβολές των ευρωπαϊκών λαών, βασισμένη σε μια «ταυτότητα-πεπρωμένο»- όπως θα δούμε παρακάτω, ενώ η δεύτερη στηρίζεται στην ιδέα μιας ταυτότητας, η οποία δημιουργήθηκε σταδιακά δια μέσου κυρίως των ευρωπαϊκών συνθηκών, των ευρωπαϊκών θεσμών και της λειτουργίας τους, επομένως η δημιουργία της είναι σχετικά πρόσφατη.

Η διάκριση αυτή είναι μεν γενική, αλλά είναι απαραίτητη για τη διεξαγωγή της έρευνάς μας, γιατί η υπόθεσή μας είναι ότι η «πολιτική» ταυτότητα δημιουργείται στη βάση της «ιστορικής-παραδοσιακής» ταυτότητας, αλλά αποσπασματικά, σε κομμάτια, με έναν επιλεκτικό τρόπο. Στα πλαίσια αυτής της διάκρισης, στην οποία στηρίζεται η βασική μας υπόθεση, δημιουργούνται επιμέρους ζητήματα, τα οποία συνδέονται άμεσα με αυτήν και φυσικά με την εξέλιξη της ευρωπαϊκής ταυτότητας και της Ευρωπαϊκής Ένωσης γενικότερα. Σε αυτά, θα στηριχθούν οι επιμέρους υποθέσεις της έρευνάς μας.

Το σημαντικότερο, ίσως, όλων είναι ποια θα είναι η μορφή και η κατεύθυνση της στενής αυτής συνεργασίας και κοινής δράσης με στόχο την Ευρώπη της ειρήνης και της ευημερίας. Η υπόθεσή μας είναι ότι η Ευρωπαϊκή Ένωση μπορεί να λειτουργήσει αρτιότερα όχι στα πλαίσια μιας απλής ομοσπονδίας ή μιας απλής συνομοσπονδίας, αλλά στα πλαίσια ενός συνδυασμού αυτών των 2 πολιτικών μοντέλων, μια «ομοσπονδία κρατών-εθνών», όπως θα την ονομάσουμε.

Επιπλέον, βασική μας υπόθεση είναι και ότι ο γεωπολιτικός παράγοντας βρίσκεται στο κέντρο των συζητήσεων του μέλλοντος της Ευρωπαϊκής Ένωσης γενικότερα, αλλά και της ευρωπαϊκής ταυτότητας ειδικότερα. Βρίσκεται, επίσης, στο μεταίχμιο της «ιστορικής» και της «πολιτικής» ταυτότητας και η σημασία του ήταν, είναι και θα είναι πολύ κρίσιμη για την πορεία της Ένωσης.

Άλλωστε, είναι αναμφισβήτητο γεγονός ότι τα νέα μέλη της Ε.Ε. από τις ανατολικές χώρες έπαιξαν στην πραγματικότητα το ρόλο του καταλύτη, με τέτοιον τρόπο, ώστε να έρθουν στο προσκήνιο παλιά μεν, αλλά ουσιαστικά ζητήματα, που στο παρελθόν δεν μπόρεσαν να διευθετηθούν και ίσως επειδή δεν προσεγγίστηκαν όσο έπρεπε: Τι σημαίνει να είναι κανείς Ευρωπαίος; Ποια είναι τα όρια της Ευρώπης; Η Ευρώπη που αποζητούμε είναι απλώς μία ενιαία αγορά ή κάτι διαφορετικό;

Συνεπώς, για την επαλήθευση ή όχι των αρχικών υποθέσεων της εργασίας μας, είναι αναγκαία η επισκόπηση ενός μεγάλου μέρους της «ιστορικής-

παραδοσιακής» και της «πολιτικής» Ευρώπης. Η Ευρώπη, άλλωστε, είναι κάτι περισσότερο από μια ιδέα ή μια ταυτότητα. Είναι μια γεωπολιτική πραγματικότητα, η οποία χρήζει ανάγκη απαντήσεων κι αποτελεσματικών λύσεων στις προκλήσεις του παρόντος και του μέλλοντος.

Επίσης, βασική μας υπόθεση είναι ότι ολόκληρη η Ευρώπη, αλλά και ειδικότερα η Ευρωπαϊκή Ένωση πάσχει από ένα μεγάλο δημοκρατικό έλλειμμα, το οποίο αυτήν την συγκεκριμένη περίοδο, γίνεται όλο και πιο αντιληπτό, δεδομένων των οικονομικο-πολιτικών ευρωπαϊκών συνθηκών και το οποίο την εμποδίζει από το να δράσει αποτελεσματικά στις εκάστοτε προκλήσεις που καλείται να αντιμετωπίσει. Και αυτό το έλλειμμα είναι, πρόδηλο και στα πλαίσια των κρατών μελών, στις εθνικές τους κυβερνήσεις, παραδείγματος χάριν στο πώς λαμβάνονται οι αποφάσεις που αφορούν τους πολίτες, χωρίς καμία ουσιαστική συμμετοχή τους. Μέσα σε αυτό το πλαίσιο, τοποθετείται και η υπόθεσή μας πως η ευρωπαϊκή ιδιότητα του πολίτη χρειάζεται επαναπροσδιορισμό.

Τέλος, είναι γεγονός πως ολόκληρη η Ευρώπη χρειάζεται να προάγει το «πνεύμα» της και να ξεπεράσει τους συλλογικούς εθνικούς «εγωισμούς».²⁵ Σε αυτό, καταλυτικό ρόλο ενδεχομένως να μπορούσε να παίξει μία στρατηγικής σημασίας συμμαχία με τη Ρωσική Ομοσπονδία, η οποία, βέβαια, σε αυτή τη φάση των σχέσεων μεταξύ των δύο και σε συνδυασμό

²⁵ P.Pfimlin, *Memoires d'un europeen*, Paris, Fayard, 1991, σελ.83

με την κατάσταση στην Ουκρανία, και όχι μόνο, είναι ανέφικτη. Είναι σίγουρα, όμως, μία ενδιαφέρουσα μακροπρόθεσμη προοπτική.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1 : Τα στοιχεία και η διαμόρφωση της ευρωπαϊκής ταυτότητας

1.1 Γενικά στοιχεία της ευρωπαϊκής ταυτότητας

1.1α Ορισμοί

«Η έννοια της ταυτότητας είναι το πιο σημαντικό ανθρωπολογικό ζήτημα του τέλους αυτού του αιώνα», σύμφωνα με τον Thierry Wolton (1993) ²⁶. Σήμερα, αρκετά χρόνια μετά και με τις συζητήσεις για την ευρωπαϊκή ταυτότητα να πολλαπλασιάζονται με ρυθμούς γεωμετρικής προόδου, διαπιστώνουμε ότι το ζήτημα της ταυτότητας είναι ουσιαστικής σημασίας και για τον 21^ο αιώνα που διανύουμε. Ενδεχομένως, δεν υπάρχει τίποτα πιο σύγχρονο από το ζήτημα αυτό και ίσως είναι τόσο παλιό όσο η ιστορία. Ειδικά, όμως, μετά τη δημιουργία της Ευρωπαϊκής Ένωσης, αποκτά ακόμη μεγαλύτερο ενδιαφέρον.

Το ζήτημα της ταυτότητας είναι – όπως συχνά αποκαλείται- ένα ακανθώδες ζήτημα. Σε ένα γενικό πλαίσιο, ο όρος «ταυτότητα», όπως τον γνωρίζουμε σήμερα, άρχισε να χρησιμοποιείται διαδεδομένα στις

²⁶ T.Wolton, *Naissance de l'Europe démocratique*, Paris, Flammarion, 1993, σελ.76

κοινωνικές επιστήμες τη δεκαετία του 1960.²⁷ Στις κοινωνικές επιστήμες και στο δημόσιο λόγο, διαδόθηκε εκείνη τη δεκαετία. Συγκεκριμένα εκείνη τη χρονική περίοδο, εμφανίστηκε και η έκφραση «κρίση ταυτότητας» από τον Έρικ Έρικσον.²⁸

Ειδικότερα, ο Έρικσον ορίζει την ταυτότητα ως μια διαδικασία, η οποία βρίσκεται στον πυρήνα του ατόμου, αλλά ταυτόχρονα στον πυρήνα της κοινοτικής κουλτούρας του, μιας διαδικασίας που εδραιώνει την ταυτότητα αυτών των δύο επιμέρους ταυτοτήτων.²⁹ Ο Stuart Hall ορίζει την ταυτότητα με περισσότερο γενικό τρόπο, ότι δηλαδή είναι μια ιδέα την οποία πρέπει να συλλογιστούμε με αρχαίο τρόπο, αλλά μια ιδέα χωρίς της οποίας κάποια βασικά ερωτήματα δεν μπορούν να αναλυθούν με κανέναν τρόπο.³⁰

Ειδικότερα τον τελευταίο αιώνα, ο σκωτσέζος φιλόσοφος Sir William Hamilton είχε προσεγγίσει με επιτυχία τα ζητήματα της ταυτότητας και κυρίως τη δυσκολία του ορισμού τους. Όπως είχε διευκρινίσει, δεν είναι δυνατόν να ορίσουμε τη συνείδηση και την ταυτότητα, μπορούμε να συνειδητοποιήσουμε ότι αυτές είναι έννοιες που αντιλαμβανόμαστε, αλλά

²⁷ R.Brubaker, Au-dela de l'«identite'», *Actes de la recherche en sciences sociales* 2001/3, 139, σελ.66

²⁸ P.Gleason, Identifying Identity. A semantic history, *Journal of American History*, 69/4, March 1983, σελ.910-931

²⁹ E.Erikson, *Identity. Youth and Crisis*, New York, Norton, 1968, σελ.22

³⁰ S.Hall, Who needs Identity? , in S.Hall & H.Du Gay (Ed.), *Questions of Cultural Identity*, London, Sage, 1996, σελ. 2

δεν μπορούμε να μεταδώσουμε στον άλλον, με ακρίβεια, έναν ορισμό που να τις περικλείει.³¹

Στο παρελθόν, η έννοια της ταυτότητας είχε διαφορετικές εκφάνσεις. Μέχρι τον 18ο αιώνα, ο όρος «ταυτότητα» χαρακτήριζε αυτό που ενώνει, το ενωτικό στοιχείο δηλαδή. Στη συνέχεια, από τον 19ο αιώνα, αντικατόπτριζε κάτι που δημιουργείται, που χτίζεται με το χρόνο. Και στη σύγχρονη εποχή, αντιπροσωπεύει το στοιχείο εκείνο που επιτρέπει σε κάτι ή κάποιον να είναι διαφορετικό(ς) και όχι ίδιο(ς) με κάποιο(ν) άλλο.³²

Σύμφωνα με τον Όργουελ, το χειρότερο πράγμα που μπορούμε να κάνουμε με τις λέξεις είναι να υποχωρήσουμε σε αυτές. Η γλώσσα πρέπει να είναι μέσο έκφρασης και όχι εμπόδιο στη σκέψη.³³ Συνεπώς, κρίνουμε απαραίτητο να προβούμε σε μια διευκρίνιση της έννοιας ταυτότητας, ώστε να μπορέσουμε στη συνέχεια να εξάγουμε ορθώς τα συμπεράσματά μας.

Από ανθρωπολογική άποψη, η ταυτότητα είναι μια σχέση και όχι ένα ατομικό στοιχείο. Το περιεχόμενό της δεν αφορά κυρίως στο «ποιος είμαι εγώ», αλλά στο «ποιος είμαι εγώ σε συνάρτηση με τους άλλους» και το αντίστροφο. Μια υγιής ταυτότητα διαθέτει εσωτερική δυναμική και γνωρίζει πώς να διατηρεί την ακεραιότητα και την αξία της.

³¹ G.Angioni, *Ethnies*, in V.Mihailescu (Ed.), *Enquete d identite*, Paris, Editions Civilisations, Volume XLII-No 2, 1993, σελ. 34

³² B.Olliver, *Identité et identification. Sens, mots et techniques*, Lavoisier, 2007, σελ. 45

³³ G.Orwell, *A collection of essays*, New York, Hrcourt Brace, 1953, σελ.169-170

Επιπλέον, η ταυτότητα συγκροτεί μια έννοια, η οποία εκφράζει μια συγκεκριμένη κοινωνική διαδικασία κατά τη διάρκεια της οποίας συγκροτείται το πολιτισμικό της περιεχόμενο.³⁴ Η ταυτότητα συγκροτείται εγγενώς σε κοινωνικές συντεταγμένες, λόγου χάρη, το παιδί που έρχεται στον κόσμο δεν έχει καμία ταυτότητα.

Στο πλαίσιο αυτό, η ταυτότητα είναι μια πολιτισμική έννοια, που εξελίσσεται μέσα στο κοινωνικό γεγονός, το οποίο με τη σειρά του αναπτύσσεται ανάλογα στη διάρκεια του χρόνου.

Όπως αναφέρει ο καθηγητής Π. Ροϊλός, η έννοια της ταυτότητας αποτυπώνεται στην εξής εικόνα: *Είσαι στη θάλασσα και πετάς ένα βότσαλο. Το βότσαλο σχηματίζει ομόκεντρους και διαδοχικά προεκτεινόμενους κύκλους, ο ένας αναπτύσσοντας και υπερβαίνοντας την έννοια του άλλου, σε βαθμό που το κέντρο χάνεται, μαζί με τους κύκλους, στη ρευστότητα του νερού. Κάποιες φορές οι κύκλοι συναντούν άλλους, προερχόμενους από διαφορετικά πεδία βολής βότσαλων. Οι περιφέρειες που οι κύκλοι σου έχουν κατορθώσει να διαγράψουν, ορίζουν τα σημεία προέκτασης και το εμβαδόν της ταυτότητάς σου.*³⁵

Διαπιστώνουμε ότι το περιεχόμενο της ταυτότητας αποτελεί μια μεταβλητή, η οποία αλλάζει μορφή σταδιακά και ξαναοργανώνεται. Δεν εγκλωβίζεται σε μεμονωμένα στοιχεία³⁶. Εξαρτάται από πολλούς και

³⁴ Κ.Κασσιμάτη, *Εθνική και ευρωπαϊκή ταυτότητα*, Αθήνα, Γκούτενμπεργκ, 2004, σελ.162-163

³⁵ Π.Ροϊλός, Λόγω τέχνης-Συνέντευξη στην Άννα Γριμάνη, *Περιοδικό GK* της εφημερίδας *Καθημερινή*, Δεκέμβριος 2010, σελ.94

³⁶ A.Mucchielli, *L'identité*, Presses Universitaires de France, Paris, 1994, σελ.89-90

ποικίλους παράγοντες και παραμέτρους. Συνεπώς, η μελέτη του φαινομένου σε μια συγκεκριμένη περίοδο δεν μπορεί να είναι ανεξάρτητη από την μακροσκοπική του προσέγγιση, της οποίας τα αποτελέσματα μοιραία εμπεριέχονται στην έρευνα.³⁷

Είναι γεγονός πως ο άνθρωπος δε διαθέτει μόνο μία ταυτότητα, αλλά πολλές, ατομικές και συλλογικές. Για παράδειγμα, ο κάθε άνθρωπος έχει την ταυτότητα που του προσδίδει ο τόπος καταγωγής του, η οικογένειά του, η γειτονιά του, η χώρα του κ.ά. Όπως τονίζει ο γερμανός κοινωνιολόγος Norbert Elias, δεν υπάρχει η ταυτότητα του “Εγώ” χωρίς την ταυτότητα του “Εμείς”.³⁸

Επίσης, το ζήτημα της ταυτότητας και κατά συνέπεια της αυτογνωσίας είναι μια έννοια συνδεδεμένη άμεσα με τη συγκρότηση του κοινωνικού ανθρώπου με όρους ελευθερίας. Απαραίτητη προϋπόθεση για να διαλογιστεί ο άνθρωπος για την ύπαρξη και το «είναι» του, για την κοινωνική του υπόσταση και τον «άλλον», είναι να βιώνει ένα καθεστώς ατομικής, κατ’ ελάχιστον, ελευθερίας.³⁹ Οι ταυτότητες υπάρχουν από τη στιγμή που υπάρχουν ελεύθεροι άνθρωποι.

³⁷ G.Contogeorgis, Le phénomène identitaire en Grèce. Entre le cosmosystème hellénique et l’Etat-nation, *Revue Internationale de Politique Compare’e*, No 5, 1998, σελ.59

³⁸ N.Elias, *La societe’ des individus*, Paris, Fayard, 1991, σελ.241

³⁹ Γ.Κοντογιώργης, *Το ελληνικό κοσμοσύστημα- Η κρατοκεντρική περίοδος της πόλης (Μέρος Α’)*, Αθήνα, Εκδόσεις Σιδέρη, 2006, σελ.279

Αν, παραδείγματος χάρη, αναλογιστούμε την περίπτωση του δουλοπάροικου, τίθεται το ζήτημα του κατά πόσον διαθέτει δική του προσωπική ταυτότητα, αφού το «είναι» του ανάγεται στην ταυτότητα του δεσπότη του.⁴⁰

Όταν αναφερόμαστε στην ατομική ή συλλογική ταυτότητα μιλάμε για αυτοπροσδιορισμό, με μια διαφορά: ενώ η ατομική έχει γενικά το στοιχείο του αυτοπροσδιορισμού, η συλλογική το έχει μόνο έναντι του άλλου, παραδείγματος χάριν, οι Έλληνες έναντι των άλλων λαών, που εκφράζονται πολιτικά. Ενώ η ελευθερία σε ατομικό επίπεδο αναγνωρίζεται ως αυτοπροσδιορισμός, στο κοινωνικό και πολιτικό αναγνωρίζεται ως δικαίωμα, δηλαδή ετεροπροσδιορισμός.

Η ελευθερία που αφορά στη συλλογική ταυτότητα συνδέεται άμεσα με τη δυνατότητα του συλλογικού «άλλου» να διαθέτει αυτονομία στο εσωτερικό της ή να επιλέγει και να ακολουθήσει την έξοδό του από αυτή. Με αυτόν τον τρόπο, προκύπτει το δίλημμα αυτονομία ή μειονότητα, ανάλογα με το εύρος της ελευθερίας του συλλογικού «άλλου».⁴¹ Αυτά είναι ζητήματα, όμως, που θα εξεταστούν στην πορεία.

Ετυμολογικά, σύμφωνα με το λεξικό νεοελληνικής γλώσσας του Μ. Τριανταφυλλίδη, η «ταυτότητα» είναι το σύνολο των ιδιαίτερων ψυχικών

⁴⁰ Γ.Κοντογιώργης, *Έθνος και εκσυγχρονιστική νεοτερικότητα*, Αθήνα, Εναλλακτικές Εκδόσεις, 2006, σελ.21

⁴¹ Γ.Κοντογιώργης, *Το ελληνικό κοσμοσύστημα- Η κρατοκεντρική περίοδος της πόλης (Μέρος Α')*, *op.cit*, σελ.280

και πνευματικών χαρακτηριστικών ενός ατόμου ή μιας ομάδας⁴². Υπό αυτό το πρίσμα, η ταυτότητα ενός λαού σταθεροποιεί την κοινωνική συνοχή, συμβάλλοντας ταυτόχρονα και στην κοινωνική ένταξη. Δεν είναι έμφυτη, αλλά στηρίζεται σε επιμέρους θεσμούς, όπως είναι η εκπαίδευση, η οικογένεια κ.ά.⁴³

Επομένως, δεδομένου του ότι η ταυτότητα δεν είναι μια ιδέα ή μια κουλτούρα δεδομένη, αλλά ένας τρόπος αυτο-κατανόησης, ο οποίος εκφράζεται από τα άτομα σε συγκεκριμένες καταστάσεις, δεν μπορεί να γίνει αναφορά στην ευρωπαϊκή ταυτότητα ως κάτι συγκεκριμένο και ομοιόμορφο. Άλλωστε, είναι γεγονός πως η έννοια της ευρωπαϊκής ταυτότητας, έχει οδηγήσει σε μια πολύ συγκεχυμένη συζήτηση, όχι επειδή η Ευρώπη δεν μπορεί να έχει μια ταυτότητα, ούτε επειδή οι κάτοχοι αυτής της ταυτότητας, δηλαδή οι Ευρωπαίοι, δεν υπάρχουν. Η ίδια η ιδέα της ταυτότητας δε διευκρινίστηκε αρκετά με μεγάλη σαφήνεια. Σε πολλές περιπτώσεις, μάλιστα, αμφισβητήθηκε η ύπαρξή της.

Ήταν χαρακτηριστικές οι αντιδράσεις που εκφράστηκαν και δημοσιεύτηκαν μετά τις αρνητικές ψήφους στο γαλλικό και το ολλανδικό δημοψήφισμα για ένα ευρωπαϊκό σύνταγμα.

⁴²Μ.Τριανταφυλλίδης, Ηλεκτρονικό Λεξικό νεοελληνικής γλώσσας http://www.greek-language.gr/greekLang/modern_greek/tools/lexica/triantafyllides/search.html?lq=%CF%84%CE%B1%CF%85%CF%84%CF%8C%CF%84%CE%B7%CF%84%CE%B1&dq= (18 Φεβρουαρίου 2014)

⁴³Κ. Κασσιμάτη, *Εθνική και ευρωπαϊκή ταυτότητα*, op.cit, σελ.228

Ένα σημαντικό ζήτημα είναι πως υπάρχει ένα σχετικό χάσμα κατανόησης μεταξύ των ευρωπαϊκών πολιτικών ελίτ και των ευρωπαίων πολιτών. Αν και το ζήτημα της Ευρωπαϊκής ταυτότητας υπήρξε στο επίκεντρο διάφορων και πολυάριθμων πνευματικών συζητήσεων σχετικά με την ευρωπαϊκή ολοκλήρωση, τα συμπεράσματα είναι σχετικά.

Υπάρχει η προσέγγιση που υποστηρίζει ότι η Ευρώπη δεν χρειάζεται μια ταυτότητα, υπάρχει αυτή που υπογραμμίζει πως πρέπει να υπάρχει μια έντονη αίσθηση της συμμετοχής σε μια ευρωπαϊκή κοινότητα από τους πολίτες της, ενώ υπάρχει και η προσέγγιση που συγκεραίνει και τις δύο προηγούμενες σε έναν βαθμό. Μέχρι ενός σημείου, το ποσοστό των ανθρώπων που ορίζουν τον εαυτό τους ως Ευρωπαίοι, απλώς αναφέρεται στο βαθμό στον οποίο η κατηγορία «ευρωπαϊκή»(ταυτότητα) διαχέεται στον πληθυσμό ως μια σημαντική πολιτική κατηγορία της ιδιότητας του μέλους.⁴⁴

Αυτό είναι σημαντικό, επειδή σύμφωνα με τη Θεωρία της Κοινωνικής Ταυτότητας, σε μια ομάδα η προκατάληψη, αλλά και τα θετικά συναισθήματα προκύπτουν από την κατηγοριοποίηση. Αν οι περισσότεροι άνθρωποι δε διακρίνουν ακόμη ότι είναι μέρος της «Ευρώπης», είναι δύσκολο να συμπεράνουμε πως θα μπορούσαν να αναπτύξουν θετικά συναισθήματα προς την Ευρώπη. Επιπλέον, υπάρχουν περιπτώσεις, όπου

⁴⁴ Προσωπικές Σημειώσεις από διαλέξεις του καθηγητή Jean- Marc Ferry αναφορικά με την ιδέα της Ευρώπης, στο Universite' Libre des Bruxelles, στα πλαίσια του μεταπτυχιακού μας στις πολιτικές επιστήμες, Βρυξέλλες, 2009

ορισμένοι πολίτες ισχυρίζονται ότι αναγνωρίζουν τους εαυτούς τους ως Ευρωπαίους, όταν στην πραγματικότητα, αυτό που θέλουν να δηλώσουν είναι ότι δεν εντοπίζουν τους εαυτούς τους ως μέλη των εθνών στο κράτος, στο οποίο ζουν ή επειδή έχουν ταξιδέψει τόσο πολύ, κυριολεκτικά ή μεταφορικά, αισθάνονται σαν στο σπίτι τους οπουδήποτε.⁴⁵

Είναι γεγονός πως πέρα από τη γενικότερη ασάφεια που περικλείει από μόνος του ο όρος της «ευρωπαϊκής ταυτότητας», υπάρχει και το ζήτημα της ύπαρξης ισχυρών συσχετισμών μεταξύ της ταύτισης με την Ευρώπη και της υποστήριξης της ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης. Αυτό οφείλεται στο γεγονός ότι για πολλούς ανθρώπους αυτά τα δύο αναλυτικά ξεχωριστά ζητήματα, τείνουν να ταυτιστούν.

Η παραπάνω συζήτηση παρέχει ενδείξεις ως προς τους παράγοντες που εμποδίζουν την ανάπτυξη μιας ευρωπαϊκής ταυτότητας μεταξύ του πληθυσμού. Ένας από αυτούς τους παράγοντες είναι η εσφαλμένη εκτίμηση του πληθυσμού για την πραγματική πολιτική σημασία της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Αν και απέχει πολύ από το να γίνει μια κατάσταση, η Ευρωπαϊκή Ένωση διαδραματίζει έναν πολύ μεγαλύτερο ρόλο στην ζωή των πολιτών της από αυτόν, που είναι σε θέση να αναγνωρίσει.

Οι παράγοντες που συμβάλλουν σε αυτό είναι ποικίλοι. Ένας σημαντικός παράγοντας είναι η έλλειψη προβολής των θεσμικών οργάνων και φορέων

⁴⁵ Προσωπικές Σημειώσεις από διαλέξεις του καθηγητή Jean- Marc Ferry, στο Université Libre des Bruxelles, op.cit

της Ευρωπαϊκής Ένωσης στη δημόσια σφαίρα. Ένας άλλος παράγοντας, ο οποίος συμβάλλει στο γεγονός ότι πολλοί πολίτες δεν βλέπουν τον «ευρωπαϊκό» χαρακτήρα της ταυτότητας, είναι ότι εστιάζουν σε μεγάλο βαθμό αποκλειστικά στην πολιτιστική πολυμορφία. Μία απλή υιοθέτηση του συνθήματος «Ενότητα στην πολυμορφία» της Ευρωπαϊκής Ένωσης δεν είναι αρκετή. Η ευρωπαϊκή ταυτότητα είναι κοινωνική συνείδηση, αλλά θα πρέπει να γίνεται αντιληπτή από τους πολίτες τους ίδιους.

Αν τα άτομα βλέπουν την Ευρώπη ως μια ταυτότητα σε ένα επίπεδο πάνω από την εθνική ταυτότητα ή ως εναλλακτική λύση για τα εθνικά αποτελέσματα της ταυτότητάς τους, τίθεται το ζήτημα της συμβατότητας μεταξύ των ευρωπαϊκών και των εθνικών ταυτοτήτων, κάτι που θα αναλύσουμε στη συνέχεια.

Συχνά στην ερώτηση πώς ορίζεται την ευρωπαϊκή ταυτότητα, δίνεται η κλασική απάντηση *ενότητα στην ποικιλομορφία* (στη διεθνή βιβλιογραφία *united in diversity*). Όπως σημειώνει ο γάλλος φιλόσοφος Edgar Morin « η Ευρώπη διαλύεται αν θελήσουμε να την προσεγγίσουμε με έναν τρόπο ξεκάθαρο, κομματιάζεται αν θελήσουμε να αναγνωρίσουμε την ενότητά της.[...] Έτσι, η Ευρώπη είναι το μέτρο, αλλά και η «ύβρις», είναι η λογική, αλλά είναι και ο μύθος».⁴⁶

⁴⁶ Centre des Etudes Europeennes de Strasbourg, *Quelles solidarités pour l'Europe ?*, Strasbourg, La documentation française, 2003, σελ.173

Ετυμολογικά, υπάρχουν δύο βασικές εκδοχές για την προέλευση της λέξης «Ευρώπη». Σύμφωνα με την πρώτη, η λέξη «Ευρώπη» προέρχεται από το εβραϊκό <Ereb>, που σημαίνει «δύση (του ηλίου)», αντώνυμο του <Acu>, που σημαίνει «ανατολή (του ηλίου)». Σύμφωνα με τη δεύτερη εκδοχή, αποδεικνύεται το «ευρύ φάσμα» της «Ευρώπης», αφού προέρχεται από το <Ευρύς-οπή> .⁴⁷ Υπάρχει και μία τρίτη εκδοχή, πολύ λιγότερο διαδεδομένη, σύμφωνα με τη οποία η λέξη Ευρώπη προέρχεται από το κέλτικο <wrab> που σημαίνει δύση.⁴⁸

Η ιδιότητα της ευρωπαϊκής ταυτότητας αφορά σε ένα μεγάλο αριθμό ανεξάρτητων, διαφορετικών κρατών και λαών, οι οποίοι εκτός από το ότι δε μιλούν καν την ίδια γλώσσα, έχουν διαφορετικά πολιτικά συστήματα, διαφορετικούς τρόπους ζωής, ήθη κι έθιμα, διαφορετικές ιστορικές καταβολές κ.ά. Όπως προαναφέρθηκε, η ευρωπαϊκή ταυτότητα δεν είναι ένα στατικό ή σταθερό στοιχείο. Μεταβάλλεται και εξελίσσεται. Παρόλ' αυτά, όμως, συγκροτείται από κάποια σταθερά στοιχεία, όπως θα δούμε στη συνέχεια.

⁴⁷ P.Sticht, *Culture européenne ou Europe des cultures ? Les enjeux actuels de la politique culturelle en Europe*, L'Harmattan, 2000, σελ.34

⁴⁸ D.De Rougement, *28 siècles d'Europe*, Paris, 1990, Editions Christian de Bartillat, σελ.30

1.1β Ευρωπαϊκή ταυτότητα: Μια συλλογική ταυτότητα

Ενώ η έννοια της προσωπικής, ατομικής ταυτότητας αναφέρεται σε μια συγκεκριμένη υπάρχουσα μονάδα, το ζήτημα της συλλογικής ταυτότητας παραπέμπει και συνεπάγεται τη δημιουργία αυτής της συλλογικής μονάδας⁴⁹ και αυτό καθιστά το ζήτημα περισσότερο περίπλοκο. Συνεπώς, πρέπει να εξεταστεί ποια άτομα θα περιλαμβάνει, ποια κοινά χαρακτηριστικά θα τους αποδίδονται και με ποια κριτήρια.

*Μια συλλογική ταυτότητα μοιάζει με ένα πολύεδρο, το οποίο κάτω από συγκεκριμένο φωτισμό, φωτίζεται η μία γωνία του, χωρίς να εξαφανίζονται οι άλλες.*⁵⁰ Είναι το συναίσθημα του ανήκειν σε ένα σύνολο. Και η ευρωπαϊκή ταυτότητα είναι, κατ' αρχήν, μια συλλογική ταυτότητα, είναι το συναίσθημα του ανήκειν στην Ευρώπη.

Σύμφωνα με τον Jurgen Habermas, *θα πρέπει ή να καταφέρουμε να σφυρηλατήσουμε μια ευρωπαϊκή ταυτότητα ή η γηραιά ήπειρος θα εξαφανιστεί από τη διεθνή πολιτική σκηνή.*⁵¹ Όμως, ενδεχομένως, το ζήτημα που τίθεται δεν είναι αν υπάρχει ή όχι ευρωπαϊκή ταυτότητα. Η τελευταία

⁴⁹ H.Friese, *Identities. Time, difference and boundaries*, Bergham Books, 2002, σελ.68

⁵⁰ J.Berque, *Qu'est-ce qu'une identité collective ?* in *Echanges et communications. Mélanges offerts a Claude Levi-Strauss. Réunis par J. Pouillon et P. Maranda*, Paris-La Haye, Mouton, 1970, σελ.479

⁵¹ J.Habermas, *Sur l'Europe*, Paris, Bayard, 2006, σελ.15

υπάρχει, είναι αυτό που θα λέγαμε κοινωνική συνείδηση, το ουσιαστικό ζήτημα είναι ποιος και πώς τη διαχειρίζεται.

Γενικά, για να συνειδητοποιήσουμε πρακτικά την ύπαρξη της ευρωπαϊκής ταυτότητας, αρκεί να τη δούμε εκτός του χώρου της Ευρώπης και από όσο πιο μακριά τη δούμε, τόσο πιο εύκολο είναι να το αντιληφθούμε.

Παραδείγματος χάρη, εάν κάποιος βρεθεί στην Κίνα και αναφέρει εκεί την ελληνική καταγωγή του, είναι πιθανόν να μη γνωρίζουν πού βρίσκεται η Ελλάδα, αλλά ακόμα κι αν γνωρίζουν, θα τον αντιμετωπίσουν ως Ευρωπαίο. Αλλά και αυτός ο ίδιος εκτός από Έλληνας θα νιώσει Ευρωπαίος. Αυτό το απλό γεγονός παραπέμπει στο ότι η ταυτότητα έχει να κάνει με τη συλλογική ταυτότητα, που ο ίδιος ο έχων την ταυτότητα ενσωματώνει, αλλά και με το πώς τον αντιμετωπίζουν οι άλλοι.

Κάθε συλλογική ταυτότητα λειτουργεί παράλληλα στη βάση δύο κατευθύνσεων: προς τα μέσα και προς τα έξω. Στην πρώτη περίπτωση, δημιουργεί ενωτικούς και συνεκτικούς δεσμούς και στη δεύτερη διασταλτικούς και διαφοροποιούς. Φυσικά αυτή η αντιδιαστολή δεν καταλήγει απαραίτητα στην απομάκρυνση των εντός από τους εκτός.⁵²

Μια συλλογική ταυτότητα είναι «μια δυναμική, αναδυόμενη πτυχή της συλλογικής δράσης»⁵³. Σύμφωνα με τον Alberto Melucci, συλλογική

⁵² Κ.Κασσιμάτη, *Εθνική και ευρωπαϊκή ταυτότητα*, Γκούτενμπεργκ, 2004, σελ.199-200

⁵³ A.Schlesinger, *The Disuniting of America: Reflections on a Multicultural Society*, New York, W.W. Norton Editions,1991, σελ.155

ταυτότητα είναι «ένας διαδραστικός και κοινός ορισμός που παράγεται από διάφορα αλληλεπιδρώντα άτομα που ασχολούνται με τις κατευθύνσεις της δράσης τους, καθώς και στον τομέα των ευκαιριών και των περιορισμών στους οποίους η δράση τους λαμβάνει χώρα»⁵⁴. Ο Melucci τονίζει το διαδραστικό χαρακτήρα της διαμόρφωσης της ταυτότητας. Κατά συνέπεια, κάθε είδους ταυτότητα μπορεί να τροποποιηθεί και νέες ταυτότητες μπορούν να προκύψουν.

Σε γενικές γραμμές, κάθε συλλογική ταυτότητα εκφράζει συναισθήματα που ισχυροποιούν ένα σύστημα αξιών και τρόπων συμπεριφοράς και δράσης. Οι συλλογικές ταυτότητες συνήθως στηρίζονται σε κοινές πρακτικές και μπορούν να διαμορφωθούν με δύο τρόπους: είτε μέσω της επαφής και επικοινωνίας είτε μέσω θεσμικών μέσων, τα οποία τις συγκροτούν, τις μεταδίδουν και τις διατηρούν.

Ο Αριστοτέλης, αναφερόμενος στην ταυτότητα της πόλης, διευκρινίζει πως είναι πρώτα από όλα μια θεσμική ταυτότητα, η *πολιτεία*, μέσα από την οποία η κοινότητα γίνεται πολιτικό υποκείμενο. Στηρίζεται στην κοινωνία του δίκαιου και του συμφέροντος και πλαισιώνεται από την ομόνοια μεταξύ των ανθρώπων.⁵⁵ Συνεπώς, η συλλογική ταυτότητα έχει και συνεπάγεται και την πολιτική της διάσταση.

⁵⁴ A.Melucci, *Nomads of the Present. Social Movements and Individual Needs in Contemporary Society*, edited by J.Keane and P.Mier, Philadelphia: Temple University, 1989. σελ.34

⁵⁵ Αριστοτέλης, Πολιτικά, Βιβλίο Α' Κεφ.2&Βιβλίο Γ' Κεφ.3 στο *Άπαντα Αρχαίων Ελλήνων συγγραφέων* ν. 11, Εκδόσεις Πάπυρος, 1975

Χρήζει διευκρίνισης το ότι η συλλογική ταυτότητα δεν είναι η ταυτότητα του ανήκειν στο κράτος, δεν την κατασκεύασε το κράτος. Το κράτος, ενδεχομένως, την οικειοποιήθηκε για να τη χρησιμοποιήσει, έχοντας ως στόχο τη νομιμοποίηση της αλλοτρίωσης της κοινωνίας απ' το πολιτικό γεγονός.

Η συλλογική ταυτότητα δεν κατασκευάστηκε συγκεκριμένα από κάποιον. Είναι, όπως αναφέραμε παραπάνω, αυτό που θα λέγαμε με σημερινούς όρους, συνείδηση κοινωνίας, συλλογική συνείδηση, δηλαδή βιώματα από το παρελθόν, το παρόν και το μέλλον, ανθρώπων που βρίσκονται στον ίδιο πολιτισμικό χώρο. Για παράδειγμα, το πώς αντιλαμβάνεται κανείς την ελληνικότητα μπορεί να περιλαμβάνει πολλές αντιλήψεις και εκδοχές. Το γεγονός, όμως, είναι πως, παρά τις διαφορετικές αυτές εκφάνσεις αυτής της συλλογικής ταυτότητας, όλοι οι Έλληνες μαζί αισθάνονται πως είναι κάτι διαφορετικό από τον Πολωνό, από τον Σουηδό, από τον Αυστραλό κλπ. Και αυτό το διαφορετικό, που πολλές φορές δεν είναι απαραίτητα κάτι απτό, δημιουργεί τη διαφορετική κοινωνική συνείδηση. Αυτό είναι ο πολιτισμός.

Η νεωτερικότητα, όμως, δεν αποδέχεται τη συλλογική ταυτότητα με αυτόν τον τρόπο, γιατί αν θεωρήσουμε ότι είναι συνείδηση κοινωνίας, τότε θα πρέπει να προβληματιστούμε για ποιον λόγο ασκείται από το κράτος και μάλιστα κατά βούληση. Η ουσία της συλλογικής μας ταυτότητας είναι να μιλήσουμε με όρους αυτονομίας, δηλαδή το ποιος θα αποφασίσει τί θέλουν οι Ιταλοί ως Ιταλοί, οι Γερμανοί ως Γερμανοί, οι Γάλλοι ως Γάλλοι κλπ.

Και σε αυτό το σημείο επανέρχεται το ζήτημα της ελευθερίας ως αυτοπροσδιορισμού, στο οποίο έγινε πρωθύστερη αναφορά.

Μέχρι τα τέλη του Β' παγκοσμίου πολέμου, η αναφορά στην Ευρώπη, στη συνείδηση των ανθρώπων, ήταν κυρίως γεωγραφική. Επί Καρλομάγνου, ίσως, η έννοια της Ευρώπης γίνεται από γεωγραφική πολιτική, φέροντας το βάρος της αντιπαράθεσης του χριστιανισμού με το Ισλάμ, αλλά και της ρωμαϊκότητας με το Βυζάντιο.⁵⁶

Στο πλαίσιο αυτό, χρήζει αναφοράς η χριστιανική διάσταση της ευρωπαϊκής ιδέας, μια ιδέα που αποτυπώθηκε χαρακτηριστικά στο έργο «Περί της Ανακτήσεως των ιερών τόπων» του Pierre Dubois, ο οποίος ουσιαστικά «ήταν ο άνθρωπος που ενέταξε την ευρωπαϊκή ιδέα *stricto sensu* στην ιστορία». Σε αυτό το έργο, ο γάλλος νομομαθής, κάνει μια πρόταση για την εξασφάλιση μιας ειρηνικής Ευρώπης. Στο δίλημμα «πάπας ή αυτοκράτορας» αντιτείνει τη δημιουργία μιας συνομοσπονδίας μοναρχιών χριστιανικού τύπου, την οποία δεν θα τη διαχειρίζεται ούτε ο πάπας ούτε ο αυτοκράτορας, αλλά θα συγκροτείται από εκκλησιαστικούς ή λαϊκούς ανθρώπους.⁵⁷

Πέρα από την ευρωπαϊκή ιδέα, το ζήτημα της «συνάντησης» της πολιτιστικής και της γεωπολιτικής Ευρώπης άρχισε να τίθεται

⁵⁶ J.Barrot, B.Elissade, G.Roques, *Europe, europes, espaces en recomposition*, Paris, Vuibert, 2002, σελ.41

⁵⁷ Θ.Χριστοδουλίδης, *Από την ευρωπαϊκή ιδέα στην Ευρωπαϊκή Ένωση*, Αθήνα, Εκδόσεις Σιδέρης, 2002, σελ.13-15

αποφασιστικά επί τάπητος μετά τον Β' παγκόσμιο πόλεμο, μέσα στα νέα πλαίσια των διεθνών εξελίξεων, όπως είχαν διαμορφωθεί τότε. Η κατάρρευση του διπολικού συστήματος, η γεωστρατηγική αποδυνάμωση της Ρωσίας και ο αναδυόμενος τότε ανταγωνισμός μεταξύ της Ευρωπαϊκής Ένωσης και των Ηνωμένων Πολιτειών της Αμερικής στα πλαίσια της παγκοσμιοποίησης, συμβάλλουν στην τοποθέτηση της σχέσης ανάμεσα στην πολιτιστική ταυτότητα και στην πολιτειακή κατασκευή της Ευρώπης, σε μια νέα βάση.⁵⁸

Η έννοια της συλλογικής ευρωπαϊκής ταυτότητας, όπως τη γνωρίζουμε σήμερα, είναι πρόσφατη κι επίκτητη. Δημιουργήθηκε σε ένα μεγάλο βαθμό εξαιτίας των πολιτικών εξελίξεων, των δύο παγκοσμίων πολέμων, αλλά και του Ψυχρού πολέμου. Οι υπερεθνικές ταυτότητες που γνώριζε η γηραιά ήπειρος μέχρι τότε ήταν κυρίως η αυτοκρατορική (παραδείγματος χάρη η Ρωσία ή η Γερμανία), η αποικιακή (όπως η Γαλλία) και η ιδιαίτερη περίπτωση της συλλογικής ταυτότητας της βρετανικής Κοινοπολιτείας.⁵⁹

Πιο συγκεκριμένα, η περίπτωση της Ευρωπαϊκής ταυτότητας αποτελεί μία περίπτωση υπερεθνικής ταυτότητας. Η Ευρωπαϊκή Ένωση είναι ένα μοναδικό πείραμα, ένα *sui generis* πολιτικό μόρφωμα, χωρίς ιστορικό

⁵⁸ G.Contogeorgis, *L'identité culturelle et géopolitique*, 9/3/2008

<http://contogeorgis.blogspot.gr/2008/03/europe-culturelle-et-gopolitique.html>

(accessed 18 january 2012)

⁵⁹ Ibid

προκάτοχο. Ποτέ δεν είχε δημιουργηθεί ένα τέτοιο ισχυρό υπερεθνικό όργανο στο παρελθόν. Ο βαθμός στον οποίο κυρίαρχα έθνη-κράτη είναι πρόθυμα να παραιτηθούν από μέρος των δικαιωμάτων τους ως κυρίαρχων εθνών είναι ασύγκριτος.

Το κρίσιμο ερώτημα είναι εάν η πολιτική και οικονομική ολοκλήρωση της Ευρώπης ακολουθείται από το σχηματισμό μιας συλλογικής ευρωπαϊκής ταυτότητας. Μια κοινή ευρωπαϊκή ταυτότητα θα μπορούσε στη συνέχεια να χρησιμεύσει ως σημείο εκκίνησης για μια δημιουργία ενός ενεργού ευρωπαϊκού δήμου. Και μετέπειτα, ένας τέτοιος Ευρωπαϊκός δήμος θα μπορούσε να αντισταθμίσει τη δύναμη και την επιρροή των ευρωπαϊκών θεσμικών οργάνων και θα μπορούσε να βελτιώσει το δημοκρατικό έλλειμμα της Ε.Ε.

Η Ευρωπαϊκή Επιτροπή, στα πλαίσια της διαμόρφωσης μιας συλλογικής ευρωπαϊκής ταυτότητας ή ορθότερα, της συνειδητοποίησης της ύπαρξης αυτής της ταυτότητας, εισήγαγε ένα νέο σύνολο συμβόλων και θεσμικών οργάνων για την επικοινωνία με τις αρχές και τις αξίες πάνω στις οποίες η Κοινότητα βασίζεται: Δημιουργήθηκε μια σημαία, επιλέχθηκε ένας ύμνος της Ευρώπης, δημιουργήθηκαν ειδικές πινακίδες των ευρωπαϊκών αυτοκινήτων, δημιουργήθηκε η Ευρωπαϊκή Ορχήστρα Νέων και η ημερομηνία της 9ης του Μαΐου ανακηρύχθηκε ως η «Ημέρα της Ευρώπης». Επιπλέον, η Ευρωπαϊκή Επιτροπή πρότεινε την "Τηλεόραση χωρίς σύνορα" - οδηγία που στοχεύει άμεσα στη δημιουργία μιας κοινής ευρωπαϊκής

ταυτότητας: Η πληροφόρηση είναι καθοριστικός, ίσως ο πιο αποφασιστικός, παράγοντας της ευρωπαϊκής ενοποίησης.

Για να πραγματοποιηθεί, όμως, η ευρωπαϊκή ενοποίηση και ολοκλήρωση είναι απαραίτητη και αναγκαία συνθήκη η έννοια της ευρωπαϊκής ταυτότητας να γίνει αντιληπτή.

Για να επανέλθουμε στο ζήτημα της ευρωπαϊκής ταυτότητας και του ορισμού της, θεωρούμε πως ένα πολύ σημαντικό βήμα έγινε στην Κοπεγχάγη το 1973. Ήταν μια ιστορική στιγμή, αφού για πρώτη φορά αναφέρθηκε επίσημα ο όρος «ευρωπαϊκή ταυτότητα».

1.1γ Κοπεγχάγη 1973: Η πρώτη επίσημη αναφορά στην ευρωπαϊκή ταυτότητα

Η πρώτη επίσημη αναφορά στην έννοια της ευρωπαϊκής ταυτότητας έγινε στις 14 Δεκεμβρίου του 1973, στην Κοπεγχάγη. Απέναντι στις Ηνωμένες Πολιτείες της Αμερικής, οι υπουργοί εξωτερικών των κρατών της τότε Ευρωπαϊκής Κοινότητας υπέγραψαν το «Έγγραφο για την ευρωπαϊκή ταυτότητα». Πρόκειται για ένα έγγραφο το οποίο ορίζει τον στόχο της τότε Ευρωπαϊκής Κοινότητας και προσπαθεί να διευκρινίσει τις σχέσεις της με τις άλλες χώρες του κόσμου, όπως οι Η.Π.Α., η Ιαπωνία, ο Καναδάς και η Κίνα.

Οι εννέα «αποφάσισαν να ενωθούν στο επίπεδο των βασικών ευρωπαϊκών αναγκών, για να εξασφαλίσουν τη συνέχιση του κοινού τους πολιτισμού.[...] Επιθυμώντας να εξασφαλίσουν, επίσης, το σεβασμό των νομικών, πολιτικών και ηθικών τους αξιών, να διατηρήσουν την πλούσια ποικιλομορφία των εθνικών τους ταυτοτήτων, έχοντας μια ίδια αντίληψη της ζωής, στηριζόμενη στην επιθυμία να κτίσουν μία κοινωνία στην υπηρεσία των ανθρώπων, στοχεύουν στη διάσωση των αρχών της αντιπροσωπευτικής δημοκρατίας, της έννομης τάξης, της κοινωνικής δικαιοσύνης και του σεβασμού των

ανθρώπων δικαιωμάτων, τα οποία αποτελούν θεμελιώδη στοιχεία της ευρωπαϊκής ταυτότητας. »⁶⁰

Συνεπώς, η αναγνώριση της ευρωπαϊκής ταυτότητας υπογραμμίζει «το πέρασμα από μια αντίληψη της Ευρώπης που στηριζόταν στα εθνικά συμφέροντα (του κάθε κράτους ξεχωριστά), σε μια αντίληψη της Ευρώπης η οποία διεκδικεί τα ευρωπαϊκά κοινά συμφέροντα.»⁶¹

Αυτό που πρέπει να επισημανθεί είναι ότι μέχρι το 1973 και την υπογραφή του συγκεκριμένου εγγράφου, ουδέποτε είχε γίνει ξεκάθαρη αναφορά στην έννοια της ευρωπαϊκής ταυτότητας από τα ευρωπαϊκά κράτη, αφού ο γενικός ορισμός της ισοδυναμούσε με την αντίθεσή της προς τον απολυταρχισμό και τη σοσιαλιστική σοβιετική ιδεολογία. Η ξεκάθαρη αναφορά στην έννοια της ευρωπαϊκής ταυτότητας ήρθε στο προσκήνιο κάτω από συνθήκες, στις οποίες υπήρχε έλλειψη συναισθημάτων ως προς την Κοινότητα, αλλά και ως προς την έννοια της ταυτότητας γενικότερα.⁶²

Βέβαια, κάποια από τα στοιχεία που συμπεριλάμβανε το Έγγραφο αυτό, είχαν διατυπωθεί πρωθύστερα. Σε πρώτο στάδιο, είχαν τεθεί από την επιτροπή εμπειρογνομόνων, με πρόεδρο τον Etienne Davignon, την οποία είχε συστήσει το Συμβούλιο και ενέκρινε τον Οκτώβρη του 1970. Σε

⁶⁰ P.Gerbet, F.De La Serre, G.Nafilyan, *L'union politique de l'Europe. Jalons et textes. Documents rassemblés par Pierre Gerbet, Françoise de la Serré, Gérard Nafilyan*, Paris, La documentation française, 1998, σελ.87

⁶¹ P.Sticht, *Culture européenne ou Europe des cultures ? Les enjeux actuels de la politique culturelle en Europe*, op.cit., σελ.34

⁶² L.Niethammer, A European Identity? in STRATH Bo (ed.), *Europe and the other and Europe as the other*, Brussels, Presses Interuniversitaires Europeennes, 2000, σελ.402-403

δεύτερο στάδιο, κάποιες από τις προτάσεις, όσον αφορά την ενίσχυση της κοινοτικής πολιτικής συνεργασίας, διατυπώθηκαν στα πλαίσια της Διάσκεψη κορυφής που έγινε στο Παρίσι τον Οκτώβριο του 1972.⁶³

Το αξιοσημείωτο και πρωτοφανές στοιχείο όσον αφορά την υιοθέτηση του «Εγγράφου για την ευρωπαϊκή ταυτότητα» από τους εννέα της τότε Ευρωπαϊκής Κοινότητας, είναι οι ιστορικές συνθήκες κάτω από τις οποίες υπογράφηκε.

Αφενός, υπήρχαν αρκετές φωνές αμφισβήτησης στα πλαίσια της ίδιας της Κοινότητας, σε ό, τι αφορούσε το ρόλο της στα διεθνή πράγματα. Ένα χαρακτηριστικό παράδειγμα είναι οι δηλώσεις του Pietro Nenni, ιταλού πολιτικού, τότε γερουσιαστή και πρώην υπουργού εξωτερικών της γείτονος χώρας.

Ο Nenni υποστήριξε τότε πως η Ευρώπη δεν είχε κάνει τίποτα ούτε για τέλος του πολέμου του Βιετνάμ ούτε για την οικονομική και νομισματική παγκόσμια κρίση ούτε κατάφερε να επιτύχει μια κοινή πρωτοβουλία στον «πόλεμο του πετρελαίου» και την ενεργειακή κρίση που αντιμετώπιζε η Κοινότητα.⁶⁴

Εκτός από το χαρακτηριστικό παράδειγμα του Nenni, αντίστοιχη κριτική έκανε ο Yves Moreau, ο οποίος μεταξύ των άλλων ανέφερε πως όχι μόνο

⁶³ G.Laschi&M.Telo (ed.), *Europa Potenza civile o entita' in declino? Contributi ad una nuova stagione multidisciplinare degli studi europei*, Bologna, Il Mulino, 2007, σελ.109

⁶⁴ P.Nenni, *Discorsi parlamentari(1946-1979)*, Roma, Camera dei Deputati-Ufficio stampa e pubblicazioni, 1983, σελ.787

δεν έγινε τίποτα στην Ευρώπη ώστε να ξεπεραστεί η τότε πετρελαϊκή κρίση, αλλά χρησιμοποιήθηκε και για να προκαλέσει εσκεμμένα μια οικονομική δυσπραγία, προκαλώντας προβλήματα στους μισθωτούς και γενικότερα στα χαμηλά κοινωνικά στρώματα.⁶⁵

Αφετέρου, εκτός της Κοινότητας, το Έγγραφο για την ευρωπαϊκή ταυτότητα» ήταν αναμφισβήτητα μια ηχηρή απάντηση στον τότε υπουργό εξωτερικών του αμερικανικού κράτους, Χένρυ Κίσινγκερ, ο οποίος είχε προσπαθήσει στο λόγο του στις 23 Απριλίου του 1973, να τοποθετήσει τις διεθνείς ευρωπαϊκές προσδοκίες σε ένα πλαίσιο κυρίως τοπικό παρά παγκόσμιο. Μετά τον Δ' αραβο-ισραηλινό πόλεμο του 1973 (ή αλλιώς πόλεμο του Γιομ Κιπούρ) και το εμπάργκο των Αράβων στο πετρέλαιο, οι Ευρωπαίοι επεδίωξαν και πέτυχαν απευθείας διάλογο με τον αραβικό κόσμο, γεγονός που προξένησε τη δυσφορία και τις αντιδράσεις των Αμερικανών.

Πιο συγκεκριμένα, ο Κίσινγκερ είχε δηλώσει ότι «στην Αμερική υπάρχουν φωνές που υποστηρίζουν ότι η Ευρώπη αγνοεί τις ευρείες υποχρεώσεις της ακολουθώντας μονόπλευρα τα δικά της οικονομικά συμφέροντα και ότι δεν υποστηρίζει ένα μεγάλο μέρος του φορτίου της κοινής άμυνας[...]. Στον τομέα των οικονομικών σχέσεων, η ευρωπαϊκή Κοινότητα ενίσχυσε τον τοπικό της χαρακτήρα. Παράλληλα, οι Ηνωμένες

⁶⁵ Y. Moreau, L'identité européenne, *L'Humanité*, 13/12/1973

Πολιτείες Αμερικής πρέπει να δράσουν ως στοιχείο ενός πιο ευρέος διεθνούς εμπορικού και νομισματικού συστήματος, του οποίου θα είναι υπεύθυνες»⁶⁶.

Σημαντική αναφορά για την ευρωπαϊκή ταυτότητα γίνεται και στη συνθήκη του Μάαστριχτ(1992) και σε αυτήν του Άμστερνταμ(1997).

Ενδεικτικά αναφέρουμε ότι στην πρώτη συνθήκη *« η Ένωση έχει ως στόχο να καθορίσει την ταυτότητά της στη διεθνή σκηνή, κυρίως με την υιοθέτηση μιας κοινής εξωτερικής πολιτικής και ασφάλειας.». Στη δεύτερη συνθήκη, τα Κράτη-μέλη είναι « αποφασισμένα να υιοθετήσουν μια κοινή εξωτερική πολιτική και ασφάλεια(...) ενισχύοντας έτσι την ευρωπαϊκή ταυτότητα και την ανεξαρτησία της με στόχο την προώθηση της ειρήνης, της ασφάλειας και της προόδου στην Ευρώπη και στον κόσμο ».*⁶⁷

Πέρα όμως από τα επίσημα έγγραφα ή τις συνθήκες, στα οποία υπάρχει αναφορά στην ευρωπαϊκή ταυτότητα, είναι σημαντική η αναφορά στη σύστασή της και στον τρόπο με τον οποίο διαμορφώνεται.

⁶⁶ H.Kissinger, Un appel des États-Unis à l'Europe: L'année de l'Europe, στο *Europe Documents*. 03.05.1973, n° 734, σελ. 1-6, <http://www.ena.lu/europe/1969-1979-crisis-relance/henry-kissinger-york-1973.htm> (accessed 12 march 2009)

⁶⁷ Συνθήκη του Μάαστριχτ , Ηλεκτρονικό Αρχείο της Ευρωπαϊκής Ένωσης, http://europa.eu/eur-lex/en/treaties/dat/EU_treaty.html#0001000001 (accessed 5 november 2009)

1.1δ Η «Ευρώπη», ο μύθος της και η διαμόρφωση της ευρωπαϊκής ταυτότητας

Είναι γεγονός πως στην ερώτηση ποιος είναι ο δημιουργός της Ευρώπης δεν υπάρχει μία απάντηση. Η απάντηση μπορεί να είναι οι άνθρωποι και οι ηγέτες τους ή να είναι τα κράτη και αυτοί που τα κυβερνούν ή ότι είναι η γεωγραφία ή ίσως η ιστορία με ό, τι αξίες και ιδέες συνεπάγεται. Προφανώς, όλοι οι παραπάνω παράγοντες έπαιξαν και παίζουν ακόμη τον ρόλο τους, περισσότερο ή λιγότερο ανάλογα με τις συνθήκες. Η Ευρώπη είτε ως μύθος είτε ως ιδέα, παρέμενε και παραμένει ένα κυρίαρχο θέμα.

Σύμφωνα με τον άγγλο ιστορικό Νόρμαν Ντέιβις, μία από τις βασικές αιτίες για τις οποίες δεν υπάρχει ισχυρή αίσθηση ταυτότητας στην Ευρωπαϊκή Ένωση και στην Ευρώπη γενικότερα, είναι γιατί δεν υπάρχει ένας μύθος στον οποίο να πιστεύουν όλοι οι Ευρωπαίοι πολίτες και ο οποίος θα μπορούσε να τους εμπνεύσει.⁶⁸

Ο μύθος είναι συστατικό κομμάτι της ταυτότητας, κατά τον Edelman.⁶⁹ Το ίδιο υποδεικνύει και ο Ούγγρος Kerenyi. Υποστηρίζει πως η λειτουργία του μύθου δεν είναι ούτε να προσδώσει ένα όνομα στα πράγματα ούτε

⁶⁸ Ν.Ντέιβις, Μαθήματα Ιστορίας. Συνέντευξη με τον Μ.Προβατά, *BHMagazino*, 11 Απριλίου 2010, τεύχος 495, σελ.25

⁶⁹ M.Edelman, *Politics as symbolic action*, New York, Academic Press, 1971, σελ. 282-283

αμιγώς να τα εξηγήσει, αλλά να τους προσδώσει έδαφος, να τα στηρίξει.⁷⁰

Η σημασία του είναι καθοριστική σε συμβολικό επίπεδο, καθώς αντιπροσωπεύει αξίες που έχουν ενσωματωθεί στην κοινωνική ζωή και στις κοινωνικές δομές.

Οι μύθοι αφηγούνται ιστορίες, διευκρινίζουν την προέλευση των πραγμάτων κι επομένως ταυτόχρονα εξηγούν με έναν τρόπο το πού αυτά αποσκοπούν. Συνεπώς, οι μύθοι μπορεί να εξηγούν και την ανθρώπινη πολιτισμική ποικιλομορφία.⁷¹ Κάποιοι κοινωνιολόγοι, μάλιστα, όπως ο Emile Durkheim, υποστηρίζουν πως, εκτός των άλλων, μύθοι συμβάλλουν στη δημιουργία της βάσης της φιλοσοφίας και της επιστήμης γενικότερα.⁷²

Ο Ντέιβις επεκτείνει τη σκέψη του περισσότερο. Υποστηρίζει πως *η Ευρώπη πάσχει στη συναισθηματική σφαίρα της ζωής, στη συναισθηματική σφαίρα της καθημερινότητας*. Ακριβώς, λοιπόν, επειδή δεν διαθέτει έναν ισχυρό μύθο που να την κινητοποιεί, είναι πολύ ορθολογική και στηρίζεται κυρίως στις αγορές και στην οικονομική πλευρά της ζωής. Και σίγουρα σε αυτό, συμβάλλει το γεγονός ότι ενώ δεν υπάρχει ένας ισχυρός παγκόσμιος μύθος για την Ευρώπη, οι εθνικοί μύθοι είναι πολύ ισχυροί.⁷³

⁷⁰ K.Kerenyi, Prolegomena, στο K.Kerenyi & C.G.Jung, *Essays on a science of mythology*, Princeton, Princeton University Press, 1963

⁷¹ P.Cohen, Theories of Myth, στο R.Segal (Ed.), *Myth, Critical Concept in Literary and Cultural Studies*, London, 2007, σελ. 33-52

⁷² E.Durkheim, *The elementary forms of religious life*, New York, Collier, 1961

⁷³ N.Ντέιβις: Μαθήματα Ιστορίας. Συνέντευξη με τον Μ.Προβατά, op.cit., σελ.26

Το παραπάνω, όμως, δεν μπορεί να παρουσιαστεί ως ισχυρό επιχείρημα. Οι μύθοι τις περισσότερες φορές είχαν δημιουργηθεί για να ερμηνευθούν στοιχεία και καταστάσεις, τα οποία οι άνθρωποι δεν ήταν σε θέση να εξηγήσουν. Λόγου χάρη, ο μύθος του ληστή Σκίρωνα, κοντά στην απόκρημνη περιοχή της Κακιάς Σκάλας, στη δυτική Αττική, ο οποίος έριχνε από τον γκρεμό τους περαστικούς, είχε δημιουργηθεί, διότι οι άνθρωποι προσπαθούσαν να ερμηνεύσουν γιατί πολλοί δεν κατάφερναν να περάσουν ζωντανοί από εκεί. Δε δέχονταν πως το μονοπάτι ήταν δύσβατο κι με αυτόν τον τρόπο επινοήθηκε ο μύθος του Σκίρωνα.

Για να επανέλθουμε στην έννοια του μύθου σε σχέση με την Ευρώπη, η τελευταία δεν έχει ανάγκη έναν μύθο στα πρότυπα των εθνικών μύθων.

Όσον αφορά τη γηραιά ήπειρο, αν και αναφέρεται αρχικά στον Ησίοδο (περίπου το 900 π.Χ.) ως μία από τις Ωκεανίδες⁷⁴, αναμφισβήτητα, ο μύθος που κυριάρχησε κατά τη διάρκεια των αιώνων είναι αυτός της αρπαγής της Ευρώπης από το Δία. Αυτός ο μύθος θεωρήθηκε από την αρχαιότητα θεμέλιος λίθος διαμόρφωσης μιας ευρωπαϊκής ταυτότητας.

Σύμφωνα με την ελληνική μυθολογία, η Ευρώπη ήταν εγγονή του Ποσειδώνα και της Λυβίας⁷⁵ και κόρη του Αγήνορα και της Τηλεφάεσσας, ηγεμόνων της Φοινίκης (δηλαδή της σημερινής περιοχής του Νότιου Λιβάνου), την οποία άρπαξε ο Δίας μεταμορφωμένος σε ταύρο και την

⁷⁴ D.De Rougement, *28 siècles d'Europe*, France, 1990, Editions Christian de Bartillat, σελ.12

⁷⁵ H.Gerard, *L'Histoire de l'Europe*, Louvain-La-Neuve, Versant Sud, 2002, σελ.5

οδήγησε στη Κρήτη, όπου απέκτησαν τρία παιδιά, το Μίνωα(τον μελλοντικό βασιλιά της Κνωσού), το Ραδάμανθυ και το Σαρπηδόνα.⁷⁶

Μάλιστα, η αναπαράσταση αυτού του μύθου κοσμεί, από το 2005, την είσοδο του ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου στο Στρασβούργο. Πρόκειται για ένα γλυπτό μνημειακών διαστάσεων, βάρους σχεδόν 6 τόνων, φτιαγμένο από ανοξείδωτο χάλυβα, μπρούτζο και γυαλί. Το γλυπτό είναι δώρο από τον Δήμο Αγίου Νικολάου αλλά και όλη την Κρήτη προς την Ευρωπαϊκή Ένωση, το οποίο κατασκευάστηκε από 2 Έλληνες, τους Νίκο και Παντελή Σωτηριάδη. Το γλυπτό φέρει μια ομηρική επιγραφή : «Δόσις ολίγη τε, φίλη τε», δηλαδή το δώρο είναι μικρό, αλλά με πολλή φιλία δοσμένο.

Ο μύθος αυτός, της αρπαγής της Ευρώπης από τον Δία, έχει ταυτόχρονα πολλές ερμηνείες. Ο ιστορικός Ηρόδοτος, τον 5^ο αιώνα π.Χ., τον εκλαμβάνει ως μια υπόθεση «οφθαλμόν αντί οφθαλμού». ⁷⁷ Κατά τη δική του άποψη, κάποιοι Φοίνικες από την Τύρο απήγαγαν την Ιώ, την κόρη του βασιλιά του Άργους. Στη συνέχεια, προς ανταπόδοση αυτού, κάποιοι Έλληνες από την Κρήτη έφτασαν μέχρι τη Φοινίκη και απήγαγαν την κόρη του Βασιλιά της Τύρου.⁷⁸

⁷⁶ J.Schmidt, *Dictionnaire de la mythologie grecque et romaine*, Paris, Larousse, 1993

⁷⁷ N.Davies, *Europe: A History*, New York, Oxford University Press, 1996, σελ.16

⁷⁸ Ηρόδοτος, *Ιστορίαι*, Βιβλίο Α' Κλειώ,

<http://books.google.gr/books?id=b4c->

[AAAAcAAJ&pg=PA259&dq=Ηροδοτος+Θαλεια&hl=el&ei=RTvZTK-](http://books.google.gr/books?id=b4c-AAAAcAAJ&pg=PA259&dq=Ηροδοτος+Θαλεια&hl=el&ei=RTvZTK-)

[cHJiQ4gaa8IXqCA&sa=X&oi=book_result&resnum=2&ved=0CC4Q6AEwAQ#v=onepage&q&f=false](http://books.google.gr/books?id=b4c-AAAAcAAJ&pg=PA259&dq=Ηροδοτος+Θαλεια&hl=el&ei=RTvZTK-cHJiQ4gaa8IXqCA&sa=X&oi=book_result&resnum=2&ved=0CC4Q6AEwAQ#v=onepage&q&f=false) (accessed 12 may 2009)

Σύμφωνα με άλλη προσέγγιση του μύθου αυτού, το γεγονός ότι ο Δίας μεταφέρει την Ευρώπη στην Κρήτη από τη Φοινίκη, αναδεικνύει τη σχέση μεταξύ της Αρχαίας Αιγύπτου και της Αρχαίας Ελλάδας, δεδομένου ότι η Φοινίκη ανήκε στην επικράτεια των Φαραώ. Με αυτόν τον τρόπο, ο Κάδμος, ο αδερφός της Ευρώπης, ο οποίος έψαξε για να τη βρει, έφερε την τέχνη της γραφής στην Ελλάδα.⁷⁹

Η ερμηνεία του μύθου ενέχει επιπλέον μια γεωγραφική προσέγγιση: Η αρπαγή της Ευρώπης από το Δία συμβολίζει συγχρόνως την ελευθερία και την αυτονομία της Ελλάδας κι εξίσου της Ευρώπης σε σχέση με την Ασία. Πιο συγκεκριμένα, συμβολίζει την αντίθεση του ελληνικού πολιτισμού ως προς τον ασιατικό. Ο πρώτος είναι ανθρωποκεντρικός, βασισμένος στην ελευθερία και ο δεύτερος δεσποτικός. «*Η Ευρώπη είναι μια γυναίκα που χειραφετείται και κάνει την είσοδό της στην ιστορική σκηνή με την είσοδό της στον ανθρωποκεντρισμό*»⁸⁰.

Ο ποιητής Μόσχος, από τις Συρακούσες, πρώτος, συνέδεσε ως ιδέα τον μύθο της Ευρώπης με την Ήπειρο (2^{ος} αιώνας π.Χ.). Όπως αναφέρει χαρακτηριστικά «*Φοίνικος θυγάτηρ ἔτι παρθένος Εὐρώπεια, ὥϊσατ' ἠπείρους δοιάς περὶ εἶο μάχεσθαι, Ἀσίδα τ' ἀντιπέρην τε*».⁸¹

⁷⁹ N.Davies,, *Europe: A History*, op.cit, σελ. xvi

⁸⁰ G.Contogeorgis, L'Europe culturelle et géopolitique, dans «*Ideias de Europa : Que fronteiras ?*», M.M.Tavares Rubeiro, Coimbra, 2004, Quarteto, σελ.48

⁸¹ Μόσχος, ποίημα «Ευρώπη»:

http://www.toxolyros.gr/index.php?option=com_content&task=view&id=5247&Itemid=857

(accessed 12 may 2009)

Βέβαια, όσον αφορά αυτή την αντίθεση Ελλάδας-Ευρώπης-Ασίας, είναι ενδιαφέρουσα και η άποψη του Αριστοτέλη στα «Πολιτικά» (VII,7). Εκεί, ο Σταγειρίτης φιλόσοφος υπογραμμίζει ότι τα ευρωπαϊκά έθνη διαθέτουν πολύ θάρρος, αλλά δε διαθέτουν ευφυΐα και τεχνική ικανότητα και γι' αυτό ενώ είναι ελεύθερα, είναι ανίκανα να οργανωθούν πολιτικά και να επιβληθούν των γειτόνων τους.

Αντίθετα, τα ασιατικά έθνη διαθέτουν ευφυΐα κι εφευρετικότητα, αλλά όχι θάρρος και γι' αυτό ζουν σε συνεχές καθεστώς δουλείας και υποταγής. Όμως, οι Έλληνες, έχοντας μια ενδιάμεση γεωγραφική θέση, διαθέτουν τα θετικά στοιχεία και των ευρωπαϊκών και των ασιατικών εθνών, δηλαδή και ανδρεία και ευφυΐα. Και αυτή είναι η αιτία που, κατά τον Αριστοτέλη, οι Έλληνες είναι ελεύθεροι και ταυτόχρονα έχουν εξαίρετους πολιτικούς θεσμούς. Ο Σταγειρίτης αποδίδει αυτές τις διαφορές μεταξύ των Ελλήνων, των Ευρωπαίων και των Ασιατών κυρίως στο κλίμα, αφού οι Έλληνες ως πιο προνομιούχοι έχουν ένα ήπιο κλίμα, ενώ οι Ευρωπαίοι έχουν κλίμα κρύο και οι Ασιάτες ζεστό.⁸²

Ακριβώς γι' αυτό, μέχρι τον 5ο αι. π.Χ. ουσιαστικά η Ελλάδα ήταν η Ευρώπη. Το υπόλοιπο κομμάτι της Ευρώπης, δεν είχε καμία πολιτική υπόσταση κι ελευθερία. Όταν ο Ξέρξης ξεκινά τον δεύτερο περσικό πόλεμο εναντίον των Ελλήνων, το 480 π.Χ., τα κείμενα εκείνης της εποχής γράφουν για την επιθυμία του να υποτάξει «όλη την Ευρώπη».⁸³

⁸² J.Barrot, B.Elissade, G.Roques, op.cit, σελ.38-39

⁸³ N.Davies, *Europe: A History*, op.cit, σελ.19

Και ο Ηρόδοτος συνδέει τους πολέμους μεταξύ Ελλήνων και Βαρβάρων με την αντίθεση Ευρώπης-Ασίας, όπως και ο Ιπποκράτης. Ο τελευταίος, μάλιστα, διευκρινίζει πως οι Ευρωπαίοι είναι πιο θαρραλέοι από τους Ασιάτες, μεταξύ των άλλων και λόγω του κλίματος και διαχωρίζει τους πολέμους που κάνουν οι μεν για να υπερασπιστούν τα εδάφη τους και οι δε για να κάνουν εκστρατείες μακριά από εδάφη τους. Όμως, ενώ ο Ηρόδοτος χωρίζει τον κόσμο σε 3 ηπείρους, την Ευρώπη, την Ασία και τη Λιβύη, ο Ιπποκράτης τον χωρίζει μόνο στις 2 πρώτες.⁸⁴

Τον 4^ο αι. π.Χ., μάλιστα, όταν ο Ισοκράτης επιχειρεί να ενώσει την Ελλάδα υπό την καθοδήγηση του Φιλίππου της Μακεδονίας, για να επιχειρηθεί μια εκστρατεία ενάντια στην Ασία, χρησιμοποιεί σχεδόν πάντα τον όρο *Ευρώπη*, συνδέοντας τους Έλληνες με τους μη Έλληνες που βρίσκονταν υπό την ηγεμονία του Φιλίππου. Συνεπώς, είχε ήδη μια ιδέα ενός συνόλου ανθρώπων που τους διαχώριζε από αυτούς στην Ασία.⁸⁵

Ο Στράβωνας αναφερόμενος στην Ευρώπη, υποστηρίζει πως είναι θαυμάσια προικισμένη για την ανάπτυξη εξαιρετων ανθρώπων και κυβερνήσεων και γιατί χάρη στις δυνατότητες που διαθέτει συνέβαλε στη βελτίωση των άλλων ηπείρων.(Γεωγραφικά, II, 5, 8⁸⁶). Μετά τον Στράβωνα

⁸⁴ J.Jouanna, L'image de l'Europe chez Herodote et Hippocrate: Essai de comparaison, in PERRIN Michael(ed.), *L'idée de l'Europe au fil de deux millénaires*, Paris, Editions Beauchesne, 1994, σελ.26-30

⁸⁵ H.Ahreweiler&M.Aymard(ed.), *Les Européens*, Paris, Hermann Editeurs des Sciences et des Arts, 2000, σελ.22

⁸⁶ Στράβωνας, *Άπαντα*, 2ος τόμος, Γεωγραφικών β', Αθήνα, Εκδόσεις Κάκτος, 1994

κι έναν αιώνα αργότερα (1^{ος} αι. μ.Χ.), ο ρωμαίος φιλόσοφος Πλίνιος ο πρεσβύτερος γράφει για την Ευρώπη, η οποία γέννησε το λαό που νίκησε όλα τα έθνη και που είναι αναμφισβήτητα η πιο ωραία ήπειρος.⁸⁷

Η πρώτη αναφορά, όμως, στην Ευρώπη ως ενότητα όχι μόνο γεωγραφική, αλλά ανθρώπινη, των Ευρωπαίων που την υπερασπίζονται, γίνεται τον 8^ο αι μ.Χ., μετά τη μάχη του Πουατιέ, το 732 μ.Χ. Η αυτοκρατορία του Καρόλου σηματοδοτεί την κορυφή της συνείδησης μιας ενωμένης Ευρώπης.⁸⁸

Σε ένα γενικότερο πλαίσιο, οι μεγάλες διαφορές που υπήρχαν στο παρελθόν μεταξύ των διαφόρων πολιτισμών, αποδιδόταν σε διάφορους παράγοντες όπως οι κλιματικές συνθήκες, ο τρόπος διακυβέρνησης κ.ά. Για παράδειγμα, ένας λαός όπως οι Κινέζοι θεωρούνταν αναμενόμενο να μείνει στάσιμος κατά τη διάρκεια ενός μεγάλου χρονικού διαστήματος, αφού ήταν τόσο εσωστρεφής και ταυτόχρονα συνηθισμένος σε έναν δεσποτικό τρόπο διακυβέρνησης.⁸⁹ Το 1793 ο μαρκήσιος ντε Κοντορσέ υποστήριζε μετά παρρησίας πως οι λαοί της Ασίας, της Αφρικής και της Αμερικής φαίνεται πως περιμένουν απλώς να εκπολιτιστούν και να λάβουν από εμάς τα μέσα και

⁸⁷ J.Huntzinger, *Η Ευρώπη χθες, σήμερα*, αύριο, Αθήνα, εκδόσεις Λιβάνη, 1978 σελ. 23

⁸⁸ D.De Rougement, *28 siècles d'Europe*, Paris, Editions Christian de Bartillat, 1990, σελ. 9

⁸⁹ Α.Πάγκντεν, *Λαοί και Αυτοκρατορίες*, Αθήνα, Εκδόσεις Πατάκη, 2004, σελ.179-80

τον τρόπο για να το πετύχουν όπως και να βρουν ανάμεσα στους Ευρωπαίους άλλους συνανθρώπους για να γίνουν φίλοι και μαθητές τους.⁹⁰

Εν κατακλείδι, τα στοιχεία αυτού του πρώτου κεφαλαίου της έρευνάς μας, μας δίνουν ως έναν βαθμό τη βάση και τον άξονα όσον αφορά τους ορισμούς και τα πρωταρχικά στοιχεία της σύνθεσης της ευρωπαϊκής ταυτότητας. Γίνεται σαφές πως οι εκφάνσεις της ταυτότητας, είτε αυτή είναι ατομική είτε συλλογική – όπως η ευρωπαϊκή- είναι ποικίλες και διαφέρουν ανάλογα με την εποχή και τις συνθήκες που τις περιβάλλουν. Υπό αυτό το πρίσμα, η ευρωπαϊκή ταυτότητα, ως μια εξαιρετικά σύνθετης μορφής συλλογική ταυτότητα- εκ της βάσεώς της- δεν είναι εφικτό να οριστεί με έναν συγκεκριμένο τρόπο. Ανεξαρτήτως με το πότε έγινε η επίσημη αναφορά στον ορισμό της, τα συνεκτικά της στοιχεία και παράλληλα τα διαφοροποιά στοιχεία που ενέχει σε σχέση με άλλες συλλογικές ταυτότητες, είναι γεγονός πως διαμορφώνονται σε σχέση με τις συνθήκες και την εποχή και επομένως η σύνθεσή της είναι εξίσου μεταβλητή.

⁹⁰ M. De Condorcet, *Esquisse d'un tableau historique des progrès de l'esprit humain*, Paris, Librairie philosophique J. Vrin, 1793, σελ. 335-337

Η διαδικασία που θα ακολουθηθεί στα επόμενα κεφάλαια, δεν είναι να γίνει κάποια σύγκριση μεταξύ της ευρωπαϊκής ταυτότητας με κάποια άλλη, όπως παραδείγματος χάρη η ασιατική ή η αμερικανική. Κρίνεται, όμως, ενδιαφέρον να ερευνηθούν τα στοιχεία τα οποία τη συγκροτούν κατά τη διάρκεια της εξέλιξής της και να εξετασθεί στη βάση ποιων από αυτά τα στοιχεία θα μπορεί η Ευρώπη και η Ευρωπαϊκή Ένωση να βασιστεί και να βρει τον τρόπο να εξελιχθεί ακόμα περισσότερο.

1.2 Τα όρια της ευρωπαϊκής ηπείρου. Η γεωπολιτική σημασία της ευρωπαϊκής ταυτότητας

Είναι γεγονός πως κατά καιρούς διατυπώνονται ποικίλες απόψεις όσον αφορά τη διαμόρφωση της ευρωπαϊκής ταυτότητας. Παραδείγματος χάρη, για το γάλλο πολιτικό Ζαν Πιερ Σεβενεμάν είναι *μια καλή και αναγκαία ιδέα που πρέπει όμως πρώτα να εφευρεθεί*.⁹¹ Οι διάφορες απόψεις θα μπορούσαν να συμπυκνωθούν, σε πρώτο στάδιο, σε δύο κυρίως διαφορετικές προσεγγίσεις: την ιστορική-παραδοσιακή και την πολιτική. Σε αυτές τις δύο, αναπόσπαστο κομμάτι αποτελεί ο γεωγραφικός παράγοντας που αφορά την Ευρωπαϊκή Ένωση και με αυτόν θα ξεκινήσουμε.

Ο Krzysztof Pomian, πολωνός ιστορικός και φιλόσοφος, υποστηρίζει πως η ιστορία της Ευρώπης είναι αυτή των συνόρων της και αυτή των στοιχείων που της επιβάλλαμε με τις λέξεις και τις πράξεις μας. Πρόκειται ουσιαστικά, υπογραμμίζει, για μια ιστορία συγκρούσεων.⁹²

Όπως προαναφέρθηκε, η ιστορική-παραδοσιακή αλλά και η πολιτική ταυτότητα συνδέονται άμεσα με ένα συγκεκριμένο εδαφικό χώρο. Συνεπώς, δεν θα μπορούσε να γίνει προσέγγιση της «ιστορικής-παραδοσιακής»

⁹¹ Χ.Σμιτ, *Η αυτοδυναμία της Ευρώπης. Προοπτικές για τον 21^ο αιώνα*, Αθήνα, Εκδόσεις Παπαζήση, 2003, σελ.238

⁹² Κ.Πομιάν, *L'Europe et ses nations*, Editions Gallimard, 1990, σελ.7

ταυτότητας της Ευρώπης αν δε γίνει σε πρώτο στάδιο μια σύντομη-έστω-αναφορά στα όρια της Ευρωπαϊκής ηπείρου. Η Ευρώπη διαφοροποιείται από την Ασία, την Αμερική και τις άλλες ηπείρους, πρώτα από όλα με τη γεωγραφία της.

Πέραν, όμως από αυτό, στο εσωτερικό του ευρωπαϊκού οικοδομήματος, από την αρχή της δημιουργίας του, πολλά σημαντικά γεγονότα και εξελίξεις είχαν ως πυρήνα ή βάση κατά κύριο λόγο τα «σύνορα». Χαρακτηριστικό παράδειγμα είναι πρωταρχικά η κατάργηση των «εσωτερικών συνόρων» μέσα στην Ευρωπαϊκή Ένωση με σκοπό τη δημιουργία μιας Ενιαίας Εσωτερικής Αγοράς. Επίσης, πιο πρόσφατα, με την είσοδο της Αυστρίας και της Φινλανδίας, ήρθε στο προσκήνιο μια άλλη διάσταση της προβληματικής των συνόρων της Ευρωπαϊκής Ένωσης, αφού η τελευταία απέκτησε για πρώτη φορά σύνορα με τη Ρωσία. Και πιο πρόσφατα με τη διεύρυνση προς Ανατολάς και την περαιτέρω διεύρυνση, τέθηκαν πάλι πτυχές του ζητήματος των συνόρων, πολιτικές, οικονομικές, πολιτιστικές, αλλά και αμυντικές.

Στην πραγματικότητα, η Ευρωπαϊκή Ένωση δεν επιδιώκει να αποκρύψει τη χριστιανική της ταυτότητα, ή οποιαδήποτε άλλη ευρωπαϊκή κληρονομιά διαθέτει, απλά έχει αναπτύξει κριτήρια για την ένταξη των μελών της, στα οποία δεν θίγονται αμιγώς τα πολιτιστικά χαρακτηριστικά της Ευρώπης. Η Ευρώπη, όμως, είναι μια γεωγραφική πραγματικότητα, έχει μια τεράστια ιστορική κληρονομιά, και αυτό είναι κομμάτι της πολιτισμικής και

πολιτιστικής της ταυτότητας.

Στα πλαίσια της ιστορικής συγκυρίας της λήξης του Ψυχρού πολέμου τα Ευρωπαϊκά σύνορα χρειάστηκε να επαναπροσδιοριστούν, έχοντας ως άξονα νέα κριτήρια. Είναι γεγονός πως η Ευρώπη, αν και «γηραιά ήπειρος» περιλάμβανε ένα 60% των συνόρων της, το οποίο διαμορφώθηκε κατά τη διάρκεια του 20ου αιώνα.⁹³

Ο Στρατηγός De Gaulle, το 1960, αναφερόταν σε μια ήπειρο που εκτεινόταν από τον Ατλαντικό μέχρι τα Ουράλια, ενώ ο Paul Valéry επικαλούνταν την έννοια του «μικρού ακρωτηρίου της ασιατικής ηπείρου». Αναμφισβήτητα, υπάρχει ένα ευρύ φάσμα ερμηνειών...⁹⁴

Στη δύση, κατά γενική ομολογία, η θάλασσα φαίνεται να προσφέρει αναμφισβήτητα σύνορα. Ένα σημείο, όμως, που μπορεί να εγείρει κάποια ερωτήματα είναι το νησί της Μεγάλης Βρετανίας. Ο Winston Churchill στον πασίγνωστο λόγο που εκφώνησε στη Ζυρίχη το 1946, δεν περιλαμβάνει τη Μεγάλη-Βρετανία στα «Ενωμένα Κράτη της Ευρώπης».⁹⁵

Η εγγύτητα, πάντως, μπορεί να είναι ένα επιχείρημα της ιδιότητας μέλους, εάν σκεφθούμε τα σαράντα χιλιόμετρα που χωρίζουν το Pas de

⁹³ Π.Ιωακειμίδης, Η έκταση και τα σύνορα του Ευρωπαϊκού χώρου: Νέες πραγματικότητες και νέες προκλήσεις στο Ε.Ανδρικοπούλου και Γ.Καυκαλάς, *Ο Νέος Ευρωπαϊκός Χώρος. Η διεύρυνση και η γεωγραφία της ευρωπαϊκής ανάπτυξης*, Αθήνα, Θεμέλιο, 2000, σελ. 72

⁹⁴ J.Rodier Hubert, Où s'arrêtent les frontières de l'Europe ? Seul le respect des valeurs communes est précisé, *Les Echos*, 4 mai 2005

⁹⁵ F.Pfetsch, La problematique de l'identite' europeenne, στο G.F.Dumont, op.cit, σελ.267

Calais από το Eurotunnel. Σε αυτό το σημείο, είναι ενδιαφέρουσα η αναφορά «στη βρετανική ιδιομορφία», όπως αυτή εξηγείται από τον Antonio Varsori.⁹⁶

Σύμφωνα με τον συγγραφέα, η Μεγάλη Βρετανία ανήκει συγχρόνως και στην ατλαντική και στην ευρωπαϊκή ταυτότητα. Η ατλαντική ταυτότητα έχει προκύψει έντονα κατά τη διάρκεια του μεσοπόλεμου και έχει δώσει βαρύτητα στις αξίες, στις παραδόσεις και στα κοινά συμφέροντα της Μεγάλης Βρετανίας και της Βόρειας Αμερικής.

Επιπλέον, οι κοινοί εχθροί τους, η Γερμανία και η Ιαπωνία παραδείγματος χάρη, τις ώθησαν να συνάψουν την «ατλαντική συμμαχία», τον Αύγουστο του 1941. Έτσι, ο ατλαντικός ωκεανός έγινε το σύμβολο που συνέδεε αυτά τα δύο μέρη. Μετά από μερικά χρόνια, όμως, αυτή η «συμμαχία» άρχισε να αποδυναμώνεται.

Στην ανατολή, το ζήτημα των ευρωπαϊκών συνόρων είναι περισσότερο περίπλοκο.

Στα νοτιο-δυτικά, τίθεται το ερώτημα των καυκάσιων λαών.

Γενικότερα, η αξονική περιοχή του όρους Καύκασου θεωρείται το σύνορο ανάμεσα στην Ασία και την Ευρώπη. Κατά συνέπεια, πρέπει να περιλάβουμε στην Ευρώπη όλη τη δυτική Ρωσία και την Ουκρανία. Ειδικά

⁹⁶ A.Varsori, *Les mers, frontières de l'Europe : Quel rôle dans la formation de l'identité européenne ?*, στο R.Girault (dir.) *Identité et Conscience européennes au XXe siècle*, Hachette, 1994, σελ.160

για τη Ρωσία, ο Marc Ferro τονίζει πως είναι ανοησία να αναρωτιόμαστε αν η Ρωσία είναι κομμάτι της Ευρώπης, αφού από πολιτισμική άποψη, η Ρωσία είναι η Ευρώπη.⁹⁷

Μπορούμε, όμως, να αρνηθούμε ότι η Γεωργία, που έχει θαλάσσια πρόσοψη στη Μαύρη θάλασσα, έχει κάτι το ευρωπαϊκό; Η Γεωργία, έχοντας κύρια θρησκεία της την Ορθοδοξία, ακόμα και αν ήταν απομονωμένη από τη δυτική Χριστιανοσύνη μετά την άλωση της Κωνσταντινούπολης, συνέχισε να ρέπει προς τη δύση παρά τις διάφορες εξωτερικές πιέσεις που δεχόταν.⁹⁸

Το ίδιο ισχύει για την Αρμενία. *«Η δημοκρατία της Αρμενίας, που έγινε ανεξάρτητη το 1991, είναι κληρονόμος μιας ιστορίας που είχε συνεχώς το έδαφός της έρμαιο στις πιέσεις των γειτόνων του... Διατήρησε πάντα τη Χριστιανοσύνη σε μια αυτοκέφαλη μορφή που εξηγούν η ιστορία και η γεωγραφία.»*⁹⁹

Τα Ουράλια είναι μια πρόσφατη οριοθέτηση κι αποτελεί το αποτέλεσμα μιας πολιτικής απόφασης. Ο Μέγας Πέτρος, ο ρώσος τσάρος, γοητευμένος από το ταξίδι του στη Δύση (1697-1698), επιθύμησε να «αγκυροβολήσει» το Κράτος του μέσα στην Ευρώπη. Χτίζει τη νέα πρωτεύουσα της Ρωσίας, την Αγία Πετρούπολη, το 1703, επιθυμώντας να δώσει μια έξοδο της

⁹⁷ M.Ferro, La Russie fait-elle partie de l'Europe? , *Diagonales Est-Ouest*, n.63, janvier-fevrier 2000, σελ. 4-7

⁹⁸ G.F.Dumont, op.cit.σελ.102

⁹⁹ Ibid

Ρωσίας προς τη Βαλτική και τη Μαύρη θάλασσα. Ο Tatichtchev, ο επίσημος γεωγράφος του τσάρου, έχει προτείνει τα Ουράλια ως το νέο σύνορο της Ευρώπης. Πέρα από αυτά, υπάρχει η Ασία, «η έρημος των Ταρτάρων».¹⁰⁰

Η ένταξη της Τουρκίας στην Ευρωπαϊκή Ένωση είναι πιο σύνθετη από αυτή της Ρωσίας και που διχάζει βαθειά τα κράτη-μέλη. Εάν δεχτούμε ότι τα νοτιοδυτικά σύνορα της Ευρώπης βρίσκονται στο Βόσπορο, δεν υπάρχει αμφιβολία ότι η Τουρκία έχει εδάφη μέσα στη ευρωπαϊκή ήπειρο. Αλλά σε αυτό το στάδιο προκύπτει πλήθος άλλων ζητημάτων.

Αναμφισβήτητα, όταν αναφερόμαστε στην Ευρωπαϊκή Ένωση, αναφερόμαστε σε ένα σχέδιο, όχι αποκλειστικά σε ένα έδαφος. Αλλά κάθε σχέδιο εφαρμόζεται σε εδάφη και μπορεί να πετύχει μόνο εάν είναι σύμφωνο με τις κουλτούρες και τους ανθρώπους που ζουν σε αυτά. Συνεπώς, η Ευρωπαϊκή Ένωση δεν μπορεί να είναι ένα γεωγραφικό αντικείμενο που δεν προσδιορίζεται. Πρέπει να καθορίσει τη γεωγραφία της και επομένως τα εδάφη στα οποία μπορεί να βάλει σε ισχύ ένα σχέδιο-πρόγραμμα χρήσιμο και αποτελεσματικό για τους πολίτες της και για την παγκόσμια ειρήνη και ευημερία.

Είναι πρόδηλο ότι για πολλούς λόγους (οικονομικούς, πολιτιστικούς, διπλωματικούς, γεωπολιτικούς κ.ά) οι σχέσεις της Ευρωπαϊκής Ένωσης με

¹⁰⁰J.Barrot-B.Elissade-G.Roque, op.cit, σελ.79

τη Ρωσία και οι σχέσεις της με τη Τουρκία δε φαίνονται να είναι ίδιες. Παρ' όλα αυτά, υπάρχουν διαφορές αλλά και ομοιότητες ανάμεσα σε αυτούς τους δύο τύπους των σχέσεων.

Εάν η Τουρκία γινόταν μέλος της Ευρωπαϊκής Ένωσης, θα ήταν η πιο μεγάλη χώρα-μέλος της. Θα αντιπροσώπευε ένα αξιοσημείωτο πεδίο της ευρωπαϊκής περιφερειακής πολιτικής, περίπου το 16%, αλλά δεν θα προκαλούσε ανισορροπία στο σύνολο των εδαφών της Ένωσης. Ειδικά η Τουρκία είχε επιχειρήσει στο παρελθόν, επί εποχής Οζάλ, να αναδειχθεί σε έναν ευρασιατικό περιφερειακό παίκτη, αλλά η προσπάθεια δεν είχε τελεσφορήσει.¹⁰¹

Δεν πρέπει να υποβαθμιστεί, βέβαια, ότι με την έξαρση του προσφυγικού φαινομένου στην Ευρώπη λόγω του πολέμου στη Συρία (2015), η Τουρκία έχει αναλάβει έναν ρόλο βασικού παίκτη στην Ευρώπη, ώστε να μειωθεί η μεταναστευτική ροή στη γηραιά ήπειρο. Με τη σειρά της η Τουρκία εγείρει διάφορες απαιτήσεις.¹⁰² Το προσφυγικό, αυτήν τη στιγμή, είναι το υπ' αριθμόν ένα πρόβλημα στην Ευρωπαϊκή Ένωση.

¹⁰¹ Γ.Γούναρης, *Ευρωπαϊκή ουτοπία. Σκέψεις για την Ενωμένη Ευρώπη του 21^{ου} αιώνα*, Αθήνα, Εκδόσεις Κασταλία, 2008, σελ. 64

¹⁰⁹ Ε.Βαρβιτσιώτη, Η Τουρκία βασικός παίκτης στην Ευρώπη, Εφημερίδα *Καθημερινή*, 17 Οκτωβρίου 2015, <http://www.kathimerini.gr/835029/article/epikairothta/kosmos/h-toyrkia-vasikos-paikths-sthn-eyrwph> (accessed 18 october 2015)

Από την άλλη, εάν η ομοσπονδία της Ρωσίας γινόταν μέλος της Ευρωπαϊκής Ένωσης, η επιφάνειά της θα αντιπροσώπευε από μόνη της περίπου το 80% της Ε.Ε. Σε αυτήν την περίπτωση, θα έπρεπε να μετονομαστεί η Ένωση από ευρωπαϊκή σε ευρασιατική;¹⁰³ Και υπό αυτές τις συνθήκες, θα άρχιζε να τίθεται πολύ σοβαρά θέμα επιρροής σε ολόκληρο το ευρωπαϊκό οικοδόμημα. Θα υπήρχε πρόβλημα με τον αριθμό των ευρωβουλευτών, με τη βαρύτητα της ψήφου στο Συμβούλιο Υπουργών κ.ά.

Επιπλέον, οι δύο χώρες, το Ρωσία και η Τουρκία, όσον αφορά τη γεωγραφική ταυτότητά τους, φαίνονται να είναι γεωγραφικές επεκτάσεις της Ευρώπης. Το κομμάτι των εδαφών τους στη γεωγραφική Ευρώπη είναι μειονοτικό επειδή επεκτείνονται κατά ένα μεγάλο μέρος πέρα από τα γεωγραφικά όρια της Ευρώπης.

Επίσης, τα πιο δυτικά εδάφη της Ρωσίας, και η περιοχή του Μαρμαρά της Τουρκίας, μπορούν να ταξινομηθούν στην Ευρώπη, αλλά το πιο μεγάλο κομμάτι των εδαφών αυτών των δύο χωρών οδηγεί σε έναν άλλο γεωγραφικό ορισμό. Η Ρωσία διαμορφώνει μαζί με τη Ευρωπαϊκή Ένωση όχι την Ευρώπη, αλλά την Ευρασία και η πλειοψηφία των ρωσικών εδαφών

¹⁰³ G.F.Dumont, Quelles frontières pour l'Union européenne ? L'Union européenne, la Russie et la Turquie, dans la revue *Liberté politique*, no 26, été 2004

είναι βόρεια-ασιατικά. Ομοίως, η πλειοψηφία των τούρκικων εδαφών ταξινομείται αναμφισβήτητα στη δυτική Ασία των χαρτογράφων.¹⁰⁴

Εκτός από αυτές τις γεωγραφικές πλευρές, υπάρχουν επίσης και οι πολιτικές. Για να χρησιμοποιήσουμε μια φράση ενός μεγάλου εβδομαδιαίου περιοδικού, σχετικά με την ένταξη της Τουρκίας στην Ευρωπαϊκή Ένωση, πρόκειται για κάτι το εξωφρενικό («extravagance»). Θα χτυπούσε τον κώδωνα του κινδύνου μιας «Ευρώπης-δύναμης», η οποία έχει ανάγκη από μια «σταθερότητα ευρωπαϊκής προσωπικότητας θεμελιωμένης και βασισμένης στην ιστορία και στη γεωγραφία. »¹⁰⁵

Επιπλέον, η Ευρώπη και η Τουρκία είναι θεμελιακά διαφορετικοί ιστορικοί χώροι. Σε όσους αμφισβητούσαν το επιχείρημα για την πολιτισμική ασυμβατότητα της Τουρκίας με την Ευρώπη, υπήρχε το αντεπιχείρημα ότι δεν μπορούσε να τεθεί υπό αμφισβήτηση η θέση στην ιστορία του ευρωπαϊκού πολιτισμού της Κωνσταντινούπολης, η οποία ήταν μεν η Ιστανμπούλ των Οθωμανών, αλλά ταυτόχρονα ήταν η *Βασιλεύουσα των Βυζαντινών αυτοκρατόρων, η Νέα Ρώμη του Ανατολικού Χριστιανισμού και το Βυζάντιο των Αρχαίων Ελλήνων. Ούτε τη θέση των πόλεων της*

¹⁰⁴ G.F.Dumont, Quelles frontières pour l'Union européenne ? L'Union européenne, la Russie et la Turquie, op.cit σελ.38

¹⁰⁵ C.Imbert, Après le bing bang, *Le Point*, n° 1651, Jeudi 6 mai 2004, σελ.5

*Ιωνίας, της Σμύρνης, της Εφέσου, της Μιλήτου και της Αλικαρνασσού, όπου γεννήθηκε η ελληνική φιλοσοφία.*¹⁰⁶

Επίσης, το ζήτημα της θρησκείας, αν και δεν είναι απόλυτο, προκαλεί ποικίλους προβληματισμούς, ειδικότερα σε συνδυασμό με το μέγεθος της χώρας. Πρόκειται για δύο θρησκείες τελείως διαφορετικές που στο διάβα των αιώνων διαμόρφωσαν τρόπους ζωής και σκέψης στον ιδιωτικό βίο των ανθρώπων.

Επιπλέον, η Τουρκία είναι ένα Κράτος του οποίου η γενική γεωγραφική διαμόρφωση φαίνεται να είναι ξεκάθαρη και περιορισμένη, από τον Βόσπορο μέχρι την Ανατολία. Βεβαίως, μερικοί θα ήθελαν να υπερασπίσουν την επιστροφή στην Αρμενία ενός μέρους των σημερινών τούρκικων εδαφών. Άλλοι θα μπορούσαν να φανταστούν μια επέκταση της Τουρκίας σε άλλους τούρκικους λαούς. Αλλά η Τουρκία, σε γενικές γραμμές, φαίνεται να αποτελεί ένα Κράτος, του οποίου η έκταση περιλαμβάνεται στη σημερινή περιοχή του. Αντίθετα, η Ρωσία μπορεί να θεωρηθεί μια αυτοκρατορία, καταρχήν από τη γεωγραφική της έκταση. Έχει το πιο ευρύ κρατικό έδαφος στον κόσμο. Είναι, επίσης, αυτοκρατορία, εξαιτίας της ποικιλομορφίας των λαών που συγκροτούν τις θεσμικές της

¹⁰⁶ Γ.Γούναρης, *Ευρωπαϊκή ουτοπία. Σκέψεις για την Ενωμένη Ευρώπη του 21^{ου} αιώνα*, Αθήνα, Εκδόσεις Κασταλία, 2008, σελ. 76

δομές. Η Ευρωπαϊκή Ένωση μπορεί να δεχτεί ως μέλος ένα Κράτος, μπορεί, όμως, να ενσωματώσει μια αυτοκρατορία;¹⁰⁷

Ένα ακόμη σημαντικό στοιχείο προβληματισμού είναι το γεγονός ότι υπάρχουν πολιτικές αποφάσεις του 20ου αιώνα που έχουν συμβάλει στην γεωγραφική απομάκρυνση της Τουρκίας και της Ρωσίας από την Ευρώπη. Σε αυτό το σημείο, χρήζει αποσαφήνισης η σημασία της απόφασης της επιλογής μιας πολιτικής πρωτεύουσας για μια χώρα.

Επιλέγοντας ως πρωτεύουσα της ρωσικής αυτοκρατορίας την Αγία Πετρούπολη το 1715, ο Μέγας Πέτρος είχε την πρόθεση να αποδείξει την πρόθεση του ανοίγματος ρωσικών «παραθύρων» στην Ευρώπη. Το 1918, διακόσια χρόνια αργότερα, η σοβιετική αυτοκρατορία αλλάζει την έδρα της κυβέρνησής της και τη μεταφέρει στη Μόσχα, η οποία συνεχίζει να είναι και σήμερα η πρωτεύουσα της Ρωσίας.

Στην Τουρκία, η Άγκυρα είχε επιλεγεί το 1919 ως η έδρα της κυβέρνησης Mustafa Kemal και στη συνέχεια ως η πολιτική πρωτεύουσα το 1923. Πρόκειται για μια επιλογή που έδειξε μια εθνικιστική τάση απομάκρυνσης από την Κωνσταντινούπολη, η οποία έχει ακόμη αρκετές μακρινές ευρωπαϊκές αναμνήσεις, με τέτοιο τρόπο ώστε η τούρκικη εξουσία προσπαθεί να τις περιορίσει.

¹⁰⁷ G.F.Dumont, Quelles frontières pour l'Union européenne? L'Union européenne, la Russie et la Turquie, op.cit

Τέλος, η Ρωσία ενδεχομένως να μην αποδεχόταν απευθείας την ένταξη της Τουρκίας στην Ευρωπαϊκή Ένωση. Η γεωστρατηγική θέση της Τουρκίας βρίσκεται στις επάλξεις των σοβιετικών σκοπιμοτήτων στη Μεσόγειο, μέσω των στενών ή στη Μέση Ανατολή μέσω του ανατολικού οροπεδίου. Όσον αφορά τις αραβικές χώρες, θα έβλεπαν την είσοδο της Τουρκίας ως έναν τρόπο προσέγγισης ανάμεσα στο Ισραήλ και στην Ευρωπαϊκή Ένωση. Από την άλλη, η Τουρκία δεν θα αποδεχόταν εύκολα την ένταξη της Ρωσίας, εφόσον η τελευταία είναι ο μόνιμος εχθρός του Βορρά, μέσα στη Ευρωπαϊκή Ένωση.

Είναι γεγονός πως οι συζητήσεις για την πλήρη ένταξη της Τουρκίας στην Ευρωπαϊκή Ένωση βρίσκονται στο προσκήνιο, ταυτόχρονα με τους ποικίλους προβληματισμούς που την ακολουθούν.

Η Τουρκία, αναμφισβήτητα, εξακολουθεί να αποτελεί μια χώρα, η οποία, λαμβάνοντας υπόψη το δυναμισμό της οικονομίας της, τη στρατηγική της θέση και τον σημαντικό ρόλο της σε περιφερειακό επίπεδο, θεωρητικά θα ήταν προς το συμφέρον τόσο της Ε.Ε. όσο και της Τουρκίας να δοθεί νέα ώθηση στις διαπραγματεύσεις προσχώρησης και να διασφαλιστεί ότι η Ευρωπαϊκή Ένωση θα παραμένει το σημείο αναφοράς για τις μεταρρυθμίσεις στην Τουρκία. Γι' αυτό και το 2013 το Συμβούλιο αποφάσισε να ανοίξει ένα κεφάλαιο των διαπραγματεύσεων προσχώρησης, ξεκινώντας εκ νέου τον διάλογο Ε.Ε. – Τουρκίας, αν και στη συνέχεια υπήρξε πάγωμα στις διαπραγματεύσεις προσχώρησης στην Ένωση.

Η Τουρκία, υπό τη σημερινή της ηγεσία, ενέχει ως χώρα ένα εύρος απολυταρχικών στοιχείων ως προς τη διακυβέρνησή της. Το γεγονός αυτό, σε συνδυασμό με τη δεδομένη κατάσταση στο Ιράκ, στην Συρία και στην Γάζα, αποτελούν ζητήματα, τα οποία σχετίζονται άμεσα με την ευρωπαϊκή ασφάλεια. Από την άλλη, η τελευταία έκρυθμη κατάσταση στην Ουκρανία και την Κριμαία, καθιστά το ζήτημα της Ρωσίας πιο περίπλοκο.

Δεδομένης, αυτής της συνολικής κατάστασης, δεν τίθεται θέμα ένταξης της Ρωσίας ή της Τουρκίας, αφού η μία ή η άλλη ένταξη, με τη σειρά της, θα έκανε τη γεωπολιτική κατάσταση της Ευρωπαϊκής Ένωσης, πολύ εύθραυστη, προκαλώντας παράλληλα εντάσεις και διαφωνίες ανάμεσα στην Ευρώπη, στην Ευρασία και στη δυτική Ασία. Επιπλέον, η ένταξη χωρών όπως η Γεωργία, η Αρμενία, οι οποίες προαναφέρθηκαν, θα δημιουργούσε εξίσου πολλά προβλήματα και κυρίως σε σχέση με τη Ρωσία.

Εντάσσοντας τα παραπάνω στοιχεία σε ένα γενικότερο πλαίσιο, διαπιστώνεται πως όσον αφορά τα χαρτογραφικά σύνορα της Ευρωπαϊκής Ένωσης, καταλήγουμε να αντιπαραθέτουμε επιχειρήματα εναντίον επιχειρημάτων για να τα καθορίσουμε. Εκτός από αυτήν την χαρτογραφική διάσταση, αυτό το ζήτημα είναι ουσιαστικό και επειδή εγείρει αυτό της ταυτότητας και της ουσίας που δίνουμε στην Ευρωπαϊκή Ένωση.

Η αναζήτηση των κοινών πολιτιστικών θεμελίων της Ευρώπης προϋποθέτει τη γεωγραφική της ταυτότητα. Η γεωγραφία είναι, πράγματι,

κάτι περισσότερο από ένα τοπογραφικό στοιχείο: αποτελεί μια διανοητική πραγματικότητα όχι ελεύθερη πολιτιστικών καταβολών. Ήδη, στην ελληνική μυθολογία-όπως προαναφέρθηκε- η ιδέα της Ευρώπης συμβολίζεται από την αντίθεσή της προς την Ασία. Οι Έλληνες, με την οριοθέτηση των ηπείρων, θέλησαν ή κατέληξαν να τους δώσουν συγκεκριμένους συμβολισμούς. Το επιβεβαιώνει και ο μύθος ης αρπαγής της Ευρώπης.¹⁰⁸

Το ζήτημα της «συνάντησης» της πολιτισμικής και της γεωπολιτικής Ευρώπης τίθεται για πρώτη φορά μετά από το δεύτερο παγκόσμιο πόλεμο, ύστερα από τις εθνοκεντρικές αποκρυσταλλώσεις στη Γηραιά ήπειρο και στα πλαίσια της απειλής της μεταμόρφωσης των ευρωπαϊκών δυνάμεων σε παράρτημα του νέου διεθνούς περιβάλλοντος. Η κατάρρευση του ιδεολογικο- πολιτικού διπολικού συστήματος, η αποδυνάμωση της Ρωσίας και ο ανταγωνισμός που δημιουργείται μεταξύ του Ευρωπαϊκού οικοδομήματος και των Ηνωμένων Πολιτειών πλαισιώνουν μια νέα κατάσταση που δημιουργείται.

Σε αυτήν την περίοδο, η Ευρώπη διακατέχεται, ίσως, από ένα συναίσθημα ανικανότητας και ανασφάλειας. Το αποικιακό σύστημα καταρρέει και αισθάνεται το ρίσκο της συντριβής στο πλαίσιο του νέου διπολικού συστήματος. Ένα σύστημα που του εξασφάλιζε, σε κάθε περίπτωση, μια δευτερεύουσα θέση αλλά που, συγχρόνως, απειλούσε το φιλελεύθερο

¹⁰⁸ G.Contogeorgis, L'Europe culturelle et la géopolitique, op.cit

σύστημα, λαμβάνοντας υπόψη τον ανταγωνισμό του με το σοσιαλιστικό του αντίπαλο.¹⁰⁹ Σε κάθε περίπτωση, πρέπει να επισημανθεί πως τα συστατικά στοιχεία της κουλτούρας και της ταυτότητας της Ευρώπης συνέβαλαν στη ενότητά της, κυρίως όταν υπήρχε εξωτερική απειλή.

Τα στοιχεία που παίζουν κυρίαρχο ρόλο στην ένταξη νέων χωρών στην Ευρωπαϊκή Ένωση είναι κυρίως οικονομικά, πολιτικά και πολιτιστικά κριτήρια, είναι εν ολίγοις, τα κριτήρια της Κοπεγχάγης. Για παράδειγμα, όσον αφορά την Τουρκία, ακόμα κι αν ξεπεραστεί το ζήτημα της θρησκείας ή του μεγέθους, που σίγουρα εγείρουν πολλά ζητήματα στα πλαίσια της Ε.Ε., θεωρούμε αδύνατο να ενταχθεί στην Ευρωπαϊκή Ένωση μια χώρα που προς το παρόν έχει ένα τεράστιο ποσοστό αναλφαβητισμού και που σε καμία περίπτωση δε σέβεται τα ανθρώπινα δικαιώματα, ειδικότερα της γυναίκας και των μειονοτήτων. Επίσης, στην περίπτωση της Ουκρανίας παίζουν σημαντικό ρόλο τα πολιτικά κριτήρια και συγκεκριμένα οι σχέσεις Ρωσίας και Ευρωπαϊκής Ένωσης.

Ακριβώς, λοιπόν, το γεγονός ότι η Ρωσία ή η Τουρκία θα ήταν πολύ δύσκολο να συμπεριληφθούν στις χώρες της Ε.Ε. δε συνεπάγεται πως η Ευρώπη δεν μπορεί να επωφεληθεί από κάποιου είδους συνεργασία με αυτές τις χώρες. Το ζήτημα είναι να εξετάσει η Ένωση την περαιτέρω μορφή συνεργασίας με αυτές τις χώρες.

¹⁰⁹G.Contogeorgis, L'Europe culturelle et la géopolitique, op.cit

Ολοκληρώνοντας, διαπιστώνουμε ότι η γεωγραφία, από μόνη της, μπορεί δύσκολα να παρουσιάσει ένα αυστηρό και άκαμπτο ευρωπαϊκό πλαίσιο. Οι παραπάνω προβληματισμοί αναφορικά με τον γεωπολιτικό παράγοντα δεν είναι σε θέση να οδηγήσουν στη διεξαγωγή απόλυτων συμπερασμάτων.

Οι συνερχόμενες δυσκολίες έτσι ώστε η Ευρώπη να αποκτήσει ένα «Σύνταγμα» στρατηγικών προτεραιοτήτων που σχετίζονται με ένα Κράτος δείχνουν πράγματι ποια είναι η ουσία του προβλήματος. Το ζήτημα των συνόρων της Ένωσης είναι άρρηκτα συνδεδεμένο με τη γεωγραφία, τον ευρωπαϊκό πολιτισμό και το γεωπολιτικό στοιχείο, γενικότερα, αφού το τελευταίο αναφέρεται στα στρατηγικά ενδιαφέροντα των χωρών που διαμορφώνουν την Ένωση και στις διεθνείς σχέσεις δύναμης.

Η προβληματική των συνόρων της Ευρώπης εισάγει ως προκαταρκτική υπόθεση τη γεωγραφία και την πολιτιστική ιστορική ιδιαιτερότητα, η οποία προέρχεται γενικότερα από το ανθρωποκεντρικό σύστημα, στο οποίο θα αναφερθούμε στην συνέχεια. Αλλά η οριστική απόφαση όσον αφορά στα πολιτικά σύνορα της Ένωσης θα κρίνεται κάθε φορά από τις εκάστοτε γεωπολιτικές εκτιμήσεις. Κι εφόσον, συνήθως, η γεωπολιτική είναι ένα επιχείρημα καθοριστικό, αλλά ταυτόχρονα υπερβολικά «ακατέργαστο» για να επικαλεσθεί, η γεωγραφία και ο πολιτισμός θα κληθούν, σε κάθε περίπτωση, να αιτιολογήσουν τις πολιτικές επιλογές.¹¹⁰

¹¹⁰ G.Contogeorgis, L'Europe culturelle et la géopolitique, op.cit

1.3 Η «ιστορική-παραδοσιακή» ταυτότητα της Ευρώπης

«Η Ευρώπη δεν μπορεί να απαρνηθεί

το ιστορικό της παρελθόν»¹¹¹

Husserl

Υποστηρίζεται από αρκετούς ερευνητές πως όσο κι αν εκ πρώτης όψεως φαίνεται περίεργο, σε ένα γενικό πλαίσιο, η ιδέα της ιστορικής-παραδοσιακής ταυτότητας δεν στηρίζεται μόνο στο παρελθόν, αλλά σε 3 στοιχεία: το παρελθόν, το παρόν και το μέλλον ¹¹², με την έννοια ότι το πρώτο είναι άρρηκτα συνδεδεμένο με το δεύτερο και το τρίτο. Η ιστορία, άλλωστε, δεν είναι ένα γρατζούνισμα πάνω στην επιφάνεια των γεγονότων και η προσπάθεια ερμηνείας τους.¹¹³

Υπάρχουν πολλά στοιχεία, ιδεολογίες, σχέσεις που προσδιορίζονται με βάση αυτήν και φυσικά επηρεάζουν το μέλλον της. Όπως, για παράδειγμα, δεν μπορεί να κατανοηθεί η σημερινή πολιτική των Ηνωμένων Πολιτειών,

¹¹¹ J.Lenoble, *Penser l'identité et la démocratie en Europe* στο J.Lenoble, N.Dewandre (dir.) *L'Europe au soir du siècle : identité et démocratie*, Paris, Seuil, 1992, σελ. 294

¹¹² F.Pfetsch, *La problématique de l'identité européenne* στο G.F.Dumont, *Les racines de l'identité européenne*, Paris, Economica, 1999, σελ.265-266

¹¹³ G.Barraclough, *Εισαγωγή στη σύγχρονη ιστορία*, Αθήνα, Εκδόσεις Κάλβος, 1985, σελ. 20

χωρίς να ανατρέξουμε και πριν από το 1890 και τον πόλεμο των Φιλιππίνων και της Κούβας, στην εποχή του πρώτου σταδίου του αμερικανικού ιμπεριαλισμού, όπως επιτυχώς έχει εξηγήσει ο καθηγητής Van Alstyne.¹¹⁴ Διαπιστώνουμε, επομένως, πως η οπτική με την οποία πρέπει να διακρίνουμε την ιστορία είναι πολυπρισματική.

Είναι πολλά τα στοιχεία που συγκροτούν την «ιστορική-παραδοσιακή» ταυτότητα της Ευρώπης. Δεν είναι δυνατό να γίνει αναφορά σε όλα, θα γίνει, όμως, σε αυτά που θεωρούμε ως τα πιο σημαντικά. Η ιστορία της Ευρώπης υπήρξε μια *διαλεκτική αποδοχών και απορρίψεων* ανάμεσα σε έθνη και σε λαούς, στην οποία συμπεριλαμβάνεται ένας συνδυασμός *εγγύτητας και απόστασης* μεταξύ των επιμέρους ευρωπαϊκών οικογενειών.¹¹⁵

Σε αυτό το σημείο, είναι χρήσιμο να γίνει μια διευκρίνιση όσον αφορά δύο όρους στους οποίους θα γίνει αναφορά στη συνέχεια. Η «κληρονομιά» είναι μια έννοια που συνδέεται σε μεγάλο βαθμό με την ιστορία, αλλά οι δύο έννοιες δεν θα πρέπει να ταυτίζονται.

Αν και «η Ιστορία επιδιώκει να πείσει με την αλήθεια, και υποκύπτει σε ψεύδος». ¹¹⁶Η Κληρονομιά, αντίθετα, ευδοκimei στην «κατασκευή». «Η

¹¹⁴ P.Van Alstyne, *The rising american empire*, Oxford, Blackwell, 1960

¹¹⁵ W.Weiderfeld, *European Culture: The future Assets of the Continent*, Bertelsmann Foundation, London, 1991, σελ. 12

¹¹⁶ D.Lowenthal, *The heritage crusade and the spoils of history*, Cambridge, Cambridge University Press, 1998, σελ 7

πολιτιστική κληρονομιά υπερβάλλει και παραλείπει, εφευρίσκει ειλικρίνεια και ειλικρινά ξεχνά, ευδοκμώντας στην άγνοια και στο λάθος». ¹¹⁷

Η κληρονομιά δεν δεσμεύεται να ολοκληρώσει την αλήθεια ως ιστορία και γι' αυτό είναι ένα ζωτικής σημασίας εργαλείο για τη δημιουργία και τη διατήρηση της εθνικής – και όχι μόνο- ταυτότητας. Το Παρελθόν ενός έθνους μπορεί να διαμορφωθεί ως μοναδικό ή ανώτερο ή περισσότερο, ενδιαφέρον να στηρίξει μια ταυτότητα.

Για να αναβαθμιστεί το παρελθόν, θα πρέπει κανείς να αναδειξεί και να ενισχύσει τις πτυχές του παρελθόντος που ήταν άξιες θαυμασμού. Η τεχνική αυτή επιτρέπει στο παρελθόν να συμμορφώνεται με μια συγκεκριμένη στρατηγική ή ένα μήνυμα.

Σε αυτό το πλαίσιο, για να δημιουργηθεί μια συγκεκριμένη κληρονομιά, επιβάλλεται να θυμάται κανείς στρατηγικά, να ξεχνά στρατηγικά, να θυμάται τα θετικά και συχνά ένδοξα γεγονότα του παρελθόντος και να λησμονεί τα αρνητικά.

Είναι, επομένως, το κλειδί για τη δημιουργία μιας ενιαίας συλλογικής ταυτότητας. Η κοινωνία μπορεί να «σβήσει από τη μνήμη της όλα όσα θα

¹¹⁷ D.Lowenthal, *The heritage crusade and the spoils of history*, op.cit, σελ 7

μπορούσαν να διαχωρίσουν τα άτομα, για να εξασφαλιστεί μεγαλύτερη συνοχή»¹¹⁸.

Με δεδομένα τα παραπάνω στοιχεία, θα εξετάσουμε σε πρώτο στάδιο την ιστορική-παραδοσιακή προσέγγιση. Σύμφωνα με αυτήν, η ευρωπαϊκή ταυτότητα είναι ένα στοιχείο ήδη πλήρως διαμορφωμένο αποκλειστικά στο παρελθόν. Αποδεχόμαστε την επιρροή της ρωμαϊκής, της ελληνικής και χριστιανικής κληρονομιάς, αυτήν του Διαφωτισμού και της Αναγέννησης, δίχως, όμως, να λαμβάνουμε υπ' όψιν αναφορές του παρόντος.

Αυτή η προσέγγιση παραπέμπει στον ορισμό του Ευρωπαίου του Milan Kundera σύμφωνα με τον οποίο, Ευρωπαίος είναι ο νοσταλγός της Ευρώπης.¹¹⁹ Σύμφωνα με τον καθηγητή Jean-Marc Férry, πρόκειται για μια προσέγγιση φονταμενταλιστική και παραδοσικρατική, για ένα μοντέλο μιας « ταυτότητας- πεπρωμένου ».

Συνεπώς, βασικός άξονας της πρώτης αυτής προσέγγισης είναι ότι η ταυτότητα της Ευρώπης είναι «ιστορική-παραδοσιακή» και ότι συγκεκριμένα γεγονότα τη σφυρηλατούν.

Κατά τον Samuel Huntington, η Ευρώπη είναι ένα κομμάτι του Δυτικού πολιτισμού, που χαρακτηρίστηκε-μεταξύ άλλων- από τον ρωμαϊκό καθολικισμό, τη φεουδαρχία, την Αναγέννηση, τη Μεταρρύθμιση, την αποικιοκρατία, το Διαφωτισμό και την ανάδυση του κράτους-έθνους. Όπως

¹¹⁸ M.Halbwachs, *On collective memory*, Chicago, University of Chicago Press, 1992, σελ. 182-183).

¹¹⁹ G.F. Dumont, *Les racines de l'identité européenne*, Paris, Economica, 1999, σελ.46

υποστηρίζει, η Ευρώπη τελειώνει εκεί που τελειώνει η Δυτική Χριστιανοσύνη και αρχίζει το Ισλάμ και η ορθοδοξία, δηλαδή μεταξύ Κεντρικής και Ανατολικής Ευρώπης.¹²⁰ Συνεπώς, για τον Αμερικανό πολιτικό επιστήμονα, ο οποίος κάνει μια διαίρεση της Ευρώπης κυρίως ανάλογα με τις θρησκευτικές διαφορές των χωρών της, η Ελλάδα δεν θα έπρεπε να είναι στην Ευρωπαϊκή Ένωση, αφού η Ελλάδα, μαζί με τη Ρωσία, την Τουρκία, τη Σερβία, τη Βουλγαρία, την Ουκρανία, τη Ρουμανία και την Λευκορωσία ανήκουν στον Ανατολικό και άρα όχι στο Δυτικό πολιτισμό. Αντίθετα, η Κροατία, η Ουγγαρία, η Σλοβακία, η Πολωνία, η Φινλανδία και οι χώρες της Βαλτικής ανήκουν το Δυτικό πολιτισμό.¹²¹

Η δική μας προσέγγιση για την ιστορική Ευρώπη είναι διαφορετική. Θα γίνει αναφορά σε όλα τα γεγονότα-σταθμούς που σημάδεψαν την ήπειρο, αλλά θα θεωρήσουμε- με βάση αυτά που αναφέραμε νωρίτερα- ότι κομβικό ρόλο στη σφυρηλάτηση της ευρωπαϊκής ταυτότητας, παίζει η έννοια της «ευρωπαϊκής κληρονομιάς», όπως την ορίσαμε πρωθύστερα.

Σε γενικές γραμμές, η Ευρώπη εκφράζει πολιτισμικά κατά κύριο λόγο έναν τρόπο διακυβέρνησης, που είναι η δημοκρατία κι έναν τρόπο ζωής που είναι η ελευθερία. Αυτό τη διαφοροποιεί από τη δεσποτική Ασία κατά τη διάρκεια της Αρχαιότητας, από το απειλητικό Ισλάμ κατά τον Μεσαίωνα,

¹²⁰ S.Huntington, *The Clash of Civilizations and the Remaking of World Order*, New York, Simon & Schuster, 1996, σελ. 158

¹²¹ Ibid σελ. 162

από τον οθωμανικό επεκτατισμό πιο πρόσφατα και από την ηγεμονική Αμερική στις μέρες μας.¹²²

Επιπλέον, οι πληθυσμοί της Ευρώπης είχαν από παλιά συναίσθηση της πολιτισμικής τους συνοχής, όταν έρχονταν αντιμέτωποι με μη εγχώριους αντιπάλους. Η ευρωπαϊκή συνείδηση ήταν στην αρχή, εκτός των άλλων, και η συσπείρωση για την αντιμετώπιση των εκάστοτε εξωτερικών αντιπάλων. Για παράδειγμα, στη Βικτωριανή εποχή, όταν καλούνταν οι άγγλοι μαθητές να ονομάσουν κάποιες από τις σημαντικές νίκες του αγγλικού στρατού, ανέφεραν μεταξύ άλλων τη μάχη του Μαραθώνα, των Θερμοπυλών και τη ναυμαχία της Σαλαμίνας. Αλλά και οι Βυζαντινοί, επί εποχής Παλαιολόγου, υπερασπίζονταν τα ευρωπαϊκά εδάφη από τους Τούρκους, υπερασπιζόμενοι τα εδάφη από την ασιατική απειλή ενάντια στην πολιτισμική τους αλλοτρίωση.¹²³

Ο Paul Valery στο δοκίμιό του «Ο Ευρωπαίος»¹²⁴, απαριθμεί κάποια από τα στοιχεία της ιστορικής ταυτότητας της Ευρώπης. Ορίζει ως Ευρωπαίο οποιονδήποτε έχει επηρεαστεί από το αρχαίο Ελληνικό πνεύμα, όποιον έχει λάβει την νομοθετική, διοικητική και οργανωτική εμπειρία των

¹²² H.Glykantzi-Arweiler, European Community as an idea : The historical dimension in E.Chrysos, P.Kitromilides, C.Svolopoulos (ed.), *The idea of European Community in history*, Conference Proceedings Volume 1, Athens, Education Research Center of National and Capodistrian University of Athens-Greek ministry of education and religious affairs, 2003,σελ. 21

¹²³ Ibid, σελ. 22

¹²⁴ P.Valery, *The European in History and Politics*, London, Routledge & Kegan Paul, 1962, σελ. 307-323

Ρωμαίων και όποιον ασπάζεται το χριστιανο-ιουδαϊκό πνεύμα. Κατά τον γάλλο φιλόσοφο, όπου τα ονόματα του Αριστοτέλη, του Πλάτωνα, του Βιργιλίου, του Καίσαρα, του Κικέρωνα, του Μωυσή και του Απόστολου Παύλου θεωρούνται σημαντικά, εκεί βρίσκεται η Ευρώπη.

*Η ιστορία είναι σαν ένα ποδηλατοδρόμιο, είναι γεμάτη καμπές.*¹²⁵ Είναι πρακτικώς αδύνατον να εξετάσουμε και να αναφερθούμε σε όλες αυτές τις «καμπές» της ευρωπαϊκής ιστορίας. Θα επιχειρήσουμε, όμως, να διευκρινίσουμε ποιες από αυτές αποτελούν αναπόσπαστο κομμάτι της ευρωπαϊκής ταυτότητας, έτσι όπως την τοποθετούμε εμείς.

Πριν από τα επιμέρους βασικά στοιχεία που συγκροτούν την ιστορική ταυτότητα της Ευρώπης και συγκεκριμένα με την ακτινοβολία του ελληνικού πολιτισμού, ο οποίος ενέπνευσε στη συνέχεια το ρωμαϊκό, αξίζει να γίνει αναφορά στη σημασία του μινωικού και μυκηναϊκού πολιτισμού, που ήταν ουσιαστικά οι κορυφές ενός πρώτου ευρωπαϊκού πολιτισμού και στη συνέχεια τη σημασία των ομηρικών επών. Λόγου χάρη, στην «Ιλιάδα», οι λαοί- και όχι οι ηγεμόνες κι οι άρχοντες-γίνονται για πρώτη φορά πρωταγωνιστές της δυναμικής των εξελίξεων.¹²⁶ Επιπλέον, με την ολοκλήρωση της «Ιλιάδας», βλέπουμε την ιδέα ενός κοινού πένθους και μιας αμοιβαίας θλίψης, αξίες που θα μπορούσαν να συσχετιστούν, για

¹²⁵ Φ.Σατελέ, *Η Φιλοσοφία*, Τόμος Δ', Αθήνα, Εκδόσεις Γνώση, 1990, σελ.11

¹²⁶ Δ.Σεϊτανίδης, Φιλοτεχνώντας από τις ψηφίδες του ευρωπαϊκού πίνακα, *Τα Πράγματα*, τεύχος 5- Ιούνιος 2009, σελ.48

παράδειγμα, με την καταδίκη κάθε είδους πολέμου από την Ευρώπη και τους πολίτες της.

Ειδικότερα για τον μινωικό πολιτισμό, είναι αξιοσημείωτο το στοιχείο πως ακριβώς λόγω της κομβικής θέσης της Κρήτης, ήρθε σε επαφή εμπορικά με άλλους πολιτισμούς και με την κρατική δεσποτεία (στην οποία θα αναφερθούμε παρακάτω). Στη συνέχεια, η Κρήτη, η οποία, κατά τον Όμηρο, αποτελούνταν από 100 περίπου πόλεις, αποκτά αυτονομία. Σε αυτό το πλαίσιο, στη μινωική εποχή γεννιέται η ιδέα της αυτονόμησης της Ευρώπης.

Εκτός του μινωικού, ο μυκηναϊκός πολιτισμός σημάδεψε την ευρωπαϊκή ιστορία. Οι Μυκηναίοι ανέπτυξαν σε μεγάλο βαθμό το εμπόριο και κατ' επέκταση την οικονομία, με βάση ανταλλαγής το χρήμα. Είναι κρίσιμη η σημασία του χρήματος για την ανεξαρτησία του αγρότη αργότερα, αφού το χρήμα συνήθως ανατρέπει τις παραγωγικές βάσεις.

Και στις δύο κοινωνίες, και στη μινωική και στη μυκηναϊκή, είναι γεγονός πως εμφανίστηκαν τα πρώτα ανθρωποκεντρικά στοιχεία, δηλαδή στοιχεία που αποδεικνύουν ότι οι άνθρωποι ζούσαν σε ένα καθεστώς έστω ελάχιστης ελευθερίας ¹²⁷(εμπόριο, χρηματιστική οικονομία κ.ά.).

Η αρχαία Ελλάδα γίνεται το λίκνο της φιλοσοφίας, της επιστήμης και της τέχνης. Μέσα σε αυτό το πλαίσιο, εκτός όλων των άλλων επιτευγμάτων, γεννιέται το σχολείο, το οποίο εγκαθιδρύεται ήδη από τη γενιά του

¹²⁷ G.Contogeorgis, Le phénomène identitaire en Grèce. Entre le cosmosystème hellénique et l'Etat-nation,op.cit

Αριστοτέλη και του Μεγάλου Αλεξάνδρου, έχοντας την ίδια μορφή μέχρι το τέλος του αρχαίου κόσμου και μετά, χωρίς ουσιαστική διακοπή, μέχρι τις σύγχρονες δυτικές κοινωνίες.¹²⁸

Επιπλέον, στην αρχαία Ελλάδα εμφανίζεται για πρώτη φορά το δημοκρατικό πολίτευμα, το οποίο έρχεται σε αντίθεση με τα μοναρχικά ή ολιγαρχικά καθεστώτα που υπήρχαν μέχρι τότε. Στην αρχαία ελληνική πόλη της «ισονομίας», ο πολίτης αισθάνεται ελεύθερος, υπεύθυνος, αυτόνομος κι εξελίσσεται. Στον «Επιτάφιο» του Περικλή επισημαίνεται: «Έχουμε πολίτευμα που δεν αντιγράφει τους νόμους των άλλων κι όχι μόνο δε μιμούμαστε εμείς τους άλλους, αλλά γινόμαστε εμείς οι ίδιοι παράδειγμα για μερικούς.».¹²⁹

Οι Έλληνες, επίσης, υποστήριξαν πως ο τρόπος ζωής στην πόλη ήταν ο μοναδικός και καλύτερος τρόπος ύπαρξης μιας κοινωνίας. Σύμφωνα με τον Αριστοτέλη, ο άνθρωπος έξω από την πόλη είναι ή θεός ή θηρίο.¹³⁰

Εκ παραλλήλου, οι Έλληνες επινόησαν μια «κάθετη» σχέση του ανθρώπου με το Θεό. Μέχρι τότε, η θρησκεία ήταν ο συνδετικός κρίκος που συνδέει κι ενώνει «οριζοντίως» την ομάδα, η μία και υποχρεωτική μορφή του κοινωνικού δεσμού. Όμως, *εφεξής την ευθύνη για τη διατήρηση*

¹²⁸ Φ.Νεμό, *Τί είναι η Δύση;*, Αθήνα, Βιβλιοπωλείο της Εστίας Ι.Δ. Κολλάρου & Σίας Α.Ε., 2008, σελ.27

¹²⁹ Θουκυδίδης, *Επιτάφιος Περικλή*, Κεφάλαιο 37, Αθήνα, Εκδόσεις Πατάκη, 2005, σελ. 35

¹³⁰ Α.Πάγκντεν, *Λαοί και Αυτοκρατορίες*, Αθήνα, Εκδόσεις Πατάκη, 2004, σελ. 17

της τάξης στην κοινωνία την αναλαμβάνει το κράτος, το οποίο τιμωρεί τα εγκλήματα εφαρμόζοντας ανθρώπινους νόμους.¹³¹

Είναι ενδιαφέρουσα η άποψη του Husserl, την οποία διέδιδε μέσα από τις διαλέξεις του, το 1935, σε εκείνη την δύσκολη για την Ευρώπη περίοδο. Σύμφωνα με τον γερμανό μαθηματικό και φιλόσοφο, η Ευρώπη δεν πρέπει ποτέ να ξεχνά το «πνευματικό» της υπόβαθρο, στον πυρήνα του οποίου βρίσκεται το ελληνικό υπόβαθρο της φιλοσοφίας. Όπως, διευκρινίζει, στο «κονσέρτο» των πολιτισμών, η τελευταία είναι ο θεματοφύλακας μιας ιδιαίτερης μορφής σκέψης, την οποία δεν μπορούμε να την συγχέουμε ούτε με τον χριστιανικό ή τον μουσουλμανικό μονοθεϊσμό, ούτε με τον βουδισμό, ούτε με οποιαδήποτε μορφή σχέσης του χώρου και της ιστορίας των ανθρώπων, αφού πρόκειται για μια ιδιαίτερη μορφή σκέψης, που έλαβε χώρα στην Αθήνα.¹³²

Εκτός όλων των παραπάνω, η συμβολή της Ελλάδας υπήρξε καθοριστική και γιατί εισήγαγε μια σημαντική καινοτομία: Για πρώτη φορά στην ιστορία συγκροτήθηκε ένα ανθρωποκεντρικό περιβάλλον (δηλαδή ένα περιβάλλον με βάση τον ελεύθερο άνθρωπο), με θεμέλιο τη χρηματιστική οικονομία και το πολιτειακό μόρφωμα της πόλης-κράτους.¹³³

¹³¹ Φ.Νεμό, *op.cit*, σελ.20

¹³² J.Lenoble, *Penser l'identité et la démocratie en Europe*, dans J.Lenoble (dir.), *L'Europe au soir du siècle: identité et démocratie*, Paris, Seuil, 1992, σελ. 294

¹³³ Γ.Κοντογιώργης, *Για μια νέα προσέγγιση της δημοκρατίας στην αρχαιότητα και στην εποχή μας* στο G.Haarscher&M.Telo (επιμ.), *Μετά τον κομμουνισμό*, Εκδόσεις Παπαζήση, Αθήνα, 1997, σελ. 211

Σύμφωνα με τον άγγλο ποιητή Percy Bysshe Shelley: « Είμαστε όλοι Έλληνες, οι νόμοι μας, η λογοτεχνία μας, η θρησκεία μας, οι τέχνες μας έχουν τις ρίζες τους στην Ελλάδα». ¹³⁴ Η Ελλάδα, άλλωστε, προσέφερε την πειθαρχία του πνεύματος, το εξαιρετικό παράδειγμα της τελειότητας σε όλους τους τομείς, μια μέθοδο σκέψης που τείνει να αποφέρει τα πάντα στον άνθρωπο, στον ολοκληρωμένο άνθρωπο, όπως υποστήριξε ο Valery.

135

Εκτός από την ελληνική κληρονομιά, οι ρωμαϊκές καταβολές είναι, επίσης, αναμφισβήτητα σημαντικές στη σφυρηλάτηση της ιστορικής ευρωπαϊκής ταυτότητας. Η ανοιχτή και δυναμική Ρώμη, στηριζόμενη σε μια συλλογική ζωντανή παράδοση, με την προοπτική της διαρκούς βελτίωσης ¹³⁶, η Ρωμαϊκή Αυτοκρατορία γενικότερα, η οποία ενσωμάτωσε στην κυριαρχία της σχεδόν κάθε κατοικημένη περιοχή της ηπείρου, έπαιξε καταλυτικό ρόλο σε διάφορους τομείς.

Στον τομέα της φιλοσοφίας, της αρχιτεκτονικής, την ενδυματολογίας, της τέχνης σίγουρα δεν είναι εντυπωσιακές ούτε πρωτότυπες οι καταβολές της, αφού βαδίζουν στα χνάρια του ελληνικού πολιτισμού. Ειδικά για τον τομέα της φιλοσοφίας, άνθρωποι όπως ο Κικέρων, είχαν έλληνες δασκάλους,

¹³⁴ P.B.Shelley, We are all Greeks in *The complete poetical work of Shelley Percy Bysshe*, Oxford, Oxford edition, 1914

https://ebooks.adelaide.edu.au/s/shelley/percy_bysshe/s54cp/volume16.html

(accessed 22 april 2010)

¹³⁵ M.-J.Guillaume, *Valeurs et espérance*, Paris, Editions Ictus, 1991, σελ. 15-16

¹³⁶ Ε.Σκοπτιά, *Φαλμεράδερ. Τεχνάσματα του αντίπαλου δέους*, Αθήνα, Εκδόσεις Θεμέλιο, 1997, σελ.35

εμπνέονταν από την ελληνικά κείμενα και την ελληνική παιδεία.¹³⁷ Αναμφισβήτητη είναι, όμως, η συμβολή της αρχαίας Ρώμης στον οργανωτικό και κυρίως στο νομικό τομέα. Στις μικρές ελληνικές πόλεις, το δίκαιο παρέμενε έως σ' ένα μεγάλο βαθμό άγραφο.

Οι Ρωμαίοι πέτυχαν στη διάρκεια λίγων αιώνων να δημιουργήσουν ένα ολοκληρωμένο σύστημα ιδιωτικού δικαίου. Το ρωμαϊκό κράτος, σε αντίθεση με τις ελληνικές πόλεις, που απαρτίζονταν από ομοιογενείς εθνοτικά κοινότητες, είχε υποχρέωση να εξασφαλίσει την αρμονική συμβίωση ανθρώπων με διαφορετική προέλευση, οι οποίοι μέσα στο ρωμαϊκό *melting-pot*, είχαν πολλές αφορμές συνάντησης και αντιδικίας.¹³⁸ Ο ρωμαϊκός νόμος είχε πρωταρχικό στόχο του την εξάλειψη κάθε αυθαίρετου στοιχείου. Μάλιστα, το ρωμαϊκό δίκαιο δεν είχε ως στόχο μόνο τη δημιουργία κοινωνικής και πολιτικής τάξης, αλλά ταυτόχρονα αποσκοπούσε και στην προσφορά ενός ηθικού πλαισίου σε όλη την κοινότητα.¹³⁹

Κατά τη διάρκεια του 3^{ου} αι., κυριαρχεί στην Ευρώπη η σύγκρουση χριστιανισμού- ειδωλολατρίας, δύο διαφορετικών θρησκευτικών πίστεων και εν τέλει δύο διαφορετικών τρόπων ατομικής και κοινωνικής ζωής. Με το διάταγμα των Μεδιολάνων το 313 μ.Χ. έλαβαν οριστικό τέλος οι διωγμοί κατά του Χριστιανισμού, ο οποίος έγινε ελεύθερη θρησκεία

¹³⁷ Α.Πάγκντεν, *Λαοί και Αυτοκρατορίες*, op.cit, σελ. 68

¹³⁸ Ibid, σελ.31-32

¹³⁹ Ibid, σελ. 58

(religio licita).¹⁴⁰ Με τη μεταφορά της πρωτεύουσας της Ρωμαϊκής αυτοκρατορίας από τη Ρώμη στο Βυζάντιο το 330 μ.Χ. ο χριστιανισμός έγινε πια η επίσημη θρησκεία του κράτους. Στο τέλος του 4^{ου} αι. καταργείται επίσημα η ειδωλολατρία και συγχρόνως έχουμε την καταστροφή και το κλείσιμο πολλών ναών.¹⁴¹

Στις αρχές του 5^{ου} αι. μ.Χ., οι βάρβαροι εγκαθίστανται στο δυτικό κομμάτι της Αυτοκρατορίας: οι Βάνδαλοι στην Αφρική, οι Βησιγότθοι στην Ισπανία, οι Οστρογότθοι στην Ιταλία, οι Φράγκοι και οι Βουργουνδοί στη Γαλλία, οι Άγγλοι και οι Σάξονες στα βρετανικά νησιά. Οι Ούννοι και οι Λομβαρδοί θα έρθουν αργότερα. Μετά τον 6^ο αι., αυτοί οι λαοί αφομοιώνονται σταδιακά από το βασίλειο των Φράγκων και παίζουν σημαντικό ρόλο στην πολιτική και πνευματική ανάπτυξη της δυτικής Χριστιανοσύνης.¹⁴²

Την εποχή του Ιουστινιανού, ο οποίος πέτυχε έστω και την προσωρινή επανένωση του ρωμαϊκού κόσμου υπό την εξουσία της Κωνσταντινούπολης, μπορεί να θεωρηθεί πως ο ευρωπαϊκός κόσμος ταυτίζεται με τον χριστιανικό.

Συχνά υποστηρίζεται από αρκετούς ιστορικούς ότι είναι αξιοσημείωτες οι καταβολές της περιόδου της βασιλείας του Καρλομάγνου. Συγκεκριμένα,

¹⁴⁰ Ν.Κοκοσαλάκης, *Ελληνική ταυτότητα και Ευρώπη: Μια ιδιόμορφη ιστορική σχέση στο Κ.Κασσιμάτη, Εθνική και ευρωπαϊκή ταυτότητα*, Γκούτενμπεργκ, 2004, σελ. 27

¹⁴¹ K.Pomian, *op.cit*, σελ. 17

¹⁴² V.Phidas, *L'Eglise orthodoxe d'Orient* in H.Ahrweiler&M.Aymard (ed.), *Les Européens*, Paris, 2000, Hermann Editeurs des Sciences et des Arts, σελ. 135

υποστηρίζεται ότι η αυτοκρατορία του ήταν ο οργανωτικός πυρήνας της Ευρώπης, με σημαντική τη συμβολή του, μεταξύ άλλων, στην ανάπτυξη της παιδείας και τη διεύρυνση της εκπαίδευσης. Από τη μια είναι γεγονός ότι ιδρύει πολλά σχολεία, ώστε να μορφωθεί ο χριστιανικός κόσμος. Φέρνει στην Αυλή του, στο Άαχεν, τον Άγγλο μοναχό τον Αλκουίνo, και διάφορους άλλους δασκάλους, με σκοπό να τον βοηθήσουν στην πραγματοποίηση του έργου του.¹⁴³

Από μια άλλη οπτική, ο Καρλομάγνος εγκαινιάζει με έναν τρόπο, την ελέω Θεού δεσποτεία στον ευρωπαϊκό χώρο. Τον έχρισε αυτοκράτορα ο πάπας και στη συνέχεια, η φεουδαλική σύγκλητος, τη οποία συγκάλεσε ο ίδιος, απλά επικύρωσε τυπικά την εξουσία του.¹⁴⁴ Δεν εισάγει όμως το κοινωνικό σώμα στην πολιτική -ευνόγως, αφού αυτό ως δουλοπαροικιακό δεν υπάρχει- και, ασφαλώς, όχι μια λογική κοινωνικής νομιμοποίησης της εξουσίας.¹⁴⁵

Μετά το θάνατο του Καρλομάγνου, ο οποίος, παρά τα παραπάνω, αποκαλείται το 800 «σεβάσμιος αρχηγός της Ευρώπης» και «πατέρας της Ευρώπης», η ιδέα της Χριστιανοσύνης απορροφά την ιδέα της Ευρώπης και οι διχασμοί της Χριστιανοσύνης τη διαλύουν: η λέξη μοιάζει να εξαφανίζεται

¹⁴³ P.Wolff, *L'éveil intellectuel de l'Europe*, Editions du Seuil, 1971, σελ. 21-28

¹⁴⁴ Γ.Κοντογιώργης, Η Κωνσταντινούπολη ως Μητρόπολις- Πολιτεία

<http://www.hellinon.net/Metropolis.htm>

(accessed 12 may 2012)

¹⁴⁵ Ibid

μέχρι τον 14^ο αιώνα.¹⁴⁶ Η μεσαιωνική Ευρώπη είναι κυρίως η χριστιανική Ευρώπη, η οποία είναι ετερογενής και διασπασμένη.

Με την έξοδο της δυτικής Ευρώπης από το Μεσαίωνα πραγματοποιείται η μετάβαση από την «ιδιωτική» δεσποτεία (ή φεουδαρχία) σε έναν τύπο «κρατικής» δεσποτείας (ή φεουδαρχίας). Η πρώτη, πρόδρομο στάδιο της δεύτερης, είναι πνευματικά πνιγηρή και δεν αφήνει περιθώρια, ούτε για πνευματική ενασχόληση ούτε για προϊόντα γνώσης, αφού δεν τα έχει ανάγκη.¹⁴⁷ Η «κρατική» δεσποτεία, όμως, αφήνει περιθώρια ανάπτυξης ενός πνευματικού πολιτισμού ο οποίος, όμως, καλείται να υπηρετήσει τη λογική και τις ανάγκες της δεσποτείας.¹⁴⁸

Μετά το θρησκευτικό σχίσμα μεταξύ ορθοδόξων και καθολικών, οι θρησκευτικοί και εθνικοί ανταγωνισμοί αρχίζουν να αναζωπυρώνονται. Ξεκινούν οι Σταυροφορίες έχοντας ως στόχο να συντριβεί το Ισλάμ και να κατακτηθούν και ν' απελευθερωθούν οι Άγιοι Τόποι (Ιερουσαλήμ, Παλαιστίνη) από τους Μουσουλμάνους. Προκαλείται μαζική μετακίνηση πληθυσμών, οι οποίοι μετακινούνται με αυτόν τον σκοπό και ταυτόχρονα γνωρίζουν νέους τρόπους ζωής. Με αυτόν τον τρόπο, με την πρώτη

¹⁴⁶ Ε.Μορέν, *Να σκεφτούμε την Ευρώπη*, Εξάντας, 1991, σελ.53

¹⁴⁷ Γ.Κοντογιώργης, *Ο Σ.Χάντιγκτον και η κοσμοσυστεμική θεωρία*, Πέμπτη 13 Μαρτίου 2008,

<http://contogeorgis.blogspot.com/search?updated-min=2008-01-01T00%3A00%3A00%2B02%3A00&updated-max=20090101T00%3A00%3A00%2B02%3A00&max-results=50> (accessed 22 may 2012)

¹⁴⁸ Ibid

σταυροφορία εξαπλώνεται και κυριαρχεί ο μύθος μιας κοινής δράσης εναντίον των άπιστων ¹⁴⁹, δηλαδή των μουσουλμάνων.

Στο πλαίσιο των σταυροφοριών, έρχονται σε επαφή οι φεουδάρχες και οι μάζες των δουλοπαροίκων με το ανθρωποκεντρικό Βυζάντιο και ταυτόχρονα *η απομάκρυνσή τους απ' το φέουδο θα δημιουργήσει νέους όρους στην προσέγγισή του και, εν τέλει, μεταξύ των συντελεστών του.* ¹⁵⁰

Το Βυζάντιο, παρουσιάζει από τη γέννησή του τα στοιχεία του ευρωπαϊκού πνεύματος όπως τα ορίζει ο Paul Valery, κατά τον οποίον είναι Ευρωπαίος όποιος έχει τις εξής 3 επιρροές: την ελληνική, τη ρωμαϊκή και τη χριστιανική. ¹⁵¹ Αναμφισβήτητα, το πολιτικό τέλος του Βυζαντίου και η κυριαρχία της Οθωμανικής αυτοκρατορίας σηματοδότησε μια οπισθοδρόμηση της Ευρώπης σε σχέση με την Ασία.

Με το πέρας του ευρωπαϊκού Μεσαίωνα, «νικητής» δεν ήταν ούτε ο πάπας, ούτε ο αυτοκράτορας ούτε η Γαλλία ούτε η Ισπανία. Ουσιαστικά αυτός που είχε επικρατήσει ήταν *ο απολυταρχισμός των βασιλέων και των πριγκίπων, κληροδότεια των οποίων τέλος ήταν το εθνικό κράτος.* ¹⁵²

¹⁴⁹ K.Pomian, op.cit, σελ.52

¹⁵⁰ Γ.Κοντογιώργης, Η επιστήμη ως «παράγωγο» του ανθρωποκεντρικού κοσμοσυστήματος, *Το βήμα των κοινωνικών επιστημών*, Τεύχος 51, Άνοιξη 2008, σελ.23

¹⁵¹ H.Ahrweiler, Byzance: l'Empire chrétien in H.Ahrweiler&M.Aymard(ed.), *Les Europeens*, op.cit, σελ. 86

¹⁵² Χ.Σμιτ, *Η αυτοδυναμία της Ευρώπης. Προοπτικές για τον 21^ο αιώνα*, Αθήνα, Εκδόσεις Παπαζήση, 2003, σελ.125

Το τέλος των σταυροφοριών, του εκατονταετούς πολέμου και την Άλωση της Κωνσταντινούπολης, γεγονότα τα οποία άφησαν ανεξίτηλα σημάδια στην Ευρώπη, μια περίοδος-κλειδί, η οποία σφυρηλάτησε, επίσης, την ευρωπαϊκή ιστορική ταυτότητα είναι η Αναγέννηση. Εκφράστηκε αισθητικά, συμβολικά και πνευματικά κυρίως με την επιστροφή και τη νόστο της ελληνορωμαϊκής Αρχαιότητας, ώστε στο νέο *modus vivendi* που δημιουργήθηκε τότε, πρόσωπα όπως ο Οδυσσέας, ο Προμηθέας, η Ελένη της Τροίας, ο Αχιλλέας έγιναν πρότυπα ζωής και δράσης.¹⁵³

Κατά τη διάρκεια αυτής της λογοτεχνικής, καλλιτεχνικής κι επιστημονικής περιόδου, όπου τα μουσεία και οι βιβλιοθήκες πολλαπλασιάζονται, η Ευρώπη εκτός των άλλων περνάει την περίοδο των Μεγάλων Ανακαλύψεων. Η κατάκτηση του Νέου κόσμου αρχίζει τον 16^ο αι. με τον Βάσκο Ντε Γκάμα, τον Κολόμβο και τον Μαγγελάνο. Ο βασικός σκοπός ήταν, έχοντας κάποιες γεωγραφικές πληροφορίες από τους Αλεξανδρινούς, να βρεθεί νέος θαλάσσιος και όχι οδικός δρόμος προς τις Ινδίες.

Τότε ξεκίνησε η διάδοση των πρώτων χαρτών, οι οποίοι παρουσιάζουν, βέβαια, την ευρωπαϊκή ήπειρο γενικά, χωρίς να δείχνουν τα σύνορα του κάθε κράτους, όπως λόγου χάρη, ο χάρτης του γερμανού Martin

¹⁵³ H.Glykantzi-Arweiler, European Community as an idea : The historical v dimension in E.Chryssos, P.Kitromilides, C.Svolopoulos (ed.), *The idea of European Community in history*, op.cit, σελ. 25

Waldseemüller (1507).¹⁵⁴ Επίσης, κατά τη διάρκεια αυτής της περιόδου αρχίζουν να γράφονται έργα με τίτλο «Ιστορία της Ευρώπης».¹⁵⁵

Γενικότερα, κατά τη διάρκεια της περιόδου αυτής, η ενότητα της γηραιάς ηπείρου περνάει στη συνείδηση πολλών ανθρώπων της δυτικής Ευρώπης, χωρίς, όμως, να δημιουργείται η ανάγκη για μια πολιτική ένωση. Αυτό γίνεται πολύ αργότερα.

Ενώ το 1500 η Ευρώπη είναι σχεδόν ενωμένη στο θρησκευτικό τομέα, κατά τη διάρκεια του πρώτου μισού του 16ου αιώνα, η Μεταρρύθμιση του Martin Luther προκαλεί νέους θρησκευτικούς ανταγωνισμούς. Η περίοδος της Μεταρρύθμισης, σηματοδοτώντας μια μακρά πορεία προς την ανεξιθρησκία, προκαλεί την εισβολή των τάσεων που θέλουν τους ανθρώπους ίσους μπροστά στον Θεό¹⁵⁶, προτείνει και πραγματοποιεί έναν εκδημοκρατισμό της θρησκευτικής συνείδησης.¹⁵⁷

Όπου εισχώρησε η Μεταρρύθμιση, είτε με επιτυχία είτε χωρίς, έφερε πρόοδο στην ελευθερία της σκέψης και στην ανθρώπινη πνευματική χειραφέτηση.¹⁵⁸ Ο Λούθηρος, καταγγέλλοντας τις καταχρήσεις και τη

¹⁵⁴ J.Snyder, *Flattening the Earth: 2000 years of map projections*, Chicago, The University of Chicago Press, σελ.33

¹⁵⁵ Ενδεικτικά αναφέρουμε τον Francesco Guicciardini

¹⁵⁶ P.Sticht, *Culture européenne ou Europe des cultures ? Les enjeux actuels de la politique culturelle en Europe*, op.cit., σελ.39

¹⁵⁷ E.Todd, *L'invention de l'Europe*, Editions du Seuil, 1996, σελ.115

¹⁵⁸ Φ.Γκιζό, *Η ιστορία του πολιτισμού στην Ευρώπη*, Αθήνα, Εκδόσεις Στοχαστής, 2004, σελ.243

διαφθορά της ρωμαϊκής εκκλησίας, βάζει τέλος στη θρησκευτική ενότητα της Ευρώπης.

Η Εκκλησία, με τη σειρά της, για να αντιμετωπίσει τη Μεταρρύθμιση του Λούθηρου, παίρνει μέτρα, ώστε να επιβάλλει την ενότητα του Χριστιανισμού. Αποδομείται και διαφοροποιείται από το κράτος, καθιστώντας δυνατή μια σχέση μεταξύ του Θεού και του πιστού χωρίς διαμεσολάβηση¹⁵⁹ και χωρίς τον έλεγχο του κράτους.

Σε ένα ευρύτερο πλαίσιο, η Μεταρρύθμιση (η οποία δεν άγγιξε καθόλου τον ορθόδοξο κόσμο, αφού δεν την είχε ανάγκη, από τη στιγμή που οι μεταρρυθμιστές προσέτρεξαν στον πατριάρχη, γιατί θεωρούσαν ότι ήταν ο ορθός χριστιανός) και η Αντιμεταρρύθμιση, καθώς και η Αναγέννηση και ο Διαφωτισμός αργότερα, αποτελούν δείγματα προσπάθειας προσαρμογής της «δυτικής» χριστιανοσύνης στην ανθρωποκεντρική λογική, δηλαδή της λογικής που έχει ως πυρήνα τον ελεύθερο άνθρωπο.

Το 17ο αιώνα συνοδεύουν, εκτός από την έντονη καλλιτεχνική κυριαρχία του μπαρόκ, οι θρησκευτικές διαμάχες στην Ευρώπη κυρίως μεταξύ προτεσταντών και καθολικών. Αυτές ήταν και η βασική αιτία για το ξέσπασμα του Τριακονταετούς Πολέμου. Η ορθοδοξία, που έχει ενδεχομένως περισσότερα ανθρωποκεντρικά στοιχεία από τον καθολικισμό και τον προτεσταντισμό, δεν έπαιξε κάποιον ιδιαίτερο ρόλο. Πιο συγκεκριμένα, η μεταρρύθμιση της ρωσικής ορθοδοξίας τον 17ο αιώνα, δεν

¹⁵⁹ Θ.Βερέμης, *Εθνική ταυτότητα και εθνικισμός στη νεότερη Ελλάδα*, Αθήνα, Μορφωτικό ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης, 2003, σελ.11

θα συνοδευθεί από αντίστοιχες εξελίξεις στην κοινωνία και στο κράτος. *Το δεσποτικό αδιέξοδο εξηγεί ακριβώς την επαναστατική έξοδο της ρωσικής κοινωνίας προς τον ανθρωποκεντρισμό, στις αρχές του 20ου αιώνα.*¹⁶⁰ Όσον αφορά την ελληνική ορθοδοξία, ο ρόλος της δεν ήταν ιδιαίτερα σημαντικός, αφού βρισκόταν υπό το καθεστώς του τούρκικου ζυγού.

Η περίοδος του Διαφωτισμού, με τη σειρά της, άφησε ανεξίτηλα ίχνη στην ευρωπαϊκή ήπειρο. Αυτή η επανάσταση στη φιλοσοφία, που χαρακτηρίζει τον 18^ο αιώνα, καλλιέργησε τη μεγάλη εμπιστοσύνη στην ανθρωπότητα, σε σημείο που να την προσδιορίσει από τις δυνατότητες εξέλιξής της.¹⁶¹ Σηματοδοτεί το αποφασιστικό πέραςμα από μια μικρή σε μια μεγάλη Ευρώπη. Σύμφωνα με τον Emmanuel Kant, χαρακτηρίζεται ως *η έξοδος του ανθρώπου από μια κατάσταση μειονότητας, στην οποία βρισκόταν με τη θέλησή του.*¹⁶² Ο άνθρωπος πριν το Διαφωτισμό, δεν μπορούσε να χρησιμοποιήσει τη νόησή του, χωρίς να κατευθύνεται από κάποιον άλλο.¹⁶³ Εδώ, εννοούμε το δυτικο-ευρωπαϊό άνθρωπο γενικά, αλλά όχι τον Έλληνα.

Είναι ενδεικτικό το γεγονός ότι ο Ρήγας Φεραίος διδάσκει την αυτοκυβέρνηση στη σχέση κοινωνίας-πολιτικής. Αυτό που διαφοροποιεί τον Ρήγα είναι ότι ο Διαφωτισμός στην Ευρώπη δεν έθεσε το ζήτημα της

¹⁶⁰ Γ.Κοντογιώργης, Ο Σ. Χάντιγκτον και η κοσμοσυστημική Θεωρία, *op.cit*

¹⁶¹ C.Giolito&L.Bouvet, *La culture générale à Sciences Po*, Armand Colin, Paris, 2001, σελ.10

¹⁶² Α.Σκορδάς, Μισός αιώνας Ενωμένη Ευρώπη, Περιοδικό *Τα Πράγματα*, τεύχος 5- Ιούνιος 2009, σελ.68

¹⁶³ C.Giolito&L.Bouvet, *op.cit*, σελ.18

δημοκρατίας, αλλά της απελευθέρωσης του ανθρώπου απ' τη φεουδαρχία, δηλαδή την ατομική ελευθερία. Για το Ρήγα δεν υπάρχει το κοινωνικό πρόβλημα με την έννοια που υπήρχε παραδείγματος χάρη στη Γαλλία. Ο Ρήγας επιθυμεί να φύγει ο οθωμανός κατακτητής και στη θέση του να μπει ένα σύστημα που θα συνδυάζει τη δημοκρατική αυτοκυβέρνηση σε περιφερειακό και τοπικό επίπεδο και ταυτόχρονα θα εξασφαλίζει αντιπροσώπευση στο πεδίο της κεντρικής πολιτείας.¹⁶⁴ Για τον Ρήγα Φεραίο η συγκρότηση του ελληνισμού σε ένα ομοιογενές και συγκεντρωτικό, ενιαίο κράτος ήταν στοιχεία ανελευθερίας, κάτι που δεν ήταν συμβατό με την ελληνική αντίληψη του έθνους, της συλλογικότητας.

Σε αυτό το σημείο είναι χρήσιμο να γίνει μία διευκρίνιση. Σε αδρές γραμμές, ο Διαφωτισμός υπογράμμισε πως το νεότερο πολιτικό σύστημα είναι ανώτερο από το παλιό, απλά επειδή υπάρχει η ατομική ελευθερία. Η ελευθερία των αρχαίων, όμως, ήταν ανώτερη. Η διάκριση εξουσιών από τον Μοντεσκιέ, ο οποίος ζούσε σε φεουδαλική κοινωνία, παρουσιάζεται ως η πεμπτουσία της δημοκρατίας, ενώ τελικά δεν είναι, αφού στην ουσία και τα τρία είδη των εξουσιών ασκούνται από το κράτος. Η συμμετοχή της κοινωνίας δεν υφίσταται ουσιαστικά.¹⁶⁵

Τον 18^ο αι. στην Ευρώπη, το κίνημα της διανοητικής και πολιτισμικής ανανέωσης εξαπλώνεται σε όλους τους τομείς. Οι εμπνευστές του

¹⁶⁴ Γ.Κοντογιώργης, *Η ελληνική δημοκρατία του Ρήγα Βελεστινλή*, Αθήνα, Εκδόσεις Παρουσία, 2008, σελ. 60-69 και σελ.135-141

¹⁶⁵ Προσωπικές σημειώσεις από τη διάλεξη του καθηγητή Γεωργίου Κοντογιώργη στα πλαίσια του μαθήματος «Πολιτική Τυπολογία: Συστήματα Εξουσίας», Δεκέμβρης 2009

Διαφωτισμού (συγγραφείς, φιλόσοφοι, διανοούμενοι) θεωρούσαν κι ίδιοι τους εαυτούς τους μια σημαντική ελίτ διανοουμένων, που αγωνίζεται για την πρόοδο του κόσμου και που ξεπερνά αιώνες προκατάληψης και τυραννίας.

Ο Διαφωτισμός οδηγεί σε προσπάθειες αναμόρφωσης των θεσμών εφαρμόζοντας φιλοσοφικές ιδέες. Απέναντι στον ευρωπαϊκό, κοσμοπολίτικο πολιτισμό, που έχει το βλέμμα του στραμμένο στο μέλλον, οι λαοί αντιθέτουν, στο σύνολό τους, τις εθνικές και τις τοπικές κουλτούρες, τις παραδοσιακές και τις χριστιανικές.¹⁶⁶ Ο Βολταίρος, κεντρική μορφή του Διαφωτισμού, και οι φυσιοκράτες, υπογραμμίζουν, το 1751, την κοινή αρχή του δημοσίου δικαίου και της πολιτικής όλων των ευρωπαϊκών κρατών, στοιχεία άγνωστα σε άλλα μέρη του κόσμου.¹⁶⁷

Η Γαλλική επανάσταση, η οποία εμπνεύστηκε, από την περίοδο του Διαφωτισμού, με τις λέξεις «ελευθερία, ισότητα, αδελφότητα» ενέπνευσε όλους τους ευρωπαϊκούς λαούς ώστε να παλέψουν εναντίον της απόλυτης μοναρχίας. Η Δήλωση των δικαιωμάτων του Ανθρώπου και του Πολίτη το 1789 και το Σύνταγμα του 1791 έγιναν για έναν αιώνα τουλάχιστον, τα σημεία αναφοράς των δημοκρατικών κινημάτων στην Ευρώπη. Επίσης, δημιούργησε το μοντέλο το οποίο συνδυάζει το Κράτος και το έθνος σε ένα

¹⁶⁶ K.Pomian, op.cit, σελ.117

¹⁶⁷ Voltaire, *Le siècle de Louis XIV*,

http://books.google.gr/books?id=AC8HAAAAQAAJ&printsec=frontcover&source=gbs_atb#v=onepage&q&f=false

(accessed 15 january 2014)

συγκεκριμένο γεωγραφικό πλαίσιο, με μια κεντρική πολιτική οργάνωση.¹⁶⁸

Η Γαλλική Επανάσταση μετέπειτα, ενέπνευσε τις επαναστάσεις που ακολούθησαν στην Ισπανία, στην Ιταλία και στην Ελλάδα.

Στη συνέχεια έρχεται στο προσκήνιο ο Ναπολέων, ο οποίος, όπως δήλωνε και ο ίδιος, αν του είχε δοθεί η δυνατότητα, θα δρούσε με έναν τέτοιον τρόπο, ώστε η Ευρώπη θα αποτελούσε σύντομα ένα λαό και καθένας, ταξιδεύοντας παντού, θα βρισκόταν κάθε φορά στην κοινή πατρίδα του.¹⁶⁹

Οι γαλλικές εισβολές διεγείρουν τα εθνικά συναισθήματα παντού στην Ευρώπη και συνοδεύονται συχνά από αιτήματα για σύνταγμα, εκλεγμένη αντιπροσωπεία και ελευθερία του Τύπου. Η Διακήρυξη των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου και του Πολίτη δίνει στη Γαλλική επανάσταση μια εμβέλεια ευρωπαϊκή και παγκόσμια ¹⁷⁰.

Εκατό χρόνια πέρασαν από την πτώση του Ναπολέοντα μέχρι τον Α Παγκόσμιο Πόλεμο. Κατά τη διάρκεια αυτής της περιόδου, η γηραιά ήπειρος αλλάζει: από αγροτική γίνεται βιομηχανική. Η βιομηχανική επανάσταση, στο σύνολό της, ξεκινώντας από τη Μεγάλη-Βρετανία, εξαπλώνεται σε όλη την Ευρώπη. Σταδιακά έγινε επιστημονική, με μικρότερη εξάρτηση από τις εφευρέσεις ανθρώπινων πρακτικών, χωρίς να

¹⁶⁸ J.-F.Drevet, *La nouvelle identité de l'Europe*, Presses Universitaires de France, 1997, σελ.32

¹⁶⁹ S.Berstein, *Ιστορία της Ευρώπης*, Αθήνα, Εκδόσεις Αλεξάνδρεια, 1997, σελ.528

¹⁷⁰ S.Rossetti&N.Bellieni, *Aux sources de l'identité européenne*, Bruxelles, Presses Interuniversitaires Européennes, 1999, σελ.99

στοχεύει μόνο να βελτιώσει και αυξήσει τα υπάρχοντα αγαθά, αλλά ταυτόχρονα να προωθεί τη δημιουργία καινούριων.¹⁷¹

Κλιμακωτά, δημιουργείται η αντίληψη ότι ο ευρωπαϊκός πολιτισμός είναι ανώτερος από κάθε άλλον και η περίοδος της Αποικιοκρατίας ξεκινά.

Ο 20^{ος} αιώνας είναι «η εποχή της παρακμής και της διαίρεσης της Ευρώπης»¹⁷². Στις αρχές του 20^{ου} αι., ο Α παγκόσμιος πόλεμος, ο πρώτος ολοκληρωτικός πόλεμος, βάρβαρος και από επιστημονικής και τεχνικής απόψεως¹⁷³, «εγκαινίασε» στην Ευρώπη αλλά και σε ολόκληρο τον κόσμο την εποχή των απολυταρχισμών: ιδεολογίες, κόμματα, Κράτη, κοινωνικά μοντέλα, αποδυναμώνοντας, παράλληλα, τις δημοκρατίες.¹⁷⁴

Τον πρώτο παγκόσμιο πόλεμο ακολουθούν «τα τρελά χρόνια» προσφέρουν μια αντίθεση αφενός με τον πόλεμο, τον τρόμο και τις δραματικές συνέπειές του σε όλους τους τομείς και αφετέρου με την απαισιοδοξία και την απογοήτευση του δεύτερου παγκοσμίου πολέμου που προμηνύεται. Δημιουργούνται, παράλληλα, καινούρια καλλιτεχνικά ρεύματα όπως ο ντανταϊσμός, ο σουρεαλισμός, ο φοβισμός, ο κυβισμός, ο φουτουρισμός, ο εξπρεσιονισμός κ.ά.¹⁷⁵

¹⁷¹ G.Barraclough, *Εισαγωγή στη σύγχρονη ιστορία*, Αθήνα, Εκδόσεις Κάλβος, 1985, σελ.45

¹⁷² F.Fejto, *Requiem pour un empire défunt. Histoire de la destruction de l'Autrice-Hongrie*, Balland, 1988, σελ.36

¹⁷³ B.Elle & K.Pomian, *La révolution européenne 1945-2007*, Perrin, 2008, σελ 20

¹⁷⁴ K.Pomian, *op.cit*, σελ. 227

¹⁷⁵ S.Berstein, P.Milza, *Histoire de l'Europe contemporaine*, Paris, Hachette, 2002, σελ. 178-190

Ο Ά παγκόσμιος πόλεμος επέτρεψε αυτό που κανείς μέχρι τότε δεν μπορούσε να φανταστεί. Άνοιξε τις πύλες του σε εξτρεμιστικά κινήματα, που μέχρι τότε ήταν στο περιθώριο της πολιτικής σκηνής. Ταυτόχρονα, συντέλεσε στις κοινωνικές επαναστάσεις που έλαβαν χώρα στη Ρωσία, στη Γερμανία, στην Ουγγαρία, αλλά και στη δημιουργία νέων κρατών στην κεντρική Ευρώπη, όπως για παράδειγμα η Πολωνία.

Καλλιεργήθηκε το έδαφος για τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο, με τις καταστροφικές του, επίσης, συνέπειες.¹⁷⁶ Εν τω μεταξύ, μεσολαβεί το διάστημα του Μεσοπολέμου στην Ευρώπη, το οποίο έχει σημαντικές εξελίξεις στα Βαλκάνια, με δύο βασικούς αποσταθεροποιητικούς παράγοντες, τη Βουλγαρία και την Ιταλία. Η επεκτατική πολιτική της Βουλγαρίας από τη μια (Μακεδονικό ζήτημα) και η υποστηρικτική πολιτική της Ιταλίας στη Βουλγαρία, από την άλλη, στα πλαίσια της δικής της διεκδικητικής πολιτικής. Αυτή η πολιτική φέρνει την Ιταλία σε αντιπαράθεση στα Βαλκάνια ιδιαίτερα στην Αδριατική, με τη Γιουγκοσλαβία αλλά και τη Γαλλία.¹⁷⁷

Στη συνέχεια, αφήνει ανεξίτηλα τα σημάδια του ο Β' Παγκόσμιος Πόλεμος, ο οποίος ήταν η πιο εκτεταμένη ένοπλη σύγκρουση και οικονομικά και γεωγραφικά, που έχει συμβεί στην υφήλιο. Πλησιάζοντας στο τέλος του αιώνα, η αντίθεση μεταξύ των δυτικών δημοκρατιών και των

¹⁷⁶ B.Elle&K.Pomian, *La révolution européenne 1945-2007*, op.cit, σελ. 45

¹⁷⁷ Π.Παπαστράτης, Ο Μεσοπόλεμος, Μέρος Δεύτερο στο Χ.Χατζηιωσήφ (Επ.), *Ιστορία της Ελλάδος του 20ου αιώνα 1922-1940.*, Εκδόσεις Βιβλιόραμα, Αθήνα, 2003, σελ.259-293

ανατολικών κομμουνιστικών καθεστώτων είναι η αρχή του ψυχρού πολέμου. Στο τέλος του 20^{ου} αιώνα, η αποαποικιοκρατία έχει ως αποτέλεσμα την πτώση των ευρωπαϊκών αυτοκρατοριών.

Όπως διαπιστώνουμε, μέσα από αυτήν την ιστορική πορεία της Ευρώπης, η ενότητα και η ποικιλομορφία δεν ήταν και δεν είναι αντιτιθέμενες στην Ευρώπη: αντιπροσωπεύουν τις διαφορετικές όψεις μιας ευρωπαϊκής πραγματικότητας όπου η οριοθέτηση σε σχέση με το εξωτερικό αλλάζει ανάλογα με τις εποχές.¹⁷⁸

Σύμφωνα με τον Denis de Rougemont η Ευρώπη είναι «πατρίδα της μνήμης». Ουσιαστικά, είναι εξαιτίας αυτής της συσσώρευσης ιστορικών μνημών ή της κληρονομιάς που διαλύει τις παραδόσεις, που το βάρος του παρελθόντος είναι τόσο βαρύ που κινδυνεύει να εμφανιστεί ως το μουσείο της Ευρώπης.¹⁷⁹

Ο ευρωπαϊκός πολιτισμός είναι το σύνολο των χαρακτηριστικών της ευρωπαϊκής κοινωνίας. Είναι το αποτέλεσμα όλων των πνευματικών και πολιτικών αξιών, έτσι όπως αυτές διαμορφώθηκαν κατά τη διάρκεια της ιστορίας της, τα βασικά πλαίσια της οποίας επιχειρήσαμε να περιγράψουμε στις προηγούμενες γραμμές. Οι κοινές καταβολές, οι κοινές αξίες και

¹⁷⁸ F.Pfetsch, La problematique de l'identite europeenne, στο G.F.Dumont, op.cit, σελ.272

¹⁷⁹ R.Bodei, Mémoire historique, identité et souveraineté étatique dans M.Telo e P.Magnette(dir.), *Repenser l'Europe*, Bruxelles, Editions de l'Université des Bruxelles, 1996, σελ.167

παραδόσεις, η θρησκεία, οι τέχνες, οι επιστήμες, ακόμα και οι συγκρούσεις και οι συρράξεις είναι αναπόσπαστα κομμάτια της ευρωπαϊκής ιστορίας. Αρκούν, όμως, αυτά τα παραπάνω κοινά στοιχεία για να μπορέσουμε να μιλήσουμε σήμερα για μια ενιαία, κοινή ευρωπαϊκή ταυτότητα;

*Η συγκολλητική ουσία της Ε.Ε. είναι η Ιστορία, που ξεκινά από το παρελθόν, περνά στο παρόν και κυρίως αφορά το μέλλον, όπως διευκρινίζει η Σνέσκα Μιχαήλοβιτς, γενική γραμματέας της Europa Nostra, δηλαδή της Ομοσπονδίας των Ευρωπαϊκών Οργανώσεων για την προστασία της ιστορικής κληρονομιάς και της φύσης. Όπως ορθώς εξηγεί, η Ευρώπη είναι κάτι πολύ πιο βαθύ από μια οικονομική πολιτική και ένα κοινό νόμισμα. Μπορεί να μην κερδίζει τη βιομηχανική παραγωγή, αφού σε αυτό το επίπεδο η Βραζιλία, η Κίνα κι η Ινδία πρωτοπορούν, τα πολιτιστικά αγαθά, όμως, δε μεταναστεύουν.*¹⁸⁰

Πέρα, όμως, από αυτή τη διαπίστωση, αυτό που πρέπει να εξεταστεί, είναι πώς η Ευρωπαϊκή Ένωση χρησιμοποίησε το παρελθόν για να διαμορφώσει μια πολιτιστική ταυτότητα. Για να ανακαλύψουμε το σύνδεσμο μεταξύ της πολιτικής και της ιστορικής-παραδοσιακής ταυτότητας της Ε.Ε. πρέπει να αναλογιστούμε την πνευματική και πολιτιστική κληρονομιά της Ευρώπης σε επίπεδο πηγών, δηλαδή φιλοσοφικών, θρησκευτικών, νομικών συμβόλων, ποικίλων παραδόσεων,

¹⁸⁰ Σ.Μιχαήλοβιτς, Συνέντευξη στη Μ.Πουρναρά Μαργαρίτα, *Εφημερίδα Καθημερινή* (Ένθετο Τέχνες και Γράμματα), Κυριακή 18 Μαρτίου 2012, σελ. 8

κυρίως των θετικών εμπειριών των οποίων η συνειδητή επιλογή θα έδινε στην Ευρώπη την ύλη της πολιτικής της ταυτότητας.

Συνεπώς, η πολιτική ιδέα της Ευρώπης διαμορφώνεται διαμέσου των διαφορετικών εθνικών ερμηνειών της «πολιτιστικής κληρονομιάς» της, όπως την ορίσαμε παραπάνω.

1.4 Ο ρόλος του κράτους-έθνους στη διαμόρφωση της ευρωπαϊκής ταυτότητας

Η ιστορία της έννοιας της ενοποίησης και της ολοκλήρωσης του ευρωπαϊκού οικοδομήματος είναι άρρηκτα συνδεδεμένη με το φαινόμενο του εθνικού κράτους, όπως το τελευταίο διαμορφώθηκε τον 18^ο αιώνα. Επιπλέον, το ζήτημα που αφορά στο εάν μια πολιτική ταυτότητα μπορεί να υπάρξει έξω από το πλαίσιο του κράτους-έθνους, παραπέμπει, με τη σειρά του, στο ζήτημα της σχέσης μεταξύ του κράτους και του έθνους. *Η προϋπόθεση της υπέρβασης του κράτους-έθνους που έτεινε να πραγματοποιηθεί, τουλάχιστον στην Ευρώπη, ήταν η εμπειρία της αρνητικότητας του εθνικισμού.*¹⁸¹

Γενικότερα, όμως, τα συνδετικά στοιχεία της εθνικιστικής ιδεολογίας και του έθνους, αλλά και του ίδιου του έθνους με το κράτος, έχουν ποικίλες εκφάνσεις σε διαφορετικά ιστορικά χρονικά διαστήματα.

Ιστορικά, η επιτυχής οικοδόμηση του κράτους και η εδραίωσή του, έχουν σε κάποιο βαθμό στηριχθεί στη δυνατότητα της σύντηξης κράτους και έθνους. Αυτό δεν σημαίνει ότι τα κράτη, όπου δεν έχει πραγματοποιηθεί αυτή η «συγχώνευση», έχουν αναγκαστικά αποσυντεθεί. Η ιστορική

¹⁸¹ Δ.Χαραλάμπης, *Δημοκρατία και Παγκοσμιοποίηση*, Αθήνα, Ίδρυμα Σάκη Καραγιωργα, 1998, σελ. 163

καταγραφή δείχνει ότι η Ευρωπαϊκή Ένωση αντιμετωπίζει πολλά από τα ίδια προβλήματα που ταλαιπωρούν πολυεθνικά κράτη, με την ιδιαιτερότητα ότι τα κράτη έχουν ως συνεκτικό συστατικό πολύ περισσότερους πόρους στη διάθεσή τους.

Η Ευρωπαϊκή ολοκλήρωση απαιτεί μια νέα βάση. Η ανάπτυξη ενός αισθήματος κοινού μεταξύ των Ευρωπαίων πολιτών απαιτεί η Ευρωπαϊκή Ένωση να ενισχύσει το «προφίλ» της στο επίπεδο των αρμοδιοτήτων της, χωρίς, όμως, να κινδυνεύσει να γίνει ένα υπερκράτος. Επιπλέον, θα πρέπει να εγκαταλείψει την ιδέα της ενότητας στη διαφορετικότητα και αποφασιστικά να τονίσει όλα τα θετικά κοινά ιστορικά και πολιτικά (όπως θα δούμε στη συνέχεια) στοιχεία, που ενώνουν τους Ευρωπαίους πολίτες. Περισσότερο από οτιδήποτε άλλο, αυτή η νέα αντίληψη της Ευρώπης προϋποθέτει ότι δεν θα στηριχθεί στην παλαιότερη ιδέα ενός κοινού σχεδίου, που αναπτύχθηκε λόγω χάρη από τον Ortega y Gasset στη δεκαετία του 1930, με μια ρεπουμπλικανική αντίληψη του έθνους, που νοείται ως ισχυρογνώμων κοινότητα.¹⁸²

Ας δούμε, όμως τα στοιχεία πιο αναλυτικά. Το κράτος- έθνος αποτελεί το θεμέλιο πάνω στο οποίο οικοδομήθηκε όχι μόνο το σύγχρονο ευρωπαϊκό, αλλά στις περισσότερες περιπτώσεις και το διεθνές σύστημα. Γι' αυτό,

¹⁸² Προσωπικές σημειώσεις από διαλέξεις του Jean Marc Ferry, Universite Libre des Bruxelles, 2009

κρίνουμε απολύτως απαραίτητο να αναφερθούμε στον πολύ σημαντικό ρόλο που έπαιξε στη διαμόρφωση της ευρωπαϊκής ταυτότητας, με την εμφάνισή του στο προσκήνιο, στα τέλη του 18^{ου} αι. Συνεπώς, είναι αναγκαία η διευκρίνηση των εννοιών έθνος και κράτος, του τρόπου συγκρότησής τους, αλλά και της μεταξύ τους σχέσης.

Η πορεία προς την ευρωπαϊκή ενοποίηση ήταν και παραμένει, εκτός των άλλων, μια απάντηση στα ολέθρια αποτελέσματα του εθνικισμού, που χάραξαν το πρώτο μισό του 20^{ου} αιώνα. Είναι γεγονός, όπως προαναφέρθηκε, πως η σχέση του έθνους με τον εθνικισμό και του έθνους με το κράτος πήρε ποικίλες μορφές ανάλογα με την ιστορική περίοδο που διένυε. Λόγου χάρη, άλλες οι συνθήκες στις οποίες πραγματοποιήθηκε η εθνογένεση στα ερείπια της Σοβιετικής Ένωσης και γενικότερα την κατάρρευση του υπαρκτού σοσιαλισμού, άλλες οι συνθήκες σε χώρες όπως ο Καναδάς ή η Αυστραλία, πολύ διαφορετικές σε χώρες που δημιουργήθηκαν με την αποαποικιοκρατικοποίησή τους.¹⁸³

Επιπλέον, οι σημερινές συζητήσεις για την πολιτική δομή της Ευρωπαϊκής Ένωσης πολύ συχνά αναφέρονται στο έθνος και στα δικαιώματα και στις υποχρεώσεις του Ευρωπαίου πολίτη μέσα σε αυτό στο πλαίσιο. Συνεπώς, γεννιέται το ερώτημα αν μπορούμε να διαμορφώσουμε μια συγκεκριμένη θεωρία όσον αφορά τη σχέση έθνους και κράτους, η οποία θα ισχύει σε όλες τις περιπτώσεις και τις χρονικές περιόδους και

¹⁸³ Δ.Χαραλάμπης, *Δημοκρατία και Παγκοσμιοποίηση*, op.cit, σελ. 165-166

ταυτόχρονα πώς η σχέση αυτή επηρεάζει το ευρωπαϊκό οικοδόμημα και τη μορφή του. Αναμφισβήτητα, πρόκειται για ένα δύσκολο εγχείρημα.

Είναι γεγονός πως σήμερα η έννοια του έθνους αποτελεί ταυτολογία του κράτους, άρα το κράτος-έθνος υπονοεί ότι λειτουργεί αφομοιωτικά στις οποιεσδήποτε διαφορές. Η πολιτική κατασκευή του κράτους-έθνους έχει ως κεντρικό άξονα την πολιτισμική, εδαφική και γλωσσική σύμπτωση. Τα πράγματα, όμως, δεν είναι τόσο απλά.

Σε γενικές γραμμές υπάρχουν τρεις σχολές σκέψης όσον αφορά στη συγκρότηση του έθνους.

Η πρώτη σχολή σκέψης ασπάζεται πλήρως το δόγμα της νεωτερικότητας. Σημαντικοί θιασώτες της είναι ο Έ. Χομπσμπάουμ, ο Μπ. Άντερσον, ο Έρν. Γκέλνερ και πολλοί άλλοι. Υποστηρίζουν πως το έθνος είναι μια τεχνητή κατασκευή, μια φανταστική πρόσληψη, δημιούργημα της διανόησης του Διαφωτισμού και του νεότερου κράτους. Το κυρίαρχο κράτος ενσαρκώνει το κυρίαρχο έθνος και προβάλλει ως μοναδικός και αυθεντικός εκφραστής της βούλησής του.

Αυτή η σχολή σκέψης δεν αποδέχεται ότι το έθνος έχει προϋπάρξει του κράτους και μάλιστα ότι το έθνος έχει δημιουργήσει το κράτος. Ο Έρνεστ Γκέλνερ, για παράδειγμα, θεωρεί τα έθνη προϊόντα της βιομηχανικής κοινωνίας, αφού η τελευταία, επειδή δεν είναι στατική όπως η αγροτική, απαιτεί μια κοινή κωδικοποιημένη κουλτούρα, η οποία στη συνέχεια

δημιουργεί μια ενιαία εθνική ταυτότητα.¹⁸⁴ Ο Μπένεντικτ Άντερσον, αντιλαμβάνεται την εθνική ταυτότητα ως προϊόν μιας φαντασιακής κοινότητας που είναι το έθνος και που δημιουργήθηκε ως αποτέλεσμα μιας σειράς γεγονότων, όπως ο καπιταλισμός σε συνδυασμό με τις σύγχρονες τεχνολογίες εκτύπωσης και διακίνησης εντύπων, η παρακμή παραδοσιακών πολιτικών καθεστώτων όπως η κληρονομική βασιλεία κ.ά.¹⁸⁵ Σύμφωνα με τον βρετανό ιστορικό Έρικ Χομπσμπάουμ συγκεκριμένα, «τα έθνη-όλα τα έθνη- είναι σύγχρονες οντότητες που όμως προσποιούνται ότι υπήρξαν δια μέσου των αιώνων.[...]Τα έθνη που ισχυρίζονται ότι προϋπήρξαν του κράτους-έθνους έχουν μια ψευδή αντίληψη του ιστορικού παρελθόντος».¹⁸⁶

Κεντρικό σημείο σε αυτήν την προσέγγιση-και σε όλους τους υποστηρικτές της- είναι ότι το εκάστοτε κυρίαρχο έθνος ενσαρκώνεται από το εκάστοτε κυρίαρχο κράτος και αναλαμβάνει να παίζει το ρόλο του ενός και μοναδικού, αυθεντικού εκφραστή της βούλησής του.¹⁸⁷ Συνεπώς, ο συνδυασμός των στοιχείων της εθνικής ταυτότητας, όποια κι αν είναι αυτά, είτε είναι η γλώσσα είτε η κοινή ιστορία είτε η θρησκεία, πηγάζει από μια πολιτική επιλογή, δηλαδή πριν από το κράτος ή την πολιτική κίνηση που αποσκοπεί στο σχηματισμό ενός Κράτους, δεν υπάρχει έθνος.¹⁸⁸ Σε αυτό το

¹⁸⁴ E.Gellner, *Nations and Nationalism*, Oxford, Basil Blackwell, 1983

¹⁸⁵ B.Anderson, *Imagined Communities*, 1991

¹⁸⁶ E.Χομπσμπάουμ, Συνέντευξη στην Τάκη Μίχα, Εφημερίδα *Ελευθεροτυπία*, 27/3/1995

¹⁸⁷ Γ.Κοντογιώργης, *Έθνος και εκσυγχρονιστική νεοτερικότητα*, Αθήνα, Εναλλακτικές Εκδόσεις, 2006, σελ. 47

¹⁸⁸ F.Cerutti, *Είναι εφικτή μια υπερεθνική ταυτότητα* ; στο G.Haarscher & M.Telo (επιμ.), *Μετά τον κομμουνισμό*, Εκδόσεις Παπαζήση, Αθήνα, 1997, σελ.155

σημείο, όμως, μπορούν να τεθούν πολλά ερωτήματα. Για παράδειγμα, οι Κούρδοι δεν υπάρχουν ως έθνος, επειδή δεν είναι συγκροτημένοι σε κράτος;

Κατά τον Π. Κιτρομηλίδη, το σύγχρονο κράτος παίζει καταλυτικό ρόλο στη διαμόρφωση εθνικής ταυτότητας και στην καλλιέργεια εθνικής συνείδησης. Με αυτήν την έννοια, υποστηρίζει, η δημιουργία του έθνους έλαβε χώρα στα πλαίσια της σφυρηλάτησης μιας συλλογικής ταυτότητας και ενός αισθήματος κοινότητας, το οποίο ήταν αναγκαίο, ώστε να ενδυναμωθεί η κοινωνική συνοχή στα νέα εθνικά κράτη του 19^{ου} αι.¹⁸⁹ Προς σε αυτό το μοντέλο του έθνους, επισημαίνει ο Κιτρομηλίδης, προέτρεπε ο γερμανός φιλόσοφος Fichte τους Γερμανούς συμπατριώτες του, υπογραμμίζοντας τη σχέση εθνικής παιδείας και γλώσσας ως τον πυρήνα για τη συγκρότηση εθνικής κοινότητας.¹⁹⁰

Η δεύτερη σχολή σκέψης, εκφραστές της οποίας είναι μεταξύ άλλων ο Fichte, ο Παπαρρηγόπουλος, ο Herder κι ο Iorga, διαφωνεί ως προς το ότι το έθνος είναι μια τεχνητή κατασκευή, φαντασιακή πρόσληψη, δημιούργημα της διανόησης του Διαφωτισμού και του νεότερου κράτους. Το έθνος, ως κοινότητα πολιτισμού και κοινωνικών αισθημάτων προϋπήρξε του κράτους. Η άποψη αυτή, την οποία δίδαξε και ο Ν. Σβορώνος, δεν αποδέχεται την ύπαρξη έθνους πριν από την εθνογενετική χρονοθέτηση που

¹⁸⁹ Π.Κιτρομηλίδης, «Νοερές κοινότητες» και οι απαρχές του εθνικού ζητήματος στα Βαλκάνια στο Θ.Βερέμης, *Εθνική ταυτότητα και εθνικισμός στη νεότερη Ελλάδα*, Αθήνα, Μορφωτικό ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης, 2003, σελ. 72-73

¹⁹⁰ J.G. Fichte, *Addresses to the German nation*, Connecticut, Greenwood Press, 1979

του αναγνωρίζει.¹⁹¹ Ο εθνικισμός προηγείται του έθνους και δεν πρέπει να συγχέουμε το πρόβλημα της διαμόρφωσης μιας εθνότητας με το πολιτικό αίτημα του εθνικού κράτους¹⁹². Η προσέγγιση αυτή στηρίζεται στην ιστορική προοπτική και αναδεικνύει τα ελατήρια που επιτρέπουν τη διαμόρφωση μιας εθνότητας και τα οποία προηγούνται, λογικά και χρονολογικά, κάθε εθνικού αυτοπροσδιορισμού και «εθνογένεσης».¹⁹³

Σε αυτήν την περίπτωση, σύμφωνα με τον Jürgen Habermas, η έννοια του έθνους περιλαμβάνει μια κοινότητα πολιτισμού και πεπρωμένου, η οποία στηρίζεται σε έναν λαό ως φυλή-ράτσα και η οποία μπορεί να αποβλέπει σε μια κρατική ανεξάρτητη ύπαρξη. Πρόκειται για μια έκκληση σε ένα υποτιθέμενο δικαίωμα στην «εθνική αυτοδιάθεση, στη συμμετρική απόρριψη της πολυπολιτισμικότητας και της πολιτικής των δικαιωμάτων του ανθρώπου, όπως και στη δυσπιστία προς τη μεταφορά των κυριαρχικών δικαιωμάτων σε υπερεθνικούς θεσμούς».¹⁹⁴ Κατά το γερμανό κοινωνιολόγο και φιλόσοφο, η

¹⁹¹ Γ.Κοντογιώργης, *Έθνος και εκσυγχρονιστική νεοτερικότητα*, Αθήνα, Εναλλακτικές Εκδόσεις, 2006, , σελ.17-18

¹⁹² Ν.Βαγενάς, Ο Νίκος Σβορώνος για τη διαμόρφωση του νέου ελληνισμού, εφημερίδα *Το Βήμα*, 23/01/2005, http://tovima.dolnet.gr/print_article.php?e=B&f=14372&m=B35&aa=1 (accessed 4 october 2009)

¹⁹³ Ν.Καραπιδάκης, Η γέννηση ενός έθνους, εφημερίδα *Καθημερινή*, 14/11/2004, http://news.kathimerini.gr/4dcgi/w_articles_civ_2_14/11/2004_123043 (accessed 2 april 2014)

¹⁹⁴ J.Habermas, *L'intégration républicaine*, Paris, Fayard, 1998, σελ.86

έννοια του έθνους ως προ-πολιτική ιστορική κοινότητα είναι μόνο ένα τεχνητό προϊόν, έργο των πολιτικών και των δασκάλων του σχολείου.¹⁹⁵

Πρόκειται για μια ιστορική αντίληψη, σύμφωνα με την οποία το έθνος είναι μια ιστορική συγκεκριμένη κοινότητα, «μια κοινότητα αυτοφυής, της οποίας η αφηγηματική ταυτοποίηση, έχει ένα παρελθόν, μια προέλευση, μια ιστορία».¹⁹⁶

Ο Ηρόδοτος, τον 5^ο αι. π.Χ., δίνει έναν πολιτικό ορισμό του έθνους, σύμφωνα πάντα με τα δεδομένα της εποχής του. Επισημαίνει ως βασικά στοιχεία σύνθεσης του έθνους τις *κοινές πολιτισμικές παραδοχές* και την *καταγωγή*. Συνεπώς, τα χαρακτηριστικά που συγκροτούν τη βάση της ελληνικής αυτοσυνειδησίας είναι σύμφωνα με τον «πατέρα της ιστορίας» το *ομόαιμον*, το *ομόγλωσσον*, τα *κοινά των θεών ιδρύματα*, τας *κοινάς θυσίας*, τα *ομότροπα ήθη*.¹⁹⁷

Επίσης, ο Ισοκράτης, στον «Παναηγυρικό» του λόγο, υπογραμμίζει ότι «το των Ελλήνων όνομα» αναγνωρίζεται όχι πια από το γένος, από την «κοινή φύση της καταγωγής», αλλά από το γινόμενο της ελληνικής παιδείας.

Η τρίτη σχολή σκέψης υποστηρίζει ότι «το έθνος αποτελεί όπως και κάθε ταυτοτική αναφορά, μία έννοια άρρηκτα συνδεδεμένη με το

¹⁹⁵ J.Lacroix, *Communautarisme versus libéralisme. Quel modèle d'intégration politique*, Bruxelles, Editions de l'Université des Bruxelles, 2003, σελ. 25

¹⁹⁶ Ibid, σελ.23

¹⁹⁷ Ηρόδοτος, Ιστοριαι Θ' 144

<http://www.mikrosapoplous.gr/texts1.htm> (accessed 12 april 2014)

ανθρωποκεντρικό γεγονός και πιο συγκεκριμένα με τη συγκρότηση του κοινωνικού ανθρώπου με όρους ελευθερίας». ¹⁹⁸ Υπό αυτό το πρίσμα, λόγου χάρη, ο δουλοπάροικος, ακριβώς επειδή δεν είναι ελεύθερος, το «είναι» του εξαρτάται από την ταυτότητα του δεσπότη. Συνεπώς, δε διαθέτει, κατά κάποιον τρόπο, δική του ταυτότητα. Το ζήτημα, όμως, είναι πιο πολύπλοκο. Λόγου χάρη οι δουλοπάροικοι στη Ρωσία δεν έχουν την ίδια γλώσσα, το ίδιο αίμα, την ίδια θρησκεία, τα ίδια ήθη με τον βογιάρο; Δεν έχουν ταυτότητα επειδή ισχύει το δουλοπαροικό σύστημα; Όταν καταργήθηκε την απέκτησαν; το ίδιο και οι δουλοπάροικοι στη Δυτική Ευρώπη, για παράδειγμα τη Γερμανία.

Η πρωθύστερη επισήμανση δεν υπονοεί ότι στις δεσποτικές και, ειδικότερα, στις φεουδαλικές κοινωνίες δεν συντρέχουν πολιτισμικές ή άλλες διαφοροποιήσεις. Δηλώνει απλώς ότι εκεί *η έννοια της κοινωνίας συνέχεται ταυτολογικά με το πεδίο της ιδιοκτησίας του δεσπότη. Κατά τούτο, ο δουλοπάροικος δεν διαθέτει ιδίαν ταυτότητα, το «είναι» του ανάγεται στην ταυτότητα του δεσπότη.* ¹⁹⁹

Συγκεκριμένα, η τρίτη αυτή προσέγγιση, αποδέχεται πως ενώ στη δυτική Ευρώπη το έθνος συγκροτήθηκε από το κράτος, στη σλαβική και βαλκανική ενδοχώρα, που είχε έντονες βυζαντινές επιρροές, δε συνέβη το

¹⁹⁸ Γ.Κοντογιώργης, *Έθνος και εκσυγχρονιστική νεοτερικότητα*, Αθήνα, Εναλλακτικές Εκδόσεις, 2006, σελ.21-22

¹⁹⁹ Ibid

ίδιο. Το έθνος επιδίωξε να επενδυθεί το κράτος ώστε να επιβεβαιωθεί και πολιτειακά. Κατά τον Γ. Κοντογιώργη, αυτή είναι και μία από τις βασικές αιτίες που οι βαλκανικοί λαοί κατέκτησαν την εθνική τους ελευθερία έπειτα από σειρά επαναστάσεων και απελευθερωτικών πολέμων.²⁰⁰

Συνεπώς, αυτό που πραγματικά συνέβη είναι ότι το σύγχρονο κράτος κατά έναν τρόπο οικειοποιήθηκε το έθνος, ώστε να μπορέσει να επιτευχθεί η εσωτερική ενότητα και η ομοιογένεια, στις οποίες αποσκοπούσε.

Σύμφωνα με τον Alain Touraine, ο διαχωρισμός του Κράτους από το Έθνος είναι η ουσιώδης βάση της ευρωπαϊκής κατασκευής.²⁰¹ Ο γάλλος κοινωνιολόγος υποστηρίζει ότι μέχρι το 1880-1890, τα Κράτη-έθνη μας λειτούργησαν στη βάση μιας καθαρής διάκρισης μεταξύ τοπικής και εθνικής ζωής. Η εθνική κοινωνία ταυτιζόταν με το Κράτος με τον έναν ή τον άλλον τρόπο, αλλά η οικονομική, πολιτιστική κι οικογενειακή ζωή ήταν τοπικές.

Στη Γαλλία, μέχρι το τέλος του προηγούμενου αιώνα, ο μισός πληθυσμός δε μιλούσε γαλλικά. Τα προβλήματα ξεκίνησαν όταν στα τέλη του 19^{ου} αιώνα, άρχισε να δημιουργείται η ιδέα μια εθνικής ομοιογενούς κοινωνίας.

Το Κράτος-έθνος είναι ένας κρατικός σχηματισμός, ο οποίος μέσα από το Κράτος δικαίου, δημιούργησε την υποδομή μιας πειθαρχημένης διοίκησης

²⁰⁰ Γ.Κοντογιώργης, *Έθνος και εκσυγχρονιστική νεοτερικότητα*, Αθήνα, Εναλλακτικές Εκδόσεις, 2006, , σελ. 90-91

²⁰¹ P.Sticht, *Culture européenne ou Europe des cultures ? Les enjeux actuels de la politique culturelle en Europe*, op.cit., σελ.113

κι εξασφάλισε έναν μη κρατικό χώρο συλλογικής και ατομικής δράσης. Συνεπώς, δημιουργήθηκε κατά κάποιον τρόπο, μια εθνική και πολιτισμική ομοιογένεια.

Εκτός των άλλων, ο βασικός στόχος του ευρωπαϊκού Κράτους-έθνους ήταν η κατάλυση των θυλάκων της φεουδαρχίας και της κοινωνικής δουλείας από τη στιγμή που οι συνθήκες άλλαξαν και είχαμε μετάβαση από τη φεουδαρχία σε ένα καθεστώς κατ' ελάχιστον ατομικής ελευθερίας. Σε αυτό το πλαίσιο, το κράτος-έθνος όφειλε να *δημιουργήσει τις κοινωνικές, νομικές και πολιτισμικές προϋποθέσεις του νέου ατομικά ελεύθερου ανθρώπου με πρόσχημο την ιδιοκτησία, την εργασία, την εξουσιαστική δόμηση της πολιτικής και το υπόβαθρό τους*, δηλαδή στοιχεία όπως η μεταποίηση, το εμπόριο, η κεφαλαιακή συσσώρευση και άλλα.²⁰²

Αντίθετα, στην Ελλάδα το κράτος δεν ανέλαβε την εξέλιξη των παραπάνω παραμέτρων, λόγω χάρη της χρηματιστικής οικονομίας.²⁰³ Το γεγονός αυτό, όμως, δεν οφείλεται αποκλειστικά στην τουρκοκρατία-όπως συχνά υποστηρίζεται.²⁰⁴ Οι Έλληνες κατά τη διάρκεια της τουρκοκρατίας ήταν ελεύθεροι-με την έννοια ότι είχαν τη δυνατότητα της μεταποίησης και του εμπορίου, αλλά είχαν εθνικό δυνάστη. Για παράδειγμα, οι Γάλλοι δεν

²⁰² Γ.Κοντογιώργης, Κράτος και αυτοδιοίκηση στο περιβάλλον της παγκοσμιοποίησης στο Α.Μακρυδημήτρης (επιμ.), *Αυτοδιοίκηση και κράτος στο πλαίσιο της παγκοσμιοποίησης*, Αθήνα, Εκδόσεις Σάκκουλα, 2003, σελ. 40

²⁰³ Ibid

²⁰⁴ G.Contogeorgis, La Grèce en politique. Questions d'approche et de méthode, *Pole Sud*, no 18, 2003

το γνώριζαν αυτό, γιατί δεν υπήρχε έθνος. Ακριβώς γι' αυτόν το λόγο, δεν ήξεραν ότι οι φεουδαλικοί τους δυνάστες ήταν Φράγκοι, δηλαδή Γερμανοί κατακτητές κι όχι Κέλτες ή Γαλάτες.²⁰⁵

Συνοψίζοντας, το Κράτος-έθνος, ανεξάρτητα με τον τρόπο που το προσεγγίζει κάθε σχολή σκέψης, ήταν για τη σύγχρονη Ευρώπη ό, τι ήταν για την αρχαία Ελλάδα η αρχαία πόλις: αυτό που δημιουργεί την ενότητα και η ουσία της πολιτείας και της ενασχόλησης με τα κοινά.²⁰⁶

Στη σύγχρονη εποχή, καλούμαστε να αντιμετωπίσουμε μια ανάλογη πρόκληση. Η παγκοσμιοποίηση των ανταλλαγών και της επικοινωνίας, της οικονομικής παραγωγής και της χρηματοδότησής της, της μεταφοράς της τεχνολογίας και των όπλων και κυρίως των οικολογικών και στρατιωτικών κινδύνων, μας ωθεί στην αντιμετώπιση των προβλημάτων, που δεν μπορούν πια να λυθούν ούτε στα πλαίσια του Κράτους-έθνους ούτε δια μέσου συμφωνιών των κυρίαρχων κρατών, όπως γίνεται συνήθως.

Το ερώτημα που τίθεται, λοιπόν, είναι εάν το μοντέλο του Κράτους-έθνους μπορεί να είναι αξιόπιστο κι έγκυρο για τον τρόπο λειτουργίας της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Σήμερα, παρόλο που το Κράτος-έθνος ανακαλύπτει τα όρια της ικανότητάς του για δράση, το παράδειγμά του παραμένει διδακτικό. Παλαιότερα, είχε δημιουργήσει ένα πλαίσιο της πολιτικής

²⁰⁵ G.Contogeorgis, La Grèce en politique. Questions d'approche et de méthode, op.cit

²⁰⁶ P.Manent, op.cit, σελ. 46

επικοινωνίας που έδινε τη δυνατότητα να εξουδετερωθούν οι κινήσεις αφαίρεσης της εθνικής συνείδησης. Με αυτόν τον τρόπο, μπόρεσε με πιο εύκολο τρόπο να εκπληρώσει αυτήν τη λειτουργία της ένταξης, της οποίας το νομικό καταστατικό του πολίτη είχε ως συμπλήρωμα την πολιτισμική προσκόλληση στο έθνος.

Στη σύγχρονη εποχή, το Κράτος-έθνος βρίσκεται απέναντι σε μια διπλή πρόκληση. Στο εσωτερικό του, υπάρχει η πρόκληση της πολυπολιτισμικότητας και στο εξωτερικό του, αυτή της πίεσης που προκαλείται από τα προβλήματα της παγκοσμιοποίησης.

Η ευρωπαϊκή κατασκευή ξεφεύγει από το παράδειγμα του Κράτους-έθνους, της δομής και της έννοιάς του, χωρίς εντούτοις να περιορίζεται σε μια διεθνή οργάνωση και συνεχίζει να αποτελεί αν όχι «έναν πολιτικό στόχο μη αναγνωρισμένο»- για να χρησιμοποιήσουμε τα λόγια του Jacques Delors- τουλάχιστον ένα σημείο με πολλά και ποικίλα θεωρητικά ερωτήματα.²⁰⁷ Ισχύει αυτό που υποστηρίζουν οι περισσότεροι πολιτικοί, διανοούμενοι και ιστορικοί, ότι δηλαδή, η Ευρωπαϊκή Ένωση ποτέ δεν θα θα γίνει ή θα αποτελεί ένα μεγάλο έθνος-Κράτος.

Πιο συνοπτικά, οι τρεις περισσότερο σημαντικοί λόγοι για τους οποίους το μοντέλο του Κράτους-έθνους δεν είναι το μοντέλο πάνω στο οποίο

²⁰⁷ J.Lacroix, *L'Europe en procès. Quel patriotisme au-delà des nationalismes* ?, Paris, Les Editions du Cerf, 2004, σελ.9

μπορεί να οικοδομηθεί η Ευρωπαϊκή Ένωση είναι σύμφωνα με τη Justine Lacroix οι εξής:

1) Αν και το Κράτος-κυρίαρχος ήταν ένα αναντικατάστατο μέσο για την ίση ελευθερία μας, μπόρεσε να στραφεί ενάντια σε αυτήν με περισσότερη δύναμη από αυτήν που είχε συγκεντρώσει σε όλη του την πολιτική νομιμότητα. Έπρεπε να προστατευθούμε από τον προστάτη μας, «κάτι που έγινε μέσω της εγκατάστασης των κατάλληλα φιλελεύθερων μηχανισμών, με πρώτον από όλους, το διαχωρισμό των εξουσιών. »

2) Πρέπει να απαλλαχθούμε από το εργαλείο, εφόσον έχει εκπληρώσει το ρόλο του. Κατεβάζουμε τη σκαλωσιά, όταν το κτίριο έχει ολοκληρωθεί.

3) Η δημοκρατία καλείται να παίξει έναν σημαντικό ρόλο, οποίος έχει να κάνει με τα εξής: Το έθνος είναι η συνείδηση της κοινωνικής συλλογικότητας, που οδηγεί στο αίτημα της συλλογικής ελευθερίας. Το κράτος είναι η επικράτεια, η οποία οριοθετεί το έθνος.²⁰⁸

Όμως, στις μέρες μας το κράτος κατέχει και τη διοίκηση και την πολιτική εξουσία και τη δικαιοσύνη. Ο ρόλος της δημοκρατίας είναι να αναδείξει ότι την ευθύνη της συλλογικότητας, του έθνους, θα την έχει η ίδια η κοινωνία και όχι ο κάτοχος του κράτους.²⁰⁹

²⁰⁸J.Lacroix, *L'Europe en procès. Quel patriotisme au-delà des nationalismes ?*, op.cit

²⁰⁹ Γ.Κοντογιώργης, *Η δημοκρατία ως ελευθερία. Δημοκρατία και αντιπροσώπευση*

Αθήνα, Εκδόσεις Πατάκη, 2007

Εν κατακλείδι, ο ρόλος του Κράτους- έθνους στη διαμόρφωση της ευρωπαϊκής ταυτότητας ήταν πολύ κρίσιμος. Στα πλαίσιά του, όμως, δεν υπάρχει κατά κύριο λόγο, παρά μόνον μια ταυτότητα, η δική του. Η εθνική ταυτότητα συνδέθηκε με την έννοια της ομοιογενοποίησης. Στις μέρες μας, όμως, τα πράγματα είναι πολύ διαφορετικά. Όλοι μας φέρουμε πολλές και ποικίλες ταυτότητες. Συνεπώς, η ευρωπαϊκή ταυτότητα δεν μπορεί να οικοδομηθεί με την έννοια του ιστορικού έθνους, που ήθελε το κράτος να είναι ομοιογενές και να μην έχει ειδικότερες εκφάνσεις. Επιπλέον, η Ευρωπαϊκή Ένωση δεν έχει τη δυνατότητα να λειτουργήσει ως ένα Κράτος που οικοδομεί το έθνος του, γιατί δεν θα μπορούσε να δράσει στον πυρήνα της οργάνωσης. Αφενός η ισχύς των συμβατικών μέσων ενσωμάτωσης είναι σε κατάσταση ύφεσης και αφετέρου δεν είναι δυνατή η αποτελεσματική επανενεργοποίησή τους ως μέσο κοινωνικοποίησης.²¹⁰

Συνεπώς, η Ευρωπαϊκή Ένωση, η οποία αποτελείται από ποικίλες άλλες εθνικές ταυτότητες δεν μπορεί σε καμία περίπτωση να οικοδομηθεί πάνω σε μια τέτοια βάση. Απομένει, επομένως, το σημαντικό ερώτημα που αφορά στο ποια μορφή είναι αποτελεσματικότερο να έχει η Ευρωπαϊκή Ένωση, κάτι που θα το δούμε στη συνέχεια της έρευνάς μας.

²¹⁰ Ζ.Μ.Φερό, *Το ζήτημα του ευρωπαϊκού κράτους*, Εκδόσεις Παπαζήση, 2006, σελ.97

1.5 Η «πολιτική» ταυτότητα της Ευρώπης

Η «πολιτική» προσέγγιση της ευρωπαϊκής ταυτότητας, όσον αφορά τη διαμόρφωσή της, διαφέρει πολύ από την «ιστορική», στην οποία έγινε πρωθύστερη αναφορά. Ενώ η πρώτη προσέγγιση είναι, όπως διαπιστώσαμε, περισσότερο «ιστορική-παραδοσιακρατική», η δεύτερη προσέγγιση, υποστηρίζει την «πολιτική» ταυτότητα της Ευρώπης, δε λαμβάνει υπόψη την ιστορία και ξεκινά να δημιουργείται τη δεκαετία του '50. Κατά πολλούς, μεταξύ άλλων και ο Paul Thibaud, η Ευρώπη παραμένει ένα αδιευκρίνιστο πολιτικό σχέδιο, το οποίο δεν κατάφερε να νομιμοποιηθεί ανεξάρτητα από τα κράτη.²¹¹ Οι εκφάνσεις του ζητήματος, όμως, είναι πολύ πιο σύνθετες.

Συζητήσεις για την ευρωπαϊκή ιδέα είχαν ξεκινήσει τη δεκαετία 1920-1930, με πρωταγωνιστή τη Γαλλία και συγκεκριμένα τον επί πολλά έτη πρωθυπουργό και υπουργό εξωτερικών Aristide Briand. Ένας ακόμη βασικός εκπρόσωπος της ευρωπαϊκής ιδέας ήταν ο κόμης Richard Coudenhove-Kalergi, ο οποίος το 1923 εξέδωσε το γνωστό μανιφέστο με τίτλο «Πανευρώπη».²¹² Έτσι, ενώ δια μέσου της κρίσης ήρθε στο

²¹¹ P.Thibaud, L'Europe allemande...Définitivement, *Esprit*, Mai 1996, σελ.53-65

²¹² R.Coudenhove-Kalergi, *Πανευρώπη*, Πάτρα, Περί Τεχνών, 2004

προσκήνιο το ζήτημα της ευρωπαϊκής ενοποίησης, εξαιτίας της ίδιας, αποσύρθηκε με τα τραγικά αποτελέσματα που όλοι γνωρίζουμε.²¹³

Σε γενικές γραμμές, μέχρι το 1945, η πλειοψηφία των ανθρώπων έδιναν στην Ευρώπη έναν γεωγραφικό ορισμό και ίσως πολιτιστικό, κυρίως στους πνευματικούς κύκλους. Μερικές φωνές υψώθηκαν υπέρ της ενοποίησης της Ευρώπης, έτσι ώστε να εξασφαλιστεί μια διαρκής ειρήνη ανάμεσα στα εθνικά Κράτη.

Ένα χαρακτηριστικό παράδειγμα ήταν ο Winston Churchill, ο οποίος στις 19 Σεπτεμβρίου του 1946, στην ομιλία που έδωσε στο Πανεπιστήμιο της Ζυρίχης και μίλησε, μεταξύ άλλων, για την ανάγκη δημιουργίας μιας νέας Ευρώπης. Ειδικότερα, πρότεινε ως «αποτελεσματική θεραπεία» για την τότε κατάσταση της Ευρώπης, την επαναδημιουργία της ευρωπαϊκής οικογένειας ή του μεγαλύτερου δυνατόν κομματιού της, προσδίδοντάς της μια δομή που θα της εξασφαλίζει ειρήνη, ασφάλεια κι ελευθερία, τη δημιουργία δηλαδή ενός είδους «Ηνωμένων Πολιτειών της Ευρώπης».²¹⁴

Είναι ενδιαφέρον, βέβαια, το γεγονός ότι ο βρετανός πολιτικός δεν συμπεριέλαβε τη χώρα του σε αυτό το οικοδόμημα που πρότεινε, γιατί εκτιμούσε ότι το μεγαλύτερο μέρος των συμφερόντων της ήταν στην

²¹³ Κ.Βεργόπουλος, *Ποιος φοβάται την Ευρώπη*, Αθήνα, Εκδόσεις Λιβάνη, 2000, σελ.92-93

²¹⁴ Address given by Winston Churchill, Zurich, 19 September 1946, www.ena.lu (accessed 28 november 2008)

Κοινοπολιτεία και ότι θα είχε ένα ρόλο εξίσου σημαντικό στο μεταπολεμικό κόσμο με αυτόν της Σοβιετικής Ένωσης και των Η.Π.Α.²¹⁵

Ο Τσώρτσιλ προχώρησε ένα βήμα παραπέρα. Διοργάνωσε μέσω του γαμπρού του, Ντάνκαν Σάντυς, το αξιομνημόνευτο το Συνέδριο της Χάγης για την ενοποίηση της Ευρώπης, τον Μάιο του 1948, με επιφανείς προσωπικότητες της εποχής εκείνης (όπως ο Ντενί ντε Ρουζμόντ, ο Ρέιμοντ Άρον, ο Καλέργκι, ο Σπινέλι, ο Μιττεράν, ο Έλιοτ, ο Ουνγκαρέτι) και περισσότερους από 750 συμμετέχοντες συνολικά από είκοσι χώρες.²¹⁶ Μετά από διάφορες διαφωνίες, συμφώνησαν όλοι στην ίδρυση του Συμβουλίου της Ευρώπης, κάτι που έγινε πράξη έναν χρόνο αργότερα.

Ειδικότερα στην Ελλάδα είχε συσταθεί το 1952, στην Αθήνα, το «Εθνικό Συμβούλιο της Ελλάδας για την Ευρωπαϊκή Κίνηση», με πρωτοστάτες τον Ιωάννη Πεσμαζόγλου, τη Λίνα Τσαλδάρη, τον Ιωάννη Ζίγδη κ.ά.²¹⁷

Οι ευρωπαϊκοί θεσμοί που θεσπίζονται λίγο μετά το τέλος του δεύτερου παγκόσμιου πολέμου ήταν το αποτέλεσμα συγκεκριμένων πολιτικών, με στόχο την εύρεση λύσεων για οικονομικά, πολιτικά, και στρατηγικά προβλήματα στα πλαίσια της διεθνούς συγκυρίας (κυρίως ο ψυχρός πόλεμος και τα γαλλογερμανικά προβλήματα του 1950). Υπό αυτές τις

²¹⁵ Θ.Χριστοδουλίδης, *Από την ευρωπαϊκή ιδέα στην Ευρωπαϊκή Ένωση*, Αθήνα, Εκδόσεις Σιδέρη, 2002, σελ. 35-36

²¹⁶ Η.Μ.Enzensberger, *Γλυκό τέρας Βρυξέλλες*, Αθήνα, Εκδόσεις Νεφέλη, 2014, σελ. 56-57

²¹⁷ Ι.Ζίγδης, *Η αλλαγή νοοτροπίας απαραίτητη για την επιβίωση της Ελλάδας στην Ενωμένη Ευρώπη*, Αθήνα, 1993, Πολιτιστικό Ίδρυμα Δωδεκανήσου «Κλεόβουλος ο Λίνδιος», σελ. 61

συνθήκες, δεν υπήρχε χώρος για να τεθεί το ερώτημα της απόκλισης ή της σύγκλισης ανάμεσα στις δύο ταυτότητες, την εθνική και την ευρωπαϊκή.

Σύμφωνα με αυτήν την προσέγγιση, λοιπόν, η ευρωπαϊκή ταυτότητα έχει διαμορφωθεί σταδιακά διαμέσου των νέων ευρωπαϊκών θεσμών και της λειτουργίας τους. Ένα χαρακτηριστικό παράδειγμα είναι η αναγνώριση της ευρωπαϊκής υπηκοότητας (ή ορθότερα πολιτειότητας), στη συνθήκη του Μάαστριχτ.

Η σχέση ανάμεσα στην ευρωπαϊκή και στην εθνική ταυτότητα είναι πράγματι μια σχέση αυτόματης σύμπραξης. Η εθνική ιδέα, η οποία εκφράζεται μέσω της υπηκοότητας-πολιτειότητας, αποτελεί απαραίτητη προϋπόθεση για τη διαμόρφωση της ευρωπαϊκής ταυτότητας.²¹⁸

Ο Richard N. Coudenhove-Kalergi, ο πρωταγωνιστής της ευρωπαϊκής ιδέας και της Παν-Ευρώπης, από το 1923, είχε υπογραμμίσει, μεταξύ άλλων, τη σημασία του πολιτισμού και της εκπαίδευσης στην εδραίωση της εθνικής, αλλά και της ευρωπαϊκής ταυτότητας. Η συνθήκη του Μάαστριχτ (1992) αναγνώρισε, επίσης, τη σημασία τους και το ρόλο-κλειδί τους για την ίδρυση της Ένωσης (άρθρα 126, 127, 128)²¹⁹.

Σύμφωνα με το Jean-Marc Ferry, αυτή η δεύτερη προσέγγιση της ευρωπαϊκής ταυτότητας, η πολιτική, θα μπορούσε να χαρακτηριστεί μοντερνιστική και κονστρουκτιβιστική. Στοχεύει στη δημιουργία ενός

²¹⁸J.Lacroix, *L'Europe en procès. Quel patriotisme au-delà des nationalismes ?*, op.cit, σελ. 129

²¹⁹ K.Kassimati, op.cit σελ.132

ομοιογενούς πολιτιστικού χώρου, επωφελούμενη των επικοινωνιακών τεχνολογιών.

Πρόκειται για μια πολιτική αντίληψη, σύμφωνα με την οποία, το έθνος συνδέεται με μια κοινότητα διαμορφωμένη σε μια δημοκρατική βάση και σε μια εθελοντική ένωση μεταξύ αυτόνομων ατόμων. Σε αυτήν την περίπτωση, το αναμφισβήτητο θεμέλιο της κοινότητας, το οποίο δεν ολοκληρώνεται ποτέ, παραμένει σίγουρα στη θέσπιση ενός πολιτικού συνδέσμου.²²⁰

Κατά συνέπεια, σύμφωνα με αυτήν τη δεύτερη προσέγγιση, η ταυτότητα της Ευρωπαϊκής Ένωσης σφυρηλατείται διαμέσου της πολιτικής της πορείας. Υπάρχει ένας μεγάλος αριθμός στοιχείων που διαμορφώνουν αυτήν την «πολιτική» ταυτότητα. Από αυτά θα αναφερθούμε μόνο σε όσα κρίνουμε σημεία-σταθμούς για τη διαμόρφωσή της, αφού στην τροχιά της ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης συμπεριλαμβάνονται πάρα πολλοί και σημαντικοί σταθμοί.

Η πρώτη φάση της πολιτικής ολοκλήρωσης της Ευρώπης, η οποία αποκρυσταλλώνεται κυρίως με συγκεκριμένες συνθήκες που υπογράφονται από τα κράτη-μέλη, ξεκινά με στόχο την ειρήνη, το τέλος του γαλλο-γερμανικού ανταγωνισμού, την ανοικοδόμηση και την οικονομική ανάπτυξη. Με τη συνθήκη των Παρισίων, τον Απρίλιο του 1951, δημιουργείται, μετά από πρόταση του γάλλου υπουργού εξωτερικών Robert

²²⁰ J.Lacroix, *Communautarisme versus libéralisme. Quel modèle d'intégration politique*, op.cit, σελ. 23

Schuman, η Ευρωπαϊκή Κοινότητα Άνθρακα και Χάλυβα και μπαίνει σε εφαρμογή το 1952.²²¹

Η συνθήκη της Ρώμης το 1957 επικυρώνει τη δημιουργία της Ε.Ο.Κ. και της EURATOM, στις οποίες συμμετέχουν τα 6 κράτη (Βέλγιο, Γαλλία, Γερμανία, Λουξεμβούργο, Ιταλία, Ολλανδία). Το πρώτο στοιχείο που εμφανίζεται στη συνθήκη αυτή είναι το οικονομικό. Ο επίτροπος Von der Groeben υπογραμμίζει ότι « ο βασικός στόχος της Κοινότητας είναι μια οικονομική τάξη, η οποία θα ενθαρρύνει όσο γίνεται το ευ-ζην και την οικονομική ελευθερία και θα είναι στην υπηρεσία του καταναλωτή»²²², ενώ ο Levi-Sandri, αντι-πρόεδρος της επιτροπής, τονίζει ότι « ένας από τους βασικούς στόχους της ευρωπαϊκής ενοποίησης είναι η συνεχής βελτίωση των συνθηκών ζωής και εργασίας μέσα στην Κοινότητα και ο μόνος τρόπος για να επιτευχθεί είναι η οικονομική ανάπτυξη».²²³

Βέβαια, όπως υπογραμμίζεται στον πρόλογο της συνθήκης της Ρώμης, η εφαρμογή ενός συνόλου θεσμών για τη στρατηγική της ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης έχει στόχο «να εδραιώσει τα θεμέλια μιας Ένωσης όλο και πιο συμπαγούς ανάμεσα στους ευρωπαϊκούς λαούς».²²⁴ Η Ευρώπη, αποφασίζοντας να ενωθεί πολιτικά, επιχειρεί ταυτόχρονα να διαδραματίσει

²²¹ F.Chaltiel, *Naissance du peuple européen*, Paris, Odile Jacob, 2006, σελ. 34

²²² H.Von Der Groeben, *La politique de concurrence, partie integrante de la politique economique dans le marche commun*, BCEE, 7 Ιουλίου 1965, σελ.12. Περίληψη του λόγου που εκφωνήθηκε στις 16 Ιουνίου 1965 στο Στρασβούργο στο Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο.

²²³ L.Levi-Sandri, *Les syndicats libres et l'Europe*, BCEE, 1 Ιανουαρίου 1967, σελ.77

²²⁴ J.L.Quermonne, *Le système politique de l'Union europeenne*, Montchrestien, 2005, σελ.15

πρωταγωνιστικό ρόλο στην παγκόσμια σκηνή. Όπως αναφέρει ο Jean Rey, βέλγος πολιτικός και δεύτερος πρόεδρος της ευρωπαϊκής επιτροπής, η Γηραιά ήπειρος πρέπει να είναι «το παράδειγμα της σοφίας, της ενότητας και της δύναμης»²²⁵ για τα άλλα κράτη του κόσμου.

Σε αυτό το σημείο αξίζει να υπογραμμιστεί το ότι και η Ευρωπαϊκή Κοινότητα Άνθρακα και Χάλυβα και η Ευρωπαϊκή Οικονομική Κοινότητα εγκαινίασαν μια νέα εποχή, που έκανε το διεθνές δίκαιο βασικό στοιχείο κάθε ένωσης μεταξύ των κρατών. Η αρχή της ισότητας όλων απέναντι στο νόμο δεν εφαρμόζεται μόνο στα άτομα, αλλά και στα κράτη. Το κοινοτικό δίκαιο γίνεται ένα βασικό χαρακτηριστικό και ένας παράγων ανάπτυξης της ευρωπαϊκής ταυτότητας.²²⁶

Η συνθήκη της Ρώμης «δημιούργησε μια νέα συνταγματική τάξη» που προσεγγίζεται από τον Hallstein, τον πρώτο πρόεδρο της Ευρωπαϊκής Επιτροπής ως «το πρώτο στοιχείο ενός συντάγματος της Ευρώπης».²²⁷

Στη δεύτερη φάση διαμόρφωσης της «πολιτικής» ταυτότητας, διακρίνουμε την εξέλιξη της πολιτικο-θεσμικής πλευράς της ευρωπαϊκής ταυτότητας, διαμέσου μιας διαδρομής, με αρκετά αδιέξοδα τα οποία

²²⁵ J.Rey, *La Commission preconise de donner une impulsion dans trois secteurs communautaires*, BCE, 6(1968), σελ.12, Απόσπασμα του λόγου που εκφωνήθηκε στις 15 Μαΐου 1968 στο Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο στο Στρασβούργο.

²²⁶ B.Rochard, *L'Europe des commissaires. Reflexions sur l'identite europeenne des Traites de Rome aux Traites d'Amsterdam*, Bruxelles, Editions Bruylant, 2003 σελ.31-32

²²⁷ W.Hallstein, *Bilans et perspectives d'avenir de la Communaute economique europeenne*, BCEE, 7 Ιουλίου 1967, σελ.7, Απόσπασμα του λόγου που εκφωνήθηκε στις 21 Ιουνίου 1967 στο Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο στο Στρασβούργο.

προκαλούν έντονες κρίσεις, οι χειρότερες από τις οποίες αμφισβητούν ακόμα και την έννοια της Κοινότητας.²²⁸

Η Συνδιάσκεψη της Χάγης, το 1948 (Hague Congress), όπως προαναφέραμε, με πρόεδρο τον Winston Churchill, είναι ένα σημείο-σταθμός της Ε.Ε. Το τρίπτυχο ολοκλήρωση-διεύρυνση-εμβάθυνση συμπεριλαμβάνει τους στόχους και τις προκλήσεις που καλείται να αντιμετωπίσει. Όπως τονίζει, για την περίοδο εκείνη, ο Jean Rey, « δεν είμαστε στη φάση της δημιουργίας μιας Κοινότητας, αλλά στη φάση της διαχείρισής της».²²⁹

Σε αυτό το πλαίσιο, η Συνδιάσκεψη της Χάγης σηματοδοτεί την «σταδιακή πραγματοποίηση μιας ουσιαστικής Οικονομικής και Νομισματικής Ένωσης με την εφαρμογή στενής συνεργασίας κοινωνικών πολιτικών».²³⁰ Δημιουργεί, επίσης, τις βάσεις μιας πολιτικής συνεργασίας ανάμεσα στα κράτη-μέλη, με σκοπό-εκτός των άλλων- τη δημιουργία μιας κοινοτικής ταυτότητας που θα καλύπτει τις όψεις της εξωτερικής πολιτικής.

Σε αυτή τη φάση της «διαχείρισης της Κοινότητας», παίζει σημαντικό ρόλο, εκτός όλων των άλλων, η πρώτη επίσημη αναφορά στην έννοια της ευρωπαϊκής ταυτότητας, η οποία έγινε στις 14 Δεκεμβρίου του 1973, στην Κοπεγχάγη, στην οποία έχουμε ήδη αναφερθεί.

²²⁸ B.Rochard, op.cit, σελ.73

²²⁹ J.Rey, *Annexe : Debats du Parlement europeen*, Επίσημη εφημερίδα των ευρωπαϊκών Κοινοτήτων (123), 10/03/1970, σελ.11

²³⁰ B.Rochard, op.cit, σελ.72

Η ολοκλήρωση μιας ευρωπαϊκής Κοινής Αγροτικής Πολιτικής, αποτελεί ένα από τα βασικά στοιχεία πάνω στα οποία θα στηριχθεί η κοινωνικο-οικονομική συνοχή και η εξέλιξή της θα δώσει μια συμπληρωματική απαραίτητη διάσταση στην Κοινή Αγορά.²³¹

Επίσης, η ONE δίνει τη δυνατότητα στην Ευρώπη να επιβεβαιώσει την ταυτότητά της έχοντας τη δική της οικονομική πολιτική ξεφεύγοντας από την αμερικανική ηγεμονία. Το Ecu ενσαρκώνει *«μια πολιτική έκφραση της ευρωπαϊκής ταυτότητας από αυτό που είμαστε εμείς, μια υλοποίηση που μπορεί να επιβεβαιωθεί στο εξωτερικό και να συμβάλει στην ειρήνη στο διεθνές νομισματικό σύστημα»*.²³² Επιπλέον, πραγματοποιείται μια κοινή στρατηγική βιομηχανικής ανάπτυξης, η οποία αποτελεί αναπόσπαστο κομμάτι του *«μοντέλου του πρωτότυπου πολιτισμού που οι Ευρωπαϊκές Κοινότητες πρέπει να προάγουν»*.²³³

Οι ευρωπαίοι ηγέτες κατανόησαν ότι η ευρωπαϊκή ταυτότητα πρέπει να ξεπεράσει τα οικονομικά και πολιτικά όρια και θα πρέπει να γίνει- εκτός των άλλων- και μια κοινωνική και πολιτιστική πραγματικότητα. Κατά τον Altiero Spinelli, είναι *«η ανθρωπιστική ευρωπαϊκή παράδοση που είναι το μυστικό και ισχυρό ελατήριο ολόκληρης της ευρωπαϊκής κατασκευής»*.²³⁴

²³¹ B.Rochard, op.cit,σελ. 79

²³² F.X.Ortoli, *Annexe : Debats du Parlement europeen*, Επίσημη εφημερίδα των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων (1-312), 27/03/1984, σελ.130

²³³ *La politique industrielle de la Communaute : Memorandum de la Commission au Conseil*, BCE, Συμπλήρωμα 4/70, σελ.6

²³⁴ A.Spinelli, *Industrie et societe dans la Communaute-la Conference de Venice*, BCE, 5 (1972), σελ.32

Η προώθηση της εφαρμογής της πλήρους απασχόλησης και η προώθηση των αρίστων συνθηκών ζωής και εργασίας είναι κάποια χαρακτηριστικά παραδείγματα που αντικατοπτρίζουν την προσπάθεια ανάπτυξης της Κοινότητας και προς μια κοινωνική διάσταση. Σε αυτήν την κοινωνική διάσταση, έρχεται να προστεθεί και η «πολιτική-δημοκρατική».

Το 1979 πραγματοποιούνται οι πρώτες Ευρωεκλογές, ενισχύοντας με αυτόν τον τρόπο τη σύσταση ενός κοινού δημοκρατικού και πολιτικού χώρου. Αυτές οι εκλογές εκπληρώνουν διττό ρόλο: αφενός αλλάζουν το θεμέλιο της νομιμότητας της Οικονομικής Κοινότητας, αντικαθιστώντας μια άμεση νομιμότητα με μια απορρέουσα νομιμότητα και αφετέρου ενισχύουν και υπογραμμίζουν τη δημοκρατική φύση της Κοινότητας, επιτρέποντας μια άμεση συμμετοχή των πολιτών στη λήψη αποφάσεων.²³⁵

Όπως χαρακτηριστικά τονίζει στο λόγο που εκφωνεί στο Στρασβούργο στις 17 Ιουλίου του 1979 η Simone Veil, η οποία γίνεται η πρώτη πρόεδρος του Ευρωπαϊκού κοινοβουλίου, μετά από άμεσες Ευρωεκλογές, «για πρώτη φορά στην Ιστορία, σε μια Ιστορία που τους είδε συχνά διαιρεμένους ή αλληλοεξοντωμένους, οι Ευρωπαίοι εξέλεξαν μαζί τους αντιπροσώπους τους για μια κοινή Βουλή».²³⁶

Την περίοδο αυτή, αρχίζει να δημιουργείται και ένα προσχέδιο μιας κοινής ευρωπαϊκής εξωτερικής πολιτικής. Στη συνέχεια, λαμβάνει χώρα η

²³⁵ Προσωπικές Σημειώσεις από διαλέξεις του καθηγητή Jean- Marc Ferry αναφορικά με την ιδέα της Ευρώπης, στο Université Libre des Bruxelles, στα πλαίσια του μεταπτυχιακού στις πολιτικές επιστήμες, Βρυξέλλες, 2009

²³⁶ F.Chaltiel, *Naissance du peuple européen*, Paris, Odile Jacob, 2006,

διεύρυνση της Ευρωπαϊκής Κοινότητας. Η Μεγάλη-Βρετανία, η Ιρλανδία, η Δανία, η Ελλάδα, η Ισπανία και η Πορτογαλία προστίθενται στα 6 αρχικά κράτη-μέλη.

Η σημαντική ένταξη της Ελλάδας, το 1981, έχει σύμφωνα με τον Jenkins μια αξία συμβολική, αφού «είναι κομμάτι του πολιτισμού που αντιπροσωπεύει η ευρωπαϊκή ιδέα. Αυτή η ιδέα ξεκινά από το μακρινό παρελθόν της χώρας, από την εποχή που τα περισσότερα στοιχεία που χαρακτηρίζουν σήμερα την Ευρώπη είχαν βρει την προέλευσή τους».²³⁷

Το 1984 το Ευρωπαϊκό κοινοβούλιο προωθεί το φιλόδοξο και τολμηρό για την τότε εποχή σχέδιο Spinelli, το οποίο ουσιαστικά θέτει στο προσκήνιο την αρχή μιας ευρωπαϊκής υπηκοότητας-πολιτειότητας. Αν και απορρίπτεται από τα Κράτη-μέλη, είναι η πρώτη βάση στην οποία στηρίχθηκε η συνθήκη του Μάαστριχτ, 8 χρόνια αργότερα.²³⁸

Τέλος, η τρίτη φάση διαμόρφωσης της «πολιτικής» ταυτότητας είναι μία φάση αλλαγής της Ευρωπαϊκής Κοινότητας. Μετά την υπογραφή της Συνθήκης Σένγκεν το 1985 και την καθιέρωση της ελεύθερης κυκλοφορίας των πολιτών σε όλα τα κράτη-μέλη, πραγματοποιείται έναν χρόνο αργότερα, το 1986, η Ενιαία Ευρωπαϊκή Πράξη. Αυτή σηματοδοτεί την ανάκαμψη του ευρωπαϊκού οικοδομήματος, η οποία θα καταλήξει στις πολύ σημαντικές συνθήκες του Μάαστριχτ και του Άμστερνταμ.

²³⁷ R.Jenkins, *Grèce: signature du traité d'adhésion*, BCE, 5 (1979), σελ.8

²³⁸ F.Chaltiel, *Naissance du peuple européen*, op.cit,σελ.48

Ονομάζεται Ενιαία, γιατί είναι η πρώτη συνθήκη που συγκεντρώνει στο ίδιο κείμενο την οικονομική αλλά και την πολιτική συνεργασία.²³⁹

Η Ενιαία Ευρωπαϊκή Πράξη προβλέπει την πραγματοποίηση μιας μεγάλης αγοράς χωρίς σύνορα, την εδραίωση μιας κοινής επιστημονικής και τεχνολογικής ανάπτυξης, την ενίσχυση του ευρωπαϊκού νομισματικού συστήματος, την αναζήτηση μιας μεγαλύτερης οικονομικής και κοινωνικής συνοχής και την αρχή της δράσης όσον αφορά την προστασία του περιβάλλοντος.²⁴⁰

Με την Ενιαία Ευρωπαϊκή Πράξη, η οποία τέθηκε σε ισχύ την 1^η Ιουλίου του 1987, γίνεται μια προσπάθεια αντιμετώπισης των δυσλειτουργιών της Ένωσης, οι οποίες αποτέλεσαν τροχοπέδη στην εξέλιξη της ενωσιακής διαδικασίας στο παρελθόν. Η Ε.Ε. διεκδικεί έναν γενικότερο πολιτικό χαρακτήρα και σε επίπεδο αρμοδιοτήτων και σε επίπεδο θεσμικής οργάνωσης.²⁴¹

Η συνθήκη του Μάαστριχτ, στις 7 Φεβρουαρίου 1992, επιχειρεί να συγκεντρώσει ένα σύνθετο σύνολο βασισμένο σε τρία συστήματα-πυλώνες, που αντιστοιχούν στους βασικούς τομείς στους οποίους η Ευρωπαϊκή Ένωση καλείται να παρέμβει. Οι πυλώνες αυτοί είναι οι εξής: 1) ένα πολιτικό και διοικητικό κοινοτικό σύστημα, 2) ένα διακυβερνητικό θεσπισμένο σύστημα συνεργασίας σε σχέση με την κοινή εξωτερική

²³⁹ F.Chaltiel, *op.cit*, σελ.45

²⁴⁰ *Réussir l'Acte Unique- Une nouvelle frontière pour l'Europe- Communication de la Commission au Conseil*, BCE, Συμπλήρωμα 1/87 (1987), σελ.7

²⁴¹ Τσάτσος Θ. Δημήτρης, *Ευρωπαϊκή Συμπολιτεία*, Αθήνα, Εκδόσεις Λιβάνη, 2007, σελ.47

πολιτική και ασφάλεια (ΚΕΠΠΑ) και 3) ένα διακυβερνητικό σύστημα συνεργασίας μέσα σε έναν νέο τομέα: αυτόν της δικαιοσύνης και των εσωτερικών επιχειρήσεων.

Ουσιαστικά, η συνθήκη του Μάαστριχτ δεν καθιερώνει ούτε ένα Κράτος ούτε μια ευρωπαϊκή κυβέρνηση. Παρόλα αυτά, νομιμοποιεί την ύπαρξη ενός πολιτικού συστήματος που δύσκολα μπορεί να αναλυθεί νομικά.

Η συνθήκη αυτή είναι μια σημαντική καμπή στην ιστορία της ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης. Αφενός, επειδή διεύρυνε σημαντικά το πεδίο της ευρωπαϊκής συνεργασίας και προώθησε τη δημιουργία ενός κοινού νομίσματος για τα Κράτη-μέλη και αφετέρου επειδή η δημόσια συζήτηση την οποία προκάλεσε έδωσε τη δυνατότητα στους πολίτες να κατανοήσουν την ουσία του ευρωπαϊκού σχεδίου, στο οποίο μέχρι τότε η πλειοψηφία δεν έβλεπε παρά μια ωχρή κοινή αγορά.²⁴²

Στην Ευρωπαϊκή Σύνοδο της Κοπεγχάγης τον Ιούνιο του 1993 τα 12 τότε κράτη-μέλη αποφασίζουν ότι και οι χώρες της κεντρικής και ανατολικής Ευρώπης μπορούν να γίνουν μέλη της Ευρωπαϊκής Ένωσης, αρκεί να πληρούν 3 προϋποθέσεις: 1) να έχουν σταθερούς δημοκρατικούς θεσμούς, βασισμένους σε ένα σύστημα δικαίου που θα σέβεται και θα προστατεύει τα δικαιώματα του ανθρώπου και των μειονοτήτων 2) να διαθέτουν μια λειτουργούσα οικονομία της αγοράς και ικανότητα αντιμετώπισης των ανταγωνιστικών πιέσεων και των δυνάμεων της αγοράς

²⁴² P.Magnette, *Le régime politique de l'Union européenne*, Presses des Sciences Po, 2006, σελ.

στο πλαίσιο της Ένωσης και 3) να πληρούν το κριτήριο του κεκτημένου της Ένωσης: ικανότητα ανάληψης των υποχρεώσεων που απορρέουν από την ιδιότητα του μέλους, συμπεριλαμβανομένης της προσήλωσης στους στόχους της πολιτικής, οικονομικής και νομισματικής ένωσης.²⁴³

Αξιίζει να σημειωθεί σε αυτό το σημείο ότι τα κριτήρια ένταξης στην Κοινότητα διατυπώθηκαν για πρώτη φορά από τον Jean Rey, τον τότε Επίτροπο Εξωτερικών υποθέσεων, το 1962. Εκτός από το πολιτικό και οικονομικό κριτήριο είχε οριστεί ως απαραίτητο και το γεωγραφικό²⁴⁴, δηλαδή η γειτνίαση με την Ευρώπη, κάτι που δεν αναφέρεται στα Κριτήρια της Κοπεγχάγης.

Το 1995, η Ε.Ε. διευρύνεται με τρία ακόμη κράτη-μέλη: την Αυστρία, τη Σουηδία και την Φινλανδία.

Η συνθήκη του Άμστερνταμ, ακολουθεί δύο χρόνια μετέπειτα, το 1997, αν και δεν κατάφερε να καταστήσει τους θεσμούς της Ευρωπαϊκής Ένωσης πιο λειτουργικούς κι αποτελεσματικούς- μια από τις πρωταρχικές της αποστολές²⁴⁵- αναμφισβήτητα βελτίωσε στοιχεία που ήδη υπήρχαν στην προηγούμενη συνθήκη του Μάαστριχτ:

Μια σημαντική αναφορά ήταν αυτή των *«αρχών της ελευθερίας, της δημοκρατίας, του σεβασμού των δικαιωμάτων του ανθρώπου και των*

²⁴³ Agenda 2000- *Pour une Union plus forte et plus large*, BUE, supplément 5/97 (1997), σελ.41

²⁴⁴ J.Rey, *Le débat sur les problèmes d'adhésion et de l'association*, BCEE, 3 Μαρτίου 1962, σελ.77. Απόσπασμα του λόγου που εκφωνήθηκε στις 22 Ιανουαρίου του 1962 στο Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο στο Στρασβούργο.

²⁴⁵ F.Chaltiel, *Naissance du peuple européen*, op.cit, σελ. 59

θεμελιωδών ελευθεριών, καθώς επίσης το Κράτος δικαίου», του οποίου η παραβίαση από ένα κράτος-μέλος μπορεί να του αφαιρέσει το δικαίωμα της ψήφου στο Συμβούλιο.²⁴⁶ Επιπλέον, οι χώρες που υπέγραψαν τη Συνθήκη του Άμστερνταμ δηλώνουν έτοιμες να υποστηρίξουν την Κοινή Ευρωπαϊκή Εξωτερική Πολιτική και Πολιτική Ασφάλειας «ενισχύοντας ,έτσι, την ταυτότητα της Ευρώπης και την ανεξαρτησία της, ώστε να προάγει την ειρήνη, την ασφάλεια και την πρόοδο στην Ευρώπη και τον κόσμο».²⁴⁷

Η συνθήκη της Νίκαιας, στις 26 Φεβρουαρίου 2001, επί γαλλικής προεδρίας, έδωσε χώρο για μια εκτεταμένη αναμόρφωση των θεσμών, εν όψει της διεύρυνσης της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Επιπλέον, συνέβαλε στη διακήρυξη ενός Χάρτη των δικαιωμάτων του ανθρώπου, που διαμορφώθηκε από μια συνέλευση αντιπροσώπων των κυβερνήσεων, επικεφαλής των Κρατών και του Προέδρου της Επιτροπής, καθώς επίσης και 16 ευρωπαϊκών μελών του Κοινοβουλίου και 30 εθνικών αντιπροσώπων.

Πρόκειται για έναν Χάρτη που αποτελεί την τελευταία πράξη, πριν το 2004, της διαδικασίας εκδημοκρατισμού της Ένωσης. Επίσης, όσον αφορά τη συνθήκη της Νίκαιας και τον δεύτερο πυλώνα, ενισχυμένες συνεργασίες δεν μπορούν να γίνουν παρά μόνο με συγκεκριμένους στόχους και ανάμεσα σε μερικά κράτη μόνο: πρέπει *«να εξυπηρετούν τα συμφέροντα της Ένωσης*

²⁴⁶ *Annales d'études européennes de l'université catholique de Louvain*, volume 7, Bruxelles, 2004, Bruylant σελ.134

²⁴⁷ F.Pfertsch, La problématique de l'identité européenne, *The Toqueville Review*, 1998, Τόμος XIX, νούμερο 2, σελ.94

στο σύνολό της, δηλώνοντας την ταυτότητά της ως συμπαγής δύναμη στη διεθνή σκηνή»²⁴⁸ (άρθρο 27).

Στη συνέχεια λαμβάνει χώρα το ευρωπαϊκό Συμβούλιο του Laeken, στη «Δήλωση για το μέλλον της Ευρώπης», όπου οι 15 επικεφαλής των Κρατών ή των κυβερνήσεων δηλώνουν ότι η Ευρώπη πρέπει να αντιμετωπίσει συγκεκριμένες προκλήσεις: να εξασφαλίσει μεγαλύτερη διαφάνεια και αποτελεσματικότητα στη θεσμική λειτουργία, ώστε να ενισχύσει έναν καλύτερο δημοκρατικό έλεγχο, να αναλάβει τις ευθύνες της στη διεθνή σκηνή, κυρίως αγωνιζόμενη για τη δημοκρατία και την κοινωνική δικαιοσύνη, καταδικάζοντας τη βία και το φανατισμό.²⁴⁹ Όπως επισημαίνεται «το μόνο σύνορο που χαράζει η Ευρωπαϊκή Ένωση είναι η δημοκρατία και τα δικαιώματα του ανθρώπου».²⁵⁰

Το 2004, εντάσσονται στην Ευρωπαϊκή Ένωση πολλές χώρες του πρώην ανατολικού μπλοκ όπως η Σλοβενία, η Σλοβακία, η Λιθουανία, η Λεττονία, η Εσθονία, η Ουγγαρία, η Πολωνία, η Τσεχία, αλλά και η Κύπρος και η Μάλτα, ενώ το 2007 εντάσσονται η Βουλγαρία και η Ρουμανία. Τέλος, το 2013 εντάσσεται στην Ευρωπαϊκή Ένωση και η Κροατία.

Το ορόσημο, όμως, που σφράγισε την τροχιά της πρόσφατης πολιτικής πορείας της Ένωσης, είναι η Συνθήκη της Λισσαβώνας. Με την έναρξη της ισχύος της, τον Δεκέμβρη του 2009, επήλθαν αρκετές αλλαγές στον τρόπο

²⁴⁸ J.L.Quermonne, op.cit, σελ. 53

²⁴⁹ Conseil européen de Laeken, Le Monde diplomatique, <http://www.monde-diplomatique.fr/cahier/europe/a12143>

²⁵⁰ F.Chaltiel, *Naissance du peuple européen*, op.cit, σελ. 83

λειτουργίας της Ένωσης. Μεταξύ άλλων, ενισχύθηκε ο ρόλος του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και η συμμετοχή των εθνικών κοινοβουλίων και των πολιτών, καθορίστηκαν λεπτομερώς οι αξίες και οι στόχοι της Ένωσης, εγγυήθηκε η εφαρμογή του Χάρτη Θεμελιωδών Δικαιωμάτων, εισήχθησαν θεσμικές καινοτομίες, όπως παραδείγματος χάρη ο Ύπατος εκπρόσωπος για θέματα εξωτερικής πολιτικής και ασφάλειας, έγινε πρόβλεψη για τη διαδικασία που θα ακολουθηθεί εάν ένα κράτος μέλος επιθυμεί να αποχωρήσει από την Ένωση.²⁵¹

Με άξονα τα παραπάνω, διαπιστώνουμε πως το ευρωπαϊκό οικοδόμημα εξελίσσεται σε όλα τα επίπεδα με την πάροδο του χρόνου και αναπροσαρμόζεται έχοντας ως γνώμονα τις απαιτήσεις που του επιβάλλουν οι πολιτικές εξελίξεις και οι ανάγκες της κοινωνίας των πολιτών .

Η πολιτική ενοποίηση της Ευρώπης ξεκίνησε με την Οικονομική Κοινότητα Άνθρακα και Χάλυβα. Η πρώτη φάση της «πολιτικής» ταυτότητας σηματοδοτείται από ένα κοινό σχέδιο, βασισμένο κυρίως στον οικονομικό τομέα, που επιδιώκει να εδραιώσει μια μεγάλη αγορά, καταργώντας τα εμπορικά σύνορα. Με την Ε.Κ.Α.Χ. και την Ε.Ο.Κ. ξεκινά μια νέα εποχή, που κάνει το διεθνές δίκαιο τη βάση κάθε ένωσης μεταξύ των κρατών.

Η δεύτερη φάση είναι αυτή των πρώτων αναζητήσεων. Το αποδεικνύει και η πρώτη αναφορά στην έννοια της ευρωπαϊκής ταυτότητας το 1973 από

²⁵¹ J.L.Quermonne, *Le Traite' de Lisbonne au regard du Traite' Constitutionnel* in E.Brosset,C.Chevallier-Covers, *Le Traite' de Lisbonne.Reconfiguration ou deconstitutionnalisation de l'U.E.?*, Bruylant, 2009, σελ.5-11

τα 9 τότε κράτη-μέλη. Είναι η έναρξη της αναζήτησης της ουσίας του ευρωπαϊκού σχεδίου, ενίοτε στα πλαίσια κρίσεων. Επίσης, σε αυτήν την περίοδο οι ευρωπαίοι πολίτες, με παροτρύνσεις από την Ευρωπαϊκή Επιτροπή ξεκινούν να ανακαλύπτουν τις θεμελιώδεις αξίες της ευρωπαϊκής ταυτότητας μέσα από πολλά ενημερωτικά πολιτιστικά προγράμματα, βασισμένα στην «ενότητα μέσα στην ποικιλομορφία», διότι *«αν υπάρχει ένας ευρωπαϊκός πολιτισμός, αυτός βρίσκεται στην ποικιλομορφία, αν υπάρχει κάτι που αξίζει να διασωθεί, αυτό είναι η ποικιλομορφία»*.²⁵²

Με την τρίτη φάση, στην οποία προαναφερθήκαμε, η Ε.Ε. επαναπροσδιορίζει τη διαδικασία ενοποίησής της, με τα νέα δεδομένα της κατάρρευσης του κομμουνισμού. Οι Συνθήκες κυρίως του Μάαστριχτ και του Άμστερνταμ προτείνουν συγκεκριμένες απαντήσεις όσον αφορά την ευρωπαϊκή ταυτότητα και εισάγουν ταυτόχρονα την έννοια της ευρωπαϊκής υπηκοότητας. Τέλος, η Συνθήκη της Λισσαβώνας, επιχειρώντας να καταστήσει πιο αποτελεσματική τη λειτουργικότητα της Ευρωπαϊκής Ένωσης, θέτει το ευρωπαϊκό οικοδόμημα σε μία νέα τροχιά σε πολλά επίπεδα.

Ολοκληρώνοντας αυτήν την πολύ σύντομη «πολιτική» πορεία της Ευρωπαϊκής Ένωσης, διαπιστώνουμε πως είναι αναμφισβήτητα αναπόσπαστο κομμάτι της πορείας της εξέλιξής της ο ορισμός των

²⁵² C.Scarascia Mugnozza, *Annexe : Débats du Parlement Européen*, Επίσημη Εφημερίδα των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων (176), 13/04/1974, σελ. 14

εκάστοτε αρμοδιοτήτων, των στόχων, των διαδικασιών που τη διέπουν και στο σύνολό της, αλλά και σε κάθε ευρωπαϊκό εκτελεστικό όργανο ξεχωριστά. Παρά ταύτα, η πολιτική Ευρώπη δεν μπορεί να δρα και να λειτουργεί, όπως ένα Κράτος που επιχειρεί να οικοδομήσει ένα έθνος. Μια «κάθετη», ιεραρχική ευρωπαϊκή ολοκλήρωση, που θα στηρίζεται μόνο σε υποχρεώσεις και αρμοδιότητες που ορίζουν οι εκάστοτε συνθήκες δεν θα είχε το επιθυμητό αποτέλεσμα. Ενδεχομένως, να λειτουργούσε πιο αποτελεσματικά σε συνδυασμό με την ιστορική Ευρώπη, λαμβάνοντας πάντα υπ' όψιν την ποικιλομορφία των κρατών-μελών της και τη γενικότερη πολυπολιτισμικότητά της.

1.6 Η Ευρωπαϊκή «πολυπολιτισμικότητα»

1.6α Η «πολυπολιτισμικότητα» και η διαμόρφωση της ευρωπαϊκής ταυτότητας

Σύμφωνα με την εύστοχη περιγραφή του πρώτου πρωθυπουργό του Καναδά, Sir John A. MacDonald, «Ο Καναδάς έχει πάρα πολύ γεωγραφία και πολύ μικρή ιστορία»²⁵³. Παραφράζοντας το παραπάνω, ενδεχομένως αντίθετα με τον Καναδά, η Ευρώπη έχει λίγη γεωγραφία και τεράστια ιστορία!

Είναι γεγονός ότι η Ευρώπη υπήρξε ο μοναδικός γήινος χώρος όπου η ανθρώπινη κοινωνία οργανώθηκε πολιτικά στη βάση μιας σύμπτωσης του αντικειμενικού γνωρίσματος του κράτους με το υποκειμενικό γνώρισμα του έθνους. Σε κανένα άλλο τμήμα του πλανήτη η έκταση της σύμπτωσης αυτής δεν πήρε τέτοιες διαστάσεις.²⁵⁴

²⁵³ Sir John A. Macdonald, Biography

<http://www.thecanadianencyclopedia.ca/en/article/sir-john-alexander-macdonald/>

(accessed 16 april 2014)

²⁵⁴ Χ.Ροζάκης, Υπέρβαση και διατήρηση του εθνικού κράτους στη σημερινή Ευρώπη στο Ελληνικό Κέντρο Ευρωπαϊκών Μελετών, *Ζητήματα μειονοτήτων στην Ευρώπη*, Κείμενο εργασίας ν.17, Οκτώβρης 1992, σελ. 20

Υπό αυτό το πρίσμα, η ευρωπαϊκή ταυτότητα ως σύνολο, είναι απόλυτα συνυφασμένη με τον πλουραλισμό. Αυτό περικλείει την προσέγγιση του Tocqville, ότι δηλαδή υπάρχουν λιγότερες διαφορές μεταξύ του πολιτισμού του Maine και της Γεωργίας παρά μεταξύ του πολιτισμού της Νορμανδίας και της Βρετάνης.²⁵⁵

Η Ευρώπη πρέπει να γίνεται αντιληπτή «ως μία και πληθυντική ταυτόχρονα»-για να χρησιμοποιήσουμε τη φράση του γάλλου ιστορικού Yves Hersant. Είναι γεγονός πως αν θελήσουμε να ορίσουμε την ευρωπαϊκή ταυτότητα, θα πρέπει σύμφωνα με τον Edgar Morin, να «συλλογιστούμε την ενότητα του πολλαπλού και ταυτόχρονα την πολλαπλότητα του μοναδικού»²⁵⁶. Η ετυμολογία της λέξης Ευρώπη- που σημαίνει «ευρεία ματιά»²⁵⁷ το επιβεβαιώνει. Επίσης, το κύριο αξίωμα της ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης «ενότητα μέσω της διαφοράς» δεν είναι παρά μια παραλλαγή του ηρακλείτειου «εκ των διαφερόντων καλλίστην αρμονίην».²⁵⁸

Γενικότερα, η «πολυπολιτισμικότητα» είναι ένας όρος που μπορεί πολύ εύκολα να παρερμηνευτεί. Σε αδρές γραμμές, θα μπορούσε να οριστεί ως μια κατάσταση, η οποία ενέχει πολιτιστική ποικιλομορφία ή ως έναν πλουραλισμό ο οποίος υπάρχει σε όλες σχεδόν τις βιομηχανικές κοινωνίες. Συνεπώς, σε εθνικό επίπεδο, όταν αναφερόμαστε στην

²⁵⁵ A.Tocqville, *De la democratie en Amerique*, Paris, Gallimard, tome I, σελ.72

²⁵⁶ E.Morin, *Pour sortir du XXe siècle*, Παρίσι, Nathan, 1981, σελ.65

²⁵⁷ G.F.Dumont, *Les racines de l'identité européenne*, Paris, Economica, 1999, σελ.43

²⁵⁸ Α.Βιστωνίτης, Η νέα ταυτότητα μιας γηραιάς ηπείρου, *Το Βήμα*, 31 Δεκεμβρίου 1996

πολυπολιτισμικότητα, τη συνδέουμε με μια ιδεολογία, ή μάλλον ορθότερα θεωρία, σύμφωνα με την οποία η ποικιλομορφία προκαλεί ιδιαίτερες ταυτοτικές εκδηλώσεις στο δημόσιο χώρο και με αυτόν τον τρόπο ενδεχομένως αμφισβητείται η ενότητα των εθνών.

Ειδικότερα, «η έννοια της πολυπολιτισμικότητας καλείται να υποδηλώσει την πολυεθνικότητα, την πολυεθνική συγκρότηση του κοινωνικού ιστού του κράτους. Η προσέγγιση αυτή όμως λαμβάνει ως βάση μια λάθος αφετηρία. Η πολιτισμική πολυσημία λαμβάνει ως θεμέλιο το αποτέλεσμα της σύνθεσης των επιμέρους ταυτοτήτων στο περιβάλλον μιας κοινής ταυτοτικής και, κατ' επέκταση, πολιτειακής στέγης. Η πολυεθνικότητα ανάγεται σε μια παραλληλία εθνικών συλλογικοτήτων με αυτοτελή και, ενδεχομένως, αποκλίνουσα πολιτική αναφορά. Στην προκειμένη περίπτωση, έχουμε να κάνουμε με τη συνάντηση περισσότερων της μιας εθνικών συλλογικοτήτων, στο εσωτερικό μιας συγκεκριμένης πολιτειακής οντότητας».²⁵⁹

Ο όρος πολυπολιτισμικότητα εμφανίζεται τη δεκαετία του '60 στη Βόρεια Αμερική ως η απάντηση στην « ανάγκη για αναγνώριση » των πληθυσμών σε κατάσταση εθνικής (εδαφικής και πολιτιστικής) μειονότητας. Σύμφωνα με τον Charles Taylor, η έννοια της πολυπολιτισμικότητας συνοδεύεται από την «πολιτική της αναγνώρισης» και αναφέρεται στη « δημοκρατική υπεράσπιση της πολιτιστικής ποικιλομορφίας στο πλαίσιο μιας παγκόσμιας

²⁵⁹ Γ.Κοντογιώργης, Πολυπολιτισμικότητα ή πολιτισμική αμφισημία.; Το πολιτικό διακύβευμα των εννοιών, 22 Μαΐου 2011

http://contogeorgis.blogspot.gr/2011/05/blog-post_22.html (accessed 11 november 2012)

προοπτικής»²⁶⁰. Στον Καναδά, οι συζητήσεις για μια δίγλωσση κοινωνία κατέληξαν σε μια «πολιτική νομιμότητα, χάρη στη συνταγματική πολυπολιτισμικότητα[...], η οποία αναγνωρίστηκε από το καναδικό κράτος.»²⁶¹

Μία άλλη προσέγγιση για την πολυπολιτισμικότητα, σε ένα διαφορετικό πλαίσιο, είναι αυτή του αμερικανού φιλόσοφου Stanley Fish. Διαχωρίζει την *αγοραία* [*boutique*] και την *ισχυρή* [*strong*] πολυπολιτισμικότητα.²⁶² Η *αγοραία*, είναι αυτή της «αγοράς», έχει σχέση με τον καταναλωτισμό της κοινωνίας, είναι πιο επιφανειακή και ενώ θεωρητικά τάσσεται υπέρ της πολυχρωμίας, πρακτικά αναγνωρίζει την υπεροχή κάποιων συγκεκριμένων πανανθρώπινων ιδανικών. Από την άλλη, οι υποστηρικτές της *ισχυρής* πολυπολιτισμικότητας, ενώ διατείνονται πως υπάρχουν ισχυρές πολιτισμικές διαφορές, όταν καλούνται να τις αντιμετωπίσουν είτε τις καταδικάζουν είτε τις αποδέχονται, οπότε παύουν να είναι οπαδοί της πολυπολιτισμικότητας.

Συνεπώς, σύμφωνα με τον Fish, κανένα από τα 2 είδη πολυπολιτισμικότητας δεν μπορεί να αναλογιστεί σοβαρά το κρίσιμο ζήτημα της ύπαρξης ενός διάτρητου κοινωνικού ιστού.²⁶³ Και στα πλαίσια

²⁶⁰ C.Taylor, *Multiculturalism and the Politics of recognition*, Princeton, Princeton University Press, 1992, σελ.58

²⁶¹ P.Resnick, *Thinking English Canada*, Toronto, Stoddart, 1994, σελ. 94

²⁶² S.Fish, *Boutique Multiculturalism, or Why Liberals Are Incapable of Thinking about Hate Speech*, *Critical Inquiry*, 23(1997), σελ. 278-395

²⁶³ Ibid

της Ευρωπαϊκής Ένωσης αυτός είναι ο καίριος προβληματισμός που δημιουργείται.

Είναι γεγονός πως στη γηραιά ήπειρο, υπάρχουν ποικίλες καταστάσεις όσον αφορά την πολυπολιτισμικότητα, οι οποίες διαφέρουν ανάλογα με την αναγνώριση των γλωσσικών και τοπικών ιδιαιτεροτήτων και σύμφωνα με τη δομή του κάθε Κράτους. Υπάρχουν ευρωπαϊκά κράτη, τα οποία θεσμοποίησαν τον πλουραλισμό, έχοντας δημιουργήσει περιοχές με ανεξάρτητες εξουσίες. Δυο χαρακτηριστικά παραδείγματα είναι η Ιταλία και η Ισπανία.

Υπάρχουν άλλες χώρες όπου το κράτος είναι οικοδομημένο με βάση έναν γλωσσικό και πολιτιστικό πλουραλισμό με γλωσσικές και εδαφικές κοινότητες με τους δικούς τους θεσμούς, όπως για παράδειγμα το Βέλγιο ή η Ελβετία. Αλλά στη Γερμανία, στη Γαλλία, στην Ολλανδία ή στην Αγγλία, ο όρος « πολυπολιτισμικότητα » αναφέρεται, όπως και στις Η.Π.Α., στην υποτιθέμενη μορφή οργάνωσης των μεταναστών, γύρω από μια εθνικότητα ή μια κοινή περιοχή ή και τα δύο και στη διεκδίκηση των ιδιαιτεροτήτων τους στη δημόσια σφαίρα, όπως οι έγχρωμοι στις Ηνωμένες Πολιτείες.

Ενώ στις Η.Π.Α. η πολυπολιτισμικότητα υπάρχει στο εσωτερικό μιας εθνικής κοινότητας, η οποία ορίζεται από συγκεκριμένα σύνορα και μια συγκεκριμένη ιστορία και κυριαρχία, θέτοντας το ζήτημα της οργάνωσης των σχέσεων μεταξύ των διάφορων κουλτούρων, στην Ευρωπαϊκή Ένωση το ζήτημα είναι διαφορετικό. Δεν συνίσταται στο πώς θα διατηρηθεί η

ποικιλομορφία των κουλτούρων στα πλαίσια της κοινότητας, αλλά στο πώς θα επιτευχθεί για αρχή το πλαίσιο της δημιουργίας αυτής της κοινότητας.

Είναι πρόδηλο πως η ενωμένη Ευρώπη, από τις ρίζες της, βρίσκεται ενός πλουραλισμού σε πάρα πολλούς τομείς, όπως ήδη επισημάνθηκε. Απ' τη μια γλωσσική και πολιτιστική ποικιλομορφία- σε εθνικό, τοπικό και μειονοτικό επίπεδο και από την άλλη θεσμική ποικιλομορφία. Στην καρδιά αυτής της ποικιλομορφίας παρουσιάζονται οι διαφορετικές εθνικές κουλτούρες. Το ζήτημα που τίθεται είναι το εξής: εφόσον είναι προφανές ότι η «πολυπολιτισμικότητα» είναι μία από τις πηγές των διαφορών και διχασμών μεταξύ των Κρατών-εθνών, θα μπορούσε ίσως να είναι εξίσου το θεμέλιο της ευρωπαϊκής ταυτότητας, μιας ταυτότητας με νομικά θεμέλια, που θα αναδεικνύει τις πολιτικές και πολιτισμικές ανταλλαγές; Πώς αλλιώς θα μπορούσε να διαμορφωθεί μια «κουλτούρα του ευρωπαίου πολίτη»- κατά την έκφραση του γάλλου καθηγητή Jean Marc Ferry- ώστε πέρα από τη νομική της υπόσταση να έχουμε και τη διαμόρφωση μια ευρωπαϊκής πολιτικής κουλτούρας;²⁶⁴ Με τον όρο «πολιτική κουλτούρα» εννοούμε τους βασικούς προσανατολισμούς των μελών μιας κοινωνίας τόσο ως προς το σύστημα διακυβέρνησής τους όσο και ως προς την απόκτηση, άσκηση, διατήρηση και μεταφορά της πολιτικής εξουσίας.

Το Κράτος-έθνος στη βάση του, τείνει στην εδαφική, γλωσσική και πολιτιστική ενοποίηση. Αν και υπάρχουν μελετητές, όπως ο Φίχτε ή ο

²⁶⁴ R.Kastoryano (dir.), Introduction , *Quelle identité pour l'Europe ? Le multiculturalisme à l'épreuve*, Les presses sciences po, 2005, σελ.48

Χέρντερ, οι οποίοι ξεχωρίζουν από αυτά τα 3 στοιχεία (το έδαφος, τη γλώσσα και τον πολιτισμό) τη γλώσσα, εμείς θεωρούμε και τα 3 εξίσου σημαντικά. Ειδικότερα για το θέμα της γλώσσας, υποστηρίζουν και ο Φίχτε και ο Χέρντερ, στα πλαίσια του έθνους, η φυσική ενότητα ενός λαού δεν είναι εδαφική ή πολιτική αλλά κυρίως γλωσσική και μάλιστα πάνω σε αυτήν την τελευταία μπορεί να οικοδομηθεί μια σταθερή πολιτική κοινότητα.²⁶⁵

Σε αυτήν την αντίληψη του Κράτους-έθνους αναφέρεται και η ευρωπαϊκή πολυπολιτισμικότητα. Από τη στιγμή που προάγει, ενισχύει και υπερασπίζεται την αρχή της αναγνώρισης των πολιτισμικών ιδιαιτεροτήτων από τους δημόσιους θεσμούς, θεωρείται από τη δεκαετία του '80 ένα από τα πιο πολυσυζητημένα θέματα στις κοινωνικές επιστήμες. Συγκεκριμένα για το θέμα της γλώσσας, πρέπει να τονίσουμε ότι ακόμη και με την πρόοδο της τεχνολογίας, όσον αφορά τα μέσα επικοινωνίας μέσα στην Ευρωπαϊκή Ένωση, παραμένει από τα πιο σημαντικά πολιτιστικά σύμβολα.

Αναμφισβήτητα, υπάρχει μια πληθώρα προσεγγίσεων για το συγκεκριμένο ζήτημα. Παραδείγματος χάρη, υπάρχει η άποψη ότι η πολυπολιτισμικότητα αναφέρεται στο σεβασμό των πολιτιστικών ταυτοτήτων, με ίσους όρους, στοιχείο που είναι άλλωστε και το θεμέλιο της δημοκρατίας. Αντίθετα, υπάρχει και η άποψη ότι η πολυπολιτισμικότητα μοιάζει με μια «οργάνωση από φυλές» και συνεπώς θέτει υπό αμφισβήτηση την παγιωμένη έως τότε από το Κράτος εθνική ακεραιότητα

²⁶⁵ J. Fichte, *Ο προορισμός του ανθρώπου*, Αθήνα, Εκδόσεις Αναγνωστίδης, 1997

και ενότητα. Απ' τη μια υπάρχουν οι μελετητές που πιστεύουν ότι λειτουργεί ως εργαλείο στην ανατροπή του εθνικισμού κι από την άλλη αυτοί που υποστηρίζουν ότι προκαλεί εθνικιστικά συναισθήματα και εκδηλώσεις.²⁶⁶

Σε γενικές γραμμές, διαπιστώνουμε ότι η πολυπολιτισμικότητα θα μπορούσε να διακινδυνεύει, όπως και στο εθνικό πλαίσιο, «να οδηγήσει σε μια διαίρεση της ευρωπαϊκής κοινωνίας από τις πολλαπλές ταυτότητες που την χαρακτηρίζουν, να διαιρέσει την Ευρωπαϊκή Ένωση όπως τα έθνη που την αποτελούν στις πολιτικές μονάδες και να αγγίξει έτσι το φυλετισμό».²⁶⁷ Μάλιστα, με έναν αυξημένο αριθμό κρατών-μελών, θα μπορούσε να οδηγήσει σε μια ιδιότυπη κατάσταση δυστοκίας, όσον αφορά τη λήψη αποφάσεων. Συνεπώς, η πρόκληση που καλείται να αντιμετωπίσει η Ευρωπαϊκή Ένωση είναι να αντιμετωπίσει τους παραπάνω κινδύνους και να διαχειριστεί με αποτελεσματικό τρόπο μια ευρωπαϊκή ταυτότητα στηριζόμενη σε κοινές ευρωπαϊκές αξίες.

²⁶⁶ R.Kastoryano, op.cit., σελ.50

²⁶⁷ Ibid, σελ.51

1.6β Η Ευρωπαϊκή πολυπολιτισμικότητα και η ανθρωποκεντρική προσέγγιση

Η ευρωπαϊκή πολυπολιτισμικότητα, τα θεμέλια και τα όριά της, έτσι όπως την αντιλαμβανόμαστε, είναι άρρηκτα συνδεδεμένα με την κοσμοσυστημική προσέγγιση.²⁶⁸

Μεταξύ των θεμελίων της ευρωπαϊκής πολιτισμικής ποικιλομορφίας είναι οι φεουδαρχικές της καταβολές από τη δημιουργία κοινωνιών υποκειμένων- ίδιον χαρακτηριστικό των δεσποτικών κοσμοσυστημάτων- και ο τρόπος με τον οποίο οι διαφορετικοί πληθυσμοί της Ευρώπης μυήθηκαν στον ανθρωποκεντισμό, ένα κοσμοσύστημα κι ένα περιβάλλον βασισμένο στη δημιουργία κοινωνιών με όρους ελευθερίας και το οποίο προήλθε από το ελληνικό κοσμοσύστημα.

Το κοσμοσύστημα είναι ένα σύνολο κοινωνιών, οι οποίες μοιράζονται συγκεκριμένα κοινά θεμέλια. Σε ένα γενικότερο πλαίσιο, υπάρχουν 2 είδη κοσμοσυστημάτων: το δεσποτικό, δηλαδή το φεουδαρχικό, και το ανθρωποκεντρικό. Στα δεσποτικά κοσμοσυστήματα εντάσσουμε και την κρατική και την ιδιωτική δεσποτεία. Και στις δύο, επικρατεί ένα σύστημα

²⁶⁸ G.Contogeorgis, Les fondements et les limites du pluralisme culturel europeen, στο M.Tavares Rubeiro(dir.), *Identidade Europeia e Multiculturalismo*, Quarteto, 2002, σελ.34

«κοινωνίας υποκειμένων», δηλαδή μιας μορφής ιδιοκτησιακή σχέση μεταξύ των ανθρώπων, ένα σύστημα δηλαδή χωρίς ελευθερία.²⁶⁹

Η κρατική δεσποτεία περιλαμβάνει πολλά μικρά φέουδα, τα οποία εντάσσει στη δική του επικράτεια ένας δεσπότης, όπως η περσική αυτοκρατορία ή η αιγυπτιακή. Μέσα σε αυτό το πλαίσιο, υπάρχει η δυνατότητα της ανάπτυξης των επιστημών, ενώ στο εσωτερικό της δημιουργείται ένας μικρός κύκλος ανταλλαγών. Το εμπόριο και η μεταποίηση, άλλωστε, είναι ο προθάλαμος του ανθρωποκεντρισμού. Ένα άλλο παράδειγμα είναι η απόλυτη μοναρχία του Λουδοβίκου του 14^{ου}, ο οποίος υποστήριζε με παρρησία «Το κράτος είμαι εγώ», - ο ορισμός της κρατικής δεσποτείας.

Η ιδιωτική δεσποτεία είναι υποδεέστερη από την κρατική και *παράγει ένα ασφυκτικά αποπνικτικό πνευματικό περιβάλλον*.²⁷⁰ Χαρακτηριστικό παράδειγμα είναι ο Μεσαίωνας και η εισβολή του γερμανικού κόσμου στη δυτική Ευρώπη με αποτέλεσμα τη διάλυση του ρωμαϊκού οικοδομήματος. Το ανθρωποκεντρικό σύστημα, χαρακτηριστικό παράδειγμα της οποίας είναι ο αρχαίος ελληνικός κόσμος, αποτελείται από ένα σύνολο κοινωνιών που συνέχεται με κοινές ορίζουσες όπως την ελευθερία-και μάλιστα την

²⁶⁹ Γ.Κοντογιώργης, Η επιστήμη ως «παράγωγο» του ανθρωποκεντρικού κοσμοσυστήματος: Η περίπτωση του ευρωπαϊκού επιστημονικού χώρου, *Το βήμα των κοινωνικών επιστημών*, Νο 51, Άνοιξη 2008, σελ. 6-27

²⁷⁰ Ibid, σελ.6

καθολική ελευθερία (ατομική, κοινωνική και πολιτική) και κοινά θεμέλια όπως την χρηματιστική οικονομία.²⁷¹

Η συγκρότηση των ελληνικών κοινωνιών σε ένα κοσμοσύστημα ανθρωποκεντρικού τύπου, άλλαξε τα μέχρι τότε δεδομένα. Ήταν η πρώτη φορά στην ιστορία που ένα κομμάτι της ανθρωπότητας ξέφυγε από το κοσμοσύστημα δεσποτικού τύπου (ιδιωτική ή κρατική φεουδαρχία) και συστάθηκε με όρους ελευθερίας.

Τα όρια της ευρωπαϊκής πολυπολιτισμικότητας εγείρουν το ζήτημα του ανθρωποκεντρικού σταδίου που διασχίζει την Ευρώπη, το οποίο συγκρινόμενο με την εξέλιξη του παγκόσμιου κοσμοσυστήματος αντιστοιχεί σε μια αρχική περίοδο όσον αφορά, παραδείγματος χάρη τις ελευθερίες. Υπό αυτό το πρίσμα, παρόλο που και η Ευρώπη πέρασε μεγάλο χρονικό διάστημα δεσποτισμού, αφενός υπήρχαν στοιχεία ανθρωποκεντρισμού κι αφετέρου αυτά τα τελευταία κατάφεραν να ανατρέψουν τη φεουδαρχία.

Επομένως, η δημιουργία μιας συμπαγούς ευρωπαϊκής ταυτότητας προϋποθέτει, εκτός όλων των άλλων στοιχείων, τη συμφιλίωση της γηραιάς ηπείρου με το παρελθόν και την ιστορία της και την εναρμόνιση

²⁷¹ Γ.Κοντογώργης, *Έθνος και εκσυγχρονιστική νεοτερικότητα*, Αθήνα, Εναλλακτικές Εκδόσεις, 2006, σελ.19

των διαφορετικών χωρών όσον αφορά την ανθρωποκεντρική τους ολοκλήρωση, βασισμένη στην παγκόσμια ελευθερία.

1.7 Ευρωπαϊκή «κουλτούρα» – ευρωπαϊκός «πολιτισμός»

1.7α Η δημιουργία μιας ευρωπαϊκής κουλτούρας

Σύμφωνα με τις προσεγγίσεις που αναλύθηκαν σε προηγούμενο κεφάλαιο, η Ευρώπη έχει κυρίως δύο κρίσιμες διαστάσεις ως προς την έννοια της ολοκλήρωσής της. Η μία διάσταση περιλαμβάνει την Ευρώπη ως ενιαίο ιστορικό χώρο και η άλλη διάσταση περιλαμβάνει την Ευρώπη ως έννομη σύνθεση των συγκεκριμένων κρατών-μελών που την αποτελούν. Και η ολοκλήρωση του ευρωπαϊκού οικοδομήματος πρέπει να κατευθύνεται και προς τις δύο αυτές διαστάσεις.

Η έννοια της ευρωπαϊκής κουλτούρας είναι περισσότερο σύνθετη από ό,τι μπορεί σε πρώτη φάση να γίνει αντιληπτό. Λόγου χάρη, εάν παρευρεθεί κάποιος πολίτης σε μία συνεδρίαση του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου, όπου ο κάθε ευρωβουλευτής μιλά στη γλώσσα του και ουσιαστικά, χωρίς μετάφραση, μπορούν να τον κατανοήσουν μόνο οι συνάδελφοί του που προέρχονται από την ίδια χώρα, μας φαίνεται αδιανόητο να μιλάμε για ευρωπαϊκή κουλτούρα. Δεν είναι όμως αποκλειστικά η γλώσσα σημαντικό στοιχείο. Είναι αυτό που συχνά, υποστηρίζεται, ότι δηλαδή αν η κουλτούρα

είναι μια συμφωνική ορχήστρα, η γλώσσα δεν αποτελεί παρά μόνο ένα από τα μουσικά της όργανα.²⁷²

Όταν αναφερόμαστε στις αξίες που διαμορφώνουν την ευρωπαϊκή κουλτούρα, εννοούμε κυρίως αξίες, οι οποίες εμφανίστηκαν σε διαφορετικά στάδια εξέλιξης της Ευρώπης, έχουν χαραχτεί μέσα από το ευρωπαϊκό παρελθόν και που στη σύγχρονη εποχή είναι κοινές στα κράτη-μέλη της Ευρωπαϊκής Ένωσης.

Στη Συνθήκη της Λισσαβώνας συνοψίζονται οι πιο ουσιαστικές: η δημοκρατία, το Κράτος δικαίου, ο σεβασμός της ανθρώπινης ζωής, η ελευθερία και η ισότητα. Φυσικά, μέσα σε αυτές τις αξίες συμπεριλαμβάνονται ο πλουραλισμός, η δικαιοσύνη, η μη διάκριση των ανθρώπων, η αλληλεγγύη, η ανοχή, ο σεβασμός των ανθρωπίνων δικαιωμάτων, η προστασία των προσωπικών ελευθεριών του κάθε ανθρώπου και άλλες.

Αξίζει να σημειωθεί, πως οι αξίες αυτές δεν αποκρυσταλλώθηκαν όλες στο πρόσφατο παρελθόν της Ευρώπης. Ένα χαρακτηριστικό παράδειγμα είναι η δημοκρατία σε συνάρτηση με την ελευθερία. Στον ελληνικό κόσμο των πόλεων-κρατών (κατά τους κλασικούς χρόνους- όχι πριν), η δημοκρατία και συνεπώς η ελευθερία ήταν καθολική, δηλαδή και ατομική και κοινωνική και πολιτική.

²⁷² J.A.Jauregui, Europe: Theme culturel commun avec variations in N.Tousignant (dir.), *Les identités de l'Europe: repères et perspectives*, Actes de colloque tenu à Louvain-La-Neuve le 9 mai 1996, Institut d'études européennes, UCL, Louvain la Neuve, 1998, σελ. 22

Στο σύγχρονο κόσμο διαθέτουμε μόνο την ατομική ελευθερία, δηλαδή την ελευθερία για δράση κατά βούληση στην ιδιωτική ζωή, κάτι που δε συμβαίνει, ούτε στην κοινωνική ζωή, πόσο μάλλον στην πολιτική, όπου είμαστε μάρτυρες ενός περισσότερο προ-αντιπροσωπευτικού συστήματος παρά αντιπροσωπευτικού. Επομένως, οι αξίες είναι αποτέλεσμα του χαρακτήρα του κόσμου που διαμορφώνονται σε κάθε εποχή και όχι στοιχείο που εφηύρε ο νους ή κάποιο παράγωγο διανοητικής επεξεργασίας, όπως συχνά ισχυρίζεται. Βεβαίως, αξίες όπως η δικαιοσύνη ή η ισότητα είναι πλέον παγκόσμιες. Το γεγονός αυτό καταδεικνύει πως ο κόσμος είναι ομοιόμορφος ως προς αυτές τις αξίες. Αυτό που πρέπει να επισημανθεί, όμως, είναι ότι οι αυτές οι αξίες γίνονται σε διαφορετικό βαθμό αποδεκτές από όλες τις χώρες, με αποτέλεσμα να διαπιστώνουμε πως κάποιες δεν έχουν τις προϋποθέσεις για την διατήρηση και την υποστήριξή τους.²⁷³

Έχοντας εξετάσει τα παραπάνω βασικά στάδια της γεωγραφικής, της ιστορικής, αλλά και της πολιτικής διαδρομής της Ευρώπης, διαπιστώνουμε ότι η ευρωπαϊκή ταυτότητα, έτσι όπως γίνεται αντιληπτή ως κοινωνική συνείδηση, αποτελείται από ένα σύνολο στοιχείων, που προέρχονται από όλες τις φάσεις της διαδρομής της. Το σύνολο αυτό των στοιχείων μπορεί να αποτελέσει τη βάση αυτού που συχνά χαρακτηρίζεται ως ευρωπαϊκή κουλτούρα. Το ζήτημα είναι να διαχωριστούν και να απομονωθούν τα

²⁷³ Γ.Κοντογιώργης, Οι αξίες και η συμβολή τους στη διαμόρφωση της ταυτότητας Ελλήνων, *Monthly Review-Μηνιαία Επιθεώρηση*, No 39(104), Μάρτιος 2008, σελ. 49-50

στοιχεία εκείνα που, δημιουργώντας μια ευρωπαϊκή κουλτούρα, θα βοηθήσουν στην ενίσχυση της ευρωπαϊκής ταυτότητας και στη σωστή διαχείρισή της από τους ιθύνοντες, ώστε η Ευρωπαϊκή Ένωση να εξελιχθεί περισσότερο, με πιο αποτελεσματικά βήματα.

1.7β Οι έννοιες κουλτούρα και πολιτισμός

Υποστηρίζεται συχνά πως το ευρωπαϊκό πρόβλημα είναι ένα πρόβλημα που διαρθρώνεται μεταξύ εθνών και πολιτισμού. Ο πολιτισμός είναι προϊόν κοινό των εθνών, ως ένα σημείο τα διαπερνά. Θα μπορούσε να είναι ο παγκόσμιος ορίζοντάς τους.²⁷⁴

Αυτό είναι ένα ζήτημα που είχε εύστοχα προσδιορίσει, λίγο πριν τον πρώτο παγκόσμιο πόλεμο, ο γάλλος ιστορικός Charles Seignobos. Όπως επισημαίνει, ο κοινός πολιτισμός δημιουργεί ένα διεθνές, παγκόσμιο ρεύμα, το οποίο με τη σειρά του ωθεί τους λαούς να αισθάνονται αλληλέγγυοι και να πλησιάζουν ο ένας τον άλλον. Από την άλλη, οι αντιπαλότητες και τα μίσση δημιουργούν ένα εθνικό ρεύμα, που ωθεί τους λαούς να απομονώνονται και να συμπεριφέρονται και να αντιδρούν ως εχθροί. Από την ισχύ των δύο ρευμάτων θα εξαρτηθεί το μέλλον του κόσμου.²⁷⁵

Σε αυτό το σημείο, κρίνουμε απαραίτητο και επειδή χρησιμοποιήσαμε τον όρο ευρωπαϊκή κουλτούρα πρωθύστερα, αλλά και για να μην υπάρχει οποιαδήποτε σύγχυση, να αποφηνίσουμε, σε αδρές γραμμές, τις έννοιες κουλτούρα και πολιτισμός, οι οποίες συχνά ταυτίζονται, λανθασμένα.

²⁷⁴ M.Gauchet, *La condition politique*, Paris, Gallimard, 2005, σελ.468

²⁷⁵ C.Seignobos, *Histoire de la civilization contemporaine*, Paris, Masson, 1899, σελ.412

Ο πολιτισμός και η κουλτούρα είναι 2 έννοιες που εμφανίστηκαν στο προσκήνιο ουσιαστικά ταυτόχρονα, τον 18^ο αιώνα. Πρόκειται για έννοιες που μπορούν να προκαλέσουν σύγχυση και ταυτόχρονα είναι λέξεις-κλειδιά για τα οποία υπάρχει πλήθος ορισμών. Και ίσως περισσότεροι για την έννοια κουλτούρα.

Παραδείγματος χάρη, σύμφωνα με τον άγγλο ποιητή Thomas Stearns Eliot, *η κουλτούρα μπορεί να οριστεί ως αυτό που κάνει τη ζωή άξια να βιωθεί.*²⁷⁶ Πρόκειται, φυσικά, για μια αρκετά υποκειμενική προσέγγιση, εφόσον καθένας μπορεί να δώσει την δική του ερμηνεία γι' αυτό το οποίο είναι άξιο (να βιωθεί) και βεβαίως πρόκειται για μια προσέγγιση που συνδέει την κουλτούρα με την ανθρώπινη ζωή.

Κάτι παρόμοιο επιχειρεί και ο Ernest Renan στη διάρκεια της διάσημης διάλεξης «τι είναι ένα έθνος;», που πραγματοποιήθηκε στη Σορβόνη στις Μαρτίου του 1882. Εκεί, ο γάλλος φιλόσοφος υπογραμμίζει: *Πριν τη γαλλική κουλτούρα, τη γερμανική, την ιταλική... υπάρχει η ανθρώπινη κουλτούρα.*²⁷⁷

Ιδιαίτερα για τον όρο κουλτούρα, η ετυμολογία του προέρχεται από το cultura και cultus, τα οποία με τη σειρά τους προέρχονται από το λατινικό

²⁷⁶ T.S.Eliot, *Notes towards the definition of culture*, Londres, Faber & Faber, 1963, σελ.143

²⁷⁷ E.Renan, *Qu'est-ce qu'une nation ?*, 1882. Conférence prononcée à la Sorbonne, http://ourworld.compuserve.com/homepages/bib_lisieux/nation03.htm, Saisie du texte : S. Pestel pour la collection électronique de la Bibliothèque Municipale de Lisieux

ρήμα (ex)colere. Συνεπώς, στην πρώτη της έκφανση η κουλτούρα αναφέρεται στην καλλιέργεια της γης.

Επιπλέον, είναι ενδιαφέρουσες οι εκφάνσεις του όρου στις διαφορετικές γλώσσες. *Η κουλτούρα, για τον μέσο Γάλλο, συνίσταται στην καλλιέργεια των γραμμάτων, για τον Άγγλο, στην προσωπική αφομοίωση της αποκτηθείσας γνώσης και στο ραφινάρισμα του πνεύματός του, ενώ για το Γερμανό, η κουλτούρα έχει να κάνει με την πρόοδο των τεχνικών και της τεχνολογίας.*²⁷⁸ Ειδικά για τους 2 τελευταίους, σύμφωνα με τον Fontaine *ο Γερμανός ζει για να ζήσει, ο Άγγλος ζει για να αντιπροσωπεύσει. Ο Γερμανός ζει γι' αυτόν, ο Άγγλος ζει για τους άλλους.*²⁷⁹

Πιο συγκεκριμένα, για τους Γερμανούς, ο όρος Kultur, σε αντίθεση με τον όρο Zivilisation, χαρακτηρίζει αυτό που είναι ιδιαίτερο σε έναν λαό ή μια κοινωνία και αυτό που αποτελεί το ξεχωριστό του πνεύμα. Ο Τόμας Μαν εξηγεί πως κουλτούρα είναι ένα σύστημα αξιών που αντιτίθεται σε οποιοδήποτε άλλο και αυτό συνίσταται στην ιδιαίτερη έκφραση του συγκεκριμένου λαού.²⁸⁰ Ο γερμανός φιλόσοφος Pufendorf, το 1686, στο έργο του Eris Scandica, χρησιμοποιεί για πρώτη φορά τον όρο *κουλτούρα* με τρόπο αυτόνομο κι ανεξάρτητο, διαχωρίζοντας τη φυσική κατάσταση

²⁷⁹ N.Elias, *La civilisation des mœurs*, Calmann-Lévy, 1973, σελ.73

²⁸⁰ P.Sticht, *Culture europeene ou Europe des cultures?*, L'Harmattan, 2000, σελ. 35

του ανθρώπου, το λεγόμενο *status naturalis* και την κατάσταση του μορφωμένου ανθρώπου, την *κουλτούρα*.²⁸¹

Επίσης, οι Γερμανοί διαχωρίζουν την *κουλτούρα* και τον *πολιτισμό*. Ο *πολιτισμός* γι' αυτούς είναι λιγότερο σημαντικός από την *κουλτούρα*, δεν είναι ένα χαρακτηριστικό ενός λαού, αλλά αυτό που τελικά μεταλαμπαδεύεται από την μια κοινωνία στην άλλη. Σε αυτό το πλαίσιο, όταν ο Γερμανός επιθυμεί να αυτοπροσδιοριστεί και να εκφράσει με παρηρησία τα επιτεύγματά του, χρησιμοποιεί τον όρο *κουλτούρα*.²⁸² Πιο συγκεκριμένα, η *κουλτούρα* αναφέρεται στην πνευματική καλλιέργεια και αυθεντικότητα, ενώ ο *πολιτισμός* σε πολιτιστικά υλικά αγαθά. Αντίθετα, οι Γάλλοι και οι Άγγλοι προσδίδουν μεγαλύτερη σημασία στον *πολιτισμό*.²⁸³

Ειδικότερα, για τους Γάλλους, η παραδοσιακή αντίληψη του πολιτισμού βασίζεται στη βεβαιότητα μιας συνεχούς εξέλιξης και μιας ανάπτυξης προόδου της ανθρωπότητας²⁸⁴. Η *κουλτούρα* σφυρηλατείται, επίσης, σε μια συλλογική διάσταση και συνδέεται με την εξέλιξη του ανθρώπου. Συνεπώς, η διαφοροποίηση των δύο εννοιών είναι πιο δύσκολη και συχνά, χρησιμοποιείται η μία στη θέση της άλλης.

²⁸¹ P.Sticht, *Culture europeene ou Europe des cultures?*, op.cit, σελ. 35

²⁸² N.Elias, op.cit, σελ.13

²⁸³ M.Gauchet, *La condition politique*, Paris, Gallimard, 2005, σελ.478

²⁸⁴ N.Elias, op.cit, σελ.33

Για τους Άγγλους, ο όρος *κουλτούρα* ενώ αρχικά (τον 15ο αιώνα) αφορά στη θρησκευτική λειτουργία, με το πέρασ των χρόνων περιλαμβάνει την ανάπτυξη του πνεύματος και ταυτόχρονα τους εκλεπτυσμένους τρόπους συμπεριφοράς. Εκ νέου, σε αυτό το σημείο υπάρχει μια σύγχυση των δύο όρων. Όπως χαρακτηριστικά αναφέρει ο Edmund Taylor, *κουλτούρα* ή *πολιτισμός* είναι αυτό το σύνολο που περιλαμβάνει τις επιστήμες, τις πεποιθήσεις, τις τέχνες, την ηθική, τους νόμους, τα ήθη και τα έθιμα και τις αποκτηθείσες συνήθειες του ανθρώπου ως μέλος της κοινωνίας που ζει.²⁸⁵

Οι Έλληνες, από την αρχαιότητα, είχαν μεταφράσει αυτή την κουλτούρα με την έννοια «παιδεία», δηλαδή με το αποτέλεσμα της αποκτηθείσας μάθησης από τον άνθρωπο κατά τη διάρκεια της ζωής του και το οποίο αποτελεί τελικά τη συστατική συνιστώσα της προσωπικότητάς του. Όταν ρωτήθηκε η Λυσιστράτη, την ηρωίδα του Αριστοφάνη, πώς και πού έμαθε να ασκεί την πολιτική της αρμοδιότητά απαντά: πώς την έμαθε από την παρουσία της στη συνέλευση του Δήμου.²⁸⁶

Εμείς αντιλαμβανόμαστε τον πολιτισμό ως το σύνολο των πραγματολογικών δεδομένων που συνθέτουν τον τύπο μιας κοινωνίας, ανάλογα με τη φάση που διανύει. Μέσα σε αυτό το πλαίσιο, η κουλτούρα μεταφράζει το βαθμό της όσμωσης της κοινωνίας με τη φάση του πολιτισμού,

²⁸⁵ N.Elias, op.cit, σελ. 34

²⁸⁶ G.Contogeorgis, Culture et civilisation. Images et représentations des concepts, Juillet 2008

<http://contogeorgis.blogspot.com/2008/07/culture-et-civilisation-images-et.html> (accessed 3 february 2009)

ο οποίος αποκρυσταλλώνεται μέσα από τις νοοτροπίες, τις συμπεριφορές, τις αξίες, εν ολίγοις, τις αντιλήψεις και τον τρόπο ζωής. Έτσι, η κουλτούρα είναι μια σύνθεση αναπαραστάσεων της πραγματικότητας. ²⁸⁷ Για παράδειγμα, μπορεί να είναι οι θρησκευτικές ιδέες, η γαστρονομία, οι κανόνες του *savoir vivre*, τα ήθη και τα έθιμα, η εξέλιξη της τεχνολογίας ή οι επιστημονικές ανακαλύψεις.

Γι' αυτό, άλλωστε, γίνεται αναφορά σε διάφορες κουλτούρες (στον πληθυντικό αριθμό), αλλά για έναν πολιτισμό (στον ενικό), ο οποίος μπορεί να είναι δεσποτικός ή ανθρωποκεντρικός, με τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά που έχει ο καθένας, όπως αναλύσαμε παραπάνω.

Εν κατακλείδι, έχοντας, εξετάσει όλα αυτά στοιχεία και όλες τις παραμέτρους του ζητήματος, προσεγγίζουμε τη νέα πολιτική κουλτούρα του ευρωπαίου πολίτη, υπό ένα πρίσμα ανάγκης ενίσχυσής της με νέους τρόπους επικοινωνίας μεταξύ των πολιτών. Η τεχνολογία μπορεί να αποδειχτεί ένας πολύ σημαντικός συνοδοιπόρος σε αυτό. Μπορούν να δημιουργηθούν νέες τεχνικές και δίκτυα επικοινωνίας, να προωθηθούν τηλεοπτικά ευρωπαϊκά κανάλια και ραδιοφωνικοί σταθμοί, να ενσωματωθούν πληροφορίες για την Ευρωπαϊκή Ένωση στη βασική

²⁸⁷ G.Contogeorgis, Culture et civilisation. Images et représentations des concepts, Juillet 2008
<http://contogeorgis.blogspot.com/2008/07/culture-et-civilisation-images-et.html> (accessed 6 june 2012)

εκπαίδευση των κρατών-μελών κ.ά. Το σημαντικό στοιχείο είναι να έρθει η Ένωση πιο κοντά στον πολίτη, γιατί δυστυχώς ο τελευταίος αγνοεί πολλά σημαντικά κομμάτια της. Κι αυτό, επιβάλλεται κάποια στιγμή να αλλάξει. Η σχέση του ευρωπαίου πολίτη με την Ε.Ε μπορεί να γίνει πιο αποτελεσματική, εάν η προσπάθεια είναι αμφίδρομη. Αφενός το ευρωπαϊκό οικοδόμημα να έρθει πιο κοντά στον πολίτη και αφετέρου ο τελευταίος να μπει στη διαδικασία να κατανοήσει σε ουσιαστικότερο επίπεδο και να ενημερωθεί ευρέως για τον τρόπο λειτουργίας της και για τους τρόπους με τους οποίους μπορεί να συμμετάσχει ενεργότερα σε αυτήν.

1.8 Συμπεράσματα Α' Κεφαλαίου

Ολοκληρώνοντας το πρώτο κομμάτι της διατριβής, επιχειρήσαμε να εξετάσουμε τα στοιχεία και τους παράγοντες που συμβάλλουν στη διαμόρφωση μιας ενιαίας ευρωπαϊκής συλλογικής ταυτότητας. Διαπιστώσαμε πως η τελευταία σφυρηλατείται σε ποικίλα επίπεδα, ανάλογα με τις συνθήκες που καλείται να αντιμετωπίσει.

Η έννοια της ταυτότητας είναι εξ ορισμού δύσκολο να οριστεί με έναν συγκεκριμένο τρόπο είτε αυτή είναι ατομική είτε συλλογική. Η προσπάθεια ορισμού μιας συλλογικής ταυτότητας, όπως είναι η ευρωπαϊκή, συνιστά ένα εγχείρημα ακόμη δυσκολότερο, καθώς περιλαμβάνει ένα τεράστιο φάσμα αξιών, διαδικασιών, τρόπων συμπεριφοράς σε πολλά επίπεδα. Μεταβάλλεται και διαμορφώνεται στη βάση ποικίλων παραγόντων και στοιχείων, που εν τέλει τη σφυρηλατούν.

Σε ένα πρώτο επίπεδο, ο γεωγραφικός και κατ' επέκταση γεωπολιτικός παράγοντας αποτελεί μείζονος σημασίας στοιχείο. Η αναζήτηση κοινών πολιτιστικών στοιχείων προϋποθέτει τη γεωγραφική ταυτότητα της Ευρώπης και η γεωπολιτική περιλαμβάνει ένα εύρος στρατηγικών ενδιαφερόντων από πλευράς ευρωπαϊκών

χωρών. Με αυτόν τον τρόπο συμβάλλουν στη διαμόρφωση της ευρωπαϊκής ταυτότητας. Είναι, όμως, γεγονός πως η γεωπολιτική αυτή διάστασή της εξαρτάται σε ένα μεγάλο βαθμό από τις εκάστοτε συνθήκες και γεωπολιτικές εκτιμήσεις. Διαπιστώνεται, εν τέλει, πως το στοιχείο αυτό δεν αρκεί από μόνο του, ώστε να ορίσει την ουσία της ευρωπαϊκής ταυτότητας. Οι ιστορικές και πολιτισμικές καταβολές καθώς και οι πολιτικές επιλογές σε ευρωπαϊκό επίπεδο, παίζουν συνδυαστικά καταλυτικό ρόλο στη διαμόρφωσή της.

Η ιστορική προσέγγιση της ευρωπαϊκής ταυτότητας διαμορφώνεται κατά τη διάρκεια των αιώνων δια μέσου ενός τεράστιου εύρους ιστορικών γεγονότων και πολιτιστικής κληρονομιάς. Στη διαδρομή αυτής της πορείας, σφυρηλατείται ο ευρωπαϊκός πολιτισμός, με κοινές αξίες, παραδόσεις, αλλά και συγκρούσεις.

Σε αυτό το ιστορικό πλαίσιο, το κράτος-έθνος επιτέλεσε τον σημαντικό του ρόλο, εξασφαλίζοντας έως έναν βαθμό την ενότητα της πολιτείας και της ενασχόλησης των πολιτών με τα κοινά. Παρά ταύτα, αποτελεί ένα μοντέλο, πάνω στο οποίο δεν μπορεί να λειτουργήσει με επαρκώς αποτελεσματικό τρόπο η Ευρωπαϊκή Ένωση. Οι σύγχρονες συνθήκες είναι εκ βάθρων διαφορετικές και η πρόκληση της πολυπολιτισμικότητας εντός του ευρωπαϊκού

οικοδομήματος επιβάλλουν μια διαφορετική προσέγγιση ως προς αυτό.

Η ευρωπαϊκή «πολιτική» ταυτότητα διαμορφώνεται σταδιακά διαμέσου των ευρωπαϊκών θεσμών και της λειτουργίας τους, στοιχεία που επικυρώνονται με τις εκάστοτε Ευρωπαϊκές Συνθήκες. Με αυτόν τον τρόπο, η ευρωπαϊκή ταυτότητα διαμορφώνεται, εκτός των άλλων, και δια μέσου της πολιτικής της πορείας, έχοντας ως στόχο την ολοκλήρωσή της σε ένα πιο αποτελεσματικό επίπεδο και για την ίδια τη λειτουργία της , αλλά και για τη συμμετοχή του ευρωπαίου πολίτη στη διαδικασία αυτή.

Εν κατακλείδι, η ευρωπαϊκή ταυτότητα, όντας κοινωνική συνείδηση, αποτελείται από ένα ευρύ φάσμα στοιχείων και παραγόντων, τα οποία προέρχονται από όλες τις φάσεις διαδρομής της. Το σύνολο αυτών, αποτελεί αναπόσπαστο κομμάτι στη διαμόρφωση της ευρωπαϊκής κουλτούρας, που σε συνδυασμό με την πολυπολιτισμικότητα σφυρηλατούν την ουσία της ευρωπαϊκής ταυτότητας.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2: Η εξέλιξη της ευρωπαϊκής ταυτότητας και η ευρωπαϊκή ολοκλήρωση

2.1 Το «δημοκρατικό έλλειμμα» της Ευρωπαϊκής Ένωσης

Σύμφωνα με τον 2^ο πρόεδρο των Ηνωμένων Πολιτειών Αμερικής, John Adams η δημοκρατία ποτέ δεν διήρκησε για μεγάλο χρονικό διάστημα, γρήγορα υπέστη φθορά. Εξαντλήθηκε και αυτοκαταστράφηκε. Ποτέ μέχρι σήμερα δεν υπήρξε δημοκρατία που να μην αυτοκτόνησε.²⁸⁸

Η ιστορία της δημοκρατίας πολλές φορές αποτελεί πόλο σύγκρουσης, γεγονός που πηγάζει, από τη μια στο ότι εξακολουθεί να είναι δρώσα ιστορία και από την άλλη στο γεγονός ότι τα ζητήματα αυτά είναι εξαιρετικά σύνθετα.²⁸⁹

Από τα τέλη της δεκαετίας του '80, ο αριθμός των αναλύσεων, που αμφισβητούσαν τη σύγχρονη μορφή της δημοκρατίας άρχισε να

²⁸⁸ S.Huntington, *In the crisis of Democracy*, NYU Press, 1973, σελ. 115

²⁸⁹ Ν.Χελντ, *Μοντέλα δημοκρατίας*, Αθήνα, Εκδόσεις Στάχυ, 2000, σελ.82-87

πολλαπλασιάζεται. Και αυτό δεν έγινε μόνο στην Ευρώπη, αλλά και σε όλον το δυτικό κόσμο και κυρίως στην Αμερική. Ενδεικτικά, αναφέρουμε τον Αμερικανό Allan Bloom, από το Πανεπιστήμιο του Σικάγο, σύμφωνα με τον οποίον η σύγχρονη δημοκρατία έπασχε από μετριότητα, ποιοτική έκπτωση και παρακμή.²⁹⁰ Επίσης, αναφέρουμε ένα χαρακτηριστικό άρθρο στην εφημερίδα New York Times, δημοσιευμένο το 2000, το οποίο υποστήριζε πως η δημοκρατία νομιμοποιείται ακόμη στις μέρες μας κυρίως εξαιτίας της συμβολής της στην οικονομική ανάπτυξη.²⁹¹

Η παραπάνω τάση αμφισβήτησης της σύγχρονης μορφής του δημοκρατικού πολιτεύματος έγινε αισθητή και στην Ευρώπη. Η δημοκρατική αρχή δεν αφορά αποκλειστικά και μόνον το σεβασμό του κανόνα ότι ο λαός αποτελεί την πηγή της εξουσίας των Κυβερνώντων του, γενικά του Κράτους και των φορέων του, της Κυβέρνησης, των αντιπροσώπων του, του Κοινοβουλίου. Σημαίνει, αντίθετα, κάτι πολύ πιο βαθύ, ότι δηλαδή ο λαός έχει την αποκλειστική εξουσία να καθορίσει τη μορφή και την οργάνωση του πολιτεύματος του.²⁹²

Η ευρωπαϊκή κοινωνία είναι μια πολιτική κοινωνία και για να αποκτήσει τη σημερινή της μορφή, πέρασε από διάφορα στάδια, από την αρχαία «πόλιν» μέχρι και το σύγχρονο Κράτος. Στη διάρκεια αυτής της ιστορίας,

²⁹⁰ A.Bloom, *Closing of the American Mind*, Simon & Schuster, 1988, σελ.38

²⁹¹ J.Madrick, Democracy has the edge wen it comes to advancing growth, *The New York Times*, 13 Απριλίου 2000

²⁹² Π.Καλογεράτος, *Περί καθεστώτων, πολιτευμάτων και κυβερνητικών συστημάτων*, Κομοτηνή, Εκδόσεις Σάκκουλα, 1991, σελ.62

αναφερθήκαμε στον κοινοβουλευτισμό, στη διάκριση των εξουσιών, στο κομματικό σύστημα και φυσικά στη δημοκρατία. Με αυτόν τον τρόπο, τον 21^ο αιώνα, η Ευρώπη καλείται στα πλαίσια αυτά, να τελειοποιήσει τους θεσμούς της ώστε να εδραιώσει τη δημοκρατία.

Με τη Συνθήκη της Λισσαβώνας, όπως προαναφέρθηκε, το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο αποκτά περισσότερες εξουσίες στη διαδικασία λήψης των αποφάσεων σε τομείς όπως οι εσωτερικές υποθέσεις, η γεωργία, ο προϋπολογισμός και πολλοί άλλοι. Ουσιαστικά, αυτή η Συνθήκη επιχειρεί να εξυπηρετήσει επιτακτικές ανάγκες της Ένωσης, όπως μεγαλύτερη αποτελεσματικότητα στη λήψη αποφάσεων, πιο δημοκρατικές διαδικασίες και μεγαλύτερη συνοχή εξωτερικών δράσεων. Επίσης, καθιερώνεται το δικαίωμα πρωτοβουλίας των πολιτών, ώστε αν συγκεντρωθούν 1.000.000 υπογραφές για κάποιο συγκεκριμένο ζήτημα να μπορεί να κληθεί η Ευρωπαϊκή Επιτροπή να υποβάλλει νέες πολιτικές πάνω στο ζήτημα αυτό. Είναι, όμως, αυτά αρκετά για μια ουσιαστικά αντιπροσωπευτική δημοκρατία στην Ευρώπη;

Είναι γεγονός πως στο παρελθόν είχαν παρθεί διάφορες πρωτοβουλίες για να αντιμετωπιστεί το ευρέως γνωστό «δημοκρατικό έλλειμμα» της Ένωσης. Για παράδειγμα, ο Lionel Jospin, τον Μάιο του 2001, τότε πρωθυπουργός της Γαλλίας, είχε προτείνει στο μέλλον ο πρόεδρος της ευρωπαϊκής Επιτροπής να εκλέγεται από το κοινοβουλευτικό σώμα που

πήρε το μεγαλύτερο ποσοστό ψήφων στις ευρωπαϊκές εκλογές.²⁹³ Στο ίδιο πλαίσιο, ο γερμανός πολιτικός Johannes Rau, πρότεινε ο πρόεδρος και τα μέλη της Επιτροπής να εκλέγονται απευθείας από τους πολίτες.²⁹⁴

Το ζήτημα «Δημοκρατία», εκτός από προϋπόθεση ένταξης ενός κράτους στην Ευρωπαϊκή Ένωση, τίθεται και ως ζήτημα «κόστους» που έχει η δημοκρατική ποιότητα της εσωτερικής (δηλαδή κρατικής) έννομης τάξης, από τη στιγμή που υπάρχει μεταβίβαση αρμοδιοτήτων των εθνικών συνταγματικών οργάνων σε όργανα της Ευρωπαϊκής Ένωσης. *Πρόκειται για το «δημοκρατικό έλλειμμα» που προκαλεί στην εθνική έννομη τάξη η εκχώρηση τμήματος της κυριαρχίας της.*²⁹⁵

Όσον αφορά συγκεκριμένα την έκφραση «δημοκρατικό έλλειμμα», κυριάρχησε στο ευρωπαϊκό λεξιλόγιο - τουλάχιστον μέχρι την παραίτηση της Επιτροπής Santer, τη νύχτα της 15^{ης} προς τη 16^η Μαρτίου 1999.²⁹⁶ Έκτοτε, χρησιμοποιούνται κι άλλες εκφράσεις, όπως το έλλειμμα αντιπροσώπευσης.

²⁹³ L.Jospin, Le Monde 2001 "Lionel Jospin veut faire l'Europe de demain "sans défaire la France http://www.cvce.eu/content/publication/2005/7/21/af260068-588c-444f-9d0b-550c06bc0abd/publishable_fr.pdf (accessed 4 april 2012)

²⁹⁴ J.Rau, Spiegel Online, 4 March 2001 www.spiegel.de/politik/europa/0,1518,126525,00.html (accessed 18 november 2014)

²⁹⁵ Δ.Τσάτσος, *Επίμαχες έννοιες της Ευρωπαϊκής Ενωσιακής Τάξης*, Αθήνα-Κομοτηνή, Εκδόσεις Σάκουλα, 1997, σελ. 51-52

²⁹⁶ M.Croizat& J.L.Quermonne, *L'Europe et le federalisme*, Paris, Montchrestien, 1999, σελ.86

Το ισχυρό αυτό διακριτικό γνώρισμα της Ευρωπαϊκής Ένωσης, που είναι το ζήτημα του «δημοκρατικού ελλείμματός» της, πρωτοεμφανίστηκε 20 περίπου χρόνια μετά την ευρωπαϊκή ενοποίηση, κατά τη διάρκεια της πρώτης διεύρυνσής της. Στις αρχές του '70, υπήρχαν έντονοι προβληματισμοί και στις υποψήφιες χώρες-μέλη, οι οποίοι ήταν μάλιστα πιο έντονοι, και στα ιδρυτικά μέλη.²⁹⁷ Στο Ηνωμένο Βασίλειο, όπως και στη Δανία, πλήθος πανεπιστημιακών και πολιτικών ιθυνόντων θεωρούσαν ότι η ευρωπαϊκή ενοποίηση έτεινε να ενισχύσει τα εκτελεστικά όργανα εις βάρος των Κοινοβουλίων .

Είναι αρκετές οι σύγχρονες προσεγγίσεις σύμφωνα με τις οποίες η Ευρωπαϊκή Ένωση επιχειρεί να «καταβροχθίσει» τα εθνικά πολιτικά συστήματα και να μεταθέσει τις αποφάσεις στα χέρια των γραφειοκρατών των Βρυξελλών. Υποστηρίζουν πως, ο μόνος θεσμός που εκλέγεται άμεσα από τους Ευρωπαίους πολίτες, δηλαδή το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο, δεν καταφέρνει να κερδίσει την εμπιστοσύνη τους.²⁹⁸ Είναι χαρακτηριστικό το γεγονός ότι στις Ευρωεκλογές, σε πολλές χώρες- μεταξύ αυτών και η Ελλάδα μέχρι πριν από λίγα χρόνια- οι πολίτες δεν επιλέγουν καν ποιον ευρωβουλευτή επιθυμούν να ψηφίσουν! Επιλέγουν το κόμμα το οποίο με τη σειρά του επιλέγει μια λίστα υποψηφίων, οι οποίοι ανάλογα με τις ψήφους και το ποσοστό του κόμματος εκλέγονται με σειρά προτεραιότητας! Δυστυχώς, οι ευρωεκλογές στις περισσότερες χώρες λειτουργούν ως ένα

²⁹⁷ P.Magnette, *Le régime politique de l'Union européenne*, op.cit, σελ.242-243

²⁹⁸ M.Leonard, *Pourquoi l'Europe dominera le 21e siècle*, Plon, 2006, σελ.123

είδος υποκατάστατου των εθνικών εκλογών ή ενίοτε ως μια ευκαιρία για να προωθήσουν τα κόμματα τα προγράμματά τους για τη διακυβέρνηση της χώρας.

Σύμφωνα με τον Maurice Duverger, *υπάρχει η τάση να περιγράφονται τα πολιτικά καθεστώτα περισσότερο με βάση τη νομική μορφή τους και λιγότερο με βάση την πρακτική τους λειτουργία.*²⁹⁹ Και επί τούτου, θα εμμείνουμε στη δεύτερη, ώστε να εντοπίσουμε σε πρακτικό επίπεδο το έλλειμμα στο οποίο αναφερθήκαμε παραπάνω.

Κατά τον Charles de Gaulle, ένα κτίριο του οποίου η σταθερότητα εξαρτάται από την παρουσία ενός και μόνον ανθρώπου είναι αναμφισβήτητα εύθραυστο.³⁰⁰ Τί συμβαίνει, όμως, στην αντίθετη περίπτωση, όταν αντί αυτού του ενός ανθρώπου, υπάρχει ένα συγκεχυμένο φάσμα εξουσιών, του οποίου πρακτικά κανείς δεν άπτεται ευθυνών; Το Ευρωπαϊκό «συνταγματικό τρίγωνο» είναι επαρκώς λειτουργικό και αποτελεσματικό; λειτουργεί όντως προς όφελος της Ένωσης ή απλώς συντρέχει στο να παραμένει το ευρωπαϊκό οικοδόμημα μια υπόθεση των ολίγων;

Το δημοκρατικό έλλειμμα, ως έννοια, μπορεί να αναφέρεται σε ένα μεγάλο εύρος ζητημάτων που αφορούν τη λειτουργία της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Ένα σημαντικό στοιχείο είναι ότι η πολιτική της, ουσιαστικά, εξουσία, διαχέεται σε ένα εύρος διαφορετικών οργάνων, όσον αφορά τη

²⁹⁹ M.Duverger, *Les Regimes Politiques*, Paris, PUF, 1948, σελ.8

³⁰⁰ C.De Gaulle, *Memoires d'espoirs. L'Effort*, Librairie Plon, 1971, σελ. 14

λήψη αποφάσεων. Η Ένωση συμπεριλαμβάνει την Ευρωπαϊκή Επιτροπή, η οποία, παίζοντας το ρόλο ενός κεντρικού εκτελεστικού οργάνου, επιχειρεί την εύρεση ισορροπίας ανάμεσα στις αρχές που αντιπροσωπεύουν αφενός τα Κράτη (το Συμβούλιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης) και αφετέρου η Ένωση στο σύνολό της (το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο). Το σύστημα ολοκληρώνουν το Ευρωπαϊκό Συμβούλιο, αποτελούμενο από τους αρχηγούς κρατών και κυβερνήσεων της Ευρωπαϊκής Ένωσης και το Ευρωπαϊκό Δικαστήριο.³⁰¹

Στον απλό πολίτη της κάθε χώρας-μέλους της Ένωσης, ο τρόπος διαμέσου του οποίου λαμβάνονται οι εκάστοτε αποφάσεις δεν είναι εύληπτα διακριτός. Σε αυτό, συμβάλλει η πολυπλοκότητα της διαδικασίας και όσον αφορά την εκτελεστική και όσον αφορά τη νομοθετική εξουσία.

Σε αυτό το πλαίσιο, σε κάποιες περιπτώσεις, στους κόλπους της Ε.Ε. υπάρχει μια αδυναμία όσον αφορά τη λήψη αποφάσεων. Κάθε απόφαση υποχρεούται να περνάει από τις συμπληγάδες κάθε είδους βέτο, λαμβάνοντας υπ' όψιν τα επιμέρους εθνικά και διεθνικά συμφέροντα.

Είναι γεγονός ότι από την έναρξη της λειτουργίας αυτού του «Συνταγματικού τριγώνου», μια πρωτότυπη διαδικασία απόφασης έχει παραχθεί. Όπως τίθεται το ζήτημα των ευρωπαϊκών θεσμών από τον Walter Hallstein, γερμανό καθηγητή και πρώτο πρόεδρο της Ευρωπαϊκής Επιτροπής, η δημιουργία και η περαιτέρω εξέλιξη των κεντρικών θεσμών σε ευρωπαϊκό επίπεδο ήταν προϊόν ενός δημιουργικού «παντρέματος» μεταξύ ενός ρομαντικού οράματος και μιας στυγνής κοινής λογικής, όπου

³⁰¹ P.Magnette, *Le régime politique de l'Union européenne*, op.cit, σελ.107

συλλογικά συμφέροντα θα μπορούσαν να εξυπηρετηθούν αποτελεσματικά και πιθανές διαφωνίες (μεταξύ των συμμετεχόντων) να λυθούν με ειρηνικό τρόπο με κοινές προσπάθειες που θα είχαν στόχο μια νέα ισορροπημένη δομή : μια νέα τοπική πολιτική τάξη, η οποία θα βασίζεται στη δύναμη κοινών πολιτισμών, κοινών δημοκρατικών παραδόσεων αλλά και σε σταθερούς θεσμικούς διακανονισμούς, οι οποίοι θα μπορούν να αναπτύξουν και να διαχειριστούν αυτό το νέο σύνολο κανόνων και πολιτικών, που θα συνέβαλε στην ποιοτική μεταμόρφωση της Δυτικής Ευρώπης.³⁰²

Στις μέρες μας, το συνταγματικό τρίγωνο και οι ευρωπαϊκοί θεσμοί γενικότερα, μακριά από τις αρχές του διαχωρισμού των εξουσιών, στην οποία βασίζεται η οργάνωση των δυτικών Κρατών, έχουν παραγάγει ένα πραγματικό δικτυακό σύστημα.³⁰³ Ενώ, ο αρχικός στόχος κινούνταν στα πλαίσια αυτού που περιγράφει ο Hallstein, στην πράξη δημιουργούνται διάφορα ζητήματα.

Ο J.H.H. Weiler, στην προσπάθειά του να αναλύσει το ζήτημα αυτού του «δημοκρατικού ελλείμματος», σημειώνει επιτυχώς πως «μπορεί να χαρακτηριστεί ως πρόβλημα μετάφρασης: η κύρια γλώσσα της σύγχρονης δημοκρατίας, η γραμματική της, το συντακτικό της και το λεξιλόγιό της κινείται γύρω από το κράτος, το έθνος και το λαό-γύρω από το δήμο. Η Ευρωπαϊκή Ένωση, όπως γίνεται δεκτό, δεν είναι κράτος, αλλά θα πρόσθετα

³⁰² W.Hallstein, *Europe in the Making*, London, George Allen&Unwin Ltd, 1972, σελ. 20-21

³⁰³ J-L.Quermonne, *op.cit*, σελ.28

εγώ Συμπολιτεία. Το αποτέλεσμα είναι μια περιγραφή πορτοκαλιών να επιχειρείται με το βοτανολογικό λεξιλόγιο που αναπτύχθηκε για τα μήλα».³⁰⁴

Αναμφισβήτητα με την Συνθήκη της Λισσαβώνας έγιναν σημαντικά βήματα όσον αφορά διάφορες πτυχές του αποκαλούμενου «δημοκρατικού ελλείμματος». Για παράδειγμα, πλέον το μεγαλύτερο κομμάτι της νομοθεσίας της Ένωσης ασκείται από κοινού από το Κοινοβούλιο και το Συμβούλιο. Επιπλέον, επιβάλλεται στο Συμβούλιο όταν συσκέπτεται να συνεδριάζει δημόσια και να έχει τη δυνατότητα κάθε πολίτης του ευρωπαϊκού οικοδομήματος να έχει πρόσβαση στα έγγραφα των οργάνων της Ένωσης.³⁰⁵ Είναι κοινώς αποδεκτό, ότι η Ευρωπαϊκή Ένωση προσαρμόζεται στο ρόλο που καλείται να διαδραματίσει κάθε εποχή και επιχειρεί να κινηθεί προς έναν άξονα αποτελεσματικότερης λειτουργίας.

Κάποιοι μελετητές, για παράδειγμα ο Dahrendorf, υποστηρίζουν πως εκτός από τα κράτη-έθνη, δεν θα βρεθεί ποτέ κατάλληλος θεσμός για τη δημοκρατία.³⁰⁶ Ενδεχομένως, όμως, να είναι λανθασμένος αυτός ο συλλογισμός. Η βασική μας υπόθεση είναι ότι ούτε το πολιτικό σύστημα της Ευρωπαϊκής Ένωσης ούτε αυτό του κράτους-έθνους είναι στην ουσία τους δημοκρατικά.

³⁰⁴ Δ.Τσάτσος, *op.cit* σελ. 74-75

³⁰⁵ J.L.Quermonne, *Le Traite' de Lisbonne au regard du Traite' Constitutionnel* in E.Brosset,C.Chevallier-Covers, *Le Traite' de Lisbonne.Reconfiguration ou deconstitutionnalisation de l'U.E.?*, Bruylant, 2009, σελ.5-11

³⁰⁶ R.Dahrendorf, *The challenge for democracy*, *Journal of Democracy*, 14/4/2003, σελ. 107

Το πολιτικό σύστημα ρυθμίζει τη σχέση ανάμεσα στην κοινωνία και την πολιτική. Τα σύγχρονα πολιτικά συστήματα, συμπεριλαμβανομένου και αυτού της Ευρωπαϊκής Ένωσης, όντας προαντιπροσωπευτικά κι όχι αντιπροσωπευτικά, δίνουν ουσιαστικά τη δυνατότητα πολιτικών δικαιωμάτων και όχι πολιτικής ελευθερίας.³⁰⁷

Ας πάρουμε ένα υποθετικό και τω όντι ακραίο παράδειγμα για να επιβεβαιώσουμε την υπόθεσή μας. Αν αυτή τη στιγμή ο νυν πρωθυπουργός της Ελλάδας Αλέξης Τσίπρας πάρει μια ακραία απόφαση ως προς την εξωτερική πολιτική της χώρας, εμείς ως Έλληνες και πολίτες αυτής της χώρας τί μέσα αντίδρασης διαθέτουμε; Μπορούμε να διαμαρτυρηθούμε ή ίσως να επαναστατήσουμε, ώστε να αλλάξει την απόφασή του. Δεν μπορούμε, όμως, οι ίδιοι να αποφασίσουμε γι' αυτό. Έχουμε πολιτικό δικαίωμα μεν, αλλά όχι πολιτική ελευθερία δε. Συνεπώς, εφόσον έχουμε μόνο ατομική, κοινωνική, αλλά όχι πολιτική ελευθερία, δεν έχουμε καθολική ελευθερία άρα όχι και δημοκρατία.

Γι' αυτό θα μπορούσε να υποστηριχθεί πως στη σύγχρονη εποχή βρισκόμαστε στην εποχή των νομοθετών, του Δράκοντα και του Σόλωνα, υπάρχει κράτος δικαίου, αφού υπάρχει αντικειμενικοποίηση του νόμου και ανεξαρτησία των δικαστηρίων, αλλά δεν υπάρχει καθολική ελευθερία, όπως ορίστηκε. Όπως διαπιστώνει και ο Αριστοτέλης στα Πολιτικά του,

³⁰⁷ G.Contogeorgis, *Langue et liberté*: La question de la “démocratie” européenne, στο A.Krasteva, A.Todorov, K.Hristova-Valtcheva, G. Jetchev(dir.), *Francophonie et intégration européenne*, op.cit, σελ.16-17

στα προδημοκρατικά πολιτεύματα, ο Σόλων και κάποιοι άλλοι νομοθέτες μεταβίβασαν στο λαό συλλογικά την εκλογή των πολιτικών αρχηγών και τον έλεγχο τους, χωρίς ωστόσο να τους επιτρέπουν ατομικά την άσκηση εξουσίας.³⁰⁸ Κατά τον Σταγειρίτη, *κάθε πολίτης ξεχωριστά αποτελεί λιγότερο ικανό κριτή από ότι οι ειδικοί, αλλά όλοι οι πολίτες μαζί θα είναι καλύτεροι ή τουλάχιστον λιγότερο κακοί.*³⁰⁹

Πιο συγκεκριμένα, μια από τις βασικές αρχές της δημοκρατίας είναι η καθολική ελευθερία, σε ατομικό, κοινωνικό, αλλά και πολιτικό επίπεδο. Η ελευθερία ορίζεται ως αυτονομία : « το ζην ως βούλεται έκαστος και όχι κατά τη βούληση άλλου τινός». ³¹⁰

Στο ατομικό επίπεδο, η ελευθερία αναφέρεται στην αυτονομία του ατόμου στην ιδιωτική του ζωή, και μάλιστα σηματοδοτεί τη μετάβαση από το δεσποτικό στο ανθρωποκεντρικό κοσμοσύστημα³¹¹, στο κοινωνικό επίπεδο, το οποίο είναι ένα περαιτέρω στάδιο στην ανθρώπινη χειραφέτηση και προϋποθέτει το ατομικό, αναφέρεται στην αυτονομία στα πλαίσια των τομέων δράσης του καθενός (για παράδειγμα μια σύμβαση εργασίας). Τέλος, στο πολιτικό επίπεδο, το οποίο προϋποθέτει την ελευθερία σε ατομικό και κοινωνικό, η ελευθερία *ορίζει το καθεστώς αυτονομίας του*

³⁰⁸ Aristote, *Politique*, op.cit, 1281b, 31-37

<http://remacle.org/bloodwolf/philosophes/Aristote/tablepolitique.htm> (accessed 20 June 2015)

³⁰⁹ Ibid, 18-25

³¹⁰ Γ.Κοντογιώργης, *Έθνος και εκσυγχρονιστική νεοτερικότητα*, Αθήνα, Εναλλακτικές Εκδόσεις, 2006, σελ. 61

³¹¹ G.Contogeorgis, *La démocratie comme liberté* στο D.Damamme, *La démocratie en Europe*, Paris, L'Harmattan, 2004, σελ.13

ανθρώπου εκεί όπου συναντάται με σύνολα κοινωνικά μορφώματα και μάλιστα με τη συνολική κοινωνία.³¹²

Αυτά τα τρία επίπεδα της ελευθερίας διαμορφώνουν συνολικά την καθολική ελευθερία. Και παρά το ότι η νεωτερικότητα θεωρεί τις 3 αυτές ελευθερίες ασύμβατες μεταξύ τους, στον πυρήνα τους, στην ουσία η μία είναι προϋπόθεση της άλλης.

Το σημερινό πολιτικό σύστημα κατοχυρώνει μόνο την ατομική ελευθερία. Στο κοινωνικό επίπεδο, η ελευθερία εκχωρείται έναντι συμμετοχής στην αναδιανομή του οικονομικού και κοινωνικού προϊόντος, ενώ στο πολιτικό επίπεδο, η ελευθερία εκχωρείται στο κράτος, το οποίο ουσιαστικά ενσαρκώνει το πολιτικό σύστημα.³¹³

Είναι αξιοσημείωτο πως ακόμη και την εποχή του Πεισίστρατου, όταν ο τελευταίος κατηγορήθηκε για φόνο από κάποιον πολίτη, πήγε ο ίδιος στο δικαστήριο για να δικαστεί. Μπορεί να φανταστεί κανείς έναν σημερινό πολιτικό να δρα κατά αυτόν τον τρόπο; Το πιο πιθανό είναι πως θα ετίθετο το θέμα στη Βουλή και με έναν τρόπο θα απαλλασσόταν.³¹⁴ Η' θα υπήρχε ένας και μόνο πολιτικός να οδηγηθεί στη δικαιοσύνη, , ώστε να υπάρξει ένας προσωρινός καθησυχασμός της κοινής γνώμης, όπως έγινε πρόσφατα στην Ελλάδα.

³¹² Γ.Κοντογιώργης, *Η δημοκρατία ως ελευθερία*, Αθήνα, Εκδόσεις Πατάκη, 2007, σελ.26-27

³¹³ Γ.Κοντογιώργης, *Έθνος και εκσυγχρονιστική νεωτερικότητα*, op.cit, σελ. 62

³¹⁴ Το παράδειγμα του Πεισίστρατου δόθηκε στα πλαίσια του μαθήματος του καθηγητή Γεωργίου Κοντογιώργη «Το κοσμοσύστημα ως υπόβαθρο της πολιτικής επιστήμης», Ιανουάριος 2011

Συχνά, συγχέεται το περιεχόμενο της ελευθερίας με αυτό του δικαιώματος. Ενώ, με τον όρο ελευθερία εννοούμε την αυτονομία, την πραγματική δυνατότητα αυτοπροσδιορισμού, κάτω από συνθήκες ισότητας, στο εκάστοτε πεδίο για το οποίο μιλάμε, δηλαδή το ακριβώς αντίθετο της ετερονομίας. Με τον όρο δικαίωμα αναφερόμαστε στη δυνατότητα για διεκδίκηση και προστασία του πεδίου της ελευθερίας.³¹⁵ Λόγου χάρη, μια διαδήλωση λόγω δυσαρέσκειας μιας κοινωνικής πολιτικής. Αν δεν υπήρχε η ελευθερία, αυτό δεν θα μπορούσε να λάβει χώρα. Συνεπώς, το δικαίωμα προϋποθέτει την ελευθερία κι επιβεβαιώνει την ετερονομία.

Σε αυτό το σημείο χρήζει αποσαφηνίσεως ο παρακάτω διαχωρισμός : Τα πολιτικά συστήματα στις κοινωνίες εν ελευθερία είναι τρία : 1) Δημοκρατικά, δηλαδή συγκρότηση της κοινωνίας σε πολιτικό σύστημα και όχι το πολιτικό σύστημα να ανήκει στο κράτος, 2) Αντιπροσωπευτικά, δηλαδή να μοιράσουμε την πολιτική αρμοδιότητα και την ιδιότητα του εντολέα να την κατέχει η κοινωνία και την ιδιότητα του εντολοδόχου η πολιτική εξουσία και 3) Προαντιπροσωπευτικά, όπως το σημερινό πολιτικό σύστημα, όπου απουσιάζουν οι προϋποθέσεις της αντιπροσωπευτικής αρχής, αφού η κοινωνία δεν είναι συγκροτημένη σε Δήμο για να έχει γνώμη και δεν κατέχει την ιδιότητα του εντολέα.

³¹⁵ G.Contogeorgis, *Langue et liberté*: La question de la “démocratie” européenne, στο A.Krasteva, A.Todorov, K.Hristova-Valtcheva, G. Jetchev(dir.), *Francophonie et intégration européenne*, op.cit, σελ.13

Το αντιπροσωπευτικό σύστημα είναι πολύ πιο παλιό από τη δημοκρατία. Βασικό του χαρακτηριστικό είναι η κυρίαρχη/αυτόνομη εξουσία, την οποία νομιμοποιεί η κοινωνία των πολιτών, στην οποία αναφέρεται. Το δημοκρατικό σύστημα *προϋποθέτει την πολιτική αυτονομία του ατόμου και του κοινωνικού σώματος, ήτοι τη συγκρότησή του σε πολιτική κοινωνία.*³¹⁶

Στο προαντιπροσωπευτικό σύστημα, δηλαδή στο σημερινό πολιτικό σύστημα, εντολέας και εντολοδόχος ταυτόχρονα είναι το πολιτικό προσωπικό, άρα βρισκόμαστε μπροστά σε ένα προαντιπροσωπευτικό σύστημα, όπου η ψήφος έχει μόνο εκλογική νομιμοποίηση..³¹⁷ Πώς μπορούμε λοιπόν να αναφερόμαστε σε δημοκρατία αν δεν μπορούμε καν να αναφερθούμε σε αντιπροσώπευση!

Σύμφωνα με τον καθηγητή Γ.Κοντογιώργη, το σημερινό πολιτικό σύστημα αποτελεί μία «εκλόγιμη» ολιγαρχία, αφού «εκλέγονται», δηλαδή νομιμοποιούν κάποιους μονομάχους, που *προκαθορίζουν οι μηχανισμοί να ασκήσουν την κορυφαία εξουσία.*³¹⁸ *Η ενσάρκωση του κράτους από τον φορέα της πολιτικής, η σύμπτωση ελεγκτή και ελεγχόμενου δημιουργούν μια ιδιόζουσα πολιτική κατάσταση, μοναδική για την εκκόλαψη της διαφθοράς, η*

³¹⁶ Γ.Κοντογιώργης, *Για μια νέα προσέγγιση της δημοκρατίας στην αρχαιότητα και στην εποχή μας* στο G.Haarscher & M.Telo (επιμ.), *Μετά τον κομμουνισμό*, Εκδόσεις Παπαζήση, Αθήνα, 1997, σελ.218

³¹⁷ Γ.Κοντογιώργης, *Για μια νέα προσέγγιση της δημοκρατίας στην αρχαιότητα και στην εποχή μας* στο G.Haarscher & M.Telo (επιμ.), *Μετά τον κομμουνισμό*, op.cit, σελ.218

³¹⁸ Γ.Κοντογιώργης, *Οι ολιάρχες- Η δυναμική υπέρβασης και η αντίσταση των συγκατανευσιφάγων*, Αθήνα, Εκδόσεις Πατάκη, 2014, σελ. 248-249

οποία επιπλέον εννοεί να ενοχοποιεί [...]στο βάθος την κοινωνία για τη διαφθορά των φορέων της.³¹⁹

Η Ευρωπαϊκή Ένωση, πέρα από τα παραπάνω αντιμετωπίζει επιπλέον ζητήματα. Συγκεκριμένα, από άποψη συνταγματικής πολιτικής, παρουσιάζει σήμερα μια αντίφαση. Αφενός, είναι ένας υπερεθνικός οργανισμός χωρίς-προς το παρόν- δικό του Σύνταγμα, που βασίζεται σε συνθήκες του διεθνούς δικαίου. Με αυτήν την έννοια, δεν αποτελεί ένα Κράτος. Αφετέρου, τα όργανα της κοινότητας δημιουργούν ένα ευρωπαϊκό δίκαιο που δεσμεύει τα κράτη-μέλη. Με αυτήν την έννοια, η Ε.Ε. ασκεί δικαιώματα κυριαρχίας που είχε μέχρι τώρα το Κράτος. Δια μέσω αυτού του τρόπου, όμως, είναι δύσκολο να υπάρξει πολιτική ευθύνη σε κάποιο όργανο και εκτεταμένος έλεγχος όλης της διαδικασίας λήψης αποφάσεων.

Τέλος, εκτός όλων των παραπάνω, δεν μπορεί να παραλειφθεί και το χάσμα μεταξύ ελίτ και πολιτών. Στην πράξη, μια τέτοια δημοκρατική «αποσύνδεση» διευρύνει τις διαφορές μεταξύ των επιδιώξεων των εθνικών ηγετών και των πολιτών.³²⁰

Ο Πλάτων υποστήριζε πως δεν έχουν όλοι οι πολίτες την αντίληψη να συμμετέχουν ορθώς στη δημόσια πολιτική, γιατί οι πολλοί δεν

³¹⁹ Γ.Κοντογιώργης, Το σύστημα σήμερα δεν είναι δημοκρατία, *Εφημερίδα Καθημερινή-Ένθετο Τέχνες και Γράμματα*, 3 Φεβρουαρίου 2008, σελ. 9

³²⁰ S.Stavridis, 'Democracy in Europe: West and East', Conference Proceeding, *People's Rights and European Structures*, Manresa, Centre Unesco de Catalunya, September 1993, σελ. 129-133

καταλαβαίνουν τίποτα, αλλά επαναλαμβάνουν αυτά που λένε οι άρχοντες. (Πρωταγόρας 317) και για να προκληθεί η απόρριψη ή η παραδοχή μιας θεωρίας, συχνά αρκεί ο έπαινος ή απόρριψή της μέσω μιας θεατρικής παράστασης. Το ρόλο του Αριστοφάνη στη σύγχρονη εποχή, ενδεχομένως να τον παίζουν τα Μέσα Μαζικής Ενημέρωσης.

Στη σύγχρονη εποχή, οι ελλείψεις στην σωστή λειτουργία του κάθε κράτους ξεχωριστά και φυσικά του ευρωπαϊκού οικοδομήματος στο σύνολό του, είναι μεγάλες και συχνά δίνουν έδαφος σε ακροδεξιά στοιχεία να πρωταγωνιστούν. Σε εποχές οικονομικής κρίσεως υπάρχει πάντα ο πειρασμός να καταφύγουμε σε ολοκληρωτισμούς.³²¹ Η ακροδεξιά συνήθως αναπτύσσεται όταν υπάρχει κενό πολιτικής εξουσίας. Φαινόμενα όπως η «Χρυσή Αυγή» στην Ελλάδα, έχουν αρχίσει να κάνουν την εμφάνισή τους και σε άλλες χώρες της Ευρωπαϊκής Ένωσης και αυτό πρέπει να μας βάλει σε σκέψεις.

Διαπιστώνουμε, σύμφωνα με όλα τα παραπάνω στοιχεία, ότι υπάρχει πληθώρα στοιχείων, στα οποία αναφέρεται το «δημοκρατικό έλλειμμα». Υπάρχει και η αντίθετη άποψη, υποστηρικτής της οποίας είναι για παράδειγμα, ο καθηγητής του Harvard και του Princeton Andrew

³²¹ Ρ.Πάξτον, Η δημοκρατία σήμερα απαξιώνεται- Συνέντευξη στον Η.Μαγκλίνη, *Εφημερίδα Καθημερινή- ένθετο Τέχνες και Γράμματα*, Κυριακή 5 Δεκεμβρίου 2010, σελ.8

Moravcsik. Ο τελευταίος, χαρακτηρίζει το δημοκρατικό έλλειμμα ως μια ουσιαστική πηγή της επιτυχίας της Ευρωπαϊκής Ένωσης.³²²

Βασική ιδέα της σκέψης του είναι ότι επιτυγχάνεται στα πλαίσια της Ένωσης μεγαλύτερος βαθμός ενοποίησης ακριβώς επειδή δεν υπάρχουν όλα τα απαραίτητα δημοκρατικά στοιχεία στην εσωτερική πολιτική της οργάνωση. Γι' αυτό το λόγο, όπως υποστηρίζει ο αμερικανός πολιτικός επιστήμονας, υπάρχουν οριζόντιες διαδράσεις μεταξύ των εθνικών ηγετικών μονάδων, οι οποίες με τη σειρά τους προωθούν την βαθύτερη ενοποίηση της Ένωσης, χωρίς ωστόσο να απειλούν την κυριαρχία των κρατών-μελών.³²³

Η Ευρώπη ως πολιτικό σχέδιο είναι δύσκολο να λάβει υπ' όψιν την ιστορία των Κρατών-εθνών και τις πολιτικές παραδόσεις τους αλλά και τις συνήθειες κυβερνητικές πρακτικές τους. Αφενός, η Ευρώπη δεν έχει μια σταθερή πολιτική ταυτότητα. Αφετέρου, ενώ το Κράτος-έθνος είναι ο χώρος άσκησης της δημοκρατίας, το ευρωπαϊκό πλαίσιο ξεφεύγει συχνά από τον έλεγχο του πολίτη.

Αν θεωρηθεί ως μέτρο σύγκρισης ο τρόπος λειτουργίας ενός κράτους, είναι πιθανό να συμπεράνουμε πως η Ευρωπαϊκή Ένωση πάσχει, τω όντι,

³²² A.Moravcsik, Preferences and power in the European Community: A liberal intergovernmentalist approach, *Journal of Common Market Studies*, December 1993, σελ. 507

³²³ A.Moravcsik, In defence of the 'democratic deficit': Reassessing legitimacy in the European Union, *Journal of Common Market Studies*, 2002, Volume 40, no 4, σελ. 603-624

από έλλειμμα δημοκρατίας. Εάν, όμως, θεωρηθεί ως μέτρο σύγκρισης ένας άλλος διεθνής οργανισμός, θα γίνει αντιληπτό πως το ευρωπαϊκό οικοδόμημα έχει προχωρήσει πολλά βήματα προς την αποτελεσματικότερη λειτουργία του και την ενίσχυση της δημοκρατικής του δομής, ιδιαίτερα με τη Συνθήκη της Λισσαβώνας.

Έγιναν προσπάθειες να «δημοκρατικοποιήσουμε την ευρωπαϊκή δημοκρατία»³²⁴. Αυτή η έκφραση καταδεικνύει το γεγονός ότι βρισκόμαστε στο μέσον μιας ανολοκλήρωτης ακόμη διαδικασίας. Χρειάζονται πολλές προσπάθειες ακόμη ώστε να καταστεί η Ευρώπη πιο δημοκρατική, χωρίς ταυτόχρονα να λησμονούμε πως *η δημοκρατία δεν είναι μια λύση αλλά ένας τρόπος έρευνας λύσεων*.³²⁵ Για να επιτευχθεί μια ουσιαστικά δημοκρατική Ένωση απαιτείται μια *διαρκής εγρήγορση, συμμετοχή κι αυτά έρχονται μονάχα με την κατάλληλη παιδεία. Η εκπαίδευση είναι ζωτικής σημασίας*.³²⁶

Επιπλέον, θα μπορούσαν, για παράδειγμα, να συσταθούν επιτροπές των οποίων τα μέλη θα εκλέγονται με κλήρο, ώστε να υπάρχει με αυτόν τον τρόπο έλεγχος των ευρωβουλευτών, των επιτρόπων ή των μελών του Συμβουλίου ανά τακτά χρονικά διαστήματα. Με αυτόν τον τρόπο, ο πολίτης θα μπορούσε να προετοιμαστεί, ώστε να μετέχει μιας πιο ουσιαστικής δημοκρατίας στο μέλλον.

³²⁴ Τίτλος άρθρου του S.Boucher, *Notre Europe*, 2005

³²⁵ E.Barker, *Principles of Social and Political Theory*, Oxford, Claredon Press, 1951, σελ. 207

³²⁶ Ρ.Πάξτον, *Η δημοκρατία σήμερα απαξιώνεται- Συνέντευξη στον Η.Μαγκλίνη*, *Εφημερίδα Καθημερινή- ένθετο Τέχνες και Γράμματα*, Κυριακή 5 Δεκεμβρίου 2010, σελ.8

Συνοψίζοντας, υπάρχει ένα εύρος παραγόντων για τους οποίους γίνεται συχνή αναφορά στο δημοκρατικό έλλειμμα της Ε.Ε. Εκτός του γεγονότος ότι το ίδιο το σύστημα διακυβέρνησης του ευρωπαϊκού οικοδομήματος δεν είναι κατ' ουσίαν δημοκρατικό, το ευρωπαϊκό κοινοβούλιο είναι το μοναδικό όργανο που εκλέγεται από τους ευρωπαίους πολίτες. Επιπλέον, η διαδικασία αποφάσεων είναι αρκετά πολύπλοκη, απαιτεί συνεργασία εκτελεστικών οργάνων και κάθε απόφαση περνάει από βέτο, διαφορετικών συμφερόντων από πλευράς εθνικών κρατών. Υπό αυτό το πρίσμα, υπάρχει δυστοκία ανάληψης πολιτικής ευθύνης από κάποιο συγκεκριμένο όργανο και ο έλεγχος της διαδικασίας λήψης αποφάσεων καθίσταται δύσκολα εφικτός.

Η Ευρωπαϊκή Ένωση δεν πρέπει να λειτουργεί ούτε ως ένα υπερεθνικό Κράτος-έθνος ούτε ως μια πολυεθνική αυτοκρατορία. Συνεπώς, χρειάζεται μια *«μεσολάβηση ανάμεσα στο πολιτικό πλαίσιο αναφοράς και στα πολιτιστικά πλαίσια της ιδιότητας μέλους.»* Πρόκειται για μια μεσολάβηση που αναφέρεται σε μια κοινή δημοκρατική πολιτική κουλτούρα.³²⁷ Οι δύο θέσεις που φαίνονται αρχικά αντιθετικές, δεν είναι εντελώς ασυμβίβαστες μεταξύ τους. Αν και έχουν διαφορετικές αρχές, επαναπροσδιορίζουν, σύμφωνα με τον Jean-Marc Ferry, «την εθνικιστική αρχή μιας συμφωνίας ανάμεσα στην πολιτιστική και στην πολιτική ενότητα.»³²⁸

³²⁷ J-M.Ferry, Pertinence du postnational, dans J.Lenoble, N.Dewandre(dir.) *L'Europe au soir du siècle : identité et démocratie*, Paris, Seuil, 1992, σελ. 42-43

³²⁸ Ibid, σελ. 44-45

2.2 Η ευρωπαϊκή ιδιότητα του πολίτη: Κοινοτισμός, φιλελευθερισμός, ρεπουμπλικανισμός

Οι καταβολές του όρου υπηκοότητα ξεκινούν από πολύ παλιά και είναι κυρίως ευρωπαϊκές. Σύμφωνα με τον Max Weber, ούτε στην Κίνα ούτε στην Ινδία ούτε στον ισλαμικό κόσμο δεν αναπτύχθηκε η ιδέα της υπηκοότητας.³²⁹ Είτε θεωρηθεί η άποψη αυτή του Weber υπερβολική είτε όχι, είναι σαφές ότι στην Ευρώπη η έννοια της υπηκοότητας καλλιεργήθηκε από πολύ παλιά και εξελίχθηκε πολύ περισσότερο από άλλες περιοχές του κόσμου.

Το 212 μ.Χ. ο αυτοκράτορας Καρακάλλας παραχώρησε σε όλους τους μη σκλάβους κατοίκους της αυτοκρατορίας τη ρωμαϊκή υπηκοότητα. Όσοι βρίσκονται εντός του ρωμαϊκού κόσμου έχουν καταστεί Ρωμαίοι πολίτες, διακήρυττε το διάταγμα. Όπως είχε υποστηρίξει ο Κικέρων, δικαιούνται μια δίκαιη διακυβέρνηση και βάρβαρα έθνη, όπως είναι οι Αφρικανοί, οι Ισπανοί και οι Γαλάτες από τη στιγμή που δεν μπορούν να τους την προσφέρουν οι δικοί τους ηγεμόνες, τότε οι Ρωμαίοι θα τους το

³²⁹ M.Muller, *Etat et citoyenneté*, in H.Ahrweiler & M.aymard (ed.), *Les Européens*, Paris, Hermann Editeurs des Sciences et des Arts, 2000, σελ. 365

προσέφεραν ευχαρίστως.³³⁰ Ποτέ μέχρι τότε στην ιστορία τόσοι άνθρωποι δεν είχαν ενταχθεί σε ένα τόσο τεράστιο έδαφος, όπου όλοι θεωρούνταν ίσοι. Βέβαια, εκείνη η αυτοκρατορία δεν είχε κανένα χαρακτηριστικό ενός δημοκρατικού Κράτους.³³¹ Αυτή ενδεχομένως ήταν η πρώτη φορά που εμφανίστηκε στο προσκήνιο μια ενός είδους ευρωπαϊκή υπηκοότητα. Αν και κάτι αντίστοιχο- υπό άλλες συνθήκες βέβαια- είχε επιχειρήσει να κάνει και ο Μέγας Αλέξανδρος τον 4^ο αι. π.Χ, ο οποίος αφού ολοκλήρωσε την ενοποίηση των αυτόνομων ελληνικών πόλεων-κρατών της εποχής, κατέκτησε σχεδόν όλο τον γνωστό τότε κόσμο (Μικρά Ασία, Περσία, Αίγυπτο κλπ), φτάνοντας στις παρυφές της Ινδίας.

Μια πολιτική ταυτότητα στο πλαίσιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης, η οποία απαρτίζεται από κράτη-έθνη πολύ ετερογενή μεταξύ τους, θα μπορούσε να διαμορφωθεί πολύ πιο αποτελεσματικά στο πλαίσιο μιας ευρωπαϊκής υπηκοότητας. Αυτή, αναπόσπαστο κομμάτι της Συνθήκης του Μάαστριχτ και με σύμβολο το ευρωπαϊκό διαβατήριο, αντιπροσωπεύει ένα πρώτο βήμα προς τη δημιουργία μιας συνείδησης ευρωπαίου πολίτη.

Η έννοια της ελευθερίας είναι άρρηκτα συνδεδεμένη με την έννοια της ιδιότητας του πολίτη. Η τελευταία δεν μπορεί να υπάρξει σε δεσποτικά συστήματα, όπως λόγω χάρη στη φεουδαρχία. Το στοιχείο της ελευθερίας, επομένως, είναι καθοριστικό για να επισημάνουμε τη διαφορά μεταξύ του

³³⁰ Α. Παγκντεν, *Λαοί και Αυτοκρατορίες*, Αθήνα, Εκδόσεις Πατάκη, 2004, σελ. 60

³³¹ G.Hervé, *L'Histoire de l'Europe*, op.cit, σελ.9

πολίτη-υπηκόου του κράτους, που ανήκει στο κυρίαρχο έθνος και του πολίτη εταίρου της πολιτείας. Ενώ ο πρώτος διαθέτει ατομική αλλά όχι κοινωνική και πολιτική ελευθερία, ο δεύτερος διαθέτει ελευθερία και στα τρία πεδία: και στο ατομικό και στο κοινωνικό και στο πολιτικό.³³² Και αυτό το ζήτημα με τη σειρά του παραπέμπει στο ζήτημα του πολιτικού συστήματος της Ένωσης, στο οποίο έγινε αναφορά. (βλ. Το δημοκρατικό «έλλειμμα» της Ευρωπαϊκής Ένωσης)

Αναμφισβήτητα, η Συνθήκη του Μάαστριχτ, εισάγοντας την έννοια της ευρωπαϊκής υπηκοότητας, χάραξε ένα πλαίσιο μιας μετάλλαξης της Ευρωπαϊκής Ένωσης, *από υποκείμενο του Διεθνούς Δικαίου σε πολιτικό σύστημα με εσωτερική λογική και συνοχή ανάλογη με εκείνη που προσιδιάζει στο εθνικό κράτος.*³³³ Όμως, η ευρωπαϊκή ιδιότητα του πολίτη δεν είναι απλά μια υπηκοότητα, μια ιδιότητα υπηκόου. Συμπεριλαμβάνει και αποτελείται, επίσης, από την ιδιότητα του πολίτη του εκάστοτε κράτους-μέλους της Ευρωπαϊκής Ένωσης στο οποίο ανήκει. Βέβαια, το γεγονός ότι αναγνωρίζεται το «ανήκειν» στην Ένωση προϋποθέτει κι επιβεβαιώνει πως τα κράτη-μέλη αναγνωρίζουν *μια καινούρια πολιτική ταυτότητα και μια πολιτική ιδιότητα, οι οποίες αναφέρονται σε μια υπερκείμενη ως προς αυτά πολιτεία.*³³⁴

³³² Γ.Κοντογιώργης, *Πολίτης και Πόλις*, Αθήνα, Εκδόσεις Παπαζήση, 2003, σελ. 26-27

³³³ Ibid, σελ. 12

³³⁴ Ibid, σελ.12-13

Για πρώτη φορά με τη συνθήκη του Μάαστριχτ θεμελιώνεται η ευρωπαϊκή υπηκοότητα ως ένα πρωταρχικό στοιχείο ευρωπαϊκής συνοχής. *«Η ευρωπαϊκή ιθαγένεια όχι μόνο δεν εκτοπίζει αλλά συμπληρώνει το status quo του εθνικού πολίτη, όπως ακριβώς η-όση υπάρχει- ιστορική και πολιτισμική ομοιογένεια του ενωσιακού ιστορικού χώρου δεν εκτοπίζει τα ιστορικά υποκείμενά του, δηλαδή τους λαούς στην κρατική και πολιτισμική τους συγκρότηση σε πολιτείες».*³³⁵

Η ευρωπαϊκή υπηκοότητα-πολιτειότητα αποτελεί το νομικό και πολιτικό πλαίσιο μέσα στο οποίο θα μπορούσε να μετουσιωθεί η δημιουργία ενός ευρωπαϊκού δήμου, ο οποίος θα είχε μια δική του ύπαρξη συμπληρωματική με αυτή των εθνών και των λαών των Κρατών-μελών της Ευρωπαϊκής Ένωσης.³³⁶ Είναι γεγονός πως, αν κάθε κράτος-μέλος της Ε.Ε. προσπαθεί να διατηρήσει ξεχωριστά τον δικό του «δήμο» και να αντιτίθεται στη δημιουργία ενός υπερεθνικού και συγκεκριμένα ευρωπαϊκού, καθιστά ταυτόχρονα αδύνατη τη δημιουργία μιας «υπερεθνικής δημοκρατίας».³³⁷

Είναι σημαντικό το γεγονός πως η ευρωπαϊκή υπηκοότητα-πολιτειότητα δημιουργεί μια καινούρια σχέση μεταξύ των ανθρώπων και της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Το γεγονός ότι κάποιος είναι ευρωπαίος πολίτης δε

³³⁵ Δ.Τσάτσος, *op.cit.*, σελ.119

³³⁶ P.Dollat, *La citoyenneté européenne. Théorie et status*, Bruxelles, Bruylant, 2008, σελ. 1-2

³³⁷ R.Bideleux, *Dopo la democrazia. L'Unione europea come ordine giuridico liberale sovranazionale* στο A.Landuyt (dir.), *L'Unione Europea tra riflessione storica e prospettive politiche e sociali*, Siena, Protagon Editori Toscani, 2000, σελ. 31

συνεπάγεται ότι απαρνείται την εθνική του υπηκοότητα-πολιτειότητα. Ο στόχος είναι η συνεργία.

Σε αυτό το σημείο, όμως, χρήζει αναφοράς η εξής διευκρίνιση: Ενώ, στο κράτος-έθνος το κοινωνικό σώμα νομιμοποιεί άμεσα το πολιτικό προσωπικό, στο πολιτικό σύστημα της Ένωσης δεν υπάρχει κατ' ουσίαν η πολιτική κατηγορία της κοινωνίας. Κι εδώ υπεισέρχεται το ζήτημα της αμφισβήτησης του πυρήνα πάνω στον οποίο βασίστηκε η πολιτική κυριαρχία του κράτους-έθνους, δηλαδή της αρχής που πρεσβεύει ένα ομοιογενές κράτος που διαθέτει μία υπηκοότητα.³³⁸

Είναι γεγονός πως η οικοδόμηση της Ευρωπαϊκής Ένωσης σηματοδοτεί μια διευρυνόμενη απόκλιση μεταξύ μιας *νόμιμης κοινότητας* και μιας *ηθικής κοινότητας*³³⁹, με τον τρόπο που παραθέτει της έννοιες αυτές ο αμερικανός φιλόσοφος Michael Walzer.³⁴⁰ Όταν αναφερόμαστε σε μια *ηθική κοινότητα*, εννοούμε μια κοινότητα με πεποιθήσεις που σχετίζονται με το αγαθό και το δίκαιο, ένα σύνολο αξιών, νοοτροπιών και τρόπων σκέψης από ανθρώπους που έχουν κοινές αντιλήψεις και παραδόσεις, δηλαδή κοινές πολιτισμικές και ιστορικές καταβολές.

Από την άλλη, μια *νόμιμη κοινότητα* είναι ένα «πλαίσιο εφαρμογής των μέτρων δημόσιας πολιτικής που επιβάλλονται σε μία συλλογικότητα υπηκόων

³³⁸ Γ.Κοντογιώργης, *Πολίτης και Πόλις*, op.cit, σελ. 14-15

³³⁹ Ζ.-Μ.Φερύ, *Το ζήτημα του ευρωπαϊκού κράτους*, Εκδόσεις Παπαζήση, 2006, σελ.43

³⁴⁰ Μ.Walzer, *Sphères de justice, une défense du pluralisme et de l'égalité*, μτφρ. Pascal Engel, Παρίσι, Seuil, 1997

μίας και μόνης περιοχής δικαιοδοσίας».³⁴¹ Ορίζεται από τρεις κοινούς χώρους: τον γεωπολιτικό, τον οικονομικό και τον νομικό. Με αυτόν τον τρόπο, τα νομικά υποκείμενα λειτουργούν με βάση νόμιμες και δικαστικά κατοχυρωμένες διαδικασίες. Αρκεί, επομένως, όπως ισχυρίζονται κάποιοι μελετητές μια ολοκληρωμένη νόμιμη κοινότητα ή αλλιώς ένα *jus commune* για την πολιτική ενοποίηση της Ευρώπης; Ή η νόμιμη κοινότητα χρειάζεται να στηριχθεί στη βάση μιας κοινής πολιτικής κουλτούρας, η οποία θα ωθεί τους πολίτες να διαμορφώσουν συνείδηση της πολιτικής τους ταυτότητας;

Σε θεωρητικό επίπεδο, η «ηθική κοινότητα» αποτελείται από μια κοινότητα κουλτούρας και μια κοινότητα ιστορίας. Όμως αφενός το «καθολικό» στοιχείο της ευρωπαϊκής κουλτούρας έχει σφυρηλατηθεί και οριστικοποιηθεί μέσα από τις εθνικές κουλτούρες, που αναμφισβήτητα διαφέρουν αφού διαθέτουν διαφορετικές γλώσσες, αξίες, ήθη κι έθιμα και αφετέρου η ιστορία της Ευρώπης κατανοείται μέσα από εθνικές μνήμες που η συμβατική διαχείρισή τους από τα συστήματα δημόσιας εκπαίδευσης και τις επίσημες επετείους έχει σε μεγάλο βαθμό οδηγήσει στο κλείσιμο των μεν έναντι των δε.

Επιπλέον, τίθεται και το ζήτημα, εξαιτίας της διαρκούς αυξανόμενης πολυπολιτισμικότητας στις ανεπτυγμένες χώρες, τί γίνεται όταν η σύμπτωση ηθικής και νομικής κοινότητας δεν είναι μεγάλη και συνεπώς δημιουργείται αμφισβήτηση από τους πολίτες για την πολιτική κοινότητα

³⁴¹ Ζ.-Μ.Φερύ, *Το ζήτημα του ευρωπαϊκού κράτους*, *op.cit*, σελ.43

στην οποία ζουν. Σε γενικές γραμμές, υπάρχουν δυο προσεγγίσεις που προσπαθούν να δώσουν απαντήσεις σε αυτό το ζήτημα: η φιλελεύθερη και η κοινοτιστική.

Οι ίδιες δύο προσεγγίσεις προσπαθούν να δώσουν μια απάντηση και στο πολυσυζητημένο θέμα της ευρωπαϊκής υπηκοότητας. Εφόσον ο ευρωπαϊκός δημόσιος χώρος είναι χωρισμένος σε κράτη-έθνη, το ερώτημα που τίθεται είναι αν μπορεί να υπάρξει μια ευρωπαϊκή υπηκοότητα, με ποια θεμέλια και κάτω από ποιες συνθήκες. Ο Jürgen Habermas έκανε το διαχωρισμό ανάμεσα στο συναίσθημα του ανήκειν στο οποίο αναφέρεται η εθνική υπηκοότητα και η νομική πρακτική της πέρα από τα πλαίσια του κράτους-έθνους. Σύμφωνα με το γερμανό φιλόσοφο, η υπηκοότητα « χτίζεται πάνω στο μοντέλο της ένταξης σε μια οργάνωση, η οποία εξασφαλίζει μια νομική θέση και τοποθετεί το άτομο έξω από το Κράτος ».³⁴²

Οι δύο προσεγγίσεις, η φιλελεύθερη και η κοινοτιστική, είναι διαμετρικά αντίθετες μεταξύ τους. Οι συζητήσεις μεταξύ φιλελευθερισμού και κοινοτισμού ήρθαν στο προσκήνιο ουσιαστικά το 1982, με τη δημοσίευση του βιβλίου του Michael Sandel *Liberalism and the Limits of Justice*.³⁴³

Η φιλελεύθερη προσέγγιση, στα πλαίσια της Ευρωπαϊκής Ένωσης, μεταξύ των εκφραστών της οποίας είναι ο Thomas Nagel, ο Charles Larmore και ο Will Kymlicka, αποδέχεται πλήρως την ύπαρξη της

³⁴² R.Kastoryano, « Introduction », *Quelle identité pour l'Europe ? . Le multiculturalisme à l'épreuve* , op.cit, σελ. 41

³⁴³ M.Sandel, *Liberalism and the Limits of Justice*, Harvard, Cambridge University Press, 1982

πολυπολιτισμικότητας και συνεπώς αναζητά πολιτικά οικοδομήματα που την αποδέχονται.

Γενικότερα, η κεντρική ιδέα του πολιτικού φιλελευθερισμού είναι, από την Αναγέννηση, αυτή μιας *κυβέρνησης ελευθερίας για την προστασία ενός ηθικού και πολιτικού υποκειμένου, που έχει την ικανότητα να κρίνει τις πράξεις της εξουσίας, την οποία έχει ο ίδιος θεσμοθετήσει*.³⁴⁴ Υπό αυτό το πρίσμα, πρώτα απ' όλα, το θεμέλιο του φιλελευθερισμού είναι η ατομική ελευθερία και ο σεβασμός της αυτονομίας του καθενός. Οι δημόσιοι κανόνες είναι πλήρως αποσυνδεδεμένοι από τις αξίες και συνεπώς ο καθένας μπορεί να τους ασπάζεται χωρίς ταυτόχρονα να απαρνηθεί τις τελευταίες.

Ο Charles Larmore υπογραμμίζει πως η φιλελεύθερη θεωρία είναι μεταγενέστερη, αφού δεν εμφανίζεται παρά στις κοινωνίες που έχουν χάσει μια ομοιογενή κουλτούρα κι έχουν υποστεί την πολιτική βία που αποβλέπει στην επιβολή του καινούριου.³⁴⁵ Αυτό παραπέμπει στην ποικιλομορφία των ηθών και των τρόπων ζωής στις σύγχρονες ευρωπαϊκές κοινωνίες.

Για τους «φιλελεύθερους», η ποικιλομορφία των δημοκρατικών κοινωνιών δεν επιτρέπει τη δημιουργία ενός μοντέλου πολιτικής ενοποίησης στηριζόμενο σε ένα ήθος, που βασίζεται στην παράδοση και που θα εξουσίαζε την κοινωνία στο σύνολό της. Η κοινωνία υιοθετεί μια

³⁴⁴ L.Jaume, *La liberté et la loi. Les origines philosophiques du libéralisme*, Paris, Fayard, 2000, σελ.12

³⁴⁵ C.Larmore, *Modernité et morale*, Paris, Presses Universitaires de France, 1993, σελ. 182

δομή στην οποία οι αξίες των ατόμων εναποτίθενται στην ιδιωτική σφαίρα και είναι αποσυνδεδεμένες από οποιαδήποτε δημόσια νόρμα. Κατά την Justine Lacroix, «για τους φιλελεύθερους, η ποικιλομορφία των αξιών πρέπει να είναι συμβατή με την ύπαρξη μιας δημοκρατικής κοινωνίας, που θα βασίζεται στην ικανότητά της να διαχωρίσει το δίκαιο από το καλό ή το δικαίωμα από την ηθική. »³⁴⁶

Συνεπώς, για τη φιλελεύθερη προσέγγιση, η ποικιλομορφία των δημοκρατικών κοινωνιών δεν τους επιτρέπει να κυβερνηθούν από μια συγκεκριμένη αντίληψη περί ηθικού και αγαθού. Εν ολίγοις, στους φιλελεύθερους, το θεμέλιο της νομιμότητας του Κράτους είναι μια πολιτική αντίληψη για τη δικαιοσύνη και όχι μια κοινή αντίληψη περί αγαθού.³⁴⁷

Συνεπώς, ενώ η φιλελεύθερη παράδοση υπογραμμίζει την πολύ σημαντική και εξέχουσα θέση του ατόμου και των δικαιωμάτων του, η κοινοτιστική αντιτείνει το επιχείρημα ότι ο άνθρωπος νοείται αποκλειστικά μόνο εφόσον είναι κομμάτι μιας κοινότητας πολιτισμού, η οποία τον ενσωματώνει και μεταφέρει από γενιά σε γενιά την ιδέα περί αγαθού που έχει αυτός.³⁴⁸

Πιο συγκεκριμένα, όσον αφορά τον «κοινοτισμό», μερικοί από τους εκροποσώπους του οποίου είναι ο Michael Sandel, ο Charles Taylor, ο

³⁴⁶ J.Lacroix, *L'Europe en procès. Quel patriotisme au-delà des nationalismes ?*, Paris, Les Editions du Cerf, 2004, σελ.12

³⁴⁷ W.Kymlicka, *Les théories de la justice*, Paris, La Decouverte, 1999, σελ. 246

³⁴⁸ S.Mesure & A.Renaut, *Alter Ego. Τα παράδοξα της δημοκρατικής ταυτότητας*, Αθήνα, Εκδόσεις Πόλις, 2005, σελ.236-237

Michael Walzer και ο Alasdair MacIntyre, αυτός βασίζεται στην ακόλουθη ιδέα: Για την ίδρυση μιας συμπαγούς κοινωνίας, το πιο σημαντικό στοιχείο είναι η συμφωνία των μελών της όσον αφορά στις επίσημες αξίες του δικαίου. Επιχειρεί να θεμελιώσει την άσκηση ιδιότητας του πολίτη στην αποδοχή μιας αντίληψης περί κοινού αγαθού από την πολιτεία και τα μέλη της.³⁴⁹

Ενδεχομένως ο «κοινοτισμός» παραπέμπει σε παράδειγμα εθνικιστικού τύπου, με την έννοια που δόθηκε σε αυτόν τον όρο από τον Ernest Gellner, μια αρχή που υποστηρίζει ότι «η εθνική και η πολιτική ενότητα πρέπει να είναι σύμφωνες». Εν ολίγοις, για τον Κοινοτισμό, οι ταυτότητες θεμελιώνονται ιστορικά.³⁵⁰

Στα *Πολιτικά* του, ο Αριστοτέλης έκανε τη διάκριση μεταξύ του σκλάβου και του κυρίου του, δίνοντας έμφαση στο ότι ο κύριος είχε μια προνομιούχο πρόσβαση στο κοινό καλό.³⁵¹ Αυτή η ορθολογική αρχή του κοινού καλού δεν μπορούσε παρά να αναγνωρίζεται σε συγκεκριμένους εκλεγμένους ανθρώπους : τους σοφούς, τους ενάρετους κ.ο.κ. Συνεπώς, η ιδέα ενός κοινού καλού παραδοσιακά εμπλεκόταν με την αιτιολόγηση των προνομίων και της ιεραρχίας.³⁵² Γι' αυτό, ο σκεπτικισμός των φιλελευθέρων όσον

³⁴⁹ S.Mesure&A.Renaut, *Alter Ego. Τα παράδοξα της δημοκρατικής ταυτότητας*, op.cit, σελ.231

³⁵⁰ E.Gellner, *Nations et nationalismes*, Paris, Payot, 1989, σελ. 11

³⁵¹ Αριστοτέλης, *Πολιτικά*, op.cit,1254b

³⁵² S.Holmes, *The Permanent Structure of Antiliberal Thought* στο N.Rosenblum (ed.) *Liberalism and the Moral Life*, Cambridge, Harvard University Press, 1989, σελ. 243

αφορά τις αξίες τοποθετείται κυρίως στο πλαίσιο της πολιτικής ουσίας περισσότερο κι όχι της ηθικής.

Η κοινοτιστική προσέγγιση δίνει τη μεγαλύτερη σημασία στις αξίες, γιατί υποστηρίζει πως από αυτές πηγάζουν οι κανόνες. Στόχος είναι μια συμπαγής κοινωνία, της οποίας τα θεμέλια πρέπει να προστατευθούν. Ενώ ο φιλελευθερισμός, αναζητώντας μια συμφωνία ως προς τους κανόνες δικαίου, πρεσβεύει τη θεμελίωση μιας κοινότητας πάνω στις βάσεις ενός πλουραλισμού αντιλήψεων για το αγαθό, ο κοινοτισμός πρεσβεύει πως για τη συγκρότηση μιας συμπαγούς κοινότητας είναι απαραίτητη η συμφωνία των μελών της και ως προς το δίκαιο, αλλά και ως προς το αγαθό ή ηθικό.³⁵³

Βασικός πυρήνας της κοινοτιστικής προσέγγισης είναι η πεποίθηση που υπάρχει και στην αριστοτελική σκέψη, ότι δηλαδή ο κοινός κόσμος (*le monde commun*), μέσα στον οποίο ο καθένας έβρισκε μια κοινή ταυτότητα και μπορούσε να δημιουργήσει μια μοναδική ταυτότητα με τη σειρά του, δεν ήταν αντικείμενο μιας συμφωνίας, αποδεχόταν εξίσου και πολλές διαφωνίες.³⁵⁴ Ουσιαστικά, αυτήν τη θέση αναπαράγουν οι κοινοτιστές-και συγκεκριμένα ο Taylor κυρίως- δίνοντας έμφαση στην παράδοση και στο ανήκειν σε έναν κοινό κόσμο, υπογραμμίζοντας ταυτόχρονα το αίσθημα του να μοιράζονται οι άνθρωποι κοινές αξίες.

³⁵³ S.Mesure&A.Renaut, *Alter Ego. Τα παράδοξα της δημοκρατικής ταυτότητας*, op.cit, σελ.114

³⁵⁴ C.André, *Communauté et Humanité*, Paris, Cerf, 2000, σελ. 28

Εκτός, όμως, από αυτές τις 2 βασικές προσεγγίσεις, τη φιλελεύθερη και την κοινοτιστική, υπάρχει και μία τρίτη, η οποία ιδεολογικά θα μπορούσε να τοποθετηθεί, ίσως, μεταξύ των άλλων δύο. Αυτή είναι η ρεπουμπλικανική προσέγγιση.

Σύμφωνα με το ρεπουμπλικανικό μοντέλο, ο ρόλος του πολίτη, νομικά θεσμοθετημένος, πρέπει να βασίζεται στο πλαίσιο μιας πολιτικής κουλτούρας, που στηρίζεται στην ελευθερία. Διαφοροποιείται από το φιλελεύθερο μοντέλο, σύμφωνα με το οποίο, ο πολίτης είναι ένας απλός κάτοχος του δικαίου. Το ρεπουμπλικανικό μοντέλο αντιμετωπίζει τον πολίτη στα πλαίσια της σχέσης του με το Κράτος, θεωρώντας τον βασικό πρωταγωνιστή της δημόσιας ζωής.³⁵⁵ Σε αυτό το σημείο συγκλίνει με τον κοινοτισμό. Γι' αυτό οι κοινοτιστές υπογραμμίζουν την ανάγκη, για τον πολίτη, να προσδιοριστεί με τον τρόπο ζωής του μέσα σε ένα πλαίσιο «πατριωτικού» πνεύματος. *«Η ρεπουμπλικανική συνιστώσα της υπηκοότητας αποσυνδέεται εντελώς από την ιδιότητα μέλους σε μια προπολιτική κοινότητα, η οποία θα ενσωματωνόταν με τη βοήθεια της καταγωγής, μιας κοινής παράδοσης και μιας κοινής γλώσσας».*³⁵⁶

Ο ρεπουμπλικανισμός παραμένει, αναντίρρητα, αυστηρά εξαρτώμενος από την «εθνικιστική αρχή», με την έννοια που ο Ernest Gellner καθορίζει, για να προσφέρει ένα σημείο αναφοράς στην πολιτική ταυτότητα, η οποία θα εξελισσόταν στη μεταεθνική προοπτική μιας ευρωπαϊκής

³⁵⁵ M.Virroli, *Republicanism*, New York, Hill and Wang, 2002

³⁵⁶ E.Gellner, *Nations et nationalismes*, op.cit, σελ. 71

υπηκοότητας.³⁵⁷ Σύμφωνα με την ρεπουμπλικανική προσέγγιση, οι πολίτες αισθάνονται πως συμμετέχουν σε μια συλλογικότητα, τα μέλη της οποίας συμμερίζονται πως τα συνδέει μια κοινή πίστη ώστε μπορούν να προσδιορίσουν ποιο είναι το κοινό αγαθό.³⁵⁸ Μια ρεπουμπλικανική κοινωνία επιβάλλει στα μέλη της να έχουν ένα κοινό ισχυρό αίσθημα συλλογικής ταυτότητας όχι μόνο μέσα από διαδικαστικές δεσμεύσεις ως προς την τυπική αντιμετώπιση των προσώπων με ίσο σεβασμό αλλά και ουσιαστικές δεσμεύσεις ως προς τους στόχους ζωής.³⁵⁹

Σύμφωνα με τον Habermas, το ρεπουμπλικανικό μοντέλο έχει ένα πλεονέκτημα και ένα μειονέκτημα. Το πλεονέκτημά του είναι ότι «διατηρεί τη ριζοσπαστική-δημοκρατική έννοια μιας αυτο-οργάνωσης της κοινωνίας από ενωμένους πολίτες στο πλαίσιο της επικοινωνίας. Επιπλέον, δε μειώνει τις συλλογικές προθέσεις απλά σε συμφωνίες μεταξύ αντικρουόμενων ιδιωτικών συμφερόντων. Το μειονέκτημα του ρεπουμπλικανικού μοντέλου είναι ότι πρόκειται για ένα υπερβολικά ιδεαλιστικό πρότυπο, που κάνει τη δημοκρατική διαδικασία να εξαρτάται από τις αρετές των πολιτών που επιδιώκουν το κοινό καλό.³⁶⁰

³⁵⁷ J.M.Ferry, Pertinence du postnational , dans J. Lenoble, N. Dewandre (dir.) *L'Europe au soir du siècle : identité et démocratie*, Paris, Seuil, 1992, σελ.40

³⁵⁸ C.Taylor, Des avensirs possibles : la légitimité, l'identité et l'aliénation au Canada a la fin du XXe siecle στο G.Laforest(ed.), *Rapprocher les solitudes*, Presses de l'Universite Laval,Sainte-Foy, 1992, σελ.115

³⁵⁹ S.Mesure&A.Renaut, *Alter Ego. Τα παράδοξα της δημοκρατικής ταυτότητας*, op.cit, σελ. 187

³⁶⁰ J.Habermas, *L'intégration républicaine*, op.cit, σελ. 265

Ο ρεπουμπλικανισμός αναφέρεται σε έναν τύπο «πατριωτισμού» που δεν είναι κυρίως πολιτιστικός ή γεωγραφικός, αλλά κυρίως «νομικός». Η ρεπουμπλικανική ιδέα, που εμπνέεται από τον Διαφωτισμό, θεμελιώνει έναν συνταγματικό πατριωτισμό. Η αναγνωρισμένη ποικιλομορφία πεποιθήσεων στο κέντρο του ρεπουμπλικανικού Κράτους είναι η μόνη μορφή νόμιμης επιβίωσης της παλιάς ποικιλομορφίας των πολιτισμών.³⁶¹

Συνοψίζοντας, ενώ οι κοινοτιστές υπογραμμίζουν ότι η ευρωπαϊκή ταυτότητα πηγάζει από κοινά στοιχεία όπως η θρησκεία, η φιλοσοφία, η επιστήμη και ο πολιτισμός, οι φιλελεύθεροι και οι οπαδοί του ρεπουμπλικανικού μοντέλου είναι υπέρ μιας πολιτικής κουλτούρας που θα βασίζεται σε αρχές όπως η δημοκρατία, τα ανθρώπινα δικαιώματα ή το ρόλο του νόμου και της δικαιοσύνης, ενώ παράλληλα οι θρησκευτικές και πολιτιστικές ταυτότητες θα περιορίζονται στην ιδιωτική σφαίρα.

Στην πρώτη περίπτωση ελλοχεύει ο κίνδυνος ενός «ευρωεθνικισμού», ο οποίος οδηγεί σε πολιτικές αποκλεισμού παραδείγματος χάρη όσον αφορά το ζήτημα των μη ευρωπαίων μεταναστών. Στη δεύτερη περίπτωση, υπάρχει το ζήτημα της «τεχνητής» διάκρισης μεταξύ του δημόσιου και του ιδιωτικού, του υποκειμενικού και του παγκόσμια γενικά αποδεκτού. Υπάρχει η κριτική η οποία υποστηρίζει πως η δημοκρατία και τα ανθρώπινα δικαιώματα δεν είναι παγκόσμιες αξίες, αλλά προέρχονται από

³⁶¹ J.M.-Ferry, Pertinence du postnational, dans J.Lenoble, N.Dewandre(dir.)*L'Europe au soir du siècle : identité et démocratie*, op.cit, σελ. 46-48

συγκεκριμένες κουλτούρες και πως προβλήματα που αφορούν πολιτισμικές διαφορές αγνοούνται αντί να αντιμετωπίζονται.

Εν κατακλείδι, η ιδιότητα του πολίτη στα πλαίσια του ευρωπαϊκού οικοδομήματος, καθορίζεται από ένα συγκεκριμένο πολιτικό και νομικό πλαίσιο. Οι επιμέρους προσεγγίσεις ως προς τα στοιχεία στα οποία είναι πιο αποτελεσματικό να βασίζεται η ευρωπαϊκή υπηκοότητα-πολιτειότητα, έχουν κάθε μία πλεονεκτήματα και ατέλειες, άλλες σε μεγαλύτερο άλλες σε μικρότερο βαθμό. Ο στόχος, όμως, της Ευρωπαϊκής Ένωσης ως προς αυτό, έγκειται, μέσα σε ένα κατάλληλο συγκεκριμένο πλαίσιο, στο να μετουσιώσει έναν υπερεθνικό ευρωπαϊκό δήμο, ο οποίος θα κληθεί να συμβάλλει στη δημιουργία μίας συμπαγούς ευρωπαϊκής κοινωνίας.

2.3 Η μετα-εθνική αρχή και ο συνταγματικός πατριωτισμός

Είναι γεγονός ότι *«άλλοτε, φυλές είχαν ομαδοποιηθεί σε έθνη, έθνη είχαν ομαδοποιηθεί σε αυτοκρατορίες, αλλά ποτέ ακόμη δεν είχαμε δει έθνη να ομαδοποιούνται και να συνεργάζονται ελεύθερα, με σκοπό να διαμορφώσουν μια νέα πολιτική μονάδα, στην οποία μένει να δώσουμε ένα περιεχόμενο : την Κοινότητα»*.³⁶² Στην περίπτωση που η Ευρώπη θα ήταν αυτή η πρωτότυπη κατασκευή, δεν θα έπρεπε να είναι ούτε έθνος, ούτε αυτοκρατορία, ούτε μια υπερεθνική μετάθεση των Κρατών-εθνών μας. Μέσω της πολιτικής κατασκευής της Ευρώπης, ξεπερνάμε την «εθνικιστική αρχή» με την πιο ευρεία έννοια. Σε αυτήν την ιδέα αναφέρεται η έκφραση «μετα-εθνική ταυτότητα».³⁶³

Σε αδρές γραμμές, η « μετα-εθνική ταυτότητα» συνίσταται σε μια ιδέα ηθική, φιλοσοφική, που δε διαθέτει έντονες και εμφανείς πολιτικές και θεσμικές συνιστώσες. Και ενώ κάποιοι οπαδοί της ρεπουμπλικανικής προσέγγισης απορρίπτουν τη μετα-εθνική αρχή, υποστηρίζοντας πως το Κράτος είναι η μόνη πιθανή δομή, η οποία επιτρέπει την ύπαρξη και τη λειτουργία της πραγματικής δημοκρατίας, ένα μεγάλο κομμάτι των

³⁶² J.M.Domenach, *Le défi culturel*, La Découverte, 1990, σελ. 40

³⁶³ J.-M.Ferry, Pertinence du postnational, dans J.Lenoble, N.Dewandre(dir.)*L'Europe au soir du siècle : identité et démocratie*, op.cit, σελ.39

υποστηρικτών του ρεπουμπλικανικού μοντέλου συμφωνεί πως το ιδανικό μοντέλο για την ευρωπαϊκή ιδιότητα του πολίτη θα πρέπει να στηρίζεται στη μετα-εθνική αρχή.

Σύμφωνα με την μετα-εθνική αρχή, το ανήκειν σε μια ιστορική και πολιτισμική κοινότητα δεν αποτελεί πλέον το απαραίτητο θεμέλιο της υπηκοότητας.³⁶⁴ Εφόσον η Ευρώπη αποτελείται από έναν μεγάλο αριθμό εθνικών και υποεθνικών πολιτισμών, δεν έχει μια σταθερή θεμελιώδη ταυτότητα, μια ταυτότητα που θα μπορούσε να αποτελέσει ένα σημείο ενοποίησης, παραδοσιακής φύσεως, για την γηραιά ήπειρο. Συνεπώς, δεν είναι ούτε δυνατή ούτε ευκαία η αναπαραγωγή, σε ευρωπαϊκή κλίμακα του φαινομένου της εθνικής κατασκευής, μέσα στα πλαίσια του προτύπου του Κράτους-έθνους.³⁶⁵

Χρήζει διαυκρίνισης το γεγονός ότι η μετα-εθνική αρχή δεν είναι ταυτόσημη της υπερεθνικής. Η υπερεθνική δεν έχει στόχο την υπέρβαση της συνθετικής αρχής του Κράτους-έθνους αλλά μόνο αυτήν της γεωγραφικής κλίμακάς του. Κατά συνέπεια, εάν ο στόχος δεν είναι να κάνει την Ευρώπη ένα υπέρΚράτος-έθνος, είναι πολύ σημαντικό ανάμεσα στην ενότητα του πολιτικού πλαισίου και στην πλειονότητα των εθνικών κουλτούρων, η διάσπαση της Κοινότητας και η κατάτμησή της σε ζώνες επιρροών, να προβλέπονται από μια κοινή δημοκρατική κουλτούρα. Αυτή η

³⁶⁴ J.Lacroix, op.cit, σελ. 29

³⁶⁵ Ibid, σελ. 20-21

μεσολάβηση είναι στο κέντρο του μηχανισμού της μετα-κρατικής αρχής. Με αυτόν τον τρόπο, γίνεται η μετάβαση, που επιτρέπει στην ευρωπαϊκή κατασκευή να αποφύγει το εθνικο-κρατικό ρίσκο της πολιτιστικής ένταξης και παράλληλα το αυτοκρατορικό ρίσκο της πολιτικής κυριαρχίας. Αυτό είναι το θεωρητικό σχεδιάγραμμα.³⁶⁶ Αυτό, με τη σειρά του, θα οδηγήσει σε μια ευρωπαϊκή μετα-κυριαρχία η οποία θα βασίζεται στην αρχή της συνεργασίας των κρατών-μελών και όχι στην αρχή της υποταγής τους σε αυτήν.³⁶⁷

Ο συνταγματικός πατριωτισμός, τον οποίο επικαλείται το μετα-εθνικό παράδειγμα, έχει μια ιδιαίτερη πολιτική σημασία, βασισμένος σε μια βαθιά και ουσιαστική σχέση ανάμεσα στον πολιτισμό και στην ιστορία. Ο βασικός πυρήνας, στον οποίο στηρίζεται, είναι ο εξής: σε γενικές γραμμές, οι αξίες και οι κυρίως κανόνες αντιπροσωπεύουν αυτό που τα έθνη επιθυμούν, όσον αφορά την κατάσταση των μελών τους και την εσωτερική τους οργάνωση.³⁶⁸ Για να αισθάνεται κανείς αλληλέγγυο μέλος μιας πολιτικής κοινότητας, αυτό προϋποθέτει τη συναίνεσή του σε συγκεκριμένα συνταγματικά πλαίσια αυτής της κοινότητας.

³⁶⁶ J.-M.Ferry, *Identité et citoyenneté européennes*, dans J.Lenoble, N.Dewandre (dir.) *L'Europe au soir du siècle : identité et démocratie*, op.cit, σελ. 177-178

³⁶⁷ Z.-M.Φερρύ, *Το ζήτημα του ευρωπαϊκού κράτους*, Εκδόσεις Παπαζήση, 2006, σελ.20

³⁶⁸ M.Gauchet, op. cit, σελ.481

Πιο αναλυτικά, ο όρος «πατριωτισμός» ενέχει ποικίλες εκφάνσεις. Κατά τον Ροβεσπιέρο, ο πατριωτισμός δεν είναι υπόθεση κομματική, αλλά υπόθεση της καρδιάς.³⁶⁹ Σε ένα ευρύτερο πλαίσιο, υπάρχουν διάφορα είδη πατριωτισμού, μεταξύ άλλων ο γεωγραφικός, ο ιστορικός, ο νομικός, ο συνταγματικός, ο πολιτειακός. Ο γεωγραφικός συνίσταται στη σχέση ενός λαού με το έδαφός του και ο ιστορικός στη σημασία του εθνικού συναισθήματος ενός λαού.³⁷⁰ Οι άλλοι τρεις συνδέονται πιο στενά μεταξύ τους και θα εξετάσουμε με ποιον τρόπο.

Εκ πρώτης όψεως, η λέξη «συνταγματικός πατριωτισμός» φαίνεται αντιφατική μέσα στην έννοιά της. Πράγματι, ο πατριωτισμός αναφέρεται σε ένα ζεστό και έντονο συναίσθημα. Αντίθετα, η λέξη «συνταγματικός» κάνει αναφορά στο νομικό στοιχείο και επομένως σε μια παγωμένη μορφή.

Με το ζήτημα του συνταγματικού πατριωτισμού έχει ασχοληθεί ο Jürgen Habermas, εξετάζοντας το μέλλον και το παρελθόν του Έθνους-κράτους και υποδεικνύοντας ότι η έννοια του έθνους μπορεί να αναφέρεται σε δύο αρκετά διαφορετικές σημασίες. Πιο συγκεκριμένα, ο γερμανός φιλόσοφος εκλαΐκευσε την έννοια του «συνταγματικού πατριωτισμού», κατά τη διάρκεια της συζήτησης στην οποία είχε παρέμβει, το 1986, μεταξύ των δυτικο-γερμανών διανοούμενων σχετικά με το εθνικο-σοσιαλιστικό παρελθόν.³⁷¹

³⁶⁹ Μ.Μακ Κρόρυ & Ρ.Μούλντερ, *Η Γαλλική Επανάσταση*, Θεσσαλονίκη, Εκδόσεις Επιλογή, 2009, σελ.121

³⁷⁰ Ibid, σελ.257-270

³⁷¹ J.Lacroix, op.cit, σελ. 151

Ο «συνταγματικός πατριωτισμός» παρουσιάστηκε στα κείμενα του Ντολφ Στέρνμπεργκερ, γερμανού φιλόσοφου, το 1986-88, όταν υπήρχε ο διχασμός μεταξύ των γερμανών διανοούμενων όσον αφορά το ναζισμό. Γι' αυτόν, *αυτό το παρελθόν εμπεριέχει ένα παρανοϊκό κακούργημα*, δηλαδή το Άουσβιτς και δεν επιτρέπει την «κατανόηση», την οποία υποστηρίζει ο «νεο-ιστορισμός». Με αυτόν τον τρόπο, αμφισβητούσε την συμβατική αντίληψη περί ιστορίας, περί ηθικής και σχέσης με την παράδοση. Ο Habermas, μέσα σε αυτό το πλαίσιο, κατηγορούσε το νεο-ιστορισμό ότι προσπαθεί να ανακατασκευάσει μετά το Άουσβιτς μια ιστορική συνέχεια της γερμανικής ταυτότητας.³⁷²

Σύμφωνα με τον Jürgen Habermas, η ιδέα της ενοποίησης βασισμένη στην παράδοση, στον πολιτισμό και στη γλώσσα είναι μια ληξιπρόθεσμη ιδέα που η Ευρώπη θα έπρεπε να εγκαταλείψει. Η Ευρώπη θα έπρεπε να είναι βασισμένη κυρίως σε μια άλλη ιδέα της ενοποίησης, μια έννοια που δημιουργείται από κάποιες συνταγματικές αρχές, από κάποιες ηθικές αρχές, κάποιες βασικές πολιτικές, όπως η αρχή της δημοκρατίας, η αρχή των δικαιωμάτων κ.ά.³⁷³

Όπως υποστηρίζει ο γερμανός θεωρητικός της φιλοσοφίας και των κοινωνικών επιστημών, το να αναγνωριστεί ένα μέλος της πολιτικής κοινότητας και να αισθανθεί αλληλέγγυο, συνεπάγεται την υιοθέτηση ενός

³⁷² Ζ.-Μ.Φερρύ, *Το ζήτημα του ευρωπαϊκού κράτους*, op.cit, σελ.265

³⁷³ C.Taylor, *Quel principe d'identité collective ?*, dans J.Lenoble, N.Dewandre(dir.) *L'Europe au soir du siècle : identité et démocratie*, Paris, Seuil, 1992, σελ. 60

ικανού αριθμού συνθηκών που αφορούν τους κανόνες και το σύνταγμα αυτής της κοινότητας.³⁷⁴

Είναι γεγονός ότι στην Ευρώπη, όχι στη γεωγραφική της ουσία, αλλά στην ουσία των ευρωπαϊκών κοινοτήτων, έχει ζήσει τη σκληρή εμπειρία του εθνικισμού, ο οποίος καταλήγει να θέτει το ζήτημα των ορίων της εθνικής ταυτότητας, δημιουργώντας την ανάγκη για αναζήτηση άλλων θεμελίων ενότητας, όπως αυτό του συνταγματικού πατριωτισμού.³⁷⁵

Ο συνταγματικός πατριωτισμός είναι νομικός, πολιτικός και ηθικός και όχι ιστορικός, πολιτιστικός ή γεωγραφικός. Είναι η υιοθέτηση των κοινών αρχών που χαρακτηρίζουν κυρίως έναν δημοκρατικό πολιτισμό και όχι η επίκληση ενός κοινού πολιτιστικού παρελθόντος το οποίο θα δημιουργούσε μια κοινή πολιτική ταυτότητα.

Αλλά ο «συνταγματικός πατριωτισμός» διαφέρει από το « νομικό πατριωτισμό» στο ότι εκφράζει μια στενή σχέση με την ιστορία. Ο τελευταίος παρουσιάζει το έθνος ως ένα αποκλειστικά τεχνητό δημιούργημα, το οποίο υφίσταται μέσω της νομικής του προσωπικότητας, την οποία του την προσδίδει το πολιτικό του Σύνταγμα. Παράλληλα, ο «συνταγματικός πατριωτισμός» διαφέρει και από τον «ιστορικό

³⁷⁴ S.Heine, Habermas et le patriotisme constitutionnel, *Politique, revue de débats*, Bruxelles, n°71, septembre-octobre 2011

³⁷⁵ Ibid, σελ.66

πατριωτισμό», στο ότι εκφράζει μια αυτοκριτική σχέση με την ίδια την ιστορία.³⁷⁶

Οι οπαδοί ενός συνταγματικού πατριωτισμού σε ευρωπαϊκή κλίμακα έχουν προσπαθήσει μάλλον να επιβεβαιώσουν ότι «η πολιτική μονάδα μιας κοινότητας μπορούσε να παραχθεί από την ίδια δημοκρατική δραστηριότητα». Επιπλέον, προσπαθούν να συνδυάσουν το σεβασμό εθνικών και των πολιτιστικών ιδιαιτεροτήτων διαμέσου της ένταξης ενός κοινού πολιτικού πλαισίου.³⁷⁷

Η λυδία λίθος μιας ουσιαστικής ένταξης στις αρχές «του συνταγματικού πατριωτισμού» βρίσκεται πρακτικά στη διάταξη που σημειώνεται «*δημόσια από τα Κράτη να μετατοπίσουν το κέντρο ενδιαφέροντός τους από την εθνική μνήμη τους, στην ανοικτή και αυτοκριτική στάση που χρειάζεται για να αναγνωρίσουν τον άλλο διαμέσου της αναγνώρισης των σφαλμάτων που διέπραξαν στο χώρο του*».³⁷⁸

Η κριτική στον «συνταγματικό πατριωτισμό» του προσάπτει το γεγονός ότι αν και βασίζεται στην ιστορία, εμφανίζεται πολύ περιορισμένος και αγνοεί σημαντικά στοιχεία, κυρίως όσον αφορά το κομμάτι της ελευθερίας. Επιπλέον, αυτή η συνιβερσαλιστική υπηκοότητα που προτείνει, ενδεχομένως πάσχει ουσιαστικής στήριξης. Αυτό που δεν διευκρινίζει ο

³⁷⁶ J.-M.Ferry, « Devenons des patriotes européens », *Le Monde des débats*, n°23, mars 2001, σελ.21

³⁷⁷ Ibid, op.cit, σελ.32

³⁷⁸ J.-M.Ferry, *La question de l'Etat européen*, op.cit, σελ. 146

όρος του Habermas είναι το ποιος θα αναλάβει, με σταθερό τρόπο τη συνέχεια της ύπαρξης των κοινών αρχών δικαίου, που προτείνει.³⁷⁹

Μία πιο αποτελεσματική πρόταση στον «συνταγματικό πατριωτισμό» θα μπορούσε να είναι ο «πολιτειακός πατριωτισμός». Ο τελευταίος βασίζεται στην «πολιτειακή ταυτότητα», η οποία συνεπάγεται την ελευθερία των πολιτών σε όλα τα επίπεδα, όχι μόνο στο ατομικό, αλλά και στο κοινωνικό και στο πολιτικό.³⁸⁰

Ως πολιτεία θεωρούμε ως το σύστημα που προσδιορίζει την πολιτικά θεσμοθετημένη κοινωνία. Αυτός ο πατριωτισμός γίνεται έκδηλος σε ευρωπαϊκό επίπεδο όσο ο εθνικός πατριωτισμός φθίνει.³⁸¹ Επιπλέον, ο «πολιτειακός πατριωτισμός», δεν συνεπάγεται μια αδιαμφισβήτητη συναίνεση. Από τη μια η ιδέα της πολιτείας δεν συνεπάγεται απαραίτητα την ομοφωνία μεταξύ των μελών του κοινωνικού συνόλου, ταυτόχρονα, όμως, συντρέχει ένα ελάχιστο θεμελιωδών στοιχείων που συνθέτουν το σώμα της νομιμοποίησης στα οποία εμπεριέχονται ουσιαστικά ένα διευρυμένο πεδίο ελευθερίας και περαιτέρω ένα σύστημα αποσυμφόρησης των αντιθέσεων και συνάρθρωσης των διαφορών.³⁸²

³⁷⁹ M.Gauchet, *La condition politique*, op.cit, σελ.481

³⁸⁰ Γ.Κοντογιώργης, *Η δημοκρατία ως ελευθερία*, Αθήνα, Εκδόσεις Πατάκη, 2007, σελ. 564-567

³⁸¹ G.Contogeorgis, *Identite nationale, identite politeienne et citoyenete a l epoque de la mondialisation*, dans *Europa em mutacao. Cidadania, Identidades, Diversidade Cultural*, M.Tavares Ribeiro (ed.), Coimbra, 2003, Quarteto, σελ. 65

³⁸² Ibid

Πάνω από όλα και ανεξάρτητα από αυτές τις 3 προσεγγίσεις στις οποίες έγινε αναφορά, είναι γεγονός πως το θεμέλιο της ιδιότητας πολίτη δεν είναι ένα σύνολο κοινών, εθνικών και πολιτιστικών χαρακτηριστικών, αλλά η πρακτική των πολιτών, οι οποίοι ασκούν τα δημοκρατικά δικαιώματα της συμμετοχής και της επικοινωνίας τους.

Τα τρία αυτά μοντέλα, ο κοινοτισμός, ο φιλελευθερισμός και ο ρεπουμπλικανισμός έχουν το καθένα τα υπέρ και τα κατά του.

Ενδεχομένως, ο πιο αποτελεσματικός τρόπος να οριστεί η ευρωπαϊκή υπηκοότητα με επιτυχία είναι σύμφωνα με τη μετα-εθνική αρχή, να οριστεί, δηλαδή, ένα νέο μοντέλο, το μετα-εθνικό, το οποίο αναλύθηκε προηγουμένως.

Από τη στιγμή που γίνεται κατανοητό ότι η Ένωση δεν μπορεί να βασιστεί μόνο στη δημιουργία μιας νόμιμης κοινότητας, αλλά χρειάζεται να σφυρηλατηθεί στα πλαίσια μιας ηθικής κοινότητας, ώστε οι 2 τους να συνυπάρχουν, βασικός στόχος είναι η δημιουργία μιας αυτόνομης δημόσιας πολιτικής σφαίρας και βέβαια η διάπλαση μιας ευρωπαϊκής ιδιότητας του πολίτη, όπως χαρακτηριστικά αναφέρει ο Ferry.³⁸³ Αναμφισβήτητα, είναι αναγκαία η εφαρμογή πολλών μέτρων και πρωτοβουλιών για την επίτευξη αυτού του στόχου. Ενδεικτικά αναφέρουμε την καθιέρωση ενός ελαχίστου κοινωνικού εισοδήματος επιβίωσης για όλους τους πολίτες της Ευρωπαϊκής Ένωσης και την καθιέρωση μιας Ευρωπαϊκής Χάρτας των Οπτικοακουστικών Μέσων-όπως την ονομάζει ο Ferry, η οποία θα έχει ως

³⁸³ Ζ.Μ.Φερρύ, *Το ζήτημα του ευρωπαϊκού κράτους*, op.cit, σελ. 21

πρωταρχικό της στόχο την προώθηση της πολιτιστικής και παιδαγωγικής αποστολής τους. Δεν πρέπει να παραβλέπεται το γεγονός πως στο πολιτικό Σύνταγμα της Ευρώπης πρέπει να ενσωματωθεί ένα κοινωνικό Σύνταγμα.

Σε κάθε περίπτωση, όμως, η ευρωπαϊκή ιδιότητα του πολίτη έχει ανάγκη από ένα στέρεο υπόβαθρο αλληλεγγύης, στο οποίο θα στηρίζονται σε μεγάλο βαθμό τα κοινά κοινωνικά και πολιτιστικά θεμέλια της πολιτικής ενσωμάτωσης του Ευρωπαίου πολίτη ως πολίτη.³⁸⁴ Αυτό που έχει ανάγκη το Ευρωπαϊκό οικοδόμημα είναι ενδεχομένως μια ιδιότητα του πολίτη, σύμφωνα με το μοντέλο της αρχαίας Αθήνας, όπου ο πολίτης μπορούσε να παρέμβει και να συμμετέχει ενεργά στη διαδικασία λήψεως των αποφάσεων. Κατά τον Περικλή, *όποιον άνθρωπο δε συμμετέχει (στις κρατικές υποθέσεις), τον θεωρούμε έναν άνθρωπο όχι ήσυχο αλλά άχρηστο.*³⁸⁵

³⁸⁴ Ζ.Μ.Φερρύ, *Το ζήτημα του ευρωπαϊκού κράτους*, op.cit, σελ. 285

³⁸⁵ Θουκυδίδης, *Περικλέους Επιτάφιος*, Αθήνα, Εκδόσεις Πατάκη, 2005, σελ. 34

2.4 Ευρώπη: η «Ρωμαϊκή οδός»

Ο Rémi Brague , προτείνει έναν «τρίτο δρόμο» όσον αφορά την ευρωπαϊκή ταυτότητα : το «ρωμαϊκό δρόμο». Στο βιβλίο του « Ευρώπη, η ρωμαϊκή οδός» υπερασπίζεται τη θέση ότι η Ευρώπη δεν είναι μόνο ελληνική ή μόνο εβραϊκή ούτε ακόμα ελληνο-εβραϊκή. Είναι ουσιαστικά ρωμαϊκή.³⁸⁶ Δεν αποδεχόμαστε μια Ένωση μόνο χριστιανική, αφού αυτή δεν υπάρχει ατόφια, δεδομένου του ότι ο ένας μετέδωσε αξίες, πολιτισμό και ήθη στον άλλον.

Πιο συγκεκριμένα, σύμφωνα με τον καθηγητή φιλοσοφίας στη Σορβόννη, στο κλασικό ζήτημα της ευρωπαϊκής ταυτότητας " ποιοι είμαστε εμείς ; " , υποστηρίζεται συχνά ότι είμαστε Έλληνες ή Ρωμαίοι ή οι Χριστιανοί ή Εβραίοι ή ταυτόχρονα κομμάτι απ 'όλα αυτά. Και όλες αυτές οι απαντήσεις είναι σωστές εκ πρώτης όψεως. Αλλά αυτό που είναι πιο σημαντικό στοιχείο είναι ότι δεν είμαστε και δεν μπορούμε να είμαστε " Έλληνες " ή " Εβραίοι " , επειδή είμαστε κατά κύριο λόγο Ρωμαίοι.

Ο Brague ορίζει τη «ρωμαϊκότητα» ως μια μεταγενέστερη κατάσταση σε σχέση με μια προηγούμενη κουλτούρα ή πολιτισμό. Οι Ρωμαίοι διέδωσαν τον ελληνικό πολιτιστικό πλούτο κι με αυτόν τον τρόπο έφτασε σε εμάς μέχρι σήμερα. Μετέδωσαν αυτό που ήταν γι' αυτούς αρχαίο ή

³⁸⁶ R.Brague, *Europe, la voie romaine*, Editions Critérion, 1992

προγενέστερο ως καινούριο. Μετέδωσαν φιλοσοφικά κείμενα και τα διατήρησαν πριν την τυπογραφία κάνοντας προσπάθειες αντιγραφής πολλές φορές.

Ακόμη και όσον αφορά τον Χριστιανισμό, δεν γίνεται αντιληπτός ούτε στους δικούς του κύκλους ούτε από άλλους πολιτισμούς ως εβραϊκός ή ελληνικός, αλλά ως ρωμαϊκός. Οι ίδιοι οι Έλληνες, από τη Βυζαντινή περίοδο θεωρούσαν τους εαυτούς τους Ρωμαίους. Ακόμη και σήμερα αναφέρεται η γλώσσα που μιλούσαν ως ρωμαϊκή.³⁸⁷ Η εκκλησία είναι ρωμαϊκή, γιατί επαναλαμβάνει όσον αφορά το Ισραήλ, τη διαδικασία που έγινε από τους Ρωμαίους στον ελληνισμό.

Όσον αφορά την "Αθήνα" και την "Ιερουσαλήμ", ο συγγραφέας τονίζει ότι μπορεί κανείς να αντιτάξει τη μία με την άλλη με διάφορους τρόπους. "Μπορεί να αντιταχθεί η θρησκεία της ομορφιάς με εκείνη της υπακοής, η αισθητική με την ηθική, ή ακόμα και η λογική της πίστης και η αναζήτηση της αυτονομίας με την παράδοση κλπ." ³⁸⁸

Εν ολίγοις, στα πλαίσια της διαφορετικότητας, επιχειρούμε να βρούμε το νόημα του καθενός από τα δύο στοιχεία στα πλαίσια του ότι το ένα είναι διαμετρικά αντίθετο από το άλλο. Συμπεραίνει πως η Ευρώπη υποδέχεται και τα δύο στοιχεία-και το ελληνικό και το ιουδαϊκό- από ένα οπτικό πεδίο ρωμαϊκό, κατά το οποίο παραμένουν τα ίδια και ταυτόχρονα παράγουν την ολοκλήρωση των επιρροών τους.

³⁸⁷ R.Brague, *Europe, la voie romaine*, op.cit, σελ.34-41

³⁸⁸ Ibid, σελ. 37

Ο συγγραφέας προσθέτει ότι η σχέση του « ρωμαϊκού » στοιχείου με το « εβραϊκό » καθορίζει τη χριστιανοσύνη απέναντι στο ισλάμ, ενώ η σχέση του ρωμαϊκού στοιχείου σε σχέση με το ελληνικό καθορίζει τη Λατινική Ευρώπη απέναντι στο Ισλάμ.³⁸⁹ Άλλωστε, για τον αραβικό κόσμο, είμαστε και παραμένουμε *roumis*, δηλαδή άνθρωποι που μιλούν τη λατινική γλώσσα, και μάλιστα κάτοικοι της Roumelie, δηλαδή Ρωμαίοι.

Επιπλέον, ο R.Brague, υπογραμμίζει πως σε σχέση με το ιδανικό της ολοκληρωμένης ομοιογένειας, η Ρώμη με το ρόλο που αναγνώρισε στον πολιτισμό και στην ελληνική γλώσσα είναι μια εξαίρεση που προσδιόρισε ένα μεγάλο κομμάτι της ιστορίας μας.³⁹⁰

Η Ευρώπη δεν μπορεί να προσδιοριστεί σύμφωνα με τη γεωγραφία ή την πολιτική. Δεν αποτελεί έναν χώρο ή μια συγκεκριμένη πολιτική τάξη πραγμάτων, αλλά ένα τρόπο πολιτισμικής επικοινωνίας. Αυτή η ικανότητα που έχει η Ευρώπη να «αυτο-μεταλάσσεται» αποδεικνύει πως δεν ανήκει στους Ευρωπαίους, οι οποίοι, υπό αυτό το πρίσμα δεν υπάρχουν. Η Ευρώπη είναι μια κουλτούρα και δεν μπορεί να κληρονομηθεί, παρά μόνο να δημιουργηθεί. Με αυτήν την έννοια μπορούμε να αναφερόμαστε σε μια κοινωνική δημιουργία της Ευρώπης.

Ολοκληρώνοντας, ο Brague τονίζει πως η Ευρώπη δεν μπορεί να έχει μέλλον αν μπει στη διαδικασία να αναζητήσει απλά τί το ιδιαίτερο ενέχει.

³⁸⁹ R.Brague, *Europe, la voie romaine*, op.cit, σελ.37

³⁹⁰ Ibid, σελ. 203

Πρέπει να αποκτήσει αυτογνωσία, ώστε να συνειδητοποιήσει πως η ταυτότητά της δεν μπορεί να στηριχτεί στην κουλτούρα ή τον πολιτισμό, γιατί ουσιαστικά δεν είχε ποτέ ένα δικό της.

Η προσέγγιση του Ρεμύ Μπράγκ είναι αναμφισβήτητα ενδιαφέρουσα και μάλιστα είναι αρκετοί οι ιστορικοί και φιλόσοφοι, οι οποίοι ασπάζονται μια τέτοια ανάλυση. Παρόλα αυτά, η προσέγγισή του έχει δύο όψεις.

Από τη μία είναι γεγονός ότι η συμβολή των Ρωμαίων στην ιστορία ήταν πολύ σημαντική, αφού διέδωσαν τον ελληνικό πολιτιστικό πλούτο κι έτσι έφτασε σε εμάς μέχρι σήμερα, διαδίδοντας και διατηρώντας φιλοσοφικά κείμενα πριν την τυπογραφία, κάνοντας ενδελεχείς, πολλαπλές προσπάθειες αντιγραφής . Από την άλλη, όμως, δεν μπορούμε να συμφωνήσουμε στο ότι η Ευρώπη δεν επηρεάζεται άμεσα από αυτό που αποκαλούμε γεωπολιτική. Το παρελθόν της, είναι αναπόσπαστο κομμάτι της ιστορίας αλλά και της πολιτικής της. Έχει τον δικό της πολιτισμό, που τη διαφοροποιεί από άλλους πολιτισμούς, παραδείγματος χάρη από τον κινεζικό ή από τον ινδικό. Η ίδια η Ευρώπη είναι ζωντανή ιστορία και γεωπολιτική.

2.5 Ευρωπαϊκή και εθνική ταυτότητα: μια σχέση συνεργίας

Με την ίδρυση και την εξέλιξη της Ευρωπαϊκής Ένωσης, η σχέση εθνικής και ευρωπαϊκής ταυτότητας έχει μπει σε καινούριες πολιτικο-οικονομικές και πολιτιστικές συντεταγμένες. Αναμφισβήτητα, με την ευρωπαϊκή ενοποίηση, η σχέση ευρωπαϊκής και εθνικής ταυτότητας των πολιτών γίνεται άμεση, διαλεκτική, μια σχέση αλληλεπίδρασης. Πρόκειται για μια σχέση ρευστή, πολυεπίπεδη και όχι πάντα σαφή και ξεκάθαρη, η οποία μπορεί να βρίθει εντάσεων και κάποιες φορές αντιφάσεων, είναι όμως συμβατή και άπτεται άμεσα της καθημερινής ζωής των πολιτών.³⁹¹

Ο ευρωπαϊκός πολιτισμός είναι ένας πολιτισμός που βασίστηκε σε πολλές επαναστάσεις, μεταρρυθμίσεις, μετεξελίξεις. Δεν έχει μία ενιαία προέλευση, ούτε καν ένα αδιαμφισβήτητο γεωγραφικό έδαφος. Αυτό που τον χαρακτηρίζει, είναι ένα είδος μεταλαμπάδευσης πολιτισμών από τη μία κοινωνία στην άλλη.

Συχνά γίνεται αναφορά στη φράση “ενότητα στην ποικιλομορφία” ως χαρακτηριστικό της Ευρώπης. Έχει παγιωθεί ως χαρακτηριστική φράση για την πολιτισμική και πολιτική ταυτότητα της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Αξίζει

³⁹¹ Ν.Σερέτη, Μια ποσοτική ανάλυση της εθνικής και ευρωπαϊκής ταυτότητας στην Ελλάδα, στο Κ.Κασσιμάτη, *Εθνική και ευρωπαϊκή ταυτότητα*, op.cit, σελ.101

να σημειωθεί πως αυτή η έκφραση χρησιμοποιήθηκε από τον πρώην πρωθυπουργό της Ινδίας Νεχρού, ο οποίος τη χρησιμοποίησε για να ορίσει την εθνική ταυτότητα της χώρας του.

Αυτή η “ενότητα μέσα στην ποικιλομορφία”, ως σκεπτικό, περικλείει από τη μία τον πλουραλισμό και από την άλλη επιμέρους εμπόδια ή διαιρέσεις. Ο σεβασμός της αυτονομίας και της διαφορετικότητας των κρατών- μελών και το πώς λειτουργούν μέσα στην Ένωση, όπως εκφράζεται με το έμβλημα “in varietate Concordia”, είναι μια θεμελιώδης αρχή του ευρωπαϊκού οικοδομήματος, μέσα από την οποία αποφεύγεται μια ενδεχόμενη ομοιογενοποίηση.

Ας πάρουμε ως παράδειγμα τη μυθική Λερναία Ύδρα, με την οποία παρομοιάζεται η Ευρώπη από τον Άγγλο πολιτικό αναλυτή Marc Leonard. Είναι ακατόρθωτο, όχι απλά εξαιρετικά δύσκολο, να μπορέσει το σώμα της Ευρωπαϊκής Ένωσης να απομονωθεί από τα κεφάλια της, δηλαδή τα κράτη που την αποτελούν. Στη περίπτωση που θα ήθελαν κάποια κεφάλια να υπερκεράσουν και να επιβληθούν των υπολοίπων, θα έπρεπε να επιτεθούν στον ίδιο τους τον εαυτό.³⁹²

Αναμφισβήτητα, σε έναν κόσμο επικοινωνίας και ανταλλαγών, υπάρχει ανταγωνισμός μεταξύ των κρατών, ο οποίος μπορεί να εφαρμοστεί από τους πολίτες ή τα άτομα, με δύο τρόπους. Για να γίνει πιο σαφές, θα γίνει αναφορά σε ένα συγκεκριμένο παράδειγμα.

³⁹² M.Leonard, *Why Europe will run the 21st century*, Fourth Estate, London, 2005, σελ.23

Γίνεται αντιληπτό ότι το σχολικό σύστημα ενός κράτους υστερεί σε σχέση με αυτό κάποιου άλλου. Στην πρώτη εκδοχή, γίνεται η πρόταση για αναδιοργάνωση του σχολικού συστήματος, γιατί πιστεύεται ότι αυτό του γειτονικού κράτους είναι καλύτερο. Στη δεύτερη εκδοχή, τα παιδιά ωθούνται να επιλέξουν σπουδές το εξωτερικό. Οι δύο τρόποι ανταγωνισμού συνυπάρχουν.³⁹³

Πολλές φορές, η συμμετοχή στο ενωσιακό οικοδόμημα παρουσιάζεται ως *περιορισμός της «εσωτερικής» κυριαρχίας αφού τμήμα των πολιτικών αποφάσεων αφαιρείται από τις εθνικές αρμοδιότητες υπέρ της Ένωσης*.³⁹⁴ Είναι, όμως, έτσι τα πράγματα; Η υπόθεση εργασίας μας είναι ότι δεν υπάρχει μια αντινομία ανάμεσα στους δύο τύπους των ταυτοτήτων, την ευρωπαϊκή και την εθνική. *«Η ευρωπαϊκή ταυτότητα, [...], δεν στοχεύει να παίζει έναν ρόλο μιας ταυτότητας αντικατάστασης. Πρέπει να είναι συμπληρωματική και η εμφάνισή της θα εξαρτηθεί από το βαθμό εμπλοκής των πολιτών στην κοινοτική διαδικασία»*.³⁹⁵

Σε αυτό το ζήτημα, ο Taylor διαφωνώντας ως προς το ότι υπάρχει θεμελιώδης αντινομία μεταξύ εθνικής και ευρωπαϊκής ταυτότητας, υποστηρίζει- δίνοντας ως χαρακτηριστικό παράδειγμα το μεσογειακό κύμα διεύρυνσης τη δεκαετία του '80- πως υπήρχε ένα σημαντικό έναυσμα για

³⁹³ J.-M.Ferry&P.Thibaud, *Discussion sur l'Europe*, Editions Calman Levy, σελ. 41

³⁹⁴ Δ.Τσάτσος, *Επίμαχες έννοιες της ευρωπαϊκής ενωσιακής τάξης*, Αθήνα-Κομοτηνή, Εκδόσεις Σάκουλα, 1997, σελ. 32

³⁹⁵ T.Sandu, *Identités nationales, Identité européenne, visibilité internationale*, Paris, L'Harmattan, 2004, σελ.42

την ένταξη κάποιων κρατών στο διεθνικό σύστημα. Αυτό ήταν η πεποίθηση πως η διεύρυνση αυτή θα συμβάλλει με θετικό τρόπο στην *ανάπτυξη από τα ίδια τα κράτη «αισθημάτων ταυτότητας» ως ξεχωριστές οντότητες.*³⁹⁶

Κεντρική ιδέα στη σκέψη του καναδού αναλυτή είναι πως τα συμφέροντα των κρατών-μελών και της Ένωσης είναι αλληλένδετα . Γι' αυτόν τον λόγο, τα δύο μέρη τα συνδέει μια διαλεκτική, αμοιβαίως υποστηριζόμενη σχέση. Άλλωστε ο ίδιος χαρακτηρίζει την Ευρωπαϊκή Ένωση ως μια *συμμαχία διαχείρισης μεταξύ κυρίαρχων κρατών ή εναλλακτικά μια συναίνεση μεταξύ συνεργαζόμενων κυβερνητικών ηγετικών ομάδων.*³⁹⁷

Ο Ντε Γκώλ είχε αναφερθεί στην «Ευρώπη των πατρίδων». Οι Ευρωπαίοι χρειάζονται το εθνικό κράτος μέσα στην Ευρωπαϊκή Ένωση. Σε μια πρώτη ανάγνωση, οι τοπικές και εθνικές ταυτότητες φαίνεται να «επιβάλλονται» στην ευρωπαϊκή. Σύμφωνα με τον Anthony D.Smith, το γεγονός ότι η συναισθηματική σχέση που συνδέει τα άτομα με τα έθνη είναι πιο δυνατή, εξηγείται από τα στοιχεία που αποτελούν την εθνική ταυτότητα: ένα ιστορικό έδαφος, μύθοι και ιστορικές κοινές αναμνήσεις, ένας κοινός πολιτισμός των μαζών, δικαιώματα κι υποχρεώσεις κοινά για όλους τους πολίτες κι ένας οικονομικός χώρος με μεγάλη εδαφική κινητικότητα.³⁹⁸

³⁹⁶ P.Taylor, *International Organisation in the modern world: The regional and the global process*, Pinter, 1993, σελ. 36

³⁹⁷ Ibid, σελ. 80-113

³⁹⁸ A.Smith, National Identity and European unity στο *International Affairs*, 1992, τόμος 68, v.1, σελ.55-76

Δεν υπάρχει ένα ευρωπαϊκό Κράτος ικανό να ενεργεί ως μια ανώτατη δύναμη εις βάρος των εθνικών Κρατών. «Υπάρχει ένα σύνολο κοινοτικών και διακυβερνητικών θεσμών, οι οποίοι έχουν την πρωτοβουλία του νόμιμου συντονισμού των δημόσιων πολιτικών στο έδαφός του». ³⁹⁹ Συγκεκριμένα, η εκχώρηση μέρους της κυριαρχίας στην Ένωση ισχύει για όλα τα κράτη-μέλη, χωρίς εξαιρέσεις. Πρόκειται για μια κυριαρχία η οποία σε καμία περίπτωση δεν εκχωρείται μονομερώς ούτε αποφέρει κυριαρχικό κέρδος σε κάποιο μέλος εις βάρος κάποιου άλλου. Αντίθετα, επιχειρεί να προσδώσει στους ενωσιακούς θεσμούς εκχωρημένες από όλα τα κράτη αρμοδιότητες. ⁴⁰⁰

Σε ευρωπαϊκό επίπεδο επιχειρείται η προαγωγή της ευρωπαϊκής ταυτότητας και παράλληλα η προστασία της ποικιλομορφίας των γλωσσών και των πολιτισμών. Για παράδειγμα η συνθήκη του Άμστερνταμ τον Ιούνιο του 1997 υπογραμμίζει: «Η Ευρωπαϊκή Ένωση σέβεται την εθνική ταυτότητα των κρατών-μελών της». ⁴⁰¹

Επιπλέον, η ομοιογένεια δεν είναι ένα κριτήριο ταυτότητας και μάλιστα, ίσως στο ευρωπαϊκό οικοδόμημα υπάρχει ένα είδος αλυσίδας μεταξύ των ταυτοτήτων: Η Ευρωπαϊκή Ένωση σέβεται τις εθνικές ταυτότητες των κρατών-μελών της και αυτές, σέβονται με τη σειρά τους τις τοπικές μέσα

³⁹⁹ G.F.Dumont, op.cit, σελ.186

⁴⁰⁰ Δ.Τσάτσος, *Επίμαχες έννοιες της ευρωπαϊκής ενωσιακής τάξης*, Αθήνα-Κομοτηνή, Εκδόσεις Σάκουλα, 1997, σελ.42

⁴⁰¹ G.F.Dumont, op.cit, σελ.88

στις χώρες τους. Ένα χαρακτηριστικό παράδειγμα που αποδεικνύει ότι στην πράξη, η Ευρωπαϊκή Ένωση σέβεται τις εθνικές αποφάσεις και ότι λαμβάνει υπ' όψιν της τη μοναδικότητα κάθε χώρας μέλους ξεχωριστά, ιδιομορφία μιας χώρας μέλους χωριστά, είναι ο σεβασμός της απόφασης της Μεγάλης-Βρετανίας να μην συμμετέχει στην υιοθέτηση του ενιαίου νομίσματος, του ευρώ.

Είναι ενδιαφέρον, όσον αφορά τη Μεγάλη Βρετανία, ότι το City του Λονδίνου, έχει αναδειχθεί σε ένα νευραλγικό κέντρο χρηματοπιστωτικών συναλλαγών της Ευρωπαϊκής Ένωσης, όντας ταυτόχρονα και ένα σημαντικό παγκόσμιο οικονομικό κέντρο. Περισσότερα ευρώ ανταλλάσσονται σε καθημερινή βάση στις αγορές αυτής της πόλης των 17.000.000 κατοίκων, από όσο στην υπόλοιπη ευρωπαϊκή ήπειρο στο σύνολό της.⁴⁰² Αν και το Brexit έχει θέση και τις δύο πλευρές σε νέες βάσεις, εν τούτοις είναι γεγονός πως τα παραπάνω στοιχεία υποδεικνύουν τη βάση πάνω στην οποία κινείται η Ευρωπαϊκή Ένωση.

Η ομοιογένεια δεν είναι ένα συστατικό στοιχείο της ευρωπαϊκής ταυτότητας. Υπάρχει ένα μωσαϊκό γλωσσών, πολιτισμών, ηθών και εθίμων. Όσον αφορά τα σύμβολα της ένωσης, παραδείγματος χάρη ο ύμνος της Ευρωπαϊκής Ένωσης, από την ένατη συμφωνία του Ludwig van Beethoven, «η Ωδή στη χαρά», δεν εμποδίζει τον Γάλλο να έχει τον

⁴⁰² Γ.Γούναρης, *Ευρωπαϊκή Ουτοπία. Σκέψεις για την Ενωμένη Ευρώπη του 21^{ου} αιώνα*, Αθήνα, Εκδόσεις Κασταλία, 2008, σελ.60-61

«Marseillaise». Το ίδιο συμβαίνει και με την ευρωπαϊκή σημαία. Όλες χώρες-μέλη έχουν τη δική τους, αλλά και μια ευρωπαϊκή κοινή σημαία. Βέβαια, το παράδοξο σε αυτόν τον ύμνο είναι ότι ενώ ουσιαστικά δημιουργήθηκε για να δώσει φωνή στους ευρωπαίους, δεν μπορεί να τραγουδηθεί.⁴⁰³

Η ευρωπαϊκή σημαία είναι το σύμβολο όχι μόνο της Ευρωπαϊκής Ένωσης, αλλά και της ενότητας και της ταυτότητας της Ευρώπης σε ένα πιο ευρύ πλαίσιο. Ο κύκλος των χρυσών αστεριών δεν αναφέρεται στον αριθμό των Κρατών-μελών. Γι' αυτό, άλλωστε, παραμένει αναλλοίωτος ανεξάρτητα από τις διευρύνσεις της Ένωσης. Υπάρχουν δώδεκα αστέρια, γιατί ο αριθμός δώδεκα συμβολίζει την τελειότητα, την πληρότητα και την ενότητα.⁴⁰⁴ Επιπλέον, ο αριθμός δώδεκα παραπέμπει σε ένα σύνολο στοιχείων ευρωπαϊκής κληρονομιάς: της ελληνικής, συμβολίζοντας τους 12 άθλους του Ηρακλή, της ρωμαϊκής, συμβολίζοντας τον ρωμαϊκό νόμο των 12 πινάκων(το Δωδεκάδελτο), αλλά και του ιουδαϊσμού και του χριστιανισμού, κάνοντας αναφορά στους 12 αποστόλους της Καινής Διαθήκης, οι 12 πόρτες της ουράνιας Ιερουσαλήμ κλπ.⁴⁰⁵

⁴⁰³ E.Buch, *Parcours et paradoxes de l'hymne européen* dans L.Passerini (éd.), *Figures d'Europe. Images and Myths of Europe*, Bruxelles, P.I.E. - Peter Lang, 2003, no 22, σελ. 95

⁴⁰⁴ F.Chaltiel, *Naissance du peuple européen*, Paris, Odile Jacob, 2006, σελ. 48-49

⁴⁰⁵ L.Montrosset, *Les universités et l'identité culturelle européenne*, Academia-Bruylant S.A. Editions, 2007, σελ. 142

Ακόμα και το κοινό νόμισμα, το ευρώ, είναι ένα νόμισμα με διπλή ταυτότητα. Τα χαρτονομίσματα του ευρώ συμβολίζουν την αρχιτεκτονική ευρωπαϊκή κληρονομιά. Όπως, επεξηγείται στο ευρωπαϊκό Συμβούλιο του Δουβλίνου, το 1996, τη μια όψη κάθε χαρτονομίσματος υπάρχουν πόρτες και παράθυρα που συμβολίζουν το ανοιχτό, ευρύ πνεύμα και στην άλλη ένα χαρακτηριστικό στοιχείο μιας συγκεκριμένης εποχής, για να δείξουν τους δεσμούς που μας ενώνουν. Στα κέρματα, στη μια όψη υπάρχουν τα δώδεκα αστέρια που συμβολίζουν την Ένωση και, ανάλογα με το καθένα, τη θέση της Ευρώπης στον κόσμο (1,2 και 5 cents), την Ευρώπη ως συνονθύλευμα εθνών (10,20 και 50 cents) και την Ευρώπη χωρίς σύνορα (1 και 2 euros). Η άλλη όψη, η εθνική, επιλέγεται ξεχωριστά από κάθε Κράτος.⁴⁰⁶

Επιπλέον, εκτός των άλλων, έχει οριστεί η 9^η Μαΐου ως η ημέρα της Ευρώπης, η οποία είναι και η ημερομηνία της διακήρυξης του Ρόμπερτ Σούμαν για την Ευρωπαϊκή Ένωση. Μέσα σε αυτό το πλαίσιο, αποκρυσταλλώνεται η προσπάθεια συνεργίας μεταξύ εθνικής και ευρωπαϊκής ταυτότητας. Σίγουρα, τα οποιαδήποτε σύμβολα, όποια κι αν είναι αυτά, δεν αρκούν από μόνα τους. Χρειάζεται προσπάθεια σε όλα τα επίπεδα.

Σε πολιτικό επίπεδο και συγκεκριμένα στο επίπεδο άσκησης εξουσίας, αλλά και λειτουργίας, είναι εμφανής αυτή η σχέση συνεργίας, από τη στιγμή που διάφορα όργανα της Ένωσης έχουν τοποθετηθεί σε

⁴⁰⁶F.Chaltiel, *Naissance du peuple européen*, Paris, Odile Jacob, 2006, σελ. 57

διαφορετικές χώρες- μέλη. Πιο συγκεκριμένα, στη Φρανκφούρτη έχει την έδρα της η Ευρωπαϊκή Κεντρική Τράπεζα. Το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο έχει ουσιαστικά δύο έδρες, το Στρασβούργο, που βέβαια θεωρείται η επίσημη έδρα του, όπου το Κοινοβούλιο συνέρχεται μία εβδομάδα το μήνα («σύνοδοι ολομέλειας») και τις Βρυξέλλες, όπου λαμβάνουν χώρα πρόσθετες σύνοδοι της ολομέλειας όπως και διάφορες συνεδριάσεις των κοινοβουλευτικών επιτροπών. Το δικαστήριο των ευρωπαϊκών κοινοτήτων και το ευρωπαϊκό ελεγκτικό Συνέδριο εδράζουν στο Λουξεμβούργο. Στη Χάγη είναι η έδρα του Eurojust, του Ευρωπαϊκού δικτύου εισαγγελικής και δικαστικής συνεργασίας, αλλά και του Ευρωπαϊκού Δικτύου Εγκληματολογικών ερευνών.

Συνεπώς, στην Φρανκφούρτη τοποθετείται το οικονομικό και νομισματικό ευρωπαϊκό κέντρο, στις Βρυξέλλες το κυβερνητικό κέντρο, στο Στρασβούργο το κοινοβουλευτικό, στο Λουξεμβούργο το νομικό και στη Χάγη το κέντρο εισαγγελικών υπηρεσιών.

Σε κάθε περίπτωση είναι γεγονός ότι είναι δύσκολο να αποκρυπτογραφήσει κανείς την ιστορία των λαών της Ευρώπης στα πλαίσια της ευρωπαϊκής ταυτότητας. Με μια πρώτη ματιά, οι εθνικές ταυτότητες εμφανίζονται ισχυρά κεκτημένα για έναν μεγάλο αριθμό ευρωπαϊκών λαών. Οι εθνικές επαναστάσεις κατά τη διάρκεια του 19ου αιώνα και οι αγώνες για ανεξαρτησία κατά τη διάρκεια του πρώτου

παγκοσμίου πολέμου είναι καταγεγραμμένα γεγονότα στην ευρωπαϊκή ιστορία. Αλλά πέρα από αυτά, υπάρχει μια πραγματική βούληση για μια ευρωπαϊκή ταυτότητα τοποθετημένη πάνω από την αναγνώριση του έθνους.

Στα μέσα της δεκαετίας του '90, με την επικύρωση της συνθήκης του Μάαστριχτ η κατάσταση αλλάζει. Τότε, αρχίζει να γίνεται επίκληση, μιας ιδέας ενός ανταγωνισμού ανάμεσα σε μια ισχυρή εθνική ταυτότητα και μια συγκεκριμένη στάση όσον αφορά τη ευρωπαϊκή ολοκλήρωση. Πρόκειται για έναν ανταγωνισμό που βασίζεται στην πεποίθηση ότι η σχέση με την Ε.Ε., ίσως μακρινή κι όχι πολύ γνωστή, δεν θα ήταν πια απόμακρη και παθητική, αλλά θα έπαιρνε βαθμιαία σύσταση. Η Ευρώπη θα άρχιζε να γίνεται αντιληπτή από τους πολίτες ως ένα πολιτικό σύστημα ενδεχομένως ανταγωνιστικό των εθνών-μελών.

Εν ολίγοις, οι ποικίλες ταυτότητες της Ευρώπης συμπληρώνονται. Δεν αποκλείονται, αλλά προστίθενται η μία στην άλλη. Είναι στοιχειώδεις η μία για την άλλη. Ο Στρατηγός ντε Γκωλ, «ήταν γάλλος, επομένως ευρωπαίος»⁴⁰⁷. Η Ευρώπη δεν μπορεί να γίνει ένα υπερ-Κράτος και βεβαίως δεν είναι σε θέση να αντικαταστήσει τις εθνικές ή τις εθνικές ή τοπικές ταυτότητες. *«Το σημαντικό δεν είναι μόνο η επέκταση των συμβόλων της Ε.Ε., αλλά η ενίσχυση της δημοκρατικής συμμετοχής με όλους τους τρόπους και σε όλα*

⁴⁰⁷ G.F.Dumont, op.cit.σελ.86

επίπεδα». ⁴⁰⁸ Ο πολίτης πρέπει να συνηθίσει σε μια δημοκρατική συμμετοχή και σε περιφερειακό και σε εθνικό, αλλά και σε ευρωπαϊκό επίπεδο. «Στο πρόσωπο του ευρωπαίου πολίτη, βρίσκουμε ένα άτομο με μεταβλητή γεωμετρία, το οποίο θα έπρεπε να είναι προετοιμασμένο να βιώσει την πολυπλοκότητα ενός κόσμου αποκεντρωμένου και ταυτόχρονα αλληλοεξαρτώμενου». ⁴⁰⁹

Και σε αυτά τα πλαίσια τίθεται και το ζήτημα της ύπαρξης ενός ευρωπαϊκού λαού, ενός ευρωπαϊκού δήμου, δεδομένων των γλωσσικών, εθνικών, ιστορικών και γεωπολιτικών διαφορών που υπάρχουν. Σε αδρές γραμμές, υποστηρίζεται πως δεν υπάρχει ευρωπαϊκός δήμος, επειδή δεν υπάρχει κοινή γλώσσα, δεν υπάρχουν σταθερά εδαφικά όρια, δεν υπάρχει κοινή ιστορική εμπειρία, παρά μόνον εθνική αλληλεγγύη. Σε καμία περίπτωση, αυτό δε συνεπάγεται την κατάργηση των εθνικών διαφορών.

Αντίθετα, ο στόχος είναι να δημιουργηθεί ένα κοινό πνεύμα, να συνειδητοποιήσουν οι ευρωπαίοι πολίτες την κοινή πολιτισμική τους ταυτότητα, η οποία τους διαφοροποιεί για παράδειγμα από τους κινέζους πολίτες, τους αμερικάνους, τους άραβες, τους Γιαπωνέζους κλπ. Η ιδέα ενός ευρωπαϊκού δήμου δεν πρέπει να περιορίζεται από ταυτοτικές αντιθέσεις.

⁴⁰⁸R.Picht, *L'identité européenne : analyses et propositions pour le renforcement d'une Europe pluraliste*, Presses Interuniversitaires Européennes, 1994, σελ.144

⁴⁰⁹ Ibid, σελ. 144

Για να κατανοήσουμε πλήρως την ιδέα του ευρωπαϊκού δήμου κρίνουμε απαραίτητο να κάνουμε τον διαχωρισμό 2 εννοιών που πολύ συχνά συγχέονται: την κοινωνία των πολιτών και την πολιτική κοινωνία. Η κοινωνία των πολιτών βασίζεται στη διάκριση μεταξύ κοινωνικής και πολιτικής σφαίρας και εκλαμβάνει την κοινωνία ως μια ολότητα μη πολιτική, δηλαδή ιδιωτική ενώ στην πολιτική κοινωνία το πολιτικό σύστημα δεν ταυτίζεται με το κράτος, αλλά με τον δήμο, δηλαδή το κοινωνικό σώμα που έχει συσταθεί πολιτικά.⁴¹⁰

Το πολιτικό σύστημα της Ευρωπαϊκής Ένωσης δεν αναγνωρίζει την ύπαρξη ενός ευρωπαϊκού δήμου, με εξαίρεση ίσως το ευρωπαϊκό κοινοβούλιο, το οποίο, δεδομένου του δημοκρατικού ελλείμματος και του προαντιπροσωπευτικού συστήματος το οποίο διαθέτει, όπως διαπιστώσαμε παραπάνω, δε δίνει τη δυνατότητα στον πολίτη να συμμετέχει ουσιαστικά στη λήψη αποφάσεων. Έως ένα επίπεδο, νομιμοποιεί το πολιτικό προσωπικό που βρίσκεται κάθε φορά στην εξουσία.

Πέρα, όμως, από την ιδέα ενός ευρωπαϊκού δήμου, ο οποίος θα μπορούσε να σφυρηλατηθεί μέσω λόγου χάρη, της εκπαίδευσης, είναι γεγονός πως στις μέρες μας, η εικόνα που διακρίνουμε είναι δυναμική: απ' τη μια η εθνική κυριαρχία αργοσβήνει, ενώ αντιστέκεται στη μοιραία συρρίκνωσή

⁴¹⁰ G.Contogeorgis, *Langue et liberté: La question de la démocratie européenne* στο A.Krasteva & A.Todorov (dir.), *Francophonie et Intégration Européenne*, Sofia, Nouvelle Université bulgare, 2007, σελ.86

της και από την άλλη η ευρωπαϊκή διαμορφώνεται με αργούς ρυθμούς, χωρίς ωστόσο να διαθέτει ένα αποκρυσταλλωμένο σχήμα. Η μία χάνεται, η άλλη ψάχνεται.⁴¹¹

Αναμφισβήτητα, η ευρωπαϊκή ταυτότητα συμπληρώνει τις ευρωπαϊκές εθνικές ταυτότητες και αναδεικνύει τη συμπληρωματικότητα ανάμεσά τους. Αναντίρρητα, είναι μια πρόκληση για την Ευρωπαϊκή Ένωση, την οποία η τελευταία πρέπει να προάγει.

⁴¹¹Α.Μανιτάκης, *Το «Σύνταγμα» της Ευρώπης αντιμέτωπο με την εθνική και λαϊκή κυριαρχία*, Εκδόσεις Παπαζήση, Αθήνα, 2004, σελ.129

2.6 Ευρωεκλογές 2014: Το διακύβευμα για την ευρωπαϊκή ταυτότητα

Οι ευρωπαίοι πολίτες προσήλθαν στις κάλπες τον Μάιο του 2014, για να εκλέξουν το νέο Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο. Σύμφωνα με τη Συνθήκη της Λισσαβόνας, ο αριθμός των θέσεων των ευρωβουλευτών έχει μειωθεί σε 751 και οι αρχηγοί κρατών και κυβερνήσεων είναι υποχρεωμένοι να λάβουν υπόψη αυτό το στοιχείο κατά την επιλογή του επόμενου Προέδρου της Ευρωπαϊκής Επιτροπής.

Το κάθε κράτος- μέλος της Ένωσης διατηρεί το δικαίωμα να ορίζει το ίδιο βασικά στοιχεία σε σχέση με τη διεξαγωγή των Ευρωεκλογών (Επίμετρο, γράφημα σελ.314). Ακόμα και σε αυτό το ευρωπαϊκό γεγονός, γίνεται εμφανής, με το δικό της τρόπο η ευρωπαϊκή ποικιλομορφία.

Πιο συγκεκριμένα, υπάρχουν συγκεκριμένα στοιχεία όσον αφορά τις εκλογές για το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο (ΕΚ) , οι οποίες πραγματοποιήθηκαν σε όλα τα κράτη μέλη της Ένωσης μεταξύ 22 και 25 Μαΐου 2014 .

Η ψηφοφορία είναι υποχρεωτική μόνο σε τέσσερα κράτη μέλη – το Βέλγιο, το Λουξεμβούργο, την Κύπρο και την Ελλάδα, όπου η νομική

υποχρέωση να ψηφίσει ο πολίτης, ισχύει για τους υπηκόους και εγγεγραμμένους αλλοδαπούς πολίτες της Ένωσης.

Οι ευρωβουλευτές εκλέγονται σύμφωνα με τα εθνικά εκλογικά συστήματα, αλλά αυτά πρέπει να τηρούν ορισμένες κοινές διατάξεις που έχουν θεσπιστεί από τη νομοθεσία της ΕΕ, όπως η αναλογική εκπροσώπηση. Κατά γενικό κανόνα, οι ψηφοφόροι μπορούν να επιλέξουν μεταξύ των πολιτικών κομμάτων, μεμονωμένους υποψηφίους ή και τα δύο.

Ενώ σε ορισμένα κράτη μέλη, οι ψηφοφόροι μπορούν να ψηφίσουν μόνο για μια λίστα, χωρίς τη δυνατότητα να αλλάξουν τη σειρά των υποψηφίων στον κατάλογο (κλειστή λίστα), σε άλλα κράτη μέλη οι ψηφοφόροι μπορούν να εκφράσουν την προτίμησή τους για έναν ή περισσότερους από τους υποψηφίους. Στην Ελλάδα, έως και τις προηγούμενες εκλογές ίσχυε το σύστημα της «λίστας», ενώ στις πρόσφατες ευρωεκλογές αυτό άλλαξε με το σύστημα του «σταυρού προτίμησης». Αντί ενός συστήματος καταλόγου, ορισμένα κράτη μέλη χρησιμοποιούν το ενιαίο ψηφοδέλτιο (STV). Σύμφωνα με αυτό το σύστημα, ο εκλογέας έχει μία ψήφο, αλλά μπορεί να κατατάξει τους υποψηφίους σε σειρά από τον πρώτο, τον δεύτερο, τον τρίτο τους κ.ο.κ. Για να εκλεγεί ένας υποψήφιος πρέπει να λάβει έναν ελάχιστο αριθμό ψήφων.

Ενώ στην πλειονότητα των κρατών μελών η εθνική επικράτεια αποτελεί μια ενιαία εκλογική περιφέρεια, για τις εκλογές του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου, έξι κράτη μέλη έχουν χωριστεί εδάφη τους σε πολλαπλές

εκλογικές περιφέρειες: Βέλγιο, Γαλλία, Ιταλία, Πολωνία, Ηνωμένο Βασίλειο και Ιρλανδία.

Σχεδόν όλα τα κράτη μέλη επιτρέπουν τη δυνατότητα να ψηφίσουν από το εξωτερικό στις εκλογές του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου, όχι όμως η Τσεχία, η Ιρλανδία, η Μάλτα και η Σλοβακία. Ορισμένα κράτη μέλη απαιτούν από τους ψηφοφόρους να προ-εγγραφούν με τις εθνικές εκλογικές αρχές τους να μπορούν να ψηφίσουν από το εξωτερικό με το ταχυδρομείο ή σε μια πρεσβεία / προξενείο. Αρκετά κράτη μέλη παρέχουν το δικαίωμα ψήφου μόνο σε εκείνους τους πολίτες που ζουν στο εξωτερικό σε άλλο κράτος μέλος της Ευρωπαϊκής Ένωσης.

Η ελάχιστη ηλικία για να είναι επιλέξιμος για να ψηφίσει και να σταθεί ως υποψήφιος στις εκλογές του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου καθορίζεται από το εθνικό δίκαιο. Ενώ η απαραίτητη ηλικία για να έχουν δικαίωμα ψήφου είναι τα 18 έτη σε όλα τα κράτη μέλη, με εξαίρεση την Αυστρία όπου η ηλικία ψήφου είναι 16, η ελάχιστη ηλικία είναι απαραίτητο να εκλέγεσθαι στις εκλογές του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου ποικίλλει σημαντικά.

Το κατώτατο όριο ηλικίας για τους υποψήφιους ευρωβουλευτές είναι διαφορετικό από χώρα σε χώρα. Όπως φαίνεται κι από το γράφημα, στην Ελλάδα και στην Ιταλία είναι τα 25 έτη, στη Ρουμανία τα 23, σε άλλες χώρες όπως στην Κύπρο, την Ιρλανδία, την Τσεχία και το Βέλγιο τα 21 έτη,

ενώ στις περισσότερες χώρες, μεταξύ των οποίων η Ολλανδία, η Γαλλία, το Ηνωμένο Βασίλειο είναι τα 18 χρόνια.

Στις εκλογές αυτές, το στοιχείο που ήταν έντονο ήταν αυτό της αύξησης των ποσοστών για τα κόμματα που αντιτίθενται στο σχέδιο της ΕΕ, ιδιαίτερα στη Γαλλία (το κόμμα της Μαρίν Λεπέν) και στο Ηνωμένο Βασίλειο (το κόμμα του Νάιτζελ Φάρατζ).

Για τα αποτελέσματα αυτά των Ευρωεκλογών υπάρχουν διάφορες ερμηνείες.

Παραδείγματος χάρη, με το πέρας των ευρωεκλογών, σε ομιλία του στη «Hertie School of Governance» του Βερολίνου σε συνέδρια που αφορούσαν στη γενικότερη εικόνα της Ευρώπης, ο Γερούν Ντίσελμπλουμ, δήλωσε πως «η Ευρώπη δεν είναι πλέον κάτι που δεν αμφισβητείται». ⁴¹² Υποστήριξε ότι χρειάζεται να παρθούν μέτρα για να επιτευχθεί η διασφάλιση της νομισματικής σταθερότητας. «Δοκιμάστε να πείτε σε έναν Ισπανό που έχασε την δουλειά του ότι υπάρχει μικρή μείωση της ανεργίας στην πατρίδα του ή σε έναν Ιρλανδό, του οποίου το σπίτι έχασε το ένα τέταρτο της αξίας του, ότι σημειώνεται μικρή άνοδος των τιμών των

⁴¹² Eurogroup ή αλλιώς Ευρωομάδα ονομάζεται το ανεπίσημο σώμα στο οποίο συμμετέχουν οι υπουργοί οικονομικών των χωρών της Ευρωζώνης, ο πρόεδρος της Ευρωπαϊκής Κεντρικής Τράπεζας και ο αντιπρόεδρος της Ευρωπαϊκής Επιτροπής. Ο ρόλος του Eurogroup είναι συντονιστικός και δεν διαθέτει οποιαδήποτε εκτελεστική ή νομοθετική αρμοδιότητα.

ακινήτων», συνέχισε.⁴¹³

Υπάρχουν, όμως και οι αντίθετες απόψεις. Η αναλύτρια του Ευρωπαϊκού Κέντρου Πολιτικής, Corina Stratulat, υποστηρίζει ότι παρά την υπερβολή γύρω από αυτές τις εκλογές, το αποτέλεσμα είναι λιγότερο ιστορικό και περισσότερο “κάτι το αναμενόμενο και συνηθισμένο”. Πριν από τις εκλογές, υπήρξαν διάφορες φωνές «εντυπωσιασμού» που υποστήριζαν ότι το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο ήταν στα πρόθυρα μιας “εισβολής” από τους ευρωσκεπτικιστές και μάλιστα ότι ίσως αυτές οι ομάδες θα έθεταν θέμα αναστολής της λειτουργίας του Κοινοβούλιο, αφού η γνωστή πλέον «κόπωση» των ψηφοφόρων έφθανε σε ένα τέλμα.⁴¹⁴

Αναμφισβήτητα, η προσέλευση στις κάλπες ήταν μικρή, με μεγάλες διακυμάνσεις στα επιμέρους κράτη-μέλη. Χαρακτηριστικά παραδείγματα μεγάλης συμμετοχής είναι το Βέλγιο και το Λουξεμβούργο, έδρες οργάνων της Ευρωπαϊκής Ένωσης, ενώ στον αντίποδα βρίσκονται νεοεισαχθείσες χώρες όπως η Τσεχία, η Σλοβακία και η Σλοβενία.

Το γενικό ποσοστό της συμμετοχής στις Ευρωεκλογές του 2014 ήταν στο 43 % στα 28 κράτη - μέλη της Ε.Ε., όπως ανακοίνωσε το Ευρωπαϊκό

⁴¹³ Ντάισελμπλουμ: Η Ευρώπη πλέον τίθεται υπό αμφισβήτηση

<http://tvxs.gr/news/eyropi-eop/ntaiselmploym-i-eyropi-pleon-tithetai-y-po-amfisbitisi>

(accessed 4 november 2015)

⁴¹⁴ J.Emmanouilidis & C.Stratulat, European Policy Centre, Post -European Parliament Election Analysis, 27 May 2014, σελ. 3

http://www.epc.eu/pub_details.php?pub_id=4464&cat_id=4 (accessed 29 June 2014)

Κοινοβούλιο, περίπου δηλαδή στο ίδιο ποσοστό που κυμάνθηκαν και το 2009, ενώ η συμμετοχή το 2004 ήταν στο 45,5%. Ειδικότερα, υπάρχουν φυσικά μεγάλες διακυμάνσεις συμμετοχής ανάμεσα στα κράτη-μέλη. Αναλυτικά, τα ποσοστά συμμετοχής στις εκλογές ήταν τα εξής: Αυστρία 45%, Βέλγιο 90%, Βουλγαρία 40,2%, Κροατία 24,3%, Τσεχία 19,5%, Κύπρος 42,4%, Δανία 55%, Εσθονία 36,4%, Φινλανδία 40,9%, Γαλλία 43,5%, Δανία 47,9%, Ελλάδα 57,4%, Ουγγαρία 29,2%, Ιρλανδία 51,2%, Ιταλία 60%, Λετονία 30%, Λιθουανία 47,3%, Λουξεμβούργο 90%, Μάλτα 74,8%, Ολλανδία 37%, Πολωνία 22,7%, Πορτογαλία 34,5%, Ρουμανία 34,7%, Σλοβακία 13%, Σλοβενία 21%, Ισπανία 44,7%, Σουηδία 51% και Μ. Βρετανία 36%.⁴¹⁵

Από τα παραπάνω στοιχεία, διεξάγεται το συμπέρασμα ότι σε ένα ευρύτερο πλαίσιο, το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο κατάφερε να αποτύχει εκ νέου στην προσπάθειά του να προκαλέσει το ενδιαφέρον των ψηφοφόρων. Η απάθεια των ψηφοφόρων, ενδεχομένως, πηγάζει από την αντίληψη των περισσότερων πολιτών ότι υπάρχουν λίγα πράγματα που διακυβεύονται στις εκλογές του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου, ότι δεν καθορίζουν τη σύνθεση της ευρωπαϊκής εκτελεστικής εξουσίας και ίσως ούτε την πολιτική της ατζέντα.

⁴¹⁵ Ευρωπαϊκή Ένωση : Στο 43,11% η συμμετοχή στις Ευρωεκλογές, *Εφημερίδα Ναυτεμπορική*, 25 Μαΐου 2014 <http://www.naftemporiki.gr/story/811567/ee-sto-4311-i-summetoxi-stis-euroekloges> (accessed 8 november 2014)

Έχοντας ως στόχο να γίνει έντονος ο σκοπός της Ευρωπαϊκής ψηφοφορίας, και επομένως έχοντας ως άξονα την αύξηση της συμμετοχής των πολιτών, τα ευρωπαϊκά πολιτικά κόμματα είχαν υποβάλει και εγκρίνει τους υποψηφίους τους για το ρόλο του Προέδρου της Επιτροπής. Δεν υπήρξαν, ωστόσο, σαφείς ενδείξεις ότι αυτή η επιλογή ώθησε περισσότερους πολίτες να προσέλθουν στις ευρωπαϊκές κάλπες.

Είναι γεγονός, όπως προαναφέρθηκε, ότι η προσέλευση σε χώρες όπως η Σλοβακία, η Πολωνία και η Τσεχική Δημοκρατία έδειξαν χαμηλά επίπεδα ρεκόρ συμμετοχής, ενώ ταυτόχρονα, ήταν μάλλον μεγαλύτερη η ευαισθητοποίηση του κοινού σχετικά με τη σημασία της Ευρωπαϊκής Ένωσης για την εθνική πολιτική στο πλαίσιο της κρίσης, σε χώρες όπως η Γερμανία, η Ελλάδα και η Σουηδία, στις οποίες υπήρξε μια σταθερή τουλάχιστον προσέλευση.

Ένας επιπλέον παράγοντας που επηρεάζει τα στοιχεία όσον αφορά στην προσέλευση ήταν ότι πολλά κράτη μέλη είχαν πραγματοποιήσει άλλες ταυτόχρονες εκλογές σε διάφορα εθνικά θέματα (για παράδειγμα προεδρικές εκλογές στη Λιθουανία ή δημοτικές και νομαρχιακές εκλογές στην Ελλάδα), την ίδια στιγμή.

Συνεπώς, το ζήτημα των συνεχιζόμενων χαμηλών ποσοστών προσέλευσης εγείρει ποικίλα ερωτήματα σχετικά με τη συνολική ικανότητα του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου ως θεσμικού οργάνου και σε σχέση με τον ρόλο του στην εκπροσώπηση των πολιτών της Ευρωπαϊκής

Ένωσης. Τα σχετικά χαμηλά ποσοστά συμμετοχής εγείρουν, επίσης, ερωτήματα σχετικά με τη νομιμότητα της διαδικασίας για τον καθορισμό του Προέδρου της Επιτροπής Ε.Ε.⁴¹⁶

Πολλά από τα αντι-ευρωπαϊκά κόμματα αύξησαν το ποσοστό των ψήφων τους. Δεν ανήκουν όλα στο φάσμα της πολιτικής δεξιάς, όπως συχνά συγχέεται. Αυτή η ομάδα των αντι-ευρωπαϊκών κομμάτων περιλαμβάνει ένα τεράστιο φάσμα ομάδων από τη Δεξιά και την Αριστερά. Ενώ συλλογικά δείχνουν να λαμβάνουν το 24% των εδρών στο Κοινοβούλιο, αυτό δεν πρέπει να αποτελεί εμπόδιο για τα μεγάλα κόμματα.

Μερικά χαρακτηριστικά παραδείγματα αυτών, σύμφωνα με το European Policy Center, περιλαμβάνουν:⁴¹⁷

□ ECR (Ευρωπαίοι Συντηρητικοί και Μεταρρυθμιστές), οι λεγόμενοι «χαλαροί» ευρωσκεπτικιστές. Οι συγκεκριμένοι θα αντιμετωπίσουν προβλήματα εκ νέου σχηματισμού στο νέο Κοινοβούλιο, επειδή έχουν χάσει σημαντικούς ευρωβουλευτές και συμβαλλόμενα μέρη.

⁴¹⁶ Τα καθήκοντα του προέδρου της Ευρωπαϊκής Επιτροπής ανέλαβε τον Ιούλιο του 2014 ο Λουξεμβουργιανός Ζαν Κλωντ Γιούνκερ του Ευρωπαϊκού Λαϊκού Κόμματος.

⁴¹⁷ J.Emmanouilidis & C.Stratulat, European Policy Centre, Post -European Parliament Election Analysis, 27 May 2014, σελ. 3

http://www.epc.eu/pub_details.php?pub_id=4464&cat_id=4 (accessed 29 June 2014)

□ EFD (Ευρώπη Ελευθερίας και Δημοκρατίας), το οποίο περιλαμβάνει το UKIP της Μεγάλης Βρετανίας, και αποτελεί τον λεγόμενο «σκληρό πυρήνα» των ευρωσκεπτικιστών

□ Εθνικό Μέτωπο της Γαλλίας, το οποίο είναι στην πρώτη γραμμή του EAF (Ευρωπαϊκή Συμμαχία για την Ελευθερία).

□ EEA (η ριζοσπαστική αριστερή ομάδα), η οποία έχει εκφράσει επανειλημμένως τις ενστάσεις της ως προς την τωρινή λειτουργία της Ένωσης τα πηγε αρκετά καλά, αν μη τι άλλο ενόψει των επιδόσεων της στην Ελλάδα(το κόμμα του Σύριζα), της Ισπανίας (το κόμμα της Ενωμένης Αριστεράς)και την Πορτογαλική αριστερά.

Επιπλέον, σημαντικό ρόλο παίζουν και τα εθνικά κυβερνώντα κόμματα. Ένα μεγάλο μέρος των ψηφοφόρων δε διαχωρίζει το εθνικό με το ευρωπαϊκό κομμάτι. Χαρακτηριστικό παράδειγμα είναι η Γαλλία. Ο –μέχρι πριν λίγο καιρό- Γάλλος πρόεδρος Hollande είχε δυσμενείς κριτικές στις δημοσκοπήσεις, και όπως ήταν αναμενόμενο, η αδυναμία του αυτή έφερε το «Εθνικό Μέτωπο» της Μαρίν Λεπέν σε ένα υψηλότερο ποσοστό. Αντίστοιχα στη Γερμανία, ορισμένα μέλη του κυβερνώντος CDU-CSU κόμματος υιοθέτησαν κάποιες από τις ιδέες του AFD (Alternative für Deutschland).

Αυτά τα στοιχεία είναι ενδιαφέροντα και για το μέλλον. Οι ψηφοφόροι στο δημοψήφισμα της Σκωτίας για την έξοδο από το Ηνωμένο Βασίλειο (το

οποία πραγματοποιήθηκε το Σεπτέμβριο του 2014), θα μπορούσαν, επίσης, να λάβουν τα αποτελέσματα του UKIP υπόψη, δεδομένου ότι αν το υπόλοιπο του Ηνωμένου Βασιλείου κινείται προς την έξοδο από την Ε.Ε., τότε το δημοψήφισμα για τους Σκωτσέζους έγινε επίσης μια επιλογή μεταξύ του να διαμείνουν στην ΕΕ ή να εξέλθουν από αυτήν (υποθέτοντας ότι μια ανεξάρτητη Σκωτία θα πρέπει να επιτρέπεται να παραμείνει ή να ενταχθεί στην ΕΕ).⁴¹⁸

Ολοκληρώνοντας, αξίζει να σημειωθεί πως δεν είναι πολύ πιθανές οι συνεκτικές και διαρκείς συμμαχίες μεταξύ αυτών των ομάδων. Ως εκ τούτου, τα κεντροδεξιά κόμματα θα συνεχίσουν να κυριαρχούν σε αυτό που αποκαλούμε «φιλοευρωπαϊκή συναίνεση». (Europhile Consensus)⁴¹⁹

Αφενός, ένα κομμάτι των ψήφων αυτών, ενδεχομένως, θα μπορούσε να ερμηνευθεί ως ψήφος διαμαρτυρίας προς τα πιο καθιερωμένα κόμματα. Αφετέρου, είναι γεγονός πως, παρά τα αποτελέσματα στο Ηνωμένο Βασίλειο, την Ελλάδα και τη Γαλλία, τα οποία είναι «ανησυχητικά» από μόνα τους, πολλά από τα αντι-ευρωπαϊκά κόμματα δεν πήγαν τόσο καλά στις εκλογές, όπως αναμενόταν: Χαρακτηριστικά παραδείγματα είναι η

⁴¹⁸ G.Avery, Could an independent Scotland join the European Union, European Policy Center, 28 May 2014
http://www.epc.eu/documents/uploads/pub_4487_scotland_and_the_eu.pdf (accessed 29 may 2014)

⁴¹⁹ Ibid, σελ. 6

Ολλανδία και το Κόμμα της Ελευθερίας (PVV), η Φινλανδία το κόμμα των “Αληθινών Φιλανδών” αλλά και το Jobbik της Ουγγαρίας.⁴²⁰

Σε κάθε περίπτωση, τεκμαίρεται το συμπέρασμα ότι το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο θα κληθεί να αντιμετωπίσει ένα νέο πολιτικό τοπίο. Υπάρχει απογοήτευση των πολιτών σε σχέση με τους Ευρωπαίους ηγέτες, τα φλέγοντα ζητήματα είναι πολλά και θα πρέπει να υπάρξουν πιο «ευρείς συνασπισμοί» μεταξύ των κομμάτων, ώστε και οι εθνικές κυβερνήσεις να προωθήσουν την ιδέα της «διατήρηση της ψυχραιμίας».

Τα αποτελέσματα αυτών των ευρωεκλογών επιβάλλεται να βοηθήσουν την Ένωση να εστιάσει στα βασικά της καθήκοντα και ακανθώδη ζητήματα, όπως η αντιμετώπιση της ανεργίας και η δημιουργία θέσεων εργασίας, αλλά και οι σχέσεις της με τη Ρωσία, εν όψει της κρίσης Ρωσίας-Ουκρανίας, Ρωσίας-Τουρκίας, καθώς και η εξέταση του λεγόμενου δημοκρατικού ελλείμματος. Το μέλλον της Ευρώπης εξαρτάται, σε μεγάλο βαθμό, από αυτά τα ζητήματα.

⁴²⁰ G.Avery, op.cit, σελ. 8

2.7 Ευρωπαϊκή Ένωση: Μια ευρωπαϊκή Ομοσπονδία, μια ευρωπαϊκή Συνομοσπονδία ή κάτι άλλο;

Η βασική ιδέα της ύπαρξης κριτηρίων γι' αυτό που επιχειρεί η Ευρωπαϊκή Ένωση να πράξει από κοινού, με την προοπτική να την ακολουθήσουν όσοι μπορούν σε πρώτη φάση και όσοι επιθυμούν στη συνέχεια, κυριάρχησε στη διάρκεια της πορείας των κρατών-μελών στο ανήκειν στο ευρωπαϊκό οικοδόμημα. Η ιδέα είναι μεν απλή, όμως δεν ήταν και σίγουρα δεν είναι εύκολο να γίνει ολοκληρωτικά αποδεκτή, αφού ενέχει την ιδέα της ενισχυμένης συνεργασίας μεταξύ κάποιων από τα κράτη-μέλη και αυτόματα την πιο χαλαρή συνεργασία μεταξύ κάποιων άλλων. Προκύπτει, συνεπώς, το ζήτημα της μορφής αυτής της ενισχυμένης ή μη συνεργασίας μεταξύ των μελών.

Οι Ηνωμένες Πολιτείες της Ευρώπης είναι μια φράση πολυσυζητημένη ιστορικά και πολιτικά και ταυτόχρονα μια φράση που περικλείει συγχρόνως την ευρωπαϊκή ιδέα και την αρχή των εθνοτήτων. Κάποιοι μελετητές υποστηρίζουν πως πρωτοχρησιμοποιήθηκε από το 1847 από τον νομικό Vesinet⁴²¹, κάποιοι από τον Cattaneo, τον συναγωνιστή του Mazzini⁴²² και

⁴²¹ B.Bruneteau, *Histoire de l'Unification européenne*, Paris, Armand Colin, 1996, σελ.11

⁴²² B.Voyenne, *Histoire de l'idée européenne*, Paris, Payot, 1964, σελ.156

οι περισσότεροι από τον Victor Hugo. Άλλωστε, ο τελευταίος ήταν που προσέδωσε στη φράση αυτή τη «μυθική της διάσταση».⁴²³

Όπως χαρακτηριστικά αναφέρει ο γάλλος συγγραφέας, στο συνέδριο ειρήνης των Παρισίων, το 1849, «θα έλθει μια μέρα που εσύ Γαλλία, εσύ Ρωσία, εσύ Αγγλία, εσύ Γερμανία, εσείς όλα τα έθνη της ηπείρου, χωρίς να χάσετε τις ιδιαίτερες ιδιότητές σας και την ένδοξη ατομικότητά σας, θα συγχωνευτείτε σε μια υπέρτερη ενότητα και θ' αποτελέσετε την ευρωπαϊκή αδελφότητα...».⁴²⁴

Αργότερα, οι Ευρωπαίοι ηγέτες είχαν τη φιλοδοξία η Ευρώπη να αποτελέσει ένα σοβαρό αντίβαρο στις Η.Π.Α. (Επίτροπος Εξωτερικών Υποθέσεων της Ε.Ε. Chris Patten, 2002) ή ένα αντίβαρο στην πολιτική και στρατιωτική αμερικανική δύναμη (Ζακ Σιράκ, 2002), περίπου την ίδια περίοδο που ο αμερικανός καθηγητής Charles Kupchan, το 2003, διατύπωσε την υπόθεση ότι *η Ευρώπη θα αναδυόταν ως ένα νέο Βυζάντιο διαδεχόμενο την αμερικανική Ρώμη στο κέντρο της διεθνούς πολιτικής*.⁴²⁵ Είναι γεγονός πως αν η Ευρωπαϊκή Ένωση δεν επιχειρήσει κάποιο αποφασιστικό βήμα, ώστε να επιτύχει την ουσιαστική πολιτική της

⁴²³ Θ.Χριστοδουλίδης, *Από την ευρωπαϊκή ιδέα στην Ευρωπαϊκή Ένωση*, Αθήνα, Εκδόσεις Σιδέρης, 2002, σελ.23

⁴²⁴ V.Hugo, *Memoirs of Victor Hugo*, 1849

<http://www.readbookonline.net/read/17166/45287/>(accessed 12 april 2009)

⁴²⁵ Χ.Παπασωτηρίου, Η Ευρώπη χρειάζεται αποφασιστικότερα βήματα, *Περιοδικό Ευρωπαϊκή Έκφραση*, 4^ο τρίμηνο 2007, σελ. 5

ενοποίηση, η προσπάθειά της να αποκτήσει εσωτερική συνοχή και στη συνέχεια να εξασφαλίσει παγκόσμια επιρροή, δεν θα τελεσφορήσει εύκολα.

Γίνεται αντιληπτό, πως από πολύ παλιά είχε τεθεί το ζήτημα ενός είδους ενώσεως των κρατών της Ευρώπης, η οποία στη συνέχεια άρχισε να αναπτύσσεται περαιτέρω. Το ζήτημα που εγείρεται στις μέρες μας είναι να εξετάσουμε ποια μορφή θα έχει αυτή η Ένωση, ώστε να μπορέσει να λειτουργήσει καλύτερα και να αποδώσει τα μέγιστα.

Τον Ιούλιο του 2007, ο τότε πρόεδρος της Ευρωπαϊκής Επιτροπής Jose Manuel Barroso και πρώην πρωθυπουργός της Πορτογαλίας, δήλωνε πως η Ευρωπαϊκή Ένωση δεν είναι ένας οποιοσδήποτε διεθνής οργανισμός, ούτε ένα υπερ-κράτος, αλλά μια «αυτοκρατορία». Και μάλιστα διευκρίνιζε πως πρόκειται για μια αυτοκρατορία που δεν βασίζεται στην στρατιωτικές κατακτήσεις, αλλά στη θέληση των συμμετεχόντων. *Έχουμε την πρώτη μη αυτοκρατορική αυτοκρατορία, υποστήριξε.*⁴²⁶

Ο Barroso, όμως, δεν είναι ο μόνος που χαρακτηρίζει την Ένωση ως αυτοκρατορία. Πολλοί συγγραφείς έχουν κινηθεί προς αυτήν την κατεύθυνση. Αναφέρουμε ενδεικτικά τον Antoine Winckler, ο οποίος αντιμετωπίζει την Ευρώπη υπό το πρίσμα ενός αυτοκρατορικού

⁴²⁶H.Mahony, Barroso says EU is an empire, EU Observer, Brussels, 11.07.2007

<http://euobserver.com/9/24458> (accessed 23 november 2011)

μοντέλου⁴²⁷ ή τον Jan Zielonka, ο οποίος, πιο συγκεκριμένα, στο βιβλίο του, υποστηρίζει πως η διευρυμένη Ένωση μοιάζει με μια νεο-μεσαιωνική αυτοκρατορία, με επιμέρους πολιτισμικές ταυτότητες και διαιρεμένη κυριαρχία και όχι με ένα κλασσικό βεστφαλιανό τύπο κράτους, που ενέχει ομοσπονδιακές καταβολές και ιεραρχική δομή⁴²⁸. Επιπλέον, πολλοί μελετητές έχουν παρομοιάσει την Ένωση με την Αυστρο-ουγγρική αυτοκρατορία, με την έννοια της ύπαρξης ενός υπερεθνικού δικαίου την ίδια στιγμή που καμία εθνική ομάδα δεν είχε την απόλυτη πλειοψηφία. Φυσικά το ευρωπαϊκό οικοδόμημα αποτελεί μια πολύ πιο σύνθετη μορφή οργάνωσης.

Αναμφισβήτητα, έχουν γραφτεί πάρα πολλοί ορισμοί για την έννοια της αυτοκρατορίας.⁴²⁹ Και αν και έχουν διατυπωθεί κατά καιρούς πολύ γενικοί ορισμοί,⁴³⁰ σε αδρές γραμμές όλοι συμφωνούν στο ότι έχει να κάνει με την εξουσία από τη μητρόπολη διαφόρων περιφερειακών πρωταγωνιστών μέσω επίσημης προσάρτησης/κατάκτησης ή διαφόρων ειδών πολιτικής και οικονομικής κυριαρχίας. Η Ευρωπαϊκή Ένωση, λοιπόν, σε καμία

⁴²⁷ A.Winckler, *L'Empire revient, Commentaire*, , vol 15, no 57, printemps 1992

⁴²⁸ J.Zielonka, *Europe as an Empire*, Oxford University Press, New York, 2007

⁴²⁹ Για τους ποικίλους αυτούς ορισμούς βλ. ενδεικτικά τα επιμέρους δοκίμια στο M.Duverger, *Le concept d 'empire*, Paris, Presses Universitaires de France, 1980

⁴³⁰ Ενδεικτικά αναφέρουμε τον ορισμό που δίνει για την αυτοκρατορία ο Ταλεϋράνδος, ο υπουργός εξωτερικών του Ναπολέοντα, για τον οποίον τότε (το 1797) *αυτοκρατορία ήταν η τέχνη της τοποθέτηση ανθρώπων στη θέση τους*, αν και τελικά αυτό κατέληξε σε πολλαπλές κι εκτεταμένες μεταναστεύσεις. Βλ. Α.Πάγκντεν, *Λαοί και Αυτοκρατορίες*, Αθήνα, Εκδόσεις Πατάκη, 2004, σελ. 24

περίπτωση δεν θα μπορούσε να χαρακτηριστεί ως αυτοκρατορία. Άλλωστε, μια αυτοκρατορία προϋποθέτει ένα αυτοκράτορα. Ποιος θα αποδεχόταν μια τέτοια ιδέα στα πλαίσια της Ευρωπαϊκής Ένωσης;

Πέρα, όμως, από την έννοια της αυτοκρατορίας, την οποία εμείς δεν αποδεχόμαστε, στις μέρες μας, υποστηρίζεται συχνά πως η Ευρωπαϊκή Ένωση είναι μια *πολιτεία δίχως κράτος*, ενώ κατά τον Jean Monnet, πριν μερικές δεκαετίες, κεντρική ιδέα της Ένωσης ήταν το ότι «δεν συνασπίζουμε Κράτη, αλλά ενώνουμε ανθρώπους». Κανείς δεν έχει λόγο να το αμφισβητήσει αυτό. Το ζήτημα που τίθεται, όμως, είναι ποια μορφή θα έχει αυτή η Ένωση ανθρώπων, ώστε να μπορέσει, επιτέλους, να επιτύχει μια ολοκληρωμένη μορφή, αφού βρισκόμαστε μπροστά στο εξής παράδοξο: όσο η Ένωση ξεπερνάει τα κράτη-μέλη της, τόσο παραμένει εξαρτημένη από αυτά.⁴³¹

Κατά τον Κωνσταντίνο Καραμανλή το 1979, αναφερόμενος στην τότε Νέα Ευρώπη, «η στασιμότητα είναι η χειρότερη λύση. Αν λυθεί το βασικό πρόβλημα της μορφής που θα δώσουμε στην Ευρώπη του μέλλοντος, οι διαδικασίες για την πραγματοποίησή της θα απλουστευθούν αυτόματα...»⁴³²

Η Ευρωπαϊκή Ένωση, ως μια σύνθετη πολιτεία, καλείται σε ένα γενικότερο πλαίσιο, να ακολουθήσει μια μορφή «συναρχίας», δηλαδή μια

⁴³¹ E.Kirchner, *The European Community. A transnational democracy?* In I.Budge & D.Mckay, *Developing Democracy*, London, Sage, 1994, σελ. 31

⁴³² Δ.Κατσούδας, *Ευρωπαϊκή διακυβέρνηση και Κοινωνία της πληροφορίας*, *Ευρωπαϊκή Έκφραση*, τεύχος 64, 1^ο τρίμηνο 2007, σελ.19

*θεσμοθετημένη συνάσκηση μιας κοινής ευρωπαϊκής κυριαρχίας-μιας σύμπραξης ή κοινοπραξίας κυριαρχιών-συγκροτούμενης στη βάση κοινών αξιακών και θεσμικών εγγυήσεων.*⁴³³

Ο γάλλος οικονομολόγος Malinvaud υποστηρίζει πως η επίτευξη της Ευρωπαϊκής ενοποίησης με ταυτόχρονη διατήρηση της εθνικής αυτονομίας μοιάζει με μια τραγωδία κατά το πνεύμα του Corneille.⁴³⁴ Είναι γεγονός πως η συνύπαρξη αυτή κάθε άλλο παρά απλή είναι!

Ας θέσουμε, όμως, τα ζητήματα με τη σειρά. Η έννοια της ενοποίησης ή ενσωμάτωσης (που αποδίδεται στα αγγλικά με τον όρο integration) αυτή καθεαυτή, έχει δώσει στη διεθνή βιβλιογραφία τροφή για διάφορους ορισμούς. Ενδεικτικά αναφέρουμε τους εξής:

Σύμφωνα με τον E.Haas, έναν από τους βασικούς εκπροσώπους της νεολειτουργικής σχολής, η ενοποίηση αναφέρεται ως η *διαδικασία κατά την οποία οι πολιτικοί παίκτες από διάφορα εθνικά κέντρα πείθονται να μεταφέρουν τη νομιμοφροσύνη και τις προσδοκίες τους προς ένα μεγαλύτερο κέντρο αποφάσεων, του οποίου οι θεσμοί έχουν ή απαιτούν δικαιοδοσία πάνω στα προϋπάρχοντα εθνικά κράτη.*⁴³⁵

⁴³³ Δ.Χρυσόχου, Η Ευρώπη στην τροχιά νέων πολιτικών αστερισμών, *Ευρωπαϊκή Έκφραση*, τεύχος 64, 1^ο τρίμηνο 2007, σελ. 28

⁴³⁴ E.Malinvaud, Comment on A.Giovaninni-National tax systems versus the European capital system, *Economic Policy*, Οκτώβρης 1989, σελ. 374

⁴³⁵ E.Haas., *The Uniting of Europe. Political and Economic Forces*, Stanford University Press, 1958, σελ.12

Ο Fred, προτείνοντας έναν διαφορετικό ορισμό, έναν ορισμό περισσότερο στάσης και συμπεριφοράς, ορίζει την ενοποίηση ως την *προσαρμογή και τον προσανατολισμό των πολιτικών παικτών προς μια γενικότερη πολιτική δομή*.⁴³⁶ Ο Pentland αναφέρεται προς την ενοποίηση λίγο πιο συγκεκριμένα ως την *ύπαρξη μιας πολιτικής δομής η οποία μοιάζει με κοινότητα και που την αποτελούν ομάδες πολιτών αρχικά οργανωμένων στα πλαίσια των εθνικών κρατών*.⁴³⁷ Τέλος, για τον Etzioni η ενοποίηση είναι η ικανότητα ενός συστήματος να παραμείνει ενοποιημένο μπροστά σε εξωτερικές και εσωτερικές προκλήσεις.⁴³⁸

Διαπιστώνεται πως καθένας από τους παραπάνω ενδεικτικούς ορισμούς αναφέρεται και συνεπάγεται μιας διαφορετικής μορφής υπερεθνικό σχήμα. Πέρα, όμως, από τον κάθε διαφορετικό ορισμό, σε ένα ευρύτερο πλαίσιο, τα υπερεθνικά σχήματα που υπερβαίνουν το κράτος, εδράζονται σε μια κοινότητα συμφερόντων, όπως ήταν η Ευρωπαϊκή Ένωση στην αρχική της μορφή, το 1957.

Εκείνη τη χρονική περίοδο, μια τέτοια κοινότητα ήταν απαραίτητη, αφού η Ευρώπη είχε περάσει δύο παγκοσμίους πολέμους. Με αυτόν τον τρόπο, για να αποτραπούν περαιτέρω δυσάρεστες εξελίξεις, οι πατέρες της τότε

⁴³⁶ W.Fred, Continuities and discontinuities between studies of national and international integration, *International Organisation*, τόμος 24, σελ.917

⁴³⁷ C.Pentland, *International Theory and European Integration*, London, Faber & Faber, 1974, σελ.45

⁴³⁸ A.Enzioni, *Political Unification. A comparative Study of Leaders and Forces*, New York, 1966, σελ.46

Ευρωπαϊκής Κοινότητας ίδρυσαν αυτήν την κοινότητα συμφερόντων, βασισμένη στην ιδέα μιας ενιαίας αγοράς.

Δεν μπορεί να αμφισβητηθεί το γεγονός πως η Ευρωπαϊκή Ένωση, ως υπερεθνικός οργανισμός, λειτούργησε μέχρι σήμερα αρκούντως ικανοποιητικά. Πέτυχε ένα μεγάλο κομμάτι αυτών που οραματίζονταν οι εμπνευστές της, όπως την ειρήνη, την κοινή αγορά, το κοινό νόμισμα, τη σταθερότητα. Μετά από αυτό το στάδιο, όμως, έγινε μια προσπάθεια να περάσουμε σε μια κοινότητα αλληλεγγύης.

Στις μέρες μας, το ευρωπαϊκό οικοδόμημα, που για περίπου 50 χρόνια δεν είχε αμφισβητηθεί σχεδόν καθόλου, προκαλεί σκεπτικισμό. *Η διαλεκτική της ευρωπαϊκής ενοποίησης συχνά εξελίσσεται σε μιας μορφής σχιζοφρένεια, όταν η πολιτική συνταγή που γράφεται από έναν υπερ-κρατικά σκεπτόμενο Dr Jekyll δίνει ενέργεια στο πνεύμα ενός αυστηρά εθνο-κρατικού Mr Hyde.*⁴³⁹

Πολλοί μελετητές υποστηρίζουν, μάλιστα, πως το «ευρωπαϊκό κουκούλι» έχει χάσει τη δύναμη μεταμόρφωσής του. Η Ευρωπαϊκή Ένωση βρίσκεται αντιμέτωπη με ένα τέλμα, δείχνει να περνά μία από τις μεγαλύτερες κρίσεις της. Η κρίση αυτή, είναι μια κρίση κυρίως ταυτοτική, διότι αφορά την μετεξέλιξη σ' ένα υπερπολιτειακό πρωτότυπο μάρφωμα, μια πολιτική ένωση, η οποία θα πρέπει να στηρίζεται στην κοινή ιστορία, σε μια κοινή ευρωπαϊκή ψυχή. Είμαστε όμως μακριά από αυτό.

⁴³⁹ P.Kraus, *A Union of Diversity*, Cambridge University Press, New York, 2008, σελ. 35

Είναι ενδιαφέρουσα η παρομοίωση της Ε.Ε. με χίμαιρα. Ο Enzensberger παρομοιάζει την Ένωση με χίμαιρα από 2 σκοπιές. Αφενός, πρόκειται για ένα υβριδικό πλάσμα. Η Χίμαιρα είχε σώμα κατσίκας, κεφάλι λιονταριού και ουρά φιδιού. Αφετέρου στη γερμανική γλώσσα εκτός από τέρας σημαίνει και όνειρο ή όραμα, υποδηλώνοντας ταυτόχρονα κάτι ριψοκίνδυνο ή μια παραίσθηση.⁴⁴⁰

Ανεξάρτητα, όμως, από την κατάσταση, στην οποία βρίσκεται τώρα η Ε.Ε. και τη μορφή που έχει, δεν πρέπει να παραβλέπεται το γεγονός ότι η Ευρώπη δε γεννήθηκε πολιτικά. Μετεξελίχθηκε από έναν κυρίως οικονομικό στόχο. Δε γεννήθηκε όπως γεννήθηκαν παραδείγματος χάρη, οι Ηνωμένες Πολιτείες Αμερικής με μια θεμελιωτική πράξη, εθνικοαπελευθερωτική. Σε αυτό το σημείο, χρειάζεται να γίνει μια μικρή διευκρίνιση. Αυτό το έλλειμμα, ίσως, είναι και η βαθιά αιτία της κρίσεως αυτής.

Συχνά γίνεται λόγος για σύγκριση ή αντιστοιχία της Ευρωπαϊκής Ένωσης και των Η.Π.Α. Υπάρχουν τεράστιες διαφορές ανάμεσα στα δύο αυτά μορφώματα. Οι Ηνωμένες Πολιτείες Αμερικής δεν έχουν πολιτισμικές μήτρες, δε έχουν κάποια πολιτισμική βάση, αφού ουσιαστικά πρόκειται για μια κοινωνία, η οποία δημιουργήθηκε εκ του μηδενός. Όπως συχνά χρησιμοποιείται ο όρος, με ένα είδος πλανητικού παιδομαζώματος και ενός *melting-pot*, δηλαδή μιας μωσαϊκής επιμειξίας θα λέγαμε, η Αμερική πέτυχε τη δημιουργία μιας τεχνολογικής, στρατιωτικής κλπ βάσης. Ως αποικία,

⁴⁴⁰ H.M.Enzensberger, *Γλυκό Τέρας Βρυζέλλες*, Αθήνα, εκδόσεις Νεφέλη, 2014, σελ. 98

συγκροτήθηκε ουσιαστικά ως μια πολυεθνική πραγματικότητα. Η πολιτισμική βάση της συλλογικής της ταυτότητας οικοδομήθηκε, θα λέγαμε, στο σύμβολο της έννοιας του αμερικανού. Συνεπώς, διαπιστώνουμε ότι ο τρόπος δημιουργίας της και ως έννοια, είναι διαμετρικά αντίθετος με την έννοια της ταυτότητας.

Αντίθετα, η Ευρώπη είναι μια οντότητα που διαχρονικά πέτυχε την οικοδόμηση ισχυρών πολιτισμικών ταυτοτήτων. Οι άνθρωποι, οι οποίοι ζούσαν στη συγκεκριμένη γεωγραφική ζώνη, είχαν και έχουν έναν σταθερό και συγκεκριμένο προσδιορισμό, αφού παράλληλα ανήκουν σε ευρύτερα σύνολα.

Μια μεγάλη πρόκληση που καλείται να αντιμετωπίσει η Ευρώπη είναι η κρίση που δημιουργεί το ίδιο το κάθε κράτος ξεχωριστά. Το τελευταίο διατηρεί το σύνολο της πολιτικής του αρμοδιότητας, αλλά δεν καταφέρνει να «συναντηθεί» με το κοινωνικό σύνολο, ούτε καν στο ελάχιστο των επιχειρησιακών αναγκών. Έχει επαφές με άλλους φορείς, για παράδειγμα τα lobbies ή τους φορείς της αγοράς. Η κοινωνία απλά προσδίδει νομιμοποίηση στο κράτος, παρέχοντας ανά τετραετία τη συναίνεσή της. Μόνο τότε στην ουσία συναντιέται μαζί της.

Αυτό μπορεί να γίνει αντιληπτό αν σκεφτούμε τον κυρίαρχο ρόλο της αγοράς, σύμφωνα με την οποία τα πράγματα αυτορυθμίζονται και δεν ρυθμίζονται πολιτικά. Στις μέρες μας υπάρχει ενδεχομένως μια υπερτροφία της αγοράς, η οποία και σαν έννοια είναι αντινομική με την έννοια του

πολιτισμού. Η λογική της αγοράς παραπέμπει στη λογική της ομογενοποίησης.

Αναμφισβήτητα, δεν αρκεί μόνο να ενωθούν οι λαοί της δυτικής Ευρώπης στο όνομα του παρελθόντος κοινού τους πολιτισμού. Η πρόκληση επεκτείνεται και στα κράτη της κεντρικής και ανατολικής Ευρώπης, με τις διαφορετικές τους παραδόσεις. Η Συνθήκη της Λισσαβώνας κάνοντας ένα περαιτέρω βήμα, επιχειρεί να προσδιορίσει την Ένωση σε σχέση με τις αξίες και τους στόχους της. Δεν είναι, όμως, αυτό αρκετό.

Όσον αφορά τους τύπους και τις μορφές ενώσεων των κρατών είναι γεγονός πως υπάρχει ένα αρκετά ευρύ φάσμα με την κάθε εκδοχή να έχει διαφορετικές ιδιαιτερότητες. Για την Ευρωπαϊκή Ένωση, όμως, συγκεκριμένα είναι κυρίως τέσσερις οι κοινά αποδεκτές λύσεις όσον αφορά το πιο αποτελεσματικό μοντέλο, που πρέπει να ακολουθήσει η πολιτική Ευρώπη, η οποία σύμφωνα με τον Jurgen Habermas εισήλθε στην «μετα-εθνική εποχή».

Αξίζει να σημειωθεί ότι οι τρεις από τις τέσσερις αυτές εκδοχές είχαν ήδη διατυπωθεί *grosso modo* στο Συνέδριο της Χάγης (7-10 Μαΐου 1948): η πρώτη ήταν η λειτουργική, η οποία πρότεινε μια ανοιχτή προσέγγιση, κατά την οποία θα συγκροτούνταν μακροπρόθεσμα μία ομοσπονδία ευρωπαϊκών κρατών, αλλά με αργούς ρυθμούς και ανάλογα με τον τομέα. Η δεύτερη ήταν η ομοσπονδιακή, η οποία πρότεινε τη δημιουργία μιας ευρωπαϊκής ομοσπονδίας με την απαραίτητη προϋπόθεση την εκχώρηση σημαντικών κυριαρχικών δικαιωμάτων των κρατών στο νέο οικοδόμημα.

Τέλος, η τρίτη, η λεγόμενη ενωσιακή- αυτή που θα ονομάσουμε εμείς συνομοσπονδία- πρότεινε τη δημιουργία μίας ένωσης ανεξάρτητων κρατών, η οποία όμως δεν θα περιόριζε την κυριαρχία τους.⁴⁴¹

Πιο αναλυτικά, σύμφωνα με την πρώτη εκδοχή, ακολουθείται η «φονκτιοναλιστική» μέθοδος, αυτή των ιδρυτών πατέρων της ένωσης, οπαδών της «ανοικτής προσέγγισης», κυρίως του Jean Monnet, του Robert Schuman και του Konrad Adenauer, η οποία εμπνέεται από το φεντεραλισμό, αλλά επιχειρεί να βοηθήσει την Ε.Ε. να προχωρήσει «με μικρά βήματα»⁴⁴² και σύμφωνα με την οποία η κοινοτική εμβάθυνση των υπάρχοντων ευρωπαϊκών θεσμών πρέπει να είναι αρκετή, ώστε να ξεπεράσει την καθυστέρηση της οικονομικής, νομικής και διοικητικής ολοκλήρωσης της Ευρωπαϊκής Ένωσης, υποδεχόμενη καινούρια μέλη.⁴⁴³ Για τον Monnet, η ΕΚΑΧ ήταν απλώς η αρχή για την εξασφάλιση μιας οικονομικής βάσης ενός μελλοντικού σχεδίου, με στόχο τη σταδιακή διάτρηση του πολιτικού πυρήνα των εθνικών κρατών, προς όφελος υπερεθνικών κέντρων εξουσίας.⁴⁴⁴

⁴⁴¹ Θ.Χριστοδουλίδης, *Από την ευρωπαϊκή ιδέα στην Ευρωπαϊκή Ένωση*, Αθήνα, Εκδόσεις Σιδέρη, 2002, σελ. 40-41

⁴⁴² R.Bideleux, *Dopo la democrazia : l'Unione Europea come ordine giuridico liberale sovranazionale*, in A.Landuyt(dir.), *L'Unione europea tra riflessione storica e prospettive politiche e sociali*, Siena, Protagon Editori Toscani, 2000, σελ.16

⁴⁴³ C.Giolito&L.Bouvet, *La culture générale à Sciences Po*, Armand Colin, Paris, 2001, σελ.159

⁴⁴⁴ H.M.Enzensberger, *Γλυκό Τέρας Βρυξέλλες*, Αθήνα, εκδόσεις Νεφέλη, 2014, σελ. 63

Η παραχώρηση αρμοδιοτήτων και κυριαρχικών δικαιωμάτων ήταν μια υπόθεση «ανοιχτή» που θα κρινόταν σε συνάρτηση και σύμφωνα με το βαθμό και τις εμπειρίες της ενοποιητικής διαδικασίας.

Αυτό το μοντέλο, το οποίο στηρίζεται στην επέκταση του status quo, θα μπορούσε να καταλήξει, σε περίπτωση αποτυχίας του Συντάγματος, της εφαρμογής της Συνθήκης της Νίκαιας και της διεύρυνσης, σε μια ενιαία αγορά, σε μια απλή τελωνειακή ένωση συνοδευόμενη από μια Ευροχώρα(Euroland), περιορισμένη στα κράτη-μέλη, που θα διαμόρφωνε τον οικονομικό και νομισματικό πυρήνα.⁴⁴⁵ Αν και η Αγορά προσφέρει κάποιες ευκαιρίες και την ίδια στιγμή βάζει κάποιους περιορισμούς, δεν μπορεί, σίγουρα, να αντικατασταθεί από αυτήν.

Σε πολιτικό επίπεδο, όμως, είναι πιθανό αυτή η κατάσταση να μπορούσε να εξελιχθεί σε μια διακυβερνητική ένωση, βρετανικής εμπνεύσεως, που θα συντονίζει μια σειρά οργανισμών με εκτελεστική εξουσία, κάποιοι εκ των οποίων θα είναι θεσπισμένοι υπέρ ενισχυμένων συνεργασιών. Σε αυτό το πλαίσιο, στην καλύτερη περίπτωση η Επιτροπή θα λειτουργούσε ως μια απλή Γραμματεία.⁴⁴⁶ Ακόμα κι αν διαθέτει και στρατιωτικές επιχειρησιακές δυνάμεις, μια τέτοια Ευρώπη δεν θα μπορούσε σε παγκόσμιο επίπεδο να παίζει τον ρόλο μιας ανεξάρτητης δύναμης, παρά μόνον με τον λειτουργικό διαχωρισμό των Κρατών.⁴⁴⁷

⁴⁴⁵ J.L.Quermonne, *Le système politique de l'Union européenne*, Montchrestien, 2005, σελ.142

⁴⁴⁶ Λ.Τσούκαλης, *Ποια Ευρώπη;*, Αθήνα, Εκδόσεις Ποταμός, 2004, σελ. 329

⁴⁴⁷ J.L.Quermonne, *Le système politique de l'Union européenne*, op.cit σελ.142

Η δεύτερη προσέγγιση προτείνει να γίνει η Ε.Ε. ένα ομοσπονδιακό Κράτος, μια ομοσπονδιακή οργάνωση, η οποία θα βασίζεται σε ένα σύμφωνο, που θα εξασφαλίζει την εθελούσια και ελεύθερη ένωση ανάμεσα στα κράτη-μέλη. Αυτό το σύμφωνο δεν θα είναι μια απλή συνθήκη διεθνούς δικαίου, αλλά ένα σύνταγμα που θα ρυθμίζει την οργάνωση των πολιτικών εξουσιών και θα κατανέμει τους ρόλους ανάμεσα στη Κράτη και την Ομοσπονδία, σεβόμενη τα θεμελιώδη δικαιώματα.⁴⁴⁸ Η ισορροπία του Ομοσπονδιακού κράτους είναι ο νόμος του : συμβιβασμός ανάμεσα στους υποστηρικτές μίας ανεξαρτησίας μεταξύ των ομόσπονδων Κρατών και τους υποστηρικτές της ενοποίησης των λαών.⁴⁴⁹

Με αυτόν τον τρόπο, η Ένωση αφού θα έχει έναν καθαρό διαχωρισμό της νομοθετικής, της δικαστικής και της εκτελεστικής εξουσίας, θα μπορεί να εκλέγει έναν μόνο πρόεδρο, θα δίνει την εξουσία στο Ευρωπαϊκό κοινοβούλιο να νομοθετεί με τους ίδιους όρους που το κάνουν και τα εθνικά κοινοβούλια κλπ. Εν ολίγοις, δεν θα υπάρχει παρά μόνον ένας «αριθμός τηλεφώνου».⁴⁵⁰ Στα πλαίσια της Ευρωπαϊκής Ένωσης, το ομοσπονδιακό μοντέλο δίνει στο Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο κυρίαρχη θέση,

⁴⁴⁸ C.Giolito&L.Bouvet, *La culture générale à Sciences Po*, op.cit, σελ.159-160

⁴⁴⁹ P.Sabourin,, *L'Etat-nation face aux Europes*, Paris, Presses Universitaires de France, 1994, σελ. 108

⁴⁵⁰ M.Leonard, *Pourquoi l'Europe dominera le 21e siècle*, Plon, 2006, σελ. 45 Εδώ αναφερόμαστε στο περιβόητο ειρωνικό ερώτημα του Χένρυ Κίσινγκερ, ο οποίος αναρωτιόταν στην περίπτωση που θα χρειαστεί να τηλεφωνήσει τον ευρωπαίο υπουργό εξωτερικών, πού θα τον βρει.

στην Ευρωπαϊκή Επιτροπή ρόλο κυβέρνησης και στο Συμβούλιο ρόλο δεύτερου νομοθετικού σώματος.⁴⁵¹

Οι «φεντεραλιστές» έχουν ως στόχο τη δημιουργία μιας Ευρωπαϊκής Ομοσπονδίας, με όλες τις αρμοδιότητες που συνεπάγεται ότι διαθέτει το κεντρικό ομοσπονδιακό κράτος. Προϋπόθεση για την ολοκλήρωση μιας τέτοιας Ομοσπονδίας είναι η εκούσια παραχώρηση στα Όργανά της όλων των κυριαρχικών δικαιωμάτων από τα κράτη-μέλη.

Είναι γεγονός ότι υπάρχει ένα μεγάλο πλήθος επιστημόνων, φιλοσόφων και διανοουμένων που υποστηρίζει ότι η πιο αποτελεσματική λύση όσον αφορά το πολιτικό μοντέλο της Ευρωπαϊκής Ένωσης είναι το ομοσπονδιακό (φεντεραλισμός). Σε αυτήν την περίπτωση, προβάλλεται το επιχείρημα ότι ο ομοσπονδιακός χαρακτήρας συνδυάζει ταυτόχρονα την ευρωπαϊκή ποικιλομορφία και μοναδικότητα, ακόμα κι αν αυτό το μοντέλο φαίνεται ξένο προς πολλά ευρωπαϊκά κράτη ή έχει χρησιμοποιηθεί με διαφορετικούς σκοπούς. Για παράδειγμα, κάποιοι βρετανοί πολιτικοί, βλέπουν στον ευρωπαϊκό φεντεραλισμό μια απλή προέκταση γραφειοκρατίας των Βρυξελλών. Στο αγγλο-σαξωνικό πλαίσιο, ο όρος ομοσπονδιακός παραπέμπει στην κεντρική εξουσία. Οι τοπικιστές, όπως οι Καταλανοί ή οι Ιρλανδοί, βλέπουν τον φεντεραλισμό ως ένα μέσο

⁴⁵¹ Μ.Τσινισιζέλης, *Σκέψεις για την Ευρωπαϊκή Ένωση*, Αθήνα, Εκδόσεις Ι. Σιδέρης, 1996, σελ.30

απομάκρυνσης από την εξουσία και χειραφέτησης από την κυριαρχία της εθνικής κουλτούρας.⁴⁵²

Σύμφωνα με τους φεντεραλιστές, αυτές οι δύο αντίθετες προσεγγίσεις δεν έχουν, όμως, καμία σχέση με την ιδέα ενός πραγματικού φεντεραλισμού που αντιπροσωπεύει την ενότητα μέσα στην ποικιλομορφία και βασίζεται σε ένα σύστημα με πολλά επίπεδα θεσμών και οριζοντίων και καθέτων αμφίδρομων σχέσεων. Αξίζει αναφοράς το ότι κατά τη διάρκεια των διαπραγματεύσεων του Μάαστριχτ η Μ. Βρετανία έδωσε μάχη για να μην ενσωματωθεί ο όρος «ομοσπονδιακή Ευρώπη». Με αυτόν τον τρόπο, ενώ η πρόταση της προεδρίας του Λουξεμβούργου αλλά και της ολλανδικής προεδρίας ήταν να αναφερθεί ότι η Συνθήκη «αποτελεί νέο στάδιο στην προοδευτική διαδικασία για μια ένωση ομοσπονδιακού χαρακτήρα», υπό την πίεση της Μ. Βρετανίας το κείμενο κάνει αναφορά σε ένα νέο στάδιο για τη δημιουργία μιας «στενότερης» Ένωσης.⁴⁵³ Είναι αρκετές οι χώρες οι οποίες δεν θα ήταν εύκολο να αποδεχθούν ένα ομοσπονδιακό μοντέλο για την Ενωμένη Ευρώπη, όπως για παράδειγμα η Πορτογαλία ή η Ελλάδα.

Είναι γεγονός, πως ένα φεντεραλιστικό μοντέλο της Ευρωπαϊκής Ένωσης σίγουρα δεν θα ήταν εύκολα αποδεκτό από το σύνολο των κρατών-μελών. Γιατί μπορεί μεν η Γερμανία ή το Βέλγιο να είναι κράτη εξοικειωμένα με μια τέτοιας μορφής διακυβέρνηση, αλλά οι περισσότερες χώρες

⁴⁵² F.Pfetsch, *La problématique de l'identité européenne*, στο DUMONT Gérard-François, *op.cit*, σελ.267

⁴⁵³ Π.Ρουμελιώτης, *Το αύριο της Ευρώπης*, Αθήνα, Εκδόσεις Λιβάνη, 1992, σελ. 323-324

ενδεχομένως δεν είναι έτοιμες να δεχθούν μια τόσο ριζική αλλαγή, δηλαδή την απομάκρυνση από το μοντέλο της εθνικής κυριαρχίας. Επιπλέον, ο αριθμός των 28 κρατών-μελών (προς το παρόν) με τόσο διαφορετικές καταβολές και τόσο ποικίλα εθνικά συμφέροντα είναι αναμφισβήτητα ένας ανασταλτικός παράγοντας στην εφαρμογή μιας ευρωπαϊκής Ομοσπονδίας. Επιπλέον, υπάρχει πάντα ο φόβος, που εκφράζουν κυρίως οι ευρωσκεπτικιστές, ότι η Γαλλία και η Γερμανία, στα πλαίσια μιας ομοσπονδίας θα προσπαθούσαν να προωθήσουν τα δικά τους συμφέροντα και ταυτόχρονα να τα επιβάλλουν στα άλλα κράτη-μέλη.⁴⁵⁴

Πέρα από αυτό, το στοιχείο κλειδί σε κάθε «φεντεραλιστικό» μοντέλο, στον τομέα της οικονομίας, προβλέπει τουλάχιστον τη συγκεντρωτική λειτουργία αναδιανομής του δημόσιου χρήματος.⁴⁵⁵ Αυτό το μοντέλο απορρίφθηκε πρακτικά από την Ένωση από τη στιγμή που ο προϋπολογισμός της περιορίστηκε σε ένα ποσό σχεδόν αμελητέο. Ένα ομοσπονδιακό κράτος δεν θα μπορούσε ποτέ να λειτουργήσει κάτω από αυτές τις συνθήκες έλλειψης προγραμματισμού.⁴⁵⁶

⁴⁵⁴ A.Smith, *The Nations of Europe after the Cold War* στο J.Hayward & E.Page (ed.), *Governing the New Europe*, Durham, Duke University Press, 1995, σελ. 59

⁴⁵⁵ W.Oates, *An Essay on Fiscal Federalism*, in *Journal of Economic Literature*, vol.37, n.3, September 1999, σελ. 1120- 1149

⁴⁵⁶ R.Rovelli, *Potenza civile e mercato globale: reggerà il modello europeo all'approva della globalizzazione?* In G.Laschi & M.Telo (ed.), *Europa Potenza civile o entita' in declino? Contributi ad una nuova stagione multidisciplinare degli studi europei*, Bologna, Il Mulino, 2007, σελ. 176

Σε κάθε περίπτωση, αυτή η εκδοχή της Ομοσπονδίας θα είχε ως αποτέλεσμα μια πολιτική κρίση που θα ανάγκαζε τα Κράτη να μεταφέρουν σε υπερεθνικές επιτροπές(instances) τα βασικά προνόμια της κυριαρχίας τους, σύμφωνα με ένα μοντέλο όπως το βορειο-αμερικανικό. Ακόμη κι αν είχε εμπνεύσει τη δεκαετία του '50 τους «ιδρυτές- πατέρες» της ένωσης, με πρωτεργάτες του ευρωπαϊκού ομοσπονδιακού κινήματος τον Altiero Spinelli και τον Mario Albertini, αυτό το μοντέλο δεν είναι με τα σημερινά δεδομένα.⁴⁵⁷ Είναι γεγονός πως ενώ η εφαρμογή του ομοσπονδιακού μοντέλου στη Γερμανία λειτούργησε επιτυχώς και το κεντρικό κράτος έγινε σε γρήγορο χρονικό διάστημα το εθνικό κέντρο της ομοσπονδιακής τάξης, η Ευρωπαϊκή Ένωση δεν μπόρεσε στο παρελθόν αλλά και δεν μπορεί ούτε στο άμεσο μέλλον να δημιουργήσει ένα κοινό εθνικό κέντρο για όλα τα κράτη μέλη της.

Το τρίτο μοντέλο ολοκλήρωσης της πολιτικής Ευρώπης αντιπροτείνει να γίνει η Ευρωπαϊκή Ένωση όχι ένα ομοσπονδιακό κράτος, αλλά μια συνομοσπονδία κρατών. Ο Georges Pompidou, το 1969, απορρίπτοντας ουσιαστικά ένα φεντεραλιστικό μοντέλο, φέρεται υπέρ μιας «Συνομοσπονδίας Κρατών, αποφασισμένων να εναρμονίσουν τις πολιτικές τους και να εντάξουν την οικονομία τους».⁴⁵⁸

Σε αντίθεση με το ομοσπονδιακό κράτος που η συγκέντρωση της κρατικής ποιότητας γίνεται βασικά στο ομοσπονδιακό υποκείμενο, ενώ τα

⁴⁵⁷ J.L.Quermonne, *Le système politique de l'Union européenne*, op.cit, σελ.142

⁴⁵⁸ A.Frerejean, *C'était Georges Pompidou*, Paris, Fayard, 2011, σελ.142

ομόσπονδα μέλη χάνουν την ουσία της, στη συνομοσπονδία υπάρχει ομοσπονδιακό υποκείμενο χωρίς κρατική ποιότητα αφού την κατέχουν τα ομόσπονδα μέλη.⁴⁵⁹

Μια συνομοσπονδία είναι μια «κοινωνία των κοινωνιών» ή - με πιο νομικούς όρους- μια κοινωνία κυρίαρχων κρατών που περιορίζουν εθελούσια με διεθνείς συνθήκες την κυριαρχία τους σε συγκεκριμένα ζητήματα υπέρ των κοινών θεσμών τους.⁴⁶⁰ Επιπλέον, η συνομοσπονδία, ούσα πιο «χαλαρή» από την ομοσπονδία, επιτρέπει συνήθως στα μέλη της να αποχωρήσουν ελεύθερα από την Ένωση, ενώ η ομοσπονδία διατηρεί τα μέλη της «ενωμένα» με την ομοσπονδιακή κυβέρνηση μέσω μιας σχέσης συνεργασίας.⁴⁶¹

Στη Συνομοσπονδία, απονέμονται στην Ένωση κάποιες ορισμένες μόνο - σημαντικές βέβαια- εξουσίες. Υπάρχουν και κάποιες εξουσίες που παραμένουν στη δικαιοδοσία των κρατών-μελών. Στα πλαίσια της Ευρωπαϊκής Ένωσης, η συνομοσπονδία δίνει στο Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο και στο Δικαστήριο των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων έναν χαρακτήρα περισσότερο «διακοσμητικό», ενώ οι αποφάσεις του Συμβουλίου

⁴⁵⁹ Δ.Τσάτσος, *Ευρωπαϊκή Συμπολιτεία*, Αθήνα, Εκδόσεις Λιβάνη, 2007, σελ.134-135

⁴⁶⁰ M.Croizat & J.L.Quermonne, *L'Europe et le fédéralisme*, Paris, Montchrestien, 1999, σελ.15

⁴⁶¹ Μ.Τσινισιζέλης, Θεωρία της διεθνούς πολιτικής ενοποίησης στο Ν.Μαραβέγιας & Μ.Τσινισιζέλης (επιμ.), *Η ολοκλήρωση της Ευρωπαϊκής Ένωσης*, Αθήνα, Εκδόσεις Θεμέλιο, 2004, σελ. 52

προϋποθέτουν συναίνεση στη βάση του χαμηλότερου κοινού παρανομαστή.⁴⁶²

Αυτοί που αντιτίθενται στη συνομοσπονδιακή αυτή προσέγγιση, προβάλλουν διάφορα επιχειρήματα. Γι' αυτούς, από πολλές απόψεις, είτε πρόκειται για τη νομισματική ένωση είτε για το άμεσο αποτέλεσμα του κοινοτικού δικαίου, ο βαθμός ολοκλήρωσης της ευρωπαϊκής κατασκευής αγγίζει ήδη ένα ανώτερο στάδιο από μια απλή συνομοσπονδία κρατών. Μόνο στον τομέα της άμυνας και της εξωτερικής πολιτικής, υποστηρίζουν, θα μπορούσε να σταθεί μια συνομοσπονδία των ευρωπαϊκών κρατών.⁴⁶³

Επιπλέον, υποστηρίζουν πως μια τέτοιου είδους διακρατική προσέγγιση θα είχε μια εμβέλεια περιορισμένη, περιορίζοντας *την ακτίνα δράσης του κράτους-μέλους στις διακυβερνητικές επαφές, συνεργασίες και διαπραγματεύσεις, αγνοώντας ή υποτιμώντας τα υπερκρατικά όργανα και θεσμούς*, αφού το κράτος-μέλος δεν θα έχει δυνατότητα παρέμβασης στο επίπεδο της *θέσπισης της «ημερήσιας διάταξης» και της θεσμικής ισορροπίας η οποία και μακροπρόθεσμα την καθορίζει*.⁴⁶⁴

Είναι αλήθεια πως η Ευρωπαϊκή Ένωση ως συνομοσπονδία, στην οποία η αρχή της επικουρικότητας θα έπαιζε νευραλγική σημασία, σε κάποιους τομείς θα είχε λιγότερες δικαιοδοσίες, όπως λόγου χάρη στην πολιτική της

⁴⁶² Μ.Τσινισιζέλης, *Σκέψεις για την Ευρωπαϊκή Ένωση*, op.cit, σελ.78

⁴⁶³ J.L.Quermonne, *L'Europe en quête de légitimité*, Paris, Presses de Sciences Po, 2001, σελ. 44

⁴⁶⁴ Ε.Ανδρικοπούλου και Γ.Καυκαλάς, *Ο Νέος Ευρωπαϊκός Χώρος. Η διεύρυνση και η γεωγραφία της ευρωπαϊκής ανάπτυξης*, Θεμέλιο, Αθήνα, 2000, σελ. 122

εργασίας, αλλά αναμφισβήτητα σε κάποιους άλλους θα μπορούσε να έχει περισσότερες, όπως για παράδειγμα, στο αν θα κάνει μια συντονισμένη ευρωπαϊκή προσπάθεια για κλιματική αλλαγή ή θα βοηθήσει τα ευρωπαϊκά κράτη-μέλη να προωθήσουν πιο αποτελεσματικά τα κοινά συμφέροντα εξωτερικής πολιτικής τους.

Επίσης, οι πολέμιοι της προσέγγισης αυτής υποστηρίζουν πως μια ευρωπαϊκή Συνομοσπονδία θα ήταν καταδικασμένη να είναι αδύναμη λόγω των κανόνων της όσον αφορά το βέτο και την ομοφωνία.⁴⁶⁵ Η ιστορία, άλλωστε, μας διδάσκει ότι οι συνομοσπονδίες που πέτυχαν έγιναν σταδιακά ομοσπονδίες, ενώ οι υπόλοιπες απλά εξαφανίστηκαν.

Οι διαφωνούντες με την προοπτική της ευρωπαϊκής Συνομοσπονδίας φέρνουν ως παράδειγμα τις προσπάθειες που έγιναν το 19^ο αιώνα για τη σύσταση του «Ευρωπαϊκού Κονσέρτου», με χαρακτηριστική την αποτυχία της «Ιερής Συμμαχίας» να υπερασπιστεί την μοναρχική νομιμότητα ενάντια στην αυτοκρατορία του Ναπολέοντα, αλλά και την δημοκρατική εκδοχή αυτού του «Κονσέρτου», δηλαδή την Κοινωνία των Εθνών, η οποία δεν κατάφερε να εμποδίσει τον Β' Παγκόσμιο πόλεμο.⁴⁶⁶ Σε αυτό το επιχείρημα, όμως, μπορεί πάντα να αντιπαρατεθεί η επιτυχία της συμπολιτείας των πόλεων-κρατών της αρχαίας Ελλάδας, για ένα πολύ μεγάλο χρονικό διάστημα.

⁴⁶⁵ P.Sabourin, *L'Etat-nation face aux Europes*, Paris, Presses Universitaires de France, 1994, σελ. 187

⁴⁶⁶ J.L.Quermonne, *L'Europe en quête de légitimité*, op.cit σελ. 44

Η τέταρτη εκδοχή, η οποία αποκαλείται σύμφωνα με τους Maurice Croisat και Jean-Louis Quermonne «ομοσπονδία των κρατών-εθνών»⁴⁶⁷, προτείνει, ουσιαστικά, μια πρωτότυπη κατασκευή η οποία θα βρίσκεται μεταξύ της φεντεραλιστικής προσέγγισης και αυτής της συνομοσπονδίας Κρατών. Σύμφωνα με αυτήν την προσέγγιση, οι θεσμοί που απαρτίζουν την Ευρωπαϊκή Ένωση δεν θα αναπαράγουν σε επίπεδο ευρωπαϊκό τους μηχανισμούς του Κράτους-έθνους.⁴⁶⁸

Πρόκειται για ένα σενάριο βασισμένο στην κομμουνοταριστική μέθοδο, που έχει ως στόχο, μέσω της μοναδικότητας της διαδικασίας της ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης, να ενσαρκώσει την πολιτική δύναμη σε έναν συγκεκριμένο τρόπο διακυβέρνησης. Αυτός, θα προκύπτει από τη συνεργία μεταξύ της Επιτροπής και του Συμβουλίου, κάτω από την ηγεσία ενός προέδρου και ενός Κοινοβουλίου ικανού να λειτουργήσει δικτυακά με τα εθνικά κοινοβούλια. Ένα τέτοιο σύστημα θα συνδύαζε τη διατήρηση μιας ενεργής συμμετοχής των εθνικών κυβερνήσεων σε μια ευρωπαϊκή διακυβέρνηση, σε ένα φεντεραλιστικό μοντέλο συνεργασίας, με την απαίτηση υπερεθνικών επιτροπών αποτελεσματικών έξω από τις οποίες η Ευρώπη δεν θα μπορούσε να μιλήσει με μια φωνή.⁴⁶⁹

Οι υποστηρικτές αυτής της προσέγγισης, σήμερα, επιμένουν σε μια «μικτή κυβέρνηση», μια «gouvernement mixte», όπως την ονομάζει ο

⁴⁶⁷ M.Croisat & J.L.Quermonne, *L'Europe et le fédéralisme*, σελ.146

⁴⁶⁸ Ibid, σελ.93

⁴⁶⁹ J.L.Quermonne, *Le système politique de l'Union européenne*, op.cit, σελ.142-143

Quermonne, η οποία θα διαθέτει μια «χαλαρή» διοίκηση, του τύπου που έχει τώρα η Ευρωπαϊκή Επιτροπή, αλλά που θα εκτείνεται στο σύνολο των αρμοδιοτήτων της Ένωσης και θα διαθέτει, για συγκεκριμένα καθήκοντα, ένα δίκτυο αυτόνομων επιτροπών. Αυτή η μικτή κυβέρνηση σε συνδυασμό με την κατάργηση των «πυλώνων» (που προβλέπει η Συνθήκη της Λισσαβώνας) θα πραγματοποιούσε ενδεχομένως το «μοναδικό θεσμικό πλαίσιο», που ανακοίνωνε η συνθήκη του Μάαστριχτ.⁴⁷⁰

Συνοψίζοντας, η ευρωπαϊκή ολοκλήρωση δε στοχεύει ούτε καταλήγει στη δημιουργία ενός ευρωπαϊκού υπερ-κράτους, ομοσπονδιακού χαρακτήρα. Πριν δημιουργηθεί η Ευρωπαϊκή Κοινότητα, η ιδέα του αυστριακού διπλωμάτη Coudenhove- Kalergi για την «Παν-Ευρώπη», ήταν μιας μορφής ομοσπονδιακή Ένωση που θα έκλεινε στους κόλπους της όλα τα ευρωπαϊκά κράτη. Αν βρισκόμασταν στο 19^ο αιώνα ή στις αρχές του 20^{ου}, η Ευρώπη θα ήταν ομοσπονδιακή, γιατί τότε δεν υπήρχαν τόσο ισχυρά και παγιωμένα εθνικά κράτη που θα προέβαλλαν αντιστάσεις στην αφομοίωσή τους. Αυτό που συμβαίνει σήμερα δεν είναι μια εξέλιξη προς την ομοσπονδία και δεν μπορεί να γίνει.

Στις μέρες μας, ένα τέτοιας μορφής υπερ-κράτος σίγουρα δεν θα μπορούσε να σταθεί, αφού θα είχε το μονοπώλιο της κυριαρχίας και ταυτόχρονα θα έβαζε στο περιθώριο την κυριαρχία των κρατών και τη συνταγματική και δημοκρατική τους αυτονομία. Όπως έχει προαναφερθεί,

⁴⁷⁰ J.L.Quermonne, *L'Europe en quête de légitimité*, op.cit, σελ.99-100

η ευρωπαϊκή μετα-κυριαρχία βασίζεται στην πραγματικότητα στην αρχή της συνεργασίας και όχι στην αρχή της υποταγής σε αυτήν των κρατών-μελών.⁴⁷¹

Για μεγάλο χρονικό διάστημα η Ευρωπαϊκή ολοκλήρωση υπήρξε ζήτημα μιας ελίτ, η οποία τρόπον τινά επαναπαύοταν σε μια κοινωνική συγκατάβαση ευρείας μορφής. Ο πυρήνας του ευρωπαϊκού οικοδομήματος στηριζόταν- τουλάχιστον αρχικά- σε μια πεφωτισμένη διοίκηση για λογαριασμό απληροφόρητων πολιτών, σε συνεργασία με συμφέροντα που επηρεάζονται και υποκείμενη στην έγκριση των εθνικών κυβερνήσεων.⁴⁷² Επομένως, η μορφή της ενοποίησης της Ευρώπης θα παίζει καταλυτικό ρόλο για το μέλλον της.

Η Ευρώπη, κληρονόμος ενός πλούσιου παρελθόντος, δεν μπορεί να επιβιώσει παρά μόνον αν ενωθεί, διατηρώντας τις ιδιαιτερότητες όλων των λαών της.⁴⁷³ Και ενδεχομένως η ιδανική μορφή της Ευρωπαϊκής Ένωσης για το επιτύχει, είναι η τέταρτη εκδοχή, δηλαδή μια «ομοσπονδία των κρατών-εθνών».

Συμπεραίνοντας, όσον αφορά το μέλλον της Ευρώπης, ο Ουμπέρτο Έκο υποστηρίζει πως είναι καταδικασμένη να ενωθεί, εάν θέλει να επιβιώσει : *Ουτοπία; Αλλά, όπως μας διδάσκει η λογική, αυτή η ουτοπία γίνεται απαραίτητη εξαιτίας της αναδιάταξης των παγκόσμιων ισορροπιών. Ή έτσι ή*

⁴⁷¹ Z.M.Φερύ, *Το ζήτημα του ευρωπαϊκού κράτους*, op.cit, σελ.20

⁴⁷² W.Wallace & J.Smith, *Democracy or Technocracy? European integration and the problem of popular consent*, in J.Hayward (dir.) *The crisis of representation in Europe*, London, Frank Cass, 1995, σελ. 143

⁴⁷³ E. Barnavi & K.Pomian, *La révolution européenne 1945-2007*, Perrin, 2008, σελ. 37

τίποτα.⁴⁷⁴ Το ζήτημα είναι να διαπιστωθεί πώς μπορεί να εξασφαλιστεί ένα ευοίωνο μέλλον για την Ευρώπη. Αυτή τη στιγμή τα μέλη της Ένωσης είναι αφενός πολλά και αφετέρου με πολύ ανισόρροπες σχέσεις μεταξύ τους. Άλλη σχέση έχει η Γερμανία με τη Γαλλία, άλλη με την Ελλάδα, άλλη με την Λιθουανία. Ίσως είναι μια εύστοχη παρομοίωση αυτή της πολυμορφικής Ευρωπαϊκής Ένωσης με ένα φρούτο⁴⁷⁵, όπου κάποιες χώρες αποτελούν τον πυρήνα του και άρα μία συμπαγή γεωπολιτική οντότητα, κάποιες άλλες την «ψίχα» της Ευρωζώνης, όπου οι χώρες λειτουργούν στα πλαίσια μια απλώς Κοινής Αγοράς και τέλος μια ομάδα χωρών αποτελεί τον «φλοιό» του φρούτου, στα πλαίσια μιας υβριδικής ένταξης ή μιας προωθημένης σύνδεσης με την Ένωση. Με αυτόν τον τρόπο, κάθε χώρα-μέλος του Ευρωπαϊκού οικοδομήματος τοποθετείται στο σχήμα ανάλογα με τις επιδιώξεις και τις δυνατότητές της.

⁴⁷⁴ Ο Έκο, *Με το βήμα του κάβουρα*, Αθήνα, Εκδόσεις Ελληνικά Γράμματα, 2005, σελ. 65

⁴⁷⁵ Η εύστοχη αυτή παρομοίωση παρουσιάζεται στο Κ.Γρίβας&Κ.Μίχας, *2021: Ελληνική Αμυντική Στρατηγική για τον 21^ο αιώνα*, Αθήνα, Εκδόσεις Κασταλία, 2006

2.8 Συμπεράσματα Β' Κεφαλαίου

Στο δεύτερο μέρος της διατριβής αυτής, επιχειρήθηκε να διαπιστωθούν τα στοιχεία εκείνα που συμβάλλουν στο να κατανοήσουμε τους παράγοντες από τους οποίους εξαρτάται το ποιος και με ποιον τρόπο διαχειρίζεται την ευρωπαϊκή ταυτότητα.

Σε αυτό το πλαίσιο, χαρακτηριστικό ρόλο επιτελεί το δημοκρατικό έλλειμμα της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Επιβεβαιώνει τη δυσκολία ορισμού των φορέων διαχείρισης της ευρωπαϊκής ταυτότητας. Εξ ορισμού, η πολιτική εξουσία στα πλαίσια του ευρωπαϊκού οικοδομήματος διαχέεται σε περισσότερα από ένα πολιτικά όργανα, εκ των οποίων ο πολίτης εκλέγει μόνο ένα, οι διαδικασίες λήψεως αποφάσεων καθίσταται πολύπλοκη λόγω των ποικίλων επιμέρους εθνικών συμφερόντων και ταυτόχρονα ο έλεγχος μιας τέτοιας διαδικασίας δεν μπορεί να είναι απόλυτα αποτελεσματικός.

Υπό αυτό το πρίσμα, κρίνεται εξίσου πολύπλοκη η διαδικασία ορισμού των συνεκτικών στοιχείων της ευρωπαϊκής ιδιότητας του πολίτη και του τρόπου διαχείρισής της. Ανεξάρτητα από τις επιμέρους προσεγγίσεις, είναι γεγονός πως η ευρωπαϊκή ταυτότητα πρέπει να

οικοδομηθεί στη βάση συνύπαρξης μιας ηθικής και μιας νόμιμης κοινότητας, σύμφωνα με το ρεπουμπλικανικό μοντέλο, στηριζόμενη στη μετα-εθνική αρχή, αλλά έχοντας ως απαραίτητη προϋπόθεση, όχι έναν συνταγματικό πατριωτισμό, αλλά τον πολιτειακό πατριωτισμό, όπως διευκρινίστηκε παραπάνω. Σε αυτό το πλαίσιο, η ευρωπαϊκή ταυτότητα επιβάλλεται να συνυπάρχει αρμονικά με τις εθνικές ταυτότητες, έχοντας μια μορφή συνεργίας.

Η παραπάνω διαδικασία οδηγεί στην εύρεση ενός τρόπου πιο ουσιαστικής λειτουργίας του ευρωπαϊκού οικοδομήματος, ώστε το τελευταίο να διαχειριστεί την ευρωπαϊκή ταυτότητα έχοντας μία μορφή πιο αποτελεσματική. Η ίδια η Ένωση έχει κάνει πολύ σημαντικά βήματα ως προς αυτήν την κατεύθυνση από τη στιγμή της δημιουργίας της μέχρι σήμερα. Μια απλή μορφή ομοσπονδίας ή συνομοσπονδίας ενδεχομένως δεν είναι σε θέση να ωθήσει την Ένωση σε ένα μεταγενέστερο στάδιο, αφού ένας συνδυασμός αυτών των δύο μορφών να ήταν πιο αποτελεσματικός, όπως αναλύθηκε στο κεφάλαιο αυτό.

Τέλος, οι πιο πρόσφατες Ευρωεκλογές είναι χαρακτηριστικές ως προς τα βήματα που έχει περιθώριο να επιτελέσει ακόμη αφενός ο ευρωπαίος πολίτης, ο οποίος δεν είναι σε όλες τις χώρες εξίσου ευαισθητοποιημένος ως προς την πιο ενεργή συμμετοχή του στη

διαδικασία, αλλά και η ίδια η Ευρωπαϊκή Ένωση, ώστε να λειτουργήσει με τέτοιο τρόπο, ώστε να τον φέρει πιο κοντά στους κόλπους της.

3. Γενικά Συμπεράσματα - Επίλογος

*Ασφαλώς κι έχει κανείς ανάγκη από
συμμάχους. Το πρόβλημα είναι ότι
ορισμένες φορές οι σύμμαχοι θέλουν
να έχουν και δικές τους απόψεις.*

Ουίνστον Τσόρτσιλ

Είναι γεγονός πως έχει διατυπωθεί πολλές φορές και με ποικίλους τρόπους αμφισβήτηση για την αποτελεσματικότητα και τους στόχους του ευρωπαϊκού οικοδομήματος. Για παράδειγμα, ο άγγλος αρθρογράφος και συγγραφέας Christofer Brooker, συχνά πολύ κριτικός προς την Ένωση, είχε γράψει σε ένα άρθρο του στην *Sunday Telegraph* πως το πιο δόλιο πράγμα που κάνει η Ευρωπαϊκή Ένωση είναι ότι επηρεάζει τις εκάστοτε υποθέσεις με σκοτεινούς τρόπους.⁴⁷⁶ Κριτικές υπάρχουν πάντα πολλές για όλα τα ζητήματα. Το σημαντικό, όμως, είναι να γίνει αντιληπτή ουσία των πραγμάτων, πίσω από οποιαδήποτε τυχόν αμφισβήτηση.

⁴⁷⁶ M.Welsh, *Europe United? The European Union and the Retreat from Federalism*, New York, St. Martin's Press, 1998, σελ. 14

Το 1810, η Germaine de Stael, κόρη του φημισμένου χρηματιστή της Γενεύης και τέως υπουργού Οικονομικών του Λουδοβίκου ΙΣΤ', κατά τη Γαλλική Επανάσταση, Zac Necker, ενώ βρισκόταν σε εξορία, υποστήριζε σθεναρά ότι το μοντέρνο πνεύμα τότε ήταν το ευρωπαϊκό. Σήμερα, μετά από πάνω από 200 χρόνια, η ευρωπαϊκή ιδέα δείχνει συμπτώματα εξάντλησης και απώλειας γοητείας.⁴⁷⁷ Είναι όντως έτσι τα πράγματα;

Συχνά υποστηρίζεται πως οι «Βρυξέλλες», είναι ένας Πύργος του Κάφκα, ένας λαβύρινθος γραφειοκρατίας, ο οποίος κοστίζει υπέρογκα ποσά.⁴⁷⁸ Οι διάφορες ευρωπαϊκές συνθήκες έχουν ήδη αρχίσει να σφυρηλατούν και να διαμορφώνουν τον ευρωπαϊκό λαό, ο οποίος αποτελείται από τους επιμέρους εθνικούς λαούς. Η συζήτηση έχει επικεντρωθεί στη Συνθήκη της Λισσαβόνας, στην οποία έχουν πλέον ενσωματωθεί οι περισσότερες προτάσεις που υπήρχαν στο «Ευρωσύνταγμα», που απορρίφθηκε από τη Γαλλία και την Ολλανδία.

Σε κάθε περίπτωση, είναι αναμφισβήτητο το ότι η Ευρωπαϊκή Ένωση αποτελεί μία ιδιαιτέρως σύνθετη και πολύπλοκη πολιτεία, όσον αφορά τη δομή, την οργάνωση, αλλά και τη γενικότερη σύνθεσή της. Εξίσου, βέβαια, σύνθετες ήταν και οι συμπολιτείες στην ελληνιστική εποχή, όπου υπήρχε ελληνική ταυτότητα, αλλά αυτοί που ήταν οι πολιτικά αρμόδιοι να την εκφράσουν-δηλαδή οι πόλεις και οι συμπολιτείες-δεν μπορούσαν να

⁴⁷⁷ Κ.Βεργόπουλος, *Ποιος φοβάται την Ευρώπη*, Αθήνα, Εκδόσεις Λιβάνη, 2000, σελ.75

⁴⁷⁸ G.Verhofstadt, *Les Etats-Unis d'Europe*, Bruxelles, Editions Luc Pire, 2006, σελ. 13

συνεννοηθούν μεταξύ τους. Με αυτόν τον τρόπο, υπερίσχυαν οι επιμέρους πατριωτισμοί της συνολικής ταυτότητας.

Αυτή τη στιγμή η Ευρωπαϊκή Ένωση έχει την ικανότητα παραγωγής δημόσιων δεσμευτικών αποφάσεων που αφορούν 495.000.000 πολιτών και συγχρόνως κατανέμει και διαχέει αξίες στην ευρωπαϊκή κοινωνία. Αποτελεί μια έκφραση «οργανωμένης συναρχίας»⁴⁷⁹, κάτι που παραπέμπει σε μια μεγάλη συστημική μεταβολή απ' την κυριαρχία ως ενιαία και αδιαίρετη σε ένα σύστημα συνδιάθεσης και ταυτόχρονα συνάσκησής κυριαρχιών. Γίνεται ανάδειξη μιας κοινής κυριαρχίας. Και αυτή η Ευρώπη είναι σε τέλμα κι ενώ η θύελλα των εξελίξεων κάθε άλλο παρά έχει κοπάσει, το μέλλον της είναι ακαθόριστο και θολό.

Η ευρωπαϊκή ολοκλήρωση παραμένει, για μεγάλο κομμάτι των πολιτών της, κατά βάση υπόθεση μιας συγκεκριμένης ελίτ, η οποία παρόλο που αριθμητικά αυξάνεται σταθερά, πρόκειται πάντα για ελίτ. Υπό αυτό το πρίσμα, το ζήτημα που τίθεται δεν είναι αν υπάρχει ή αν δεν υπάρχει ευρωπαϊκή ταυτότητα. Όπως προαναφέρθηκε, η τελευταία είναι μία συλλογική ταυτότητα και υπάρχει ως κοινωνική συνείδηση. Επηρεάζεται και ταυτόχρονα αποτελείται από ένα εύρος παραγόντων ιστορικών, γεωγραφικών, πολιτικών και πολιτισμικών. Το ζήτημα που καθιστά πολύπλοκη τη διαχείρισή της είναι το γεγονός ότι οι φορείς που καλούνται να τη διαχειριστούν είναι αυτοί που συνθέτουν συμφέροντα εθνικά, ενώ το έθνος δεν καταργείται από την ευρωπαϊκή ταυτότητα.

⁴⁷⁹ Δ.Χρυσόχοου, *Θεωρίες της Ευρωπαϊκής Ενοποίησης*, Αθήνα, Εκδόσεις Παπαζήση, 2015

Η ευρωπαϊκή ταυτότητα είναι μια σύνθεση επιμέρους ταυτοτήτων, η οποία διαθέτει μια ιστορική αναφορά κι ένα κοινό σύστημα αξιών και διοίκησης των κοινωνιών. Ένα σημαντικό ζήτημα συνίσταται στο ποια στοιχεία από το παρελθόν συγκροτούν την ευρωπαϊκή ταυτότητα. Κι εδώ τίθεται το ερώτημα: θα σταθούμε στην ταυτότητα της μεσαιωνικής Ευρώπης αυτήν που απέρριψαν οι ευρωπαϊκές χώρες; Γιατί αν σταθούμε σε αυτήν, τότε θα δούμε την Ευρώπη διαιρεμένη. Από την άλλη, μπορούμε να σταθούμε σ' αυτό που έχασε η Ευρώπη το Μεσαίωνα και το είχε πριν και το ανέκτησε στη συνέχεια, δηλαδή τον λεγόμενο ελληνορωμαϊκό πολιτισμό, ο οποίος προσαρμόζεται σε μια μεγάλη κλίμακα κοινωνιών κι επομένως σε κοινές αξίες που έχουν να κάνουν με τον ελεύθερο άνθρωπο σε μια κοινωνία;

Κρατώντας ως βάση το παραπάνω, δεν μπορεί να αμφισβητηθεί η επιρροή όλων των σταδίων της ευρωπαϊκής μας ιστορίας, στα διαφορετικά πλαίσια που αυτά εμφανίζονται κάθε φορά. Όλα αυτά, άλλωστε, έχουν γίνει κομμάτι της ευρωπαϊκής ταυτότητας, δηλαδή της ευρωπαϊκής συνείδησης που διακατέχει τους πολίτες της γηραιάς ηπείρου. Σίγουρα, όμως, οι πρωταρχικές αξίες πάνω στις οποίες πρέπει να σφυρηλατείται η ευρωπαϊκή ταυτότητα είναι αυτές της δημοκρατίας, της ελευθερίας σε όλα τα επίπεδα (ατομικό, κοινωνικό, πολιτικό), του δικαίου και του σεβασμού στην ανθρώπινη ζωή.

Επιπλέον, πέρα από τις ιστορικές καταβολές, είναι πολύ σημαντικό, όπως διαπιστώθηκε και το γεωπολιτικό στοιχείο σε συνδυασμό με τη διεθνή

πραγματικότητα. Η Ευρώπη βρίσκεται μπροστά στο δίλημμα μιας περαιτέρω διεύρυνσης ή εμβάθυνσης. Η μία εκδοχή είναι να συγκροτηθεί ένα πολιτικό σύστημα χωρίς κράτος με τις προϋποθέσεις του κράτους και επομένως μια συμπληρωματική ή ανταγωνιστική ισότιμη σχέση με τις Ηνωμένες Πολιτείες της Αμερικής στη διακυβέρνηση του κόσμου ή θα βρίσκεται συνεχώς υπό τη σκιά και την εξάρτηση. Είναι γεγονός πως η διεύρυνση προς την ανατολική Ευρώπη είχε ως αποτέλεσμα την κατάκτηση του ζωτικού χώρου της πρώην Σοβιετικής Ένωσης υπέρ της Ευρώπης, αλλά υπέταξε πολιτικά την Ευρώπη στις Η.Π.Α., αφού οι τελευταίες διαχειρίστηκαν πολιτικά το εγχείρημα.⁴⁸⁰

Συνεπώς, βρισκόμαστε μπροστά σε ένα δίλημμα που περιλαμβάνει το ζήτημα του ποια Ευρώπη θέλουμε σε επίπεδο αριθμού, δηλαδή σκληρού πυρήνα. Μια τέτοια λύση, άλλωστε θα βρισκόταν αντιμέτωπη με τον ανταγωνισμό των υπόλοιπων χωρών της Ένωσης.

Πέρα από το παραπάνω δίλημμα, διανύουμε μία περίοδο, κατά την οποία η αμφισβήτηση για το ίδιο το ευρωπαϊκό οικοδόμημα, είναι τόσο έντονη, που είναι αναγκαία, εκτός των άλλων, μία προσπάθεια ανασυγκρότησης της Ένωσης, με τέτοιον τρόπο, ώστε να υπάρχει μία μεγαλύτερη ισορροπία και βαρύτητα στη λήψη αποφάσεων.

Η Ευρώπη αντιμετωπίζει δυσκολίες όσον αφορά την εύρεση τρόπου διαχείρισης της κρίσης, ενδεχομένως γιατί την κρίση κλήθηκε να την

⁴⁸⁰ Προσωπικές Σημειώσεις από διαλέξεις του Γ.Κοντογιώργη στο Πάντειο Πανεπιστήμιο, στα πλαίσια του μαθήματος *Πολιτική Τυπολογία: Συστήματα Εξουσίας*, 2002

αντιμετωπίσει το εθνικό κράτος στην Ευρώπη και όχι η ίδια Ευρωπαϊκή Ένωση. Τα προβλήματα παραμένουν έως έναν μεγάλο βαθμό ανεπίλυτα.

Σίγουρα η εμβάθυνση δεν μπορεί να γίνει ούτε με 28 ούτε με περισσότερους από 28. Ως εδώ, το πολύ να γίνει μια εσωτερική ρύθμιση σχετικά με τα δυτικά Βαλκάνια αλλά όχι πέραν αυτών, διότι έχουμε τεράστια ποικιλία συμφερόντων.⁴⁸¹ Σε αυτό το σημείο, μπορεί κάποιος να κάνει τον παραλληλισμό με τις Ηνωμένες Πολιτείες Αμερικής. Δεν θα ήταν, όμως, πολύ εύστοχος.

Οι Η.Π.Α. διαθέτουν 50 πολιτείες, αλλά αναμφισβήτητα δεν είναι η ίδια περίπτωση. Ξεκίνησαν τον 18^ο, 19^ο αιώνα, σε μια εποχή που δεν υπήρχαν συντεταγμένες πολιτείες με εδραιωμένη εθνική και πολιτειακή αναφορά. Σήμερα είναι διαμορφωμένες. Αυτό άλλωστε, αποδεικνύεται και από το σκεπτικό της σύστασής τους, το οποίο δεν συμπεριλαμβάνει το περιβόητο στοιχείο της ομοιογένειας του έθνους-κράτους, όπως τα κλασικά ευρωπαϊκά κράτη αλλά και τα πιο σύγχρονα. Στην περίπτωση των Η.Π.Α., το στοιχείο αυτό της εθνικής ομοιογένειας δεν υπήρξε ούτε η απαραίτητη συνθήκη ούτε το καθοριστικό αποτέλεσμα της δημιουργίας και της σύστασής τους.

Έχοντας αποδείξει πως η ευρωπαϊκή ταυτότητα δεν βρίσκεται σε αντινομία, αλλά είναι συμπληρωματική της εθνικής, συμπεράναμε πως η ευρωπαϊκή ιδιότητα του πολίτη πρέπει να βασιστεί στη συνύπαρξη μιας

⁴⁸¹ Προσωπικές σημειώσεις από διαλέξεις του Γ.Κοντογιώργη στο Πάντειο Πανεπιστήμιο, op.cit

ηθικής και μιας νόμιμης κοινότητας, σύμφωνα με το ρεπουμπλικανικό μοντέλο, στηριζόμενη στη μετα-εθνική αρχή, αλλά έχοντας ως απαραίτητη προϋπόθεση, όχι έναν συνταγματικό πατριωτισμό, αλλά τον πολιτειακό πατριωτισμό, όπως διευκρινίσαμε παραπάνω.

Η Ευρωπαϊκή Ένωση βρίσκεται στο επίκεντρο των πολιτικών εξελίξεων. Έχει κληθεί να παίξει έναν σημαντικό ρόλο στα πλαίσια της παγκοσμιοποίησης, η οποία μειώνει την ισχύ των επιμέρους κρατών με την εξής έννοια : η δυνατότητα μεμονωμένης παρέμβασης σε παγκόσμια κλίμακα στη λήψη αποφάσεων που επηρεάζουν την παγκόσμια κλίμακα κάθε μεμονωμένου κράτους, το οποίο συνιστά την Ευρωπαϊκή Ένωση, είναι οπωσδήποτε λιγότερη απ' αυτό το οποίο συνιστά την ίδια την ισχύ της Ε.Ε. Η ισχύς εν τη ενώσει. Η Ε.Ε. είναι απαραίτητη ακριβώς λόγω της παγκοσμιοποίησης.⁴⁸²*Το νόημα της παγκοσμιοποίησης θα εξαρτηθεί από τη χρήση που θα της κάνουμε.*⁴⁸³

Επιπλέον, το κρίσιμο βασικό ζήτημα είναι ότι χωρίς Ευρώπη δεν μπορεί να υπάρξει απάντηση στην παγκοσμιοποίηση και η Ευρώπη χρειάζεται να δώσει μια ισχυρή πολιτική απάντηση σε πολλά ζητήματα όπως η οικολογία, το κοινωνικό κράτος, οι πολιτικές ελευθερίες, τα βασικά δικαιώματα κ.ά..⁴⁸⁴

⁴⁸² Προσωπικές σημειώσεις από διαλέξεις του Γ.Κοντογιώργη στο Πάντειο Πανεπιστήμιο, op.cit

⁴⁸³ P.Lamy, *Η Ευρώπη στην πρώτη γραμμή*, Αθήνα, Εκδόσεις Scripta, 2003, σελ. 218

⁴⁸⁴ U.Beck, *What is Globalization?*, Cambridge, Polity Press, 2000, σελ.158

Το δημοκρατικό έλλειμμα που ενυπάρχει στο ευρωπαϊκό οικοδόμημα δεν είναι σε θέση να συμβάλλει με θετικό τρόπο. Τα επιμέρους εθνικά συμφέροντα είναι πολλά, η συμμετοχή του ευρωπαίου πολίτη είναι αρκετά περιορισμένη, οι διαδικασίες λήψεως αποφάσεων πολύπλοκες και ο έλεγχος λειτουργίας αυτών εξίσου. Η ιδιότητα του πολίτη στα πλαίσια αυτά, χρήζει επαναπροσδιορισμού στη βάση μιας μετα-εθνικής αρχής, όπως αναλύθηκε.

Ενδεχομένως, η ιδανικότερη μορφή του ευρωπαϊκού οικοδομήματος, ώστε να μπορέσει να δράσει αποτελεσματικά, δεδομένων των συνθηκών, είναι όπως αναλύσαμε είναι μια ομοσπονδία των κρατών-εθνών, μια μορφή, δηλαδή, μεταξύ ομοσπονδίας και συνομοσπονδίας. ¹

Στα παραπάνω πλαίσια, η νέα θέση και ο νέος δυναμικός ρόλος της Ευρώπης θα μπορούσε να επιτευχθεί αφενός με τη διαμόρφωση ενός εσωτερικού σκληρού πυρήνα της Ευρώπης και αφετέρου με μια στρατηγικής σημασίας συμφωνία μεταξύ Ευρωπαϊκής Ένωσης και Ρωσίας. Για πολλά χρόνια οι σχέσεις μεταξύ Ρωσίας κι Ευρωπαϊκής Ένωσης ήταν υποτυπώδεις, αφού οι Ρώσοι ηγέτες προτιμούσαν τις διαπραγματεύσεις και τις συνομιλίες με τις επιμέρους χώρες της Ε.Ε. ξεχωριστά, εδραιώνοντας με αυτόν τον τρόπο *σχέσεις αμοιβαίας αμέλειας*.⁴⁸⁵

Φυσικά, είχε προηγηθεί από την πλευρά της Ευρώπης μια «ρωσοφοβική» περίοδος, οπότε εκ πρώτης όψεως οι *σχέσεις αμοιβαίας αμέλειας* ήταν μια πρόοδος. όπως έγραφε ο Φλαμεράνερ το 1850 οι *αξιώσεις της Ρωσίας από*

⁴⁸⁵ Λ.Τσούκαλης, *Ποια Ευρώπη;*, Αθήνα, Εκδόσεις Ποταμός, 2004, σελ.301

το μέλλον είναι κολοσσιαίες και η δύναμή της αναγνωρίζεται μέσα από τον φόβο της Ευρώπης γι' αυτήν.⁴⁸⁶ Αυτή η κατάσταση, όμως, έχει ήδη αρχίσει και πρέπει να αλλάζει.

Ειδικότερα με την ένταξη των χωρών της Ανατολικής Ευρώπης, τα πράγματα περιπλέκονται. Γιατί οι χώρες που στο παρελθόν είχαν μείνει πολιτικά στη Ρωσία κι έχουν ανάγκη από πολιτική ασφάλεια, θα έχουν το βλέμμα τους στραμμένο προς τις Ηνωμένες Πολιτείες που έχουν οικονομική και κυρίως στρατιωτική δύναμη κι όχι προς την Ευρωπαϊκή Ένωση. Συνεπώς, το οικονομικό όφελος της Ένωσης από αυτές τις χώρες θα είναι βραχυπρόθεσμο. Δεν είναι, άλλωστε, τυχαίο που αυτές οι χώρες χαρακτηρίζονται από πολλούς ως «Αμερικανικός Δούρειος Ίππος» μέσα στην Ένωση. Προς το παρόν, πάντως, οι πρώην σοβιετικές χώρες (Λεττονία, Λιθουανία, Εσθονία), φαίνονται να ακολουθούν πιστά τις οδηγίες της Γερμανίας σε πολλά ζητήματα.

Μακροπρόθεσμα, επιδιώκοντας στενή συνεργασία με τη Ρωσία, η Ευρώπη θα μπορούσε ενδεχομένως να εξισορροπήσει τη θέση της στο διεθνές σύστημα κι επομένως να γίνει ισότιμος εταίρος στη διαχείρισή του με τις Ηνωμένες Πολιτείες της Αμερικής. Στη Ρωσία, όπου έλαβε χώρα η σύνθεση της σλαβικής υπομονής, της βυζαντινής υστεροβουλίας και της μογγολικής ωμότητας, τα πάντα είναι φρεσκάδα, κινητικότητα και πρόοδος και μια απεριόριστη θέληση που διαπερνά τα πάντα και τα κινεί προς τα

⁴⁸⁶ Ε.Σκοπτέα, *Φαλμεράϋερ. Τεχνάσματα του αντίπαλου δέους*, Αθήνα, Εκδόσεις Θεμέλιο, 1997, σελ. 108

εμπρός.⁴⁸⁷ Ίσως αυτή η φράση περικλείει μια δόση υπερβολής, είναι όμως αναμφισβήτητο το γεγονός πως η Ρώσικη ομοσπονδία έχει πολλές προοπτικές εξέλιξης και μπορεί να γίνει ένας στρατηγικός εταίρος για την Ευρωπαϊκή Ένωση.

Από όλα τα παραπάνω, διαπιστώνουμε ότι οι πολιτικές αποφάσεις συνίστανται σε ένα συνονθύλευμα καταστάσεων και αναγκαίων ή όχι συνθηκών. Το ίδιο ισχύει και για τις συμμαχίες της Ευρωπαϊκής Ένωσης.

Κατά τον Valery, η Ευρώπη επιδιώκει να κυβερνηθεί από μια αμερικανική επιτροπή.⁴⁸⁸ Ενδεχομένως στις μέρες μας η Ευρώπη να πρέπει να αντισταθεί στις πιέσεις των Ηνωμένων Πολιτειών, κυρίως στον εμπορικό τομέα. Και σε αυτό, θα παίζει καταλυτικό ρόλο μια δυναμική συμμαχία με τη Ρωσία, όπως προαναφέραμε.

Δεν είναι, όμως, μόνο η Αμερική. Είναι κυρίως οι νέες καταστάσεις που διαμορφώνονται με την Κίνα και την Ινδία. Ειδικά όσον αφορά τις πρώτες ύλες, είναι γεγονός ότι οι ενεργειακές ανάγκες της Ινδίας (90% της κατανάλωσης) και της Κίνας (80%), οι οποίες προμηθεύονται από τη Μέση Ανατολή, είναι πολύ μεγάλες.⁴⁸⁹

⁴⁸⁷ Ε.Σκοπτιά, *Φαλμεράϋερ. Τεχνάσματα του αντίπαλου δέους*, op.cit, σελ. 110

⁴⁸⁸ A.Fontaine, Perspectives, in H.Ahrweiler&M.Aymard, *Les Européens*, Paris, Hermann Editeurs des Sciences et des Arts, 2000, σελ.589

⁴⁸⁹ P.Conesa, Les Etats-Unis sont-ils une menace pour l'Europe ?, *Le Monde diplomatique*, Απρίλιος 2008, <http://www.monde-diplomatique.fr/2008/04/CONESA/15799> (accessed 12 may 2014)

Το ζήτημα είναι να βρεθούν συνολικές λύσεις από κοινού για όλα τα επιμέρους ζητήματα, όχι μόνο τα οικονομικά, αλλά και τα κοινωνικά και τα πολιτικά που μαστίζουν την Ευρώπη. Σύμφωνα με τον γάλλο φιλόσοφο Emmanuel Mounier, ένας βράχος ορθώς τοποθετημένος έχει τη δυνατότητα να διορθώσει ένα ολόκληρο ρεύμα ποταμού,⁴⁹⁰ με την έννοια του ότι οι λύσεις μπορεί να είναι ενίοτε απλές, αλλά αποτελεσματικές.

Κατά τον Jacques Delors, στο βιβλίο του *Mémoires*, η Γαλλία πρέπει να είναι μια Γαλλία ευρωπαϊκή, ανοιχτή στον κόσμο, αν δεν θέλει να χάσει την υπόστασή της. Συγκροτείται από και για την Ευρώπη.⁴⁹¹ Αυτό ισχύει για όλα τα ευρωπαϊκά κράτη.

Το κρίσιμο, όμως, ζήτημα και ταυτόχρονα η πρόκληση για ολόκληρη την Ευρώπη είναι το εξής : *Να συγκροτηθεί ένα νέο πολιτικό σύστημα, που θα αναδιαμορφώνει τη σχέση μεταξύ κοινωνίας και πολιτικής, προκειμένου να ανασταλεί η μονοσήμαντη ομηρία της τελευταίας από τις δυνάμεις της οικονομίας και συγκεκριμένα των αγορών.*⁴⁹²

Σε κάθε περίπτωση, η ευρωπαϊκή δυναμική πρέπει να ανασυγκροτηθεί και να δράσει. Σύμφωνα με τον Husserl, *ο πιο μεγάλος κίνδυνος που διατρέχει η Ευρώπη είναι η σκηνηρία.*⁴⁹³ Εκτός όλων των άλλων, η Ευρωπαϊκή Ένωση επιβάλλεται να φροντίσει για μια ευρύτερη κοινωνική

⁴⁹⁰ J.Delors, *Changer*, Paris, Editions Stock, 1975, σελ.143

⁴⁹¹ J.Delors, *Mémoires*, Plon, 1993, σελ. 467

⁴⁹² Γ.Κοντογιώργης, *Οι ολιγάρχες- Η δυναμική υπέρβασης και η αντίσταση των συγκατανευσιφάγων*, Αθήνα, Εκδόσεις Πατάκη, 2014, σελ. 225

⁴⁹³ J.Semprun & D.De Villepin, *L'homme européen*, Plon, 2005

ευρυθμία. Αλλά και εμείς, ο καθένας μας ξεχωριστά, ως πολίτες που ζούμε στο περιβάλλον της, πρέπει να προσπαθήσουμε και σε ατομικό επίπεδο γι' αυτό. Ο Ματ Ρίντλεϋ, με την παρακάτω προσέγγιση, περικλείει αυτό το νόημα:

«Για τον Άγιο Αυγουστίνο, η πηγή της κοινωνικής ευρυθμίας βρίσκεται στη διδασκαλία του Χριστού. Για τον Χομπς, στην ανώτατη εξουσία. Για τον Ρουσό, στην απομάκρυνση από το πλήθος. Για τον Λένιν, στο κόμμα. Όλοι τους κάνουν λάθος. Οι ρίζες της κοινωνικής ευρυθμίας βρίσκονται μέσα μας, στην ενστικτώδη ικανότητά μας να δημιουργήσουμε μία κοινωνία, αν όχι απόλυτα κοινωνική και ενάρετη, σίγουρα πάντως καλύτερη από αυτή που ζούμε σήμερα».⁴⁹⁴

⁴⁹⁴ Μ.Ρίντλεϋ, *Οι ρίζες της αρετής*, Αθήνα, Εκδόσεις Καστανιώτη, 1998,σελ. 318

4. ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

4.1 Αρχεία

ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΗΣ, *Πολιτικά*, 1254b

ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΗΣ, *Πολιτικά*, Βιβλίο Α' Κεφ.2&Βιβλίο Γ' Κεφ.3

ΘΟΥΚΥΔΙΔΗΣ, *Επιτάφιος Περικλή*, Κεφάλαιο 37, Αθήνα, Εκδόσεις Πατάκη, 2005

ΤΡΙΑΝΤΑΦΥΛΛΙΔΗΣ Μανώλης, *Λεξικό της κοινής νεοελληνικής γλώσσας*, Αθήνα, Εκδόσεις ίδρυμα Μ.Τριανταφυλλίδη, 1998

Agenda 2000- Pour une Union plus forte et plus large, BUE, supplément 5/97 (1997)

ARISTOTE, *Politique*, 1281b, 31-37

ARISTOTE, *Politique*, 1282a, 18-25

Contribution de Denis de Rougemont à la Charte culturelle Européenne, Archives du Conseil de l'Europe, Strasbourg, CDCC (80)8

EUROPEAN COMMISSION, Citizens dialogues as a contribution to developing a European Public Space

EMMANOUILIDIS Janis & STRATULAT Corina, EUROPEAN POLICY CENTRE, Post -European Parliament Election Analysis, 27 Μαΐου 2014

HALLSTEIN Walter, *Bilans et perspectives d'avenir de la Communauté économique européenne*, BCEE, 7 Ιουλίου 1967, σελ.7, Απόσπασμα του λόγου που εκφωνώθηκε στις 21 Ιουνίου 1967 στο Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο στο Στρασβούργο

JENKINS Roy, *Grèce: signature du traité d'adhésion*, BCE, 5 (1979)

LEVI-SANDRI Lionello, *Les syndicats libres et l'Europe*, BCEE, 1 Ιανουαρίου 1967

NENNI Pietro, *Discorsi parlamentari (1946-1979)*, Roma, Camera dei Deputati-Ufficio stampa e pubblicazioni, 1983

ORTOLI Francois- Xavier, *Annexe : Debats du Parlement europeen*, Επίσημη εφημερίδα των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων (1-312), 27/03/1984

POMPIDOU Georges, Conference de Presse du 21 janvier 1969

REY Jean, *Annexe : Debats du Parlement europeen*, Επίσημη εφημερίδα των ευρωπαϊκών Κοινοτήτων (123), 10/03/1970

REY Jean, *Le debat sur les problemes d'adhesion et de l'association*, BCEE, 3/10/1962. Απόσπασμα του λόγου που εκφωνήθηκε στις 22 Ιανουαρίου του 1962 στο Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο στο Στρασβούργο

REY Jean, *La Commission preconise de donner une impulsion dans trois secteurs communautaires*, BCE, 6(1968), σελ.12. Απόσπασμα του λόγου που εκφωνήθηκε στις 15 Μαΐου 1968 στο Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο στο Στρασβούργο.

SCARASCIA MUGNOZZA Carlo, *Annexe : Débats du Parlement Européen*, Επίσημη Εφημερίδα των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων (176), 13/04/1974

SPINELLI Altiero, *Industrie et societe dans la Communaute-la*

Conférence de Venise, BCE, 5 (1972)

STAVRIDIS Stelios, 'Democracy in Europe: West and East',

Conference Proceeding, *People's Rights and European Structures*,

Manresa, Centre Unesco de Catalunya, September 1993

VON DER GROEBEN Hans, *La politique de concurrence, partie integrante de la politique economique dans le marche commun*, BCEE, 7 Ιουλίου 1965, σελ.12. Περίληψη του λόγου που εκφωνήθηκε στις 16 Ιουνίου 1965 στο Στρασβούργο στο Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο.

La politique industrielle de la Communauté : Memorandum de la Commission au Conseil, BCE, Συμπλήρωμα 4/70

Reussir l'Acte Unique- Une nouvelle frontiere pour l'Europe- Communication de la Commission au Conseil, BCE, Συμπλήρωμα 1/87 (1987)

4.2 Βιβλία στην ελληνική γλώσσα

ΑΝΔΡΙΚΟΠΟΥΛΟΥ Ελένη και ΚΑΥΚΑΛΑΣ Γρηγόρης, Ο Νέος Ευρωπαϊκός Χώρος. Η διεύρυνση και η γεωγραφία της ευρωπαϊκής ανάπτυξης, Θεμέλιο, Αθήνα, 2000

ΒΕΡΓΟΠΟΥΛΟΣ Κώστας, Ποιος φοβάται την Ευρώπη, Αθήνα, Εκδόσεις Λιβάνη, 2000

ΒΕΡΕΜΗΣ Θάνος, Εθνική ταυτότητα και εθνικισμός στη νεότερη Ελλάδα, Αθήνα, Μορφωτικό ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης, 2003

ΓΚΑΡΤΟΝ ΑΣ Τίμοθυ, Ελεύθερος Κόσμος, Αθήνα, Εκδόσεις Πόλις, 2005

ΓΚΙΖΟ Φρανσουά, Η ιστορία του πολιτισμού στην Ευρώπη, Αθήνα, Εκδόσεις Στοχαστής, 2004

ΓΟΥΝΑΡΗΣ Γιάννης, Ευρωπαϊκή ουτοπία. Σκέψεις για την Ενωμένη Ευρώπη του 21^{ου} αιώνα, Αθήνα, Εκδόσεις Κασταλία, 2008

ΓΡΙΒΑΣ Κωνσταντίνος&ΜΙΧΑΣ Κωνσταντίνος, 2021: Ελληνική Αμυντική Στρατηγική για τον 21^ο αιώνα, Αθήνα, Εκδόσεις Κασταλία, 2006

ΓΡΙΒΑΣ Κωνσταντίνος, 2020: Επίθεση στην Ελλάδα. Ο μεγάλος πόλεμος Ευρώπης- Αμερικής και η καταστροφή της Ελλάδας, Αθήνα, Εκδόσεις Οξύ, 2000

ΕΚΟ Ουμπέρτο, Με το βήμα του κάβουρα, Αθήνα, Εκδόσεις Ελληνικά Γράμματα, 2005

ΕΛΛΗΝΙΚΟ ΚΕΝΤΡΟ ΕΥΡΩΠΑΪΚΩΝ ΜΕΛΕΤΩΝ, Ζητήματα μειονοτήτων στην Ευρώπη, Κείμενο εργασίας ν.17, Οκτώβρης 1992

ΖΙΓΔΗΣ Ιωάννης, Η αλλαγή νοοτροπίας απαραίτητη για την επιβίωση της Ελλάδας στην Ενωμένη Ευρώπη, Αθήνα, 1993, Πολιτιστικό Ίδρυμα Δωδεκανήσου «Κλεόβουλος ο Λίνδιος»

ΙΩΑΚΕΙΜΙΔΗΣ Παναγιώτης, Ευρωπαϊκή Πολιτική Ένωση. Θεωρία, διαπραγμάτευση, θεσμοί και πολιτικές. Η Συνθήκη του Maastricht και η Ελλάδα, Εκδόσεις Θεμέλιο, 1993

ΚΑΣΣΙΜΑΤΗ ΚΟΥΛΑ, Εθνική και Ευρωπαϊκή ταυτότητα, Γκούτενμπεργκ, 2004

ΚΟΝΤΟΓΙΩΡΓΗΣ Γεώργιος, Η δημοκρατία ως ελευθερία, Αθήνα, Εκδόσεις Πατάκη, 2007

ΚΟΝΤΟΓΙΩΡΓΗΣ Γεώργιος, Έθνος και εκσυγχρονιστική νεωτερικότητα, Αθήνα, Εναλλακτικές Εκδόσεις, 2006

ΚΟΝΤΟΓΙΩΡΓΗΣ Γεώργιος, Η ελληνική δημοκρατία του Ρήγα Βελεστινλή, Αθήνα, Εκδόσεις Παρουσία, 2008

ΚΟΝΤΟΓΙΩΡΓΗΣ Γιώργος, Οι ολιγάρχες- Η δυναμική υπέρβασης και η αντίσταση των συγκατανευσιφάγων, Αθήνα, Εκδόσεις Πατάκη, 2014

ΚΟΝΤΟΓΙΩΡΓΗΣ Γεώργιος, Πολίτης και Πόλις, Αθήνα, Εκδόσεις Παπαζήση, 2003

ΚΟΝΤΟΓΙΩΡΓΗΣ Γεώργιος, Το ελληνικό κοσμοσύστημα- Η κρατοκεντρική περίοδος της πόλης (Μέρος Α'), Αθήνα, Εκδόσεις Σιδέρη, 2006

ΜΑΚ ΚΡΟΡΥ Μάρτιν&ΜΟΥΛΝΤΕΡ Ρόμπερτ, Η Γαλλική Επανάσταση, Θεσσαλονίκη, Εκδόσεις Επιλογή, 2009

ΜΑΚΡΥΔΗΜΗΤΡΗΣ Αντώνης (επιμ.), Αυτοδιοίκηση και κράτος στο πλαίσιο της παγκοσμιοποίησης, Αθήνα, Εκδόσεις Σάκουλα, 2003

ΜΑΝΙΤΑΚΗΣ Αντώνης, Το «Σύνταγμα» της Ευρώπης αντιμέτωπο με την εθνική και λαϊκή κυριαρχία, Αθήνα, Εκδόσεις Παπαζήση, 2004

ΜΑΡΑΒΕΓΙΑΣ Ναπολέον & ΤΣΙΝΙΣΙΖΕΛΗΣ Μιχάλης (επιμ.), Η ολοκλήρωση της Ευρωπαϊκής Ένωσης, Αθήνα, Εκδόσεις Θεμέλιο, 2004

MINK Αλαίν, Η Μεγάλη Χίμαιρα, Αθήνα, Εξάντας, 1990

ΜΟΡΕΝ ΕΝΤΓΚΑΡ, Να σκεφτούμε την Ευρώπη, Εξάντας, 1991

NEMO Φιλίπ, Τί είναι η Δύση; , Αθήνα, Βιβλιοπωλείο της Εστίας Ι.Δ. Κολλάρου & Σίας Α.Ε., 2008

ΠΑΓΚΝΤΕΝ Άντονι, Λαοί και Αυτοκρατορίες, Αθήνα, Εκδόσεις Πατάκη, 2004

PINTΛΕΥ Ματ, *Οι ρίζες της αρετής*, Αθήνα, Εκδόσεις Καστανιώτη, 1998

ΡΟΥΜΕΛΙΩΤΗΣ Παναγιώτης, Το αύριο της Ευρώπης, Αθήνα, Εκδόσεις Λιβάνη, 1992

ΣΑΤΕΛΕ Φρανσουά, Η Φιλοσοφία, Τόμος Δ', Αθήνα, Εκδόσεις Γνώση, 1990

ΣΜΙΤ Χέλμουτ, Η αυτοδυναμία της Ευρώπης. Προοπτικές για τον 21^ο αιώνα, Αθήνα, Εκδόσεις Παπαζήση, 2003

ΣΚΑΝΔΑΜΗΣ Νίκος, Το παράδειγμα της ευρωπαϊκής διακυβέρνησης, Αθήνα-Κομοτηνή, Εκδόσεις Σάκουλα, 2006

ΣΚΟΠΤΕΑ Έλλη, Φαλμεράϋερ. Τεχνάσματα του αντίπαλου δέους, Αθήνα, Εκδόσεις Θεμέλιο, 1997

ΤΣΑΤΣΟΣ Θ. Δημήτρης, Επίμαχες έννοιες της Ευρωπαϊκής Ένωσης, Αθήνα-Κομοτηνή, Εκδόσεις Σάκουλα, 1997

ΤΣΑΤΣΟΣ Θ. Δημήτρης, Ευρωπαϊκή Συμπολιτεία, Αθήνα, Εκδόσεις Λιβάνη, 2007

ΤΣΙΝΙΣΙΖΕΛΗΣ Μιχάλης (επιμ.), Σκέψεις για την Ευρωπαϊκή Ένωση, Αθήνα, Εκδόσεις Ι. Σιδέρης, 1996

ΤΣΟΥΚΑΛΗΣ Λουκάς, Ποια Ευρώπη; , Αθήνα, Εκδόσεις Ποταμός, 2004

ΦΕΡΥ Ζαν-Μαρκ, Το ζήτημα του ευρωπαϊκού κράτους, Εκδόσεις

Παπαζήση, 2006

ΦΙΚΙΩΡΗΣ Ευτύχιος (επιμ.), Οι μεγάλοι φιλόσοφοι, Αθήνα, Εκδοτικός οίκος Βίβλος, 1953

ΧΑΡΑΛΑΜΠΗΣ Δημήτρης, Δημοκρατία και Παγκοσμιοποίηση, Αθήνα, Ίδρυμα Σάκη Καράγιωργα, 1998

ΧΑΤΖΗΩΣΗΦ Χρήστος (Επ.), Ιστορία της Ελλάδος του 20ου αιώνα 1922-1940. Ο Μεσοπόλεμος, Μέρος Δεύτερο, Εκδόσεις Βιβλιόραμα, Αθήνα, 2003

ΧΕΛΑΝΤ Ντέιβιντ, Μοντέλα δημοκρατίας, Αθήνα, Εκδόσεις Στάχυ, 2000

ΧΡΙΣΤΟΔΟΥΛΙΔΗΣ Θεόδωρος, Από την ευρωπαϊκή ιδέα στην Ευρωπαϊκή Ένωση, Αθήνα, Εκδόσεις Σιδέρη, 2002

ΧΡΥΣΟΧΟΟΥ Δημήτρης, Θεωρίες της Ευρωπαϊκής Ενοποίησης, Αθήνα, Εκδόσεις Παπαζήση, 2015

BARRACLOUGH Geoffrey, Εισαγωγή στη σύγχρονη ιστορία, Αθήνα, Εκδόσεις Κάλβος, 1985

BERSTEIN Serge, Ιστορία της Ευρώπης, Αθήνα, Εκδόσεις Αλεξάνδρεια, 1997

COUDENHOVE KALERGI Richard, Πανευρώπη, Πάτρα, Περί Τεχνών, 2004

ENZENSBERGER Hans Magnus, Γλυκό τέρας Βρυξέλλες, Αθήνα, Εκδόσεις Νεφέλη, 2014

HAARSCHER Guy&TELO Mario (επιμ.), Μετά τον κομμουνισμό, Αθήνα, Εκδόσεις Παπαζήση, 1997

HEATON John&GROVES Judy, Ο Βιτγκεστάιν σε εικόνες, Αθήνα, Εκδόσεις Διάυλος, 1997

HUNTINGTON Samuel, In the crisis of Democracy, NYU Press, 1973

HUNTZINGER Jacques, Η Ευρώπη χθες, σήμερα, αύριο, Αθήνα, Εκδόσεις Λιβάνη, Αθήνα, 1978

LAMY Pascal, Η Ευρώπη στην πρώτη γραμμή, Αθήνα, Εκδόσεις Scripta, 2003

- MESURE Sylvie&RENAUT Alain, *Alter Ego. Τα παράδοξα της δημοκρατικής ταυτότητας*, Αθήνα, Εκδόσεις Πόλις, 2005
- SIEDENTOP Larry (καθηγητής του Πανεπιστημίου της Οξφόρδης), *Δημοκρατία στην Ευρώπη*, Αθήνα, Εκδόσεις Θεμέλιο, 2002

4.3 Ξενόγλωσσα Βιβλία

- AHRWEILER Helene&AYMARD Maurice, *Les Européens*, Paris, Hermann Editeurs des Sciences et des Arts, 2000
- ATTALI Jacques, *Europe(s)*, Paris, Fayard, 1994
- BARKER Ernest, *Principles of Social and Political Theory*, Oxford, Claredon Press, 1951
- BARROT Jean, ELISSADE Bernard, ROQUES Georges, *Europe, europes, espaces en recomposition*, Paris, Vuibert, 2002
- BECK Ulrich, *What is Globalization?*, Cambridge, Polity Press, 2000
- BERSTEIN Serge, MILZA Pierre, *Histoire de l'Europe contemporaine*, Paris, Hachette, 2002
- BLOOM Allan, *Closing of the American Mind*, Simon & Schuster ,1988
- BEUTLER B (dir.), *Réflexions sur l'Europe*, Bruxelles, 1993
- BRUGMANS Henri, *Les origines de la civilisation européenne*, Paris, Librairie générale de droit et de jurisprudence, 1958
- BRUNETEAU Bernard, *Histoire de l'Unification européenne*, Paris, Armand Colin, 1996
- BUDGE Ian & MCKAY David (ed.), *Developing Democracy*, London, Sage, 1994
- CENTRE DES ETUDES EUROPENNES DE STRASBOURG, *Quelles solidarités pour l'Europe ?*, La documentation française, 2003

CHALTIEL Florence, *Naissance du peuple européen*, Paris, Odile Jacob, 2006

CHRYSSOS Evangelos, KITROMILIDES Paschalis, SVOLOPOULOS Constantine (ed.), *The idea of European Community in history*, Conference Proceedings Volume 1, Athens, Education Research Centre of National and Capodistrian University of Athens-Greek ministry of education and religious affairs, 2003

CHRYSSOCHOOU N. Dimitris, *The consociational dimension of European integration : Limits and possibilities of transnational democracy*. Occasional Research Paper No6, Athens, Institute of International Relations, 1994

CLAIR André, *Communauté et Humanité*, Paris, Cerf, 2000

COUDENHOVE-CALERGI Richard, *La lutte pour l'Europe*, Vienne, Editions Paneuropeennes, 1931

CROISAT Maurice&QUERMONNE Jean-Luis, *L'Europe et le fédéralisme*, Paris, Montchrestien, 1999

DAMAMME Dominique, *La démocratie en Europe*, Paris, L'Harmattan, 2004

DAVIES Norman, *Europe: A History*, New York, Oxford University Press, 1996

DE GAULLE Charles, *Memoires d'espoirs. L'Effort*, Librairie Plon, 1971

DE ROUEMENT Denis, *28 siècles d'Europe*, France, Editions Christian de Bartillat, 1990

DELORS Jacques, *Changer*, Paris, Editions Stock, 1975

DELORS Jacques (dir.) *En quête d'Europe. Les carrefours de la science et de la culture*, Rennes, Editions Apogée, 1994

DELORS Jacques, *Mémoires*, Plon, 1993

- DOLLAT Patrick, *La citoyenneté européenne. Théorie et status*, Bruxelles, Bruylant, 2008
- DOMENACH JEAN-MARIE, *Le défi culturel*, La Découverte, 1990
- DREVET Jean-Francois, *La nouvelle identité de l'Europe*, Presses Universitaires de France, 1997
- DUMONT Gérard François, *Les racines de l'identité européenne*, Paris, Economica, 1999
- DUVERGER Maurice, *Les Regimes Politiques*, Paris, PUF, 1948
- DURKHEIM Emile, *De la division du travail social*, Paris, F. Alcan, 1926
- DURKHEIM Emile, *The elementary forms of religious life*, 1961, New York, Collier
- DUROSELLE Jean-Baptiste, *L'Europe. Histoire de ses peuples*, Paris, Hachette, 2004
- DUVERGER Maurice (ed.), *Le concept d'empire*, Paris, Presses Universitaires de France, 1980
- EDELMAN Murray, *Politics as symbolic action*, New York, Academic Press, 1971
- ELIAS Norbert, *La civilisation des mœurs*, Calmann-Lévy, 1973
- ELIAS Norbert, *La société des individus*, Paris, Fayard, 1991,
- ELIE Barnavi & POMIAN Krzysztof, *La révolution européenne 1945-2007*, Perrin, 2008
- ELIOT Thomas Stearns, *Notes towards the definition of culture*, Londres, Faber & Faber, 1963
- ENZIONI A, *Political Unification. A comparative Study of Leaders and Forces*, New York, 1966
- ERIKSON Erik, *Identity. Youth and Crisis*, New York, Norton, 1968
- FEJTO François, *Requiem pour un empire défunt. Histoire de la destruction de l'Autrice-Hongrie*, Balland, 1988
- FERRY Jean-Marc, *La question de l'Etat européen*, Gallimard, 2000

FERRY Jean- Marc&THIBAUD Paul, *Discussion sur l'Europe*, Editions Calman Levy

FICHTE Johann , *Ο προορισμός του ανθρώπου*, Αθήνα, Εκδόσεις Αναγνωσσίδης, 1997

FICHTE Johann Gottlieb, *Adresses to the German nation*, Connecticut, Greenwood Press, 1979

FREREJEAN Alain, *C'était Georges Pompidou*, Paris, Fayard, 2011

FRIESE Heidrum, *Identities. Time, difference and boundaries*, Bergham Books, 2002

GAUCHET Marcel, *La condition politique*, Paris, Gallimard, 2005

GELLNER ERNEST, *Nations and nationalism*, Oxford, Basil Blackwell, 1983

GERARD Hervé, *L'Histoire de l'Europe*, Louvain-La-Neuve, Versant Sud, 2002

GERBER Pierre, DE LA SERRE Françoise, NAFILYAN Gérard (dir.), *L'union politique de l'Europe. Jalons et textes. Documents rassemblés par Pierre Gerbet, Françoise de la Serré, Gérard Nafilyan*», Paris, La documentation française, 1998

GIOLITO Christophe&Laurent BOUVET, *La culture générale à Sciences Po*, Armand Colin, Paris, 2001

GIRAULT René (dir.) *Identité et Conscience européennes au XXe siècle*, 1994, Hachette

GOODY Jack, *The theft of history*, Cambridge University Press, Cambridge, 2006

HAAS E., *The Uniting of Europe. Political and Economic Forces*, Stanford University Press, 1958

HABERMAS Jürgen, *L'intégration républicaine*, Fayard, 1998

- HABERMAS Jürgen, *Sur l'Europe*, Paris, Bayard, 2006
- HALBWACHS Maurice, *On collective memory*, Chicago, University of Chicago Press, 1992
- HALL Stuart & DU GAY Hall, *Questions of Cultural Identity*, London, Sage, 1996
- HALLSTEIN Walter, *Europe in the Making*, London, George Allen & Unwin Ltd, 1972
- HAYEK Friedrich, *Law Legislation and Liberty*, vol.3, London, Routledge and Kegan Paul, 1982
- HAYWARD Jack (dir.) *The crisis of representation in Europe*, London, Frank Cass, 1995
- HAYWARD Jack & PAGE Edward (ed.), *Governing the New Europe*, Durham, Duke University Press, 1995
- HAZANI Ray, The painful politics of cultural difference, *The Independent*, January 7, 2000
- HERDER Gottfried Johann von, *Outlines of a Philosophy of the History of Man*, μτφρ. T. Churchill, London, 1800
- HUNTINGTON Samuel, *The Clash of Civilizations and the Remaking of World Order*, New York, Simon & Schuster, 1996
- INSTITUT D'ETUDES EUROPEENNES DE L'UNIVERSITE CATHOLIQUE DE LOUVAIN, *Annales d'études européennes de l'université catholique de Louvain*, volume 7, Bruxelles, Bruylant, 2004
- JAUME Lucien, *La liberté et la loi. Les origines philosophiques du libéralisme*, Paris, Fayard, 2000
- KAGAN Robert, *Of Paradise and Power : America and Europe in the new world order*, Knopf, 2005

KASTORYANO RIVA (dir.), *Quelle identité pour l'Europe ? . Le multiculturalisme à l'épreuve*, Les presses sciences po, 2005

KATZENSTEIN Peter & CHECKEL Jeffrey, *European Identity*, Cambridge University Press, 2009

KERENYI Karol & JUNG Carl Gustav (ed.), *Essays on a science of mythology*, Princeton, 1963, Princeton University Press

KRASTEVA Anna, TODOROV Antony, HRISTOVA-VALTCHEVA, Katia JETCHEV Georgy (dir.), *Francophonie et intégration européenne*, Nouvelle Université Bulgare, 2004

KRAUS Peter, *A Union of Diversity*, Cambridge University Press, New York, 2008

KYMLICKA Will, *Les théories de la justice*, Paris, La Découverte, 1999

LACROIX Justine, *L'Europe en procès. Quel patriotisme au-delà des nationalismes ?*, Paris, Les Editions du Cerf, 2004

LACROIX Justine, *Communautarisme versus libéralisme. Quel modèle d'intégration politique*, Bruxelles, Editions de l'Université des Bruxelles, 2003

LAFOREST Guy (ed.), *Rapprocher les solitudes*, Presses de

l'Université Laval, Sainte-Foy, 1992

LANDUYT Ariane (dir.), *L'Unione europea tra riflessione storica e prospettive politiche e sociali*, Siena, Protagon Editori Toscani, 2000

LARMORE Charles, *Modernité et morale*, Paris, Presses Universitaires de France, 1993

LASCHI Giuliana & TELO' Mario (ed.), *Europa Potenza civile o entita' in declino? Contributi ad una nuova stagione multidisciplinare degli studi europei*, Bologna, Il Mulino, 2007

LENOBLE Jacques&DEWANDRE Nicole (dir.), *L'Europe au soir du siècle : identité et démocratie*, Paris, Seuil, 1992

LEONARD Mark, *Pourquoi l'Europe dominera le 21e siècle*, Plon, 2006

LEVI-STRAUSS Claude (dir.), *L'identité*, Paris, Presses Universitaires de France, 1983

LOWENTHAL David, *The heritage crusade and the spoils of history*, Cambridge, Cambridge University Press, 1987

MAGNETTE PAUL, *Le régime politique de l'Union européenne*, Presses des Sciences Po, 2006

MAGNETTE PAUL, *L'Europe, l'Etat et la démocratie. Le souverain apprivoisé*, Bruxelles, Complexe, 2000

MANENT Pierre, *La raison des nations*, Paris, Editions Gallimard, 2006

MELUCCI Alberto, *Nomads of the Present. Social Movements and Individual Needs in Contemporary Society*, edited by John Keane and Paul Mier, Philadelphia, Temple University, 1989

MIHAILESCU Vintila, *Enquete d identité*, Paris, Editions Civilisations, Volume XLII-No 2, 1993

MORIN Edgar, *Penser l'Europe*, Paris, Gallimard, 1990

MORIN Edgar, *Pour sortir du XXe siècle*, Paris, Nathan, 1981

MUCCHIELLI Alex, *L'identité*, Presses Universitaires de France, Paris, 1994

OLLIVER Bruno, *Identité et identification. Sens, mots et techniques*, Lavoisier, 2007

ORWELL Georges, *A collection of essays*, New York, Hrcourt Brace, 1953

PARISOT Françoise, *Citoyennetés nationales et citoyenneté européenne*, Hachette, 1998

PASSERINI Luisa (éd.), *Figures d'Europe. Images and Myths of Europe*, Bruxelles, P.I.E. - Peter Lang, 2003, no 22

PENTLAND C, *International Theory and European Integration*, London, Faber & Faber, 1974

PFIMLIN Pierre, *Memoires d'un europeen*, Paris, Fayard, 1991

PICHT Robert (éd.), *L'identité européenne : Analyses et propositions pour le renforcement d'une Europe pluraliste*, Tepsa et Presses Interuniversitaires Européennes, 1994

POMIAN Krzysztof, *L'Europe et ses nations*, Editions Gallimard, 1990

POUILLON J. et MARANDA P. (dir.), *Echanges et communications*, Paris-La Haye, Mouton, 1970

PREVELAKIS Georges, *Les Balkans. Cultures et geopolitique*, Paris, Editions Nathan, 1994

QUERMONNE Jean-Louis, *Le système politique de l'Union européenne*, Editions Montchrestien, 2005

QUERMONNE Jean-Louis, *L'Europe en quête de légitimité*, Paris, Presses de Sciences Po, 2001

QUERMONNE Jean-Louis, *Le Traité de Lisbonne. Reconfiguration ou deconstitutionnalisation de l'U.E.?*, Bruylant, 2009

RENAN Ernest, *Qu'est-ce qu'une nation ?*, Paris, Presses Pocket, 1992

RESNICK PHILIP, « *Thinking English Canada* », Toronto, Stoddart, 1994

ROCHARD, Bertrand, *L'Europe des commissaires. Réflexions sur l'identité européenne des Traités de Rome aux Traités d'Amsterdam*, Bruxelles, Editions Bruylant, 2003

ROSENBLUM Nancy (ed.) *Liberalism and the Moral Life*, Cambridge, Harvard University Press, 1989

ROSSETTI Salvatore & BELLINI Nicola, *Aux sources de l'identité européenne*, Bruxelles, Presses Interuniversitaires Européennes, 1993

SABOURIN Paul, *L'Etat-nation face aux Europes*, Paris, Presses Universitaires de France, 1994

SAMPSON Anthony, *The New European*, London, Haddar and Stoughton, 1971

SANDEL Michael, *Liberalism and the Limits of Justice*, Harvard, Cambridge University Press

SANDU Traian (dir.), *Identités nationales, Identité européenne, visibilité internationale. Aspects historiques, politiques et économiques de la construction européenne*, Paris, L'Harmattan, 2004

SCHLESINGER Arthur, *The Disuniting of America: Reflections on a Multicultural Society*, New York, W.W. Norton Editions, 1991

SCHMIDT Joël, *Dictionnaire de la mythologie grecque et romaine*, Paris, Larousse, 1993

SEGAL Robert (Ed.), *Myth, Critical Concept in Literary and Cultural Studies*, London, 2007

SEMPRUN Jorge&DE VILLEPIN Dominique, *L'homme europeen*, Plon, 2005

SEOGNOBOS Charles. *Histoire de la civilization contemporaine*, Paris, Masson, 1899

SNYDER John, *Flattening the Earth: 2000 years of map projections*, Chicago, The University of Chicago Press, 1993

STICHT Pamela, *Culture européenne ou Europe des cultures ? Les enjeux actuels de la politique culturelle en Europe*, L'Harmattan, 2000

STRATH Bo (ed.), *Europe and the other and Europe as the other*, Brussels, Presses Interuniversitaires Europeennes, 2000

TAVARES RIBEIRO Maria Manuela, *Ideas de Europa: Que fronteiras?*, Coimbra, Quarteto, 2004

TAVARES RIBEIRO Maria Manuela (éd.), *Identidade Europeia e Multiculturalismo*, Quarteto, 2002

TAYLOR CHARLES, *Multiculturalism and the Politics of recognition*, Princeton, Princeton University Press, 1992

TELO Mario, *L'Etat et l'Europe*, Editions Labor, 2005

TELO MARIO e MAGNETTE PAUL (dir.), *Repenser l'Europe*, Bruxelles, Editions de l'Université des Bruxelles, 1996

TOCQVILLE Alexis, *De la démocratie en Amérique*, Paris, Gallimard, tome I

TODD Emmanuel, *L'invention de l'Europe*, Editions du Seuil, 1996

- TOUSIGNANT Nathalie (dir.), *Les identités de l'Europe : repères et perspectives*, Actes de colloque tenu à Louvain-La-Neuve le 9 mai 1996, Institut d'études européennes, UCL, Louvain la Neuve, 1998
- VALERY Paul, *History and Politics*, London, Routledge & Kegan Paul, 1962
- VAN ALSTYNE Richard, *The rising american empire*, Oxford, Blackwell, 1960
- VERHOFSTADT Guy, *Les Etats-Unis d'Europe*, Bruxelles, Editions Luc Pire, 2006
- VILLAIN-GANDOSI Chritiane (dir.), *L'Europe à la recherche de son identité*, Editions du CTHS, 2002
- VIROLI Maurizio, *Republicanism*, New York, Hill and Wang, 2002
- VOYENNE Bernard, *Histoire de l'idée européenne*, Paris, Payot, 1964
- WALZER Michael, *Sphères de justice, une défense du pluralisme et de l'égalité*, Paris, Seuil, 1997
- WEIDERFELD W, *European Culture: The future Assets of the Continent*, Bertelsmann Foundation, London, 1991
- WELSH Michael, *Europe United? The European Union and the Retreat from Federalism*, New York, St. Martin's Press, 1998
- WOLFF Philippe, *L'éveil intellectuel de l'Europe*, Editions du Seuil, 1971
- WOLTON Thierry, *Naissance de l'Europe démocratique*, Paris, Flammarion, 1993
- ZIELONKA Jan, *Europe as an Empire*, Oxford University Press, New York, 2007

4.4 Ηλεκτρονικές Πηγές-Ελληνικά Κείμενα

ΑΛΑΜΑΝΟΥ Κατρίν, Ποια θα είναι η επόμενη μέρα στην Κριμαία. Συνέντευξη με τον Πέτρο Παπακωνσταντίνου, *Τηλεόραση Χωρίς Σύνορα*, 17 Μαρτίου 2014, http://tvxs.gr/news/kosmos/krimaia-oi-xeirismoι-tis-dysis-paragontas-kleidi-stis-ekselikseis?utm_source=dlvr.it&utm_medium=facebook&utm_campaign=tv+χωρίς+σύνορα

ΒΑΓΕΝΑΣ ΝΑΣΟΣ, Ο Νίκος Σβορώνος για τη διαμόρφωση του νεού ελληνισμού, εφημερίδα Το Βήμα, 23/01/2005

http://tovima.dolnet.gr/print_article.php?e=B&f=14372&m=B35&aa=1

ΒΑΡΒΙΤΣΙΩΤΗ Ελένη, Η Τουρκία βασικός παίκτης στην Ευρώπη, Εφημερίδα *Καθημερινή*, 17 Οκτωβρίου 2015

<http://www.kathimerini.gr/835029/article/epikairothta/kosmos/h-toyrkia-vasikos-paikths-sthn-eyrwph>

ΗΡΟΔΟΤΟΣ, *Ιστορίαι*, Βιβλίο Α' Κλειώ,

http://books.google.gr/books?id=b4c-AAAAcAAJ&pg=PA259&dq=Ηροδοτος+Θαλεια&hl=el&ei=RTvZTK-cHJiQ4gaa8IXqCA&sa=X&oi=book_result&resnum=2&ved=0CC4Q6AEwAQ#v=onepage&q&f=false

ΗΡΟΔΟΤΟΣ, *Ιστορίαι*, Βιβλίο Θ' 144

<http://www.mikrosapoplous.gr/texts1.htm>

ΙΣΟΚΡΑΤΗΣ, Πανηγυρικός Λόγος

<http://www.hellenicpantheon.gr/panigirikos.htm>

ΚΑΡΑΠΙΔΑΚΗΣ ΝΙΚΟΣ, Η γέννηση ενός έθνους, εφημερίδα *Καθημερινή*, 14/11/2004

http://news.kathimerini.gr/4dcgi/_w_articles_civ_2_14/11/2004_123043

ΚΟΝΤΟΓΙΩΡΓΗΣ Γεώργιος, Η Κωνσταντινούπολη ως Μητρόπολις-Πολιτεία

<http://www.hellinon.net/Metropolis.htm>

ΚΟΝΤΟΓΙΩΡΓΗΣ Γιώργος, Πολυπολιτισμικότητα ή πολιτισμική αμφισημία; Το πολιτικό διακύβευμα των εννοιών

http://contogeorgis.blogspot.gr/2011/05/blog-post_22.html

ΚΟΝΤΟΓΙΩΡΓΗΣ Γεώργιος, Ο Σ.Χάντιγκτον και η κοσμοσυστεμική θεωρία, Πέμπτη 13 Μαρτίου 2008,

[http://contogeorgis.blogspot.com/search?updated-min=2008-01-](http://contogeorgis.blogspot.com/search?updated-min=2008-01-01T00%3A00%3A00%2B02%3A00&updated-max=2009-01-01T00%3A00%3A00%2B02%3A00&max-results=50)

[01T00%3A00%3A00%2B02%3A00&updated-max=2009-01-](http://contogeorgis.blogspot.com/search?updated-min=2008-01-01T00%3A00%3A00%2B02%3A00&updated-max=2009-01-01T00%3A00%3A00%2B02%3A00&max-results=50)

[01T00%3A00%3A00%2B02%3A00&max-results=50](http://contogeorgis.blogspot.com/search?updated-min=2008-01-01T00%3A00%3A00%2B02%3A00&updated-max=2009-01-01T00%3A00%3A00%2B02%3A00&max-results=50)

ΜΟΣΧΟΣ, ποίημα «Ευρώπη»:

http://www.toxolyros.gr/index.php?option=com_content&task=view&id=5247&Itemid=857

ΠΑΠΑΣΤΡΑΤΗΣ Προκόπης, Ομιλία σε εκδήλωση που πραγματοποιήθηκε στα πλαίσια του φεστιβάλ "Καλλιτέχνες, Μουσικοί κι Ακτιβιστές ενάντια στο ρατσισμό και τους νεοναζί", που οργάνωσε η ΚΕΕΡΦΑ στο Γκάζι, 14 Οκτωβρίου 2012

<https://www.youtube.com/watch?v=c6uWS8sFG1c>

ΠΑΣΣΑΔΑΙΟΣ Χρήστος, Πού σταματά η Ευρώπη, Περιοδικό Διπλωματία, Τεύχος 36, Οκτώβρης 2006

<http://www.diplomatia.gr/index.php?module=column&clid=37&action=&aid=1036>

ΤΗΛΕΟΡΑΣΗ ΧΩΡΙΣ ΣΥΝΟΡΑ, Ντάισελμπλουμ: Η Ευρώπη πλέον τίθεται υπό αμφισβήτηση

<http://tvxs.gr/news/eyropi-eop/ntaiselmploym-i-eyropi-pleon-tithetai-ypo-amfisbitisi>

ΤΡΙΑΝΤΑΦΥΛΛΙΔΗΣ Μανώλης, Ηλεκτρονικό Λεξικό Τριανταφυλλίδη Online

<http://www.komvos.edu.gr/dictionaries/dictonline/dictonlinetri.htm>

ΧΡΙΣΤΟΠΟΥΛΟΣ Δημήτρης, Επείγει η διττή στροφή της Ευρωπαϊκής Ένωσης, Περιοδικό Χρόνος, τεύχος 13, Μάιος 2014

<http://dimitrischristopoulos.blogspot.gr/search/label/14.%20επείγει%20η%20διττή%20στροφή%20της%20Ε.Ε.>

ΧΡΙΣΤΟΠΟΥΛΟΣ Δημήτρης, Σημειώσεις από διάλεξη του καθηγητή Δημητρίου Χριστόπουλου, στο μάθημα “Ιδιότητα του πολίτη και μετανάστευση”, Πάντειο Πανεπιστήμιο, Οκτωβρης 2015

<http://dimitrischristopoulos.blogspot.gr>

Ευρωπαϊκή Ένωση : Στο 43,11% η συμμετοχή στις Ευρωεκλογές, 25 Μαΐου 2014

<http://www.naftemporiki.gr/story/811567/ee-sto-4311-i-summetoxi-stis-euroekloges>

Γερμανία : Η Τουρκία του Ερντογάν δεν έχει θέση στην Ευρώπη, 13 Αυγούστου 2014

<http://www.euractiv.gr/dieyrynsi/germania-i-toyrkia-toy-erntogan-den-exei-thesi-stin-eyropi-leei-csu>

Η Τουρκία κατέρριψε ρωσικό μαχητικό κοντά στα σύνορα με τη Συρία, Εφημερίδα Πρώτο Θέμα, 24/11/2015

<http://www.protothema.gr/world/article/529993/sunetrivi-polemiko-aeroskafos-sta-sunora-tourkias-surias/>

Συνθήκη του Μάαστριχτ , Ηλεκτρονικό Αρχείο της Ευρωπαϊκής Ένωσης,

http://europa.eu/eur-lex/en/treaties/dat/EU_treaty.html#0001000001

Οι Υπ.Εξ. της ΕΕ «ζητούν εντόνως» από τη Ρωσία να σταματήσει τις «εχθρικές ενέργειες» στην Ουκρανία και απειλούν με νέες κυρώσεις, 15 Αυγούστου 2014

<http://www.koutipandoras.gr/article/120298/oi-ypex-tis-ee-zitoyn-entonos-apo-ti-rosia-na-stamatisei-tis-ehthrikes-energeies-stin>

Οι φιλορώσοι αποσχιστές διώχνουν τις υπηρεσίες του ΟΗΕ από την ανατολική Ουκρανία, Ναυτεμπορική, 15 Σεπτεμβρίου 2015

<http://www.naftemporiki.gr/story/1007807/oi-filorosoi-aposxistes-dioxnoun-tis-upiresies-tou-oie-apo-tin-anatoliki-oukrania>

4.5 Ηλεκτρονικές Πηγές- Ξενόγλωσσα Κείμενα

AVERY Graham, Could an independent Scotland join the European Union, European Policy Center, 28 May 2014

http://www.epc.eu/documents/uploads/pub_4487_scotland_and_the_eu.pdf

CHURCHILL Winston, Address given by Winston Churchill, Zurich, 19 September 1946, www.ena.lu

CONESA Pierre, Les Etats-Unis sont-ils une menace pour l'Europe ?, Le Monde diplomatique, Απρίλιος 2008, <http://www.monde-diplomatique.fr/2008/04/CONESA/15799>

CONTOGEORGIS George

De la crise occidentale à la crise de l'Europe politique. Une crise de transition, *Περιοδικό Debater a Europa*

<http://debater.europa.europa-direct-aveiro.aeva.eu>

CONTOGEORGIS Georges, L'Europe culturelle et la géopolitique <http://contogeorgis.blogspot.com/2008/03/europe-culturelle-et-gopolitique.html>

CONTOGEORGIS Georges, Culture et civilisation. Images et représentations des concepts, Juillet 2008

<http://contogeorgis.blogspot.com/2008/07/culture-et-civilisation-images-et.html>

Conseil européen de Laeken, *Le Monde diplomatique*

<http://www.monde-diplomatique.fr/cahier/europe/a12143>

HUGO Victor, *Memoirs of Victor Hugo*, 1849

<http://www.readbookonline.net/read/17166/45287/>

EUROPEAN COMMISSION, Citizens dialogues as a contribution to developing a European Public Space

http://ec.europa.eu/debate-future-europe/citizens-dialogues/belgium/brussels3/dialogue_en.pdf

KISSINGER Henri, Un appel des États-Unis à l'Europe: L'année de l'Europe

<http://www.ena.lu/europe/1969-1979-crisis-reliance/henry-kissinger-york-1973.htm>

MOREAU Yves, L'identité européenne, *L'Humanité*, 13/12/1973, www.ena.lu

RENAN Ernest : Qu'est-ce qu'une nation ?, 1882. Conférence prononcée à la Sorbonne

http://ourworld.compuserve.com/homepages/bib_lisieux/nation03.htm,

Saisie du texte : S. Pestel pour la collection électronique de la Bibliothèque Municipale de Lisieux

RAU Johannes, *Spiegel Online*, 4 March 2001

www.spiegel.de/politik/europa/0,1518,126525,00.html

SHELLEY Percy Bysshe, We are all Greeks

www.quotationspage.com/quote/29824.html

Sir John A. Macdonald

<http://www.thecanadianencyclopedia.ca/en/article/sir-john-alexander-macdonald/>

Traite d'Amsterdam

http://europa.eu/eurlex/en/treaties/dat/EU_treaty.html#0001000001

Traité établissant une Constitution pour l'Europe, accessible au site :

http://www.comece.org/upload/pdf/pub_const_treaty_050311_FR.pdf

VOLTAIRE, *Le siècle de Louis XIV*,

http://books.google.gr/books?id=AC8HAAAAQAAJ&printsec=frontcover&source=gbs_atb#v=onepage&&q&f=false

4.6 Οπτικοακουστικό Υλικό

Συνεντεύξεις από φοιτητές στα πλαίσια του Συνεδρίου « *Myths, Nation Building and Political Identities*», University of Siegen, Siegen, 2010

4.7 Ελληνικά Άρθρα εφημερίδων και περιοδικών

ΒΙΣΤΩΝΙΤΗΣ Αναστάσης, Η νέα ταυτότητα μιας γηραιάς ηπείρου, Εφημερίδα *Το Βήμα*, 31 Δεκεμβρίου 1996

ΓΙΑΝΑΡΑΣ Σπύρος, Συνέντευξη με τον Ντανιέλ ΚΟΝ-ΜΠΕΝΤΙΤ, Ξεσηκωμοί ελπίδας, ξεσηκωμοί απελπισίας, Εφημερίδα *Καθημερινή*-ένθετο Τέχνες και Γράμματα, 25 Απριλίου 2010

ΔΙΑΜΑΝΤΟΥΡΟΣ Νικηφόρος, Η Ε.Ε. ποτέ δεν θα είναι ένα μεγάλο έθνος-κράτος, Εφημερίδα *Καθημερινή*, Κυριακή 18 Απριλίου 2010

ΚΑΤΣΟΥΔΑΣ Δημήτρης, Ευρωπαϊκή διακυβέρνηση και Κοινωνία της πληροφορίας, *Ευρωπαϊκή Έκφραση*, τεύχος 64, 1^ο τρίμηνο 2007

ΚΟΝΤΟΓΙΩΡΓΗΣ Γιώργος, Η επιστήμη ως «παράγωγος» του ανθρωποκεντρικού κοσμοσυστήματος: Η περίπτωση του ευρωπαϊκού επιστημονικού χώρου, *Το βήμα των κοινωνικών επιστημών*, No 51, Άνοιξη 2008

ΚΟΝΤΟΓΙΩΡΓΗΣ Γιώργος, Οι αξίες και η συμβολή τους στη διαμόρφωση της ταυτότητας Ελλήνων, *Monthly Review-Μηνιαία Επιθεώρηση*, No 39(104), Μάρτιος 2008

ΚΟΝΤΟΓΙΩΡΓΗΣ Γιώργος, Το σύστημα σήμερα δεν είναι δημοκρατία, *Εφημερίδα Καθημερινή- Ένθετο Τέχνες και Γράμματα*, 3 Φεβρουαρίου 2008, σελ. 9

ΚΩΝΣΤΑΝΤΟΠΟΥΛΟΣ Αθανάσιος, Ελληνική Επανάσταση στην έρευνα- Συνέντευξη στη Νατάσα Μπλάτσιου, *Περιοδικό «Κ» της εφημερίδας «Καθημερινή»*, 5/12/2010

ΜΑΓΚΛΙΝΗΣ Ηλίας. Η δημοκρατία σήμερα απαξιώνεται- Συνέντευξη με τον Ρόμπερτ Πάξτον, *Εφημερίδα Καθημερινή- ένθετο Τέχνες και Γράμματα*, Κυριακή 5 Δεκεμβρίου 2010

LONDON Simon, Συνέντευξη με τον Μίλτον Φρίντμαν, *Financial Times*, αναδημοσίευση στην Εφημερίδα *Καθημερινή-Ένθετο Οικονομία*, 15 Ιουνίου 2003

ΜΙΧΑΣ ΤΑΚΗΣ, Συνέντευξη με τον Έρικ Χομπσμπάουμ, *Εφημερίδα Ελευθεροτυπία*, 27/3/1995

ΠΑΠΑΣΩΤΗΡΙΟΥ Χαράλαμπος, Η Ευρώπη χρειάζεται αποφασιστικότερα βήματα, *Περιοδικό Ευρωπαϊκή Έκφραση*, 4^ο τρίμηνο 2007

ΠΟΥΡΝΑΡΑ Μαργαρίτα, Συνέντευξη με τη Σνέσκα Μιχαήλοβιτς,

Εφημερίδα Καθημερινή, Ένθετο Τέχνες και Γράμματα, Κυριακή 18 Μαρτίου 2012

ΡΟΪΛΟΣ Παναγιώτης, Λόγω τέχνης-Συνέντευξη στην Άννα Γριμάνη, *Περιοδικό GK της εφημερίδας Καθημερινή*, Δεκέμβριος 2010

ΣΕΙΤΑΝΙΔΗΣ Διαμαντής, Φιλοτεχνώντας από τις ψηφίδες του ευρωπαϊκού πίνακα, *Τα Πράγματα*, τεύχος 5, Ιούνιος 2009

ΣΚΟΡΔΑΣ Αθανάσιος, Μισός αιώνας Ενωμένη Ευρώπη, Τα Πράγματα, τεύχος 5- Ιούνιος 2009

ΝΤΕΙΒΙΣ Νόρμαν: Μαθήματα Ιστορίας. Συνέντευξη με τον Μάκη

Προβατά, *BHMagazino*, 11 Απριλίου 2010, τεύχος 495

ΧΡΥΣΟΧΟΟΥ Δημήτρης, Η Ευρώπη στην τροχιά νέων πολιτικών αστερισμών, *Ευρωπαϊκή Έκφραση*, τεύχος 64, 1^ο τρίμηνο 2007

4.8 Ξενόγλωσσα Άρθρα εφημερίδων και περιοδικών

ALLOTT Philip, The democratic basis of the European communities, the European Parliament and the Westminster Parliament, *Common Market Law Review*, 11(2), 1974

BECK Ulrich, Nation-state politics can only fail the problems of the modern world, *The Guardian*, 15 January 2008

BOUCHER Stephen, Démocratiser la démocratie européenne, Notre Europe, 2005

BRUBAKER Rogers, Au-delà de l'«identité», *Actes de la recherche en sciences sociales*, 139, mars 2001

CONTOGEORGIS George, Identité cosmo-systémique ou identité nationale ? Le paradigme hellénique, *Pôle Sud*, no 10, 1999

CONTOGEORGIS Georges, La Grèce en politique. Questions d'approche et de méthode, *Pôle Sud*, no 18, 2003

CONTOGEORGIS Georges, La Grèce moderne: un paradigme national issu du cosmosystème hellénique, *Pôle Sud*, no 18, 2003

CONTOGEORGIS Georges, La Grèce moderne: un paradigme national issu du cosmosystème hellénique, *Pôle Sud*, no 18, 2003

DAHRENDORF Ralf, The challenge for democracy, *Journal of Democracy*, 14/4/2003

DUMONT Gérard-François, Quelles frontières pour l'Union européenne ? L'Union européenne, la Russie et la Turquie, *Liberté politique*, no 26, été 2004

Editorial Elargissement, *Le Monde*, 17/6/2003

FERRO Marc, La Russie fait-elle partie de l'Europe? , *Diagonales Est-Ouest*, 63, janvier-février 2000

FERRY Jean-Marc, Devenons des patriotes européens, *Le Monde des débats*, n°23, mars 2001

FISH Stanley, Boutique Multiculturalism, or Why Liberals Are Incapable of Thinking about Hate Speech, *Critical Inquiry*, 23(1997)

FRED W., Continuities and discontinuities between studies of national and international integration, *International Organisation*, τόμος 24

GLEASON Philip, Identifying Identity. A semantic history, *Journal of American History*, 69/4, march 1983

HEINE Sophie, Habermas et le patriotism constitutionnel, *Politique, revue de débats*, Bruxelles, n°71, septembre-octobre 2011

HERZOG Roman, Die EU schadet der Europa-Idee, Εφημερίδα *Frankfurter Allgemeine Zeitung*, 15/1/2010

HUBERT-RODIER Jacques, Où s'arrêtent les frontières de l'Europe ? Seul le respect des valeurs communes est précisé, *Les Echos*, 4/5/2005

IMBERT Claude., Après le bing bang, *Le Point*, n° 1651, Jeudi 6 mai 2004

KISSINGER, Henry, Un appel des États-Unis à l'Europe: L'année de l'Europe, στο *Europe Documents*. 03.05.1973, n° 734

LAMY Pascal, Europe: Reculer les yeux fermer?, *Le Monde*, 12 Octobre 2002

LAMY Pascal, Europe's policymakers live in the real world, *Financial Times*, 28 Octobre 2002

LODGE Juliet, The Single European Act and the new legislative cooperation procedure. *A critical analysis, Journal of European Integration*, XI (1), φθινόπωρο

MADRICK J, Democracy has the edge when it comes to advancing growth, *The New York Times*, 13 Απριλίου 2000

MALINVAUD Edmond, Comment on A.Giovaninni-National tax systems versus the European capital system, *Economic Policy*, Οκτώβρης 1989

MENASSE Robert, Populismus zerstört Europa, Εφημερίδα *Die Zeit*, 20/5/2010

MORAVCSIK Andrew, In defence of the 'democratic deficit':

Reassessing legitimacy in the European Union, *Journal of Common Market Studies*, 2002, Volume 40, no 4

MORAVCSIK Andrew, Preferences and power in the European Community: A liberal intergovernmentalist approach, *Journal of Common Market Studies*, December 1993

OATES Wallace, An Essay on Fiscal Federalism, in *Journal of Economic Literature*, Vol.37, n.3, September 1999

PFETSCH Frank, La problématique de l'identité européenne, *The Toqueville Review*, Τόμος XIX, 1998, n° 2

PUCHALA J. Donald, Of Blind Men, Elephants and International Integration, *Journal of Common Market Studies*, Vol. X, n° 3

SMITH Anthony D., National Identity and European unity, *International Affairs*, 1992, Τόμος 68, n° 1

VINOCUR John, Europe must find way to handle a harsher Russia, *International Herald Tribune*, 14 March 2007

WINCKLER Antoine, L'Empire revient, *Commentaire*, , vol 15, no 57, printemps 1992

4.9 Προσωπικές Σημειώσεις από διαλέξεις στο Πάντειο Πανεπιστήμιο

Διάλεξη του καθηγητή Γεωργίου Κοντογιώργη στα πλαίσια του μαθήματος «Το κοσμοσύστημα ως υπόβαθρο της πολιτικής επιστήμης», Ιανουάριος 2011

Διάλεξη του καθηγητή Γεωργίου Κοντογιώργη στα πλαίσια του μαθήματος «Πολιτική Τυπολογία: Συστήματα Εξουσίας», Δεκέμβρης 2009

5. ΠΙΝΑΚΕΣ-ΕΝΘΕΤΑ

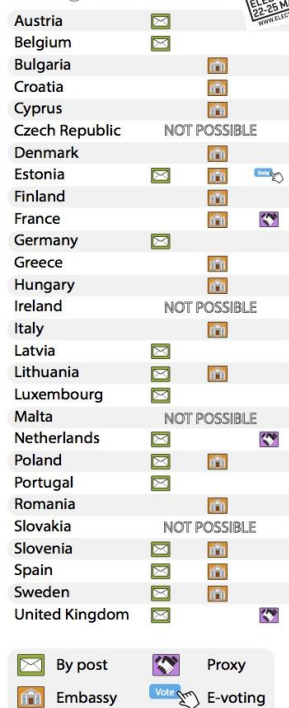
Πίνακας 5.1: Ευρωεκλογές 2014

2014 European elections: national rules

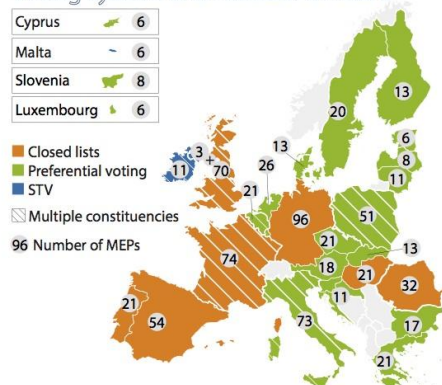
Election day

Voting from abroad

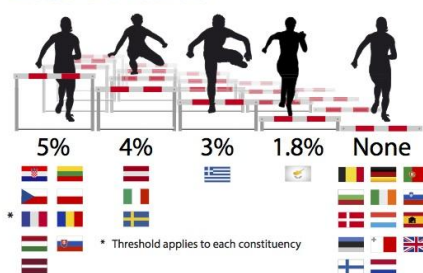
Voting system and number of MEPs

Minimum age of candidates

Electoral threshold

Authors: Evarts Anosovs, Eva-Maria Poptcheva, Giulio Sabbati

Members' Research Service

European Parliamentary Research Service

140762REV3

For more information on these figures and their sources, see page 2

The European Parliament 2009-14

Five years' work in figures

This 'At a glance' infographic aims to give a succinct picture of some of the activities undertaken by the European Parliament over the most recent term, from July 2009 to date.

The Parliament adopts its positions by voting in plenary session on legislative and budgetary texts, as well as on own-initiative reports and other resolutions. EP committees prepare the ground, with detailed consideration of draft legislation and public hearings on key issues. Oral and written questions can be asked to the other institutions. The Parliament also devotes considerable energy to working with Member States' national parliaments, often in joint meetings on specific policies. In the course of the legislative process, representatives of EP committees meet frequently with their counterparts in the Council of Ministers and the European Commission, in so-called 'trilogue' negotiations.

Activity in committees

Activity in plenary sessions

Working with partners and citizens

Authors: Evarts Anosovs, Jan Avau and Giulio Sabbati
Members' Research Service
European Parliamentary Research Service
140781REV1

